

Jog

történeti szemle

2007
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Kálvin felfogása
a hatalomról és államról

Egy sajátos magyar
jogintézmény, a hiteleshely
Mohács utáni évtizedei

III. Ince, mint bíró és közvetítő
az esztergomi érseki szék
betöltése kapcsán

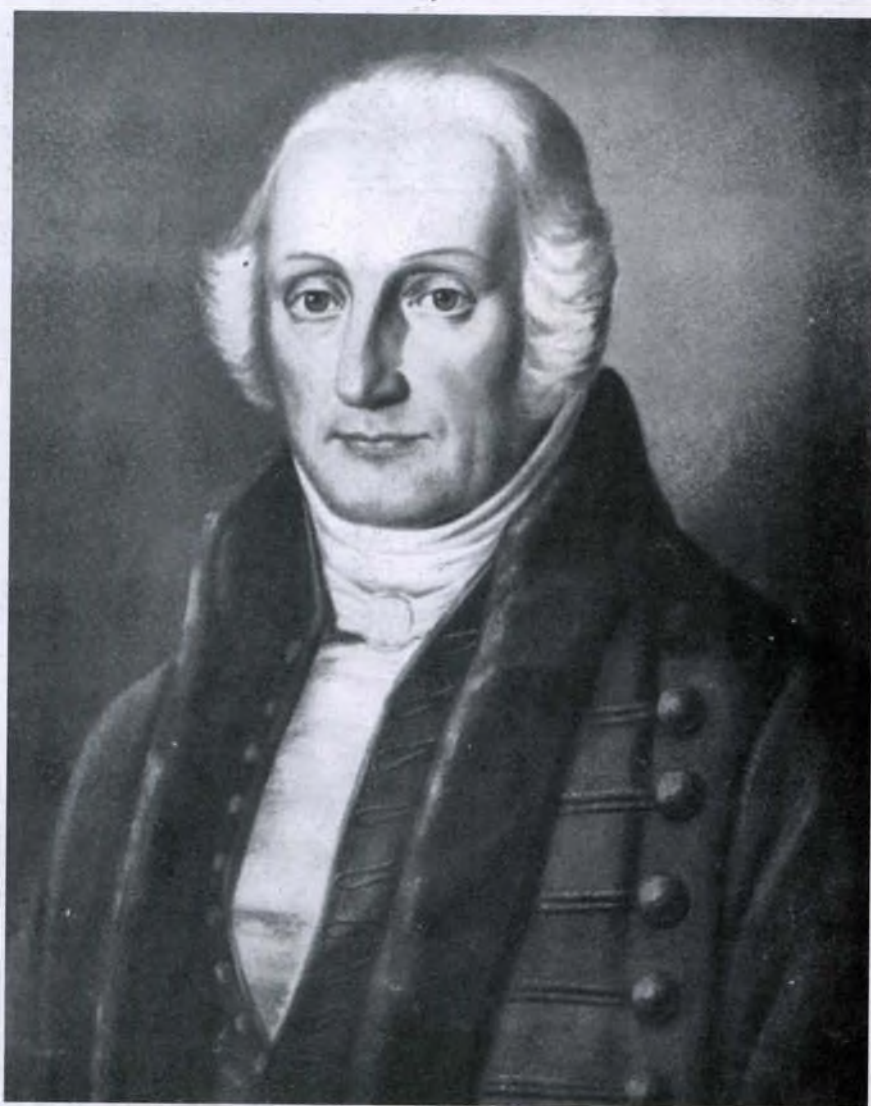
A halálbüntetésre vonatkozó
anyagi jogi szabályok
a feudalizmus Magyarországon

Más úton. A konfliktuskezelés
sajátos eszközei
a magyarországi cigányság
körében

Magyar banktörténet
a reformkortól az államosításig

A trianoni békeszerződéssel
Romániához csatolt területek
magánjoga

A szécsényi országgyűlés
háromszáz éves évfordulójára

Vuchetich Mátyás

TARTALOM

ELŐADÁS

SZŰCS Ferenc: Kálvin felfogása a hatalomról és államról 1

TANULMÁNYOK

HIRTE, Markus: „non iuris neccessitate sed importunitate petentis“. III. Ince, mint bíró és közvetítő az esztergomi érseki szék betöltése kapcsán 7

BILKEI Irén: Egy sajátos magyar jogintézmény, a hiteleshely Mohács utáni évtizedei 19

TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon 30

MŰHELY

FREY Dóra: Más úton. A konfliktuskezelés sajátos eszközei a magyarországi cigányság körében 50

HÓRCSIK Lajos Kálmán: A trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt területek magánjoga 51

VÉRTESEY László: Magyar banktörténet a reformkortól az államosításig 58

Jogtörténeti műhelyek

A Bécsi Egyetem Állam- és Jogtörténeti Intézete – B.-M. A.–É. L. 69

KÖNYVEKRŐL

A szécsényi országgyűlés háromszáz éves évfordulójára – VÖLGYESI Levente 73

Nánásy Benjámin törvényes hites szószóló könyvei elé 75

A végrendeleti öröklés a rendi magyar magánjogban – HOMOKI-NAGY Mária 75

A törvényes öröklés a magyar rendi társadalomban – MEZEY Barna 79

Demokratikus alapjogaink – Autonómiák Magyarországon – GOSZTONYI Gergely 83

Tanulmánykötet Balogh István tiszteletére – KISS Bernadett 84

SZEMLE

Jogtörténeti közelítések a vásárhoz, a szőlőhöz, a borhoz – M. B. 86

Bor, jog, filozófia. Jogtörténeti konferencia Szekszárdon – G. G. 87

Gróf Batthyány Lajos emléke – BEKE-MARTOS Judit 88

Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon – K. B. 91

Thököly-konferencia Eperjesen – KÉPESSY Imre 92

Máthé Gábor habilitációs előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – BÓNIS Péter 94

Bilkei Irén PhD-értekezésének nyilvános vitája – É. L. 95

Tóth Zoltán PhD-értekezésének nyilvános vitája – LENKOVICS Judit 97

Werböczy Tripartituma angol nyelvű kiadásának nemzetközi fogadtatása – PAFFÉRI Zoltán 99

A világ börtönmúzeumai – Az Abashiri Börtönmúzeum (Japán) – ELEK Péter 101

HÍREK

E számunk szerzői 100, 102

E számunk szerzői 104

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Vuchetich Mátyás (Brinje, 1767 – Pest, 1824. szeptember 22.)

jogász, a magyar büntetőjog-tudomány egyik megalapozója,

a nagyváradi és a kassai jogakadémia (1791–1808), majd a pesti egyetem tanára (1808–1824)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srdan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Szűcs Ferenc

Kálvin felfogása a hatalomról és államról¹

Bevezetőben talán nem szükségtelen emlékeztetni arra, hogy az Állam- és Jogtudományi Kar jubileumi ünnepségén – az interdiszciplinaritás jegyében – teológusként és nem jogtudósként szólok egy másik, nyugati kultúránkra és közéletünkre nagy hatást gyakorló teológus felfogásáról. Remélhetőleg ezáltal nemcsak azt mutathatjuk be, hogy Kálvin felfogása valóban hatott az állam- és jogbölcsélet fejlődésére, hanem azt is, hogy miért illeszkedett szervesen a jogakadémiai képzés a magyar református felsőoktatás hagyományába, amelynek Karunk folytatója kíván lenni.

Amikor Kálvin hatalom- és államfelfogásáról beszélünk, akkor tudatában vagyunk annak, hogy mindezt a nyugati (latin) kereszténység hagyományában kell elhelyeznünk. Ez a tradíció több vonatkozásában lényegesen eltér a bizánci (görög) kereszténység szemléletétől.

A nyugati egyház nemcsak szervezeti és egyházjogi struktúrájában őrizte meg jobban a klasszikus római jogi örökséget, hanem teológiai nyelvezetét tekintve is. Ennek illusztrálására elég néhány közismert példát felidézni. Amikor a Szentírás két részét Ó- és Új Testamentumnak nevezte, akkor a „végrendelet”, végakarát magánjogi kifejezését alkalmazta Isten végérvényes és írásba foglalt akaratának megjelölésére, amely a Kánonnal le is zárult. Igaz, hogy ezt a keleti egyház is átvette, sőt azóta minden bibliafordításban is áthagyományozódott, de a latin eredet nyilvánvaló, és a példa csupán erre szolgál.

A másik már jelentősebb szemléletbeli eltérés. Az isteni igazság, a *iustitia Dei*

és az ebből származtatott *instificatio* – a megigazulás – már jellegzetesen nyugati teológiai fogalmak,² amelyek a bizánci teológiában lényegesen kisebb hangsúllyal szerepelnek. Bizonyára ez az egyik magyarázata annak, hogy a reformációban olyan jelentős jogi-teológiai terminológia igen kis visszhangot váltott ki a keleti ortodox egyházakban, ezért a reformáció határai véget is érnek a nyugati egyház legkeletibb részein: a Baltikumban és Erdélyben.

A harmadik – s témánkat már közelebről érintő – különbség a hatalom értelmezésének eltéréseben látható. Abban természetesen nincs különbség, hogy már a korai kereszténység a pogány római felsőbbiséget is Istentől eredeztette.³ Maga az evangéliumi hagyomány a híres adópénz-jelenetben Jézustól származtatja a császár iránti polgári engedelmisséget, annak ha-

tárával együtt. A numizmatikai kutatások azóta rámutattak, hogy az éremnek valóban két oldala volt: az egyik a császár képmása – ennek nyomán tartja legitimnek az adót Jézus –, a másik oldalon azonban a pontifex maximus felirat, már a császárkultusz igényeire is utalva, az engedelmisség határait jelöli ki. Az érem egyik oldala tehát a „*honorum Caesarem*” – a másik oldala pedig a „*timorem autem Deo*” – öskeresztény magatartását szimbolizálta.⁴

Eddig azonban csak a hatalomhoz és államhoz való általános viszonyulásról volt szó. A Nagy Konstantin-i fordulat, illetve később a kereszténység államvallássá válása után választ kellett adni arra a kérdésre is, hogy a keresztény monarchia mögött milyen teológiai magyarázat állhat. Itt viszont egy ellenkező előjelű folyamat játszódott le, mint pl. a megigazulás-tanban, vagyis a monarchia filozófiai és teológiai fogalmát kezdték politikai értelemben alkalmazni. A monarché, az egy-

eredet, egy princípium filozófiai elv volt, amivel már a preszokratikus filozófusok kísérelték meg a világ őseredetét megmagyarázni. Ez a séma a görög egyházatyákra is hatott, akik a Szentháromságot is monarchikusan gondolták el: az Atya az őseredője mind a Fiúnak, mind a Szentléleknek. Ha a földi hatalom az isteninek a leképeződése, ikonja, akkor a császár az Atya képmása, az egyház és világ egyedüli monarchája. Ez a hatalomkép áll a keleti caesaropapismus hátterében. (Talán ez jobban meg is világítja a pravoszláv családias szóhasználatot, pl. a „cár atyuska” kifejezést.)

Nyugaton azonban az 5. században Augustinus Szentháromságtana vált uralkodóvá, aki a Trinitást nem vertikálisan, hanem a szeretet-kapcsolat dinamikusabb közösségi képével magyarázta.⁵ Ennek nyomán került bele a Nicea–Konstantinápolyi Hitvallásba az ún. fili-

Kálvin János (Jean Calvin) (René Boivin rézmetszete)

oque klauzúra ('és a Fiútól', vagyis a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik), amely, ha nem is egyedüli oka, mindenesetre indoka lett az 1054-es egyházszakadásnak. Ez az istenkép tehát nem monarchikus, hanem egy közösségi együttműködést feltételező eredet. Az ebből levezetett hatalom nem abszolút paternalista. Innen érthető, hogy miért csak Nyugaton jelenik meg az uralkodói hatalom korlátozása, pl. a Magna Chartában, vagy a hét évvel később kiadott Aranybullában (1222), amelyet II. Endre az ellenállási záradékkal írt alá. (A főpapok és főrendek megtagadják az uralkodónak való engedelmséget, ha az nem tartaná meg az „alkotmányban” foglalt esküjét.⁶)

Kálvin maga is ebben a hagyományban áll. A tiranizmus szemben éppen a császár–fejedelem–magisztrátus hármasság hatalmi megosztásában látja a garanciát. Ez utóbbinak – a választott magisztrátusnak – egyenesen kötelességévé teszi az ellenállást, ha a királyok önkényével szemben a népet kell védelmezniük. „Ha ezek az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat elvetemült hitetlenségnek állítom⁷ – írja az *Institutió*-ban. Az ellenállás gondolata még hangsúlyosabbá vált Kálvin tanítványainak, Theodor Bézának és John Knoxnak a tanításában – különösen is a Szent Bertalan éjszakai mézszárlás után –, akik nemcsak a zsarnok uralkodóval szembeni fegyveres ellenállásra szólítanak fel, hanem elmennek egészen a zsarnok uralkodó megölésének lehetőségéig is.⁸ A magyar vonatkozások külön érdekessége – amit Benda Kálmán Eckhart Ferencre és Révész Imrere hivatkozva állít –, hogy a magyar függetlenségi harcokban sem Bocskay, sem a későbbi erdélyi fejedelmek nem a kálvini ellenállás tanára hivatkoztak, hanem az Aranybulla 31. cikkelyének rendi ellenállási záradékára.⁹ Nagy valószínűséggel ez azonban csupán politikai megfontolás lehetett, így biztosítva a közös nevezőt mind a katolikus uralkodóval, mind a hazai katolikus rendekkel.

Kálvin a közösségi ellenállás legitimálásával semmiképpen sem akart az anarchia irányába elmozdulni. Ezért pl. az egyéni ellenállást kizárólag lelkiismereti, hitbéli okokból tartja megengedhetőnek – ha a hatalom olyasmit kívánna alattvalóitól, amely Isten törvényével ellenkezik. Ilyenkor „Istennek kell inkább engedni, hogysen az embereknek.”¹⁰ Ez a passzív rezisztencia, a vértanúk magatartása, amely természetesen nem speciálisan kálvini, hanem egyetemes keresztény örökség. Az ellenállás olyan ultima ratio, amelyre nem kelene, hogy sor kerüljön, ha az állam a maga hatalmát annak a bibliai-erkölcsi rendnek megfelelően gyakorolná, amelyről a Római levél 13. fejezetében olvasunk: a közjó védelmére és a gonosz megfékezésére. Ez a kényszerítő hatalom, amelyet a kard szimbolizál, három területre terjed ki: az igazságszolgáltatásra, a hadviselésre és a rendfenntartásra.¹¹

A gonosz hatalommal szembeni magisztrális ellenállás mellett Kálvin azonban egy másik alternatívát is felvet: s ez a történelmi önvizsgálat kérdése, hogy vajon

Isten nem a gonosz hatalommal sújtja-e a népet annak korábbi bűneiért.¹² Ezzel természetesen nem azt a közhelyet erősíti meg, hogy minden népnek olyan kormányja van, amelyet érdemel, hanem azt a történelemszemléletet hangsúlyozza, amelyben a rossz és a jó, az ítélet és a kegyelem egyaránt a szuverén isteni akaratból következik, ezért feltétlenül tanulságokat kell levonni belőle. Közismert, hogy ez a történelemszemlélet hatotta át a 16. századi magyar reformátorokat is a török hódoltsággal kapcsolatban. Egyetemünk névadója, Károli Gáspár *Két könyv* c. iratában a zsidó–magyar sorspárhuzam ószövetségi tanulságait vonja le a mohácsi tragédiára nézve, néven nevezve konkrét nemzeti bűneinket.¹³ De ez a szemlélet tér vissza még a 19. század református költőjének, Kölcseynek a *Himnusz*-ában is. Az óizraeli honfoglalás analógiájaként beszél arról, hogy Isten őseinket felhozta „Kárpát szent bércére”, de bűneink miatt harag is gyúlt keblében. Azt, hogy a gonosz hatalom is lehet Isten akaratának végrehajtója, onnan értjük meg világosabban, ha arra a kálvini okfejtésre figyelünk, amely mind Istennek elrendelő, mind megengedő akaratát egy ugyanazon akaratként magyarázza, noha a mi oldalunkról ezek ellentétként tűnnek fel.¹⁴ Ezzel szemben mind a középkori, mind a lutheri teológia élesebb különbséget tett Isten megengedése és akarata közt.

Ebben az összefüggésben beszél azután Kálvin a hatalom megváltoztatásának kétféle lehetőségéről is. Az egyik arra a történelmi tapasztalatra épít, hogy a gonosz hatalom letörésére Isten felhasználhat egy másik – esetleg éppoly gonosz – hatalmat. Ebben a világ hatalmasai lássák meg, hogy az uralkodásnak is határt szab az isteni akarat, és egyik hatalommal megtorolja a másik vétkeit. Ámde lehetséges ennek az a pozitívabb változata is, hogy Isten az ő szolgálói közül providenciális liberátorokat támaszt.¹⁵ Ennek nyomán nevezték nálunk pl. Bocskay fejedelmet a magyarok Mózesének vagy Gedeonjának.¹⁶ (Itt újra látható az ószövetségi és a magyar sorspárhuzam.)

Ezzel már érintettük azt is, hogy a reformátori teológia általában, de Kálvin különösen is szakított az állam arisztotelészi természetjogi magyarázatával. A regimen politicum nem teremtési rend, amely abból eredeztethető, hogy az ember zoon politicon, azaz olyan közösségi lény, aki természeténél fogva rendet alkot magának.¹⁷

Kálvin maga az ellenkező oldalról közelíti meg a kérdését: az állam szükségrend, amely éppen azért viseli az erőszak jelképét, a kardot, hogy maga szorítsa vissza az emberi önkényt, és tartsa féken a gonoszt. A gondviselési rend gátolja tehát, hogy a lejtőn megindult kocsis a veszébe rohanjon. Mint ilyen azonban mindig csak relatív jellegű lehet. Ezért mondja, hogy még a legrosszabb rend is jobb, mint az anarchia.¹⁸

Kálvin szerint a hatalom három pilléren nyugszik: a felsőbbbségen, amely a törvények előljárója és őre, azután magukon a törvényeken, amelyek szerint a felsőbbbség a hatalmat gyakorolja, és végül a népen, amelyet a törvények irányítanak.¹⁹ Látható ebből, hogy a

hatalomgyakorlás tengelye maga a törvény és a törvényesség. Nem vitatja, hogy mindez különböző államformákban valósulhat meg, amelyeket mindig az adott körülmények között kell megvizsgálni. Amikor a klasszikus államformákat elemzi, akkor a torzulás kivédésére teszi a hangsúlyt; a monarchia könnyen zsarnokságba hajolhat, az arisztokrácia az előkelők uralmából a kevesek párturalmába mehet át, de Platon nyomán a demokráciához is kritikusan viszonyul, hiszen a démosz uralma mind etikai, mind szakmai szempontból kifogásolható. Sámuel könyvéhez írt kommentárjában így inti azokat a népeket, amelyek maguk választhatják vezetőiket: „vigyázzatok, nehogy visszaéljetez ezzel a jóindulattal és gazembereket és istenteleneket ültessetek a legfőbb tisztségekbe.”²⁰ Tekintettel azonban arra, hogy a bűnös emberi természet miatt a hatalom egyetlen kézben összpontosulva visszaélésekre ad alkalmat, ezért az optimális államforma az, ahol a hatalmat megosztják, és ahol az ellenértékek ellenőrzik és egyensúlyozzák ki a hatalmi viszonyokat.²¹ A kálvinista alapú polgári demokráciák valamennyi intézményében mindmáig elevenen él az ún. counter interest (ellenérdekeltség) gyakorlata, amely – bármily meglepő – nem az emberi jóságba vetett naiv hipotézisre épül, hanem az emberi természet totális korrupciójára.

Az elmondottakból kitűnik az is, hogy az államról bármennyire is a gondviselési renden belül beszélünk, az jellegénél fogva mégsem isteni, hanem emberi, evilági intézmény.

Itt azután meg is érkeztünk az egyház és állam kapcsolatának értelmezéséhez. Amint a bevezetőben utaltunk rá, a hatalom elvi teológiai levezetésében eltért egymástól Kelet és Nyugat felfogása. Ez megmutatkozott abban is, hogy az egyház és az állam kapcsolatában is kétfelé váltak az utak. A keleti caesaropapizmussal szemben (ahol a császár egyben az egyház feje is) Nyugaton a császárság és a pápaság sajátos szimbiózisra jött létre, amely – legalábbis elvileg – igyekezett megkülönböztetni egymástól a két entitást. A már Augustinus által használt test-lélek hasonlat elviekben azt fejezte volna ki, hogy az állam, mint test a politikai hatalmat, az egyház pedig a lelki-szellemi hatalmat képviseli. A középkor során ezt azonban egyre inkább felváltotta a Lukács evangéliuma egy részének (22, 38) igen szerencsétlen ezegézisére épülő ún. két kard-elmélet. Ám ez a kép a megkülönböztetés helyett már inkább azt a hatalmi harcot fejezte ki, hogy kinek a kezében is legyen ez a kettős hatalom: Péter utódaiéban-e, avagy a császáréban.

A középkornak ezt a nagy dilemmáját Luther azzal oldotta fel, hogy szétválasztotta a kettőt: a trónt és az oltárt. Számomra úgy tűnik, hogy Luther célja ezzel nem volt több, mint hogy megkülönböztesse a kétféle kormányzást, és elkerülje, hogy összekeveredjen a ius civilis a teológiában használt instificatióval. A bűn és igazság polgári értelmezését a bűn és igazság bibliai fogalmaitól akarta megkülönböztetni. Ez a szándék azonban számos ellentmondáshoz vezetett. Sokan

éppen a szekuláris állam létrejöttét látják benne, hiszen a két birodalomról szóló tanítás az államnak önállóságot biztosít, viszont azt a dualizmust is magában hordozta, hogy az egyház a politikai kérdések dolgában közömbössé is válhatott, visszavonulva saját spirituális térére. Erre a 20. század szomorú példáját említhetjük: a Német Hitvalló Egyház valójában csak akkor eszmélt rá a hitlerizmus veszélyére, amikor Hitler birodalmi püspököt rendelt az egyház élére, tehát a trón beavatkozott az oltár szférájába. Egy további történelmi ellentmondásként még azt jegyezhetjük meg, hogy a szétválasztás amiatt sem valósulhatott meg teljesen, hogy a lutheránus fejedelmek általában az egyház legfőbb előljárói is voltak.²²

Kálvin, Lutherhez hasonlóan, megkülönbözteti a kétféle hatalmat és kormányzást, hiszen a világi hatalom az erőszak olyan eszközeit is igénybe veheti, amelyeket az egyház nem. Ebben a tradícióban azonban az egyház prófétai tiszteinek mégis jóval nagyobb szerep jutott, amelynél fogva – az ószövetségi próféták példáját követve – kötelessége a mindenkorai hatalmat a szociális igazságosság érvényesítésére emlékeztetni. A kálvini tradíció szerint az egyháznak a hatalom és a politika élő lelkiismeretének kell lennie. Egyházként közvetlen mandátuma nincs a hatalom gyakorlásában, tanításának és igehirdetésének azonban kell, hogy legyen hatása mind a kultúrában, mind a politikában. Ez abból a teológiai meggyőződésből fakad, hogy Krisztusnak adatott minden hatalom mennyen és földön, és ez semmiféle dualizmust nem tűr meg.²³ Ebből azonban mégsem következett egy olyan teokratikus szemlélet, amely az államot az egyháznak rendelte volna alá, és amelyet tévesen sokan mégis Kálvinnak és a korabeli Genfnek tulajdonítanak.²⁴

Az említett közvetett egyházi befolyás egyik sajátos jelensége volt Hollandiában az ún. *történelmi kálvinizmus* mozgalma, amely a két világháború között, éppen egyetemünk jogelődjén keresztül, Magyarországon is éreztette hatását. Az irányzat szellemi atyja, Abraham Kuyper teológus, aki Hollandia miniszterelnöke is volt a múlt századfordulón, hazai népszerűsítője pedig Sebestyén Jenő, egykori tanszéki elődöm volt. Felfogásuk szerint nem az egyház, hanem a kálvinizmus az, amelynek mind a kultúrában, mind a politikában tevőlegesen részt kell vennie. Ennek nyomán működnek Hollandiában mindmáig református pártok néhány parlamenti képviselővel, és ennek megteremtéséért fáradozott itthon Sebestyén Jenő is.²⁵ Természetesen túlmutatna témánk keretein mind ennek értékelése, mind annak tisztázása, hogy voltaképpen mi is a különbség az egyház és a kálvinizmus között.

Kálvin alapvetően nem csak az egyházban és a világban működő különböző hatalmat és kormányzást megkülönbözteti meg, hanem a belső és külső törvényt, illetve a belső és külső kormányzást is.²⁶ Kant nyomán ezt az autonóm és heteronóm erkölcs összjátékának nevezhetnénk. Ezzel túllépett azon a lutheri sémán, hogy Isten a világot a kard (erőszak) által, az egyházat az Ige által kormányozza. Ő az egyházat sem tekintette

a Törvény (Tízparancsolat) szerinti kormányzás alól kivételnek. Ezért volt számára fontos az egyház külső rendjének törvényi leírása is. (Lásd a genfi egyház számára megfogalmazott Ordinances-t!) Másfelől azonban a polgári élet számára is alapvetőnek tartotta, hogy polgárai a belső erkölcsi, lelkiismereti törvényt kövessék, hiszen a közösség rendje aligha tartható fenn azáltal, hogy az emberek csak félelemből követik a törvényt. Bizonyára ez az, amit ma polgári öntudatnak vagy Amerikában civil religionnek nevezünk.

Amíg pl. Luther számára a törvény (Tízparancsolat) főleg tükör, amelyben meglátjuk bűneinket, addig Kálvin egy külső és belső haszonnal is megtoldja ezt. (Természetesen Luther is ismeri a Dekalógus erkölcsi hasznát is!) Az *usus legis politicus* (a Tízparancsolat közösségi haszna) fék és zabla a bűnös emberi természet számára, és ennek kényszerítő erejét a közösségnek kell alkalmaznia a világban és az egyházban egyaránt. Ámde van még egy *tertius usus legis* – egy harmadik haszon – is, hogy ti. a törvény a „szívünk hústábláira” íratik be, és így belső ösztöke és iránytű lesz a jó cselekvésére és a rossztól való tartózkodásra.²⁷ A kálvini sajátosság tehát ab-

ban mutatkozik meg, hogy a törvény teológiai, erkölcsi és jogi funkcióit összeköti és egymásra vonatkoztatja. Ezzel valójában azt mondja ki, hogy a hatalom, mint az Isten törvényének alkalmazása nincs sem államformához, sem egyházi struktúrához kötve. Mindkettőben szükség van viszont külső kormányzásra is.

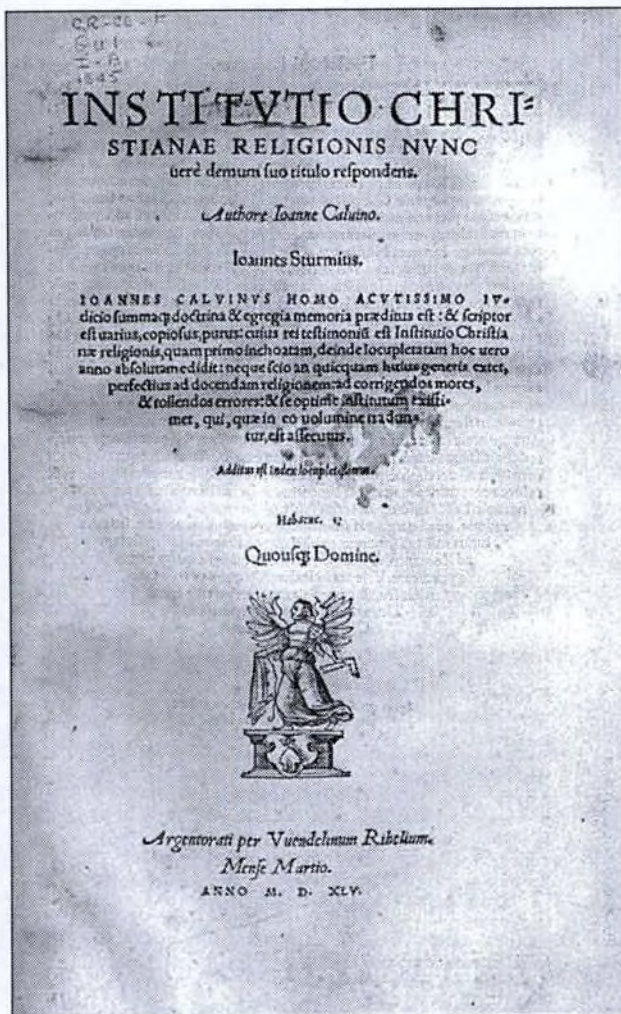
Ezzel azt is állítjuk, hogy sem Kálvin, sem a többi reformátor nem dolgozott ki egy elméleti államtant, hanem felsőbbbségről, kormányzásról beszél, amely helyenként és koronként változhat. A királyságot éppúgy törvényes államformának ismerte el, mint a svájci városok magisztrátusát. Amikor az *Institutio* első kiadását Ferenc francia királynak ajánlja, cáfolja azt a vádat, mintha a reformáció célja nem lenne más, mint „minden királyi uralmat és kormányzati rendet megdönteni, a békét meghiúsítani.”²⁸

Ez a nyitottság, amely nem kötötte az egyházat egyetlen – Istentől rendelt – államformához sem, tör-

ténelmileg kétségtelenül kapunyitás volt a szekularizált államformák irányába is.

Mégis felveti azt a kérdést, hogy az alulról építkező, sajátos kálvini egyházalkotmány mennyiben hatott a nyugati polgári demokráciákra. Már előljáróban szögezzük le: bármennyire igazolhatónak látszik is, hogy a

modern demokrácia, sőt a föderális gondolat (pl.: Amerikai Egyesült Államok) leginkább azokban az országokban érvényesült, ahol a kálvinizmusnak meghatározó szerepe volt, ez közvetlenül Kálvin teológiájából mégsem vezethető le. Sőt, mint Révész Imre megjegyzi: maga „a presbiteri rendszer semmiféle modern képviselői demokráciával nem azonos. A részletekben lehetnek egyező vonásai, de alapgondolatai tökéletesen mások. A presbiteri rendszerben Krisztus-uralom van, a demokratikus és képviselői rendszerben természetjogi észelvek alapján berendezett népuralom.”²⁹ Ezzel azonban csupán azt állapítottuk meg, hogy a krisztokrácia, amely Kálvin egyházalkotmányának alapgondolata, nem azonos a demokráciával. Azt azonban aligha lehet vitatni, hogy közvetett módon hatott, mind a modern közigazgatási és önkormányzati rendszerekre, mind az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára.³⁰

Kálvin: *Institutio Christianae religionis* című műve 1545. évi strasburgi kiadásának címlapja

A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhány vonást ezekből. A kálvini egyházfogalom alapvetően kötődik egy konkrét helyi gyülekezethez azáltal, hogy az egyház ismérveit az ige hirdetésében és a szentségek kiszolgáltatásában jelöli meg. Minden gyülekezet teljesen egyház, noha nem a teljes egyház. Egyháztörténetileg nézve innen kétfelé ágazhat el az utak. Egyfelől a kongregacionalizmus irányába, amely nem is ismer el ún. magasabb egyházi testületet, mint a gyülekezet, másfelől azonban az ún. zsinat-presbiteri rendszer irányába, amely a gyülekezetek közösségeként értelmezi önmagát, amelyben minden nagyobb testület a gyülekezetekért és a közös szolgálatokért van. Ez a struktúra elvileg tökéletesen megvalósítja a szubszidiaritás elvét, amennyiben csak azokat a döntéseket ruházza át az átfogóbb testületekre, amelyek helyi szinten nem oldhatók meg.

A kálvini egyházszervezet négyféle tisztséget különböztet meg, amelyek egymás mellé vannak rendelve. De a lelkipásztor, doktor, presbiter, diakónus mégsem taxatív felsorolás, hanem ezek olyan típusmodellek, amelyek alapvetően szükségesek az egyházi létehez, ám a karizmák és szolgálatok sokszínűsége szerint bővíthetnek is. Lényegük szerint nem hatalmat, hanem szolgálatot jelentenek. Ez olyan elv, amelynek a köz szolgálatában is érvényesülnie kell a különböző hivatásrendekben is.

A világi hivatásról szólva igazat kell adnunk Max Webernek, aki zseniálisan fedezte fel, hogy a vocatio egyházi fogalmát a reformáció, jelesen Luther bibliafordítása szekularizálta.³¹ Weber azonban ennél többet is állít, amikor a politikáról, mint hivatásról beszél. Politikán ő nem a szó klaszszikus közéletiségét – a polisz ügyeivel való foglalkozást – érti, hanem mint „törekvést a hatalomból való részesedésre vagy a hatalommegosztás befolyásolására.”³² És amikor ennek az egyházi modelljét keresi, megítélés szerint a karizma és ordo kálvini egyházi rendjét kívánja követni, amely a belső és külső elhívás dialektikájára épül. Vagyis Weber szerint a politikai tisztség külső elhívása csak azokat illetné meg, akik a karizmatikus belső elhívás birtokában vannak.

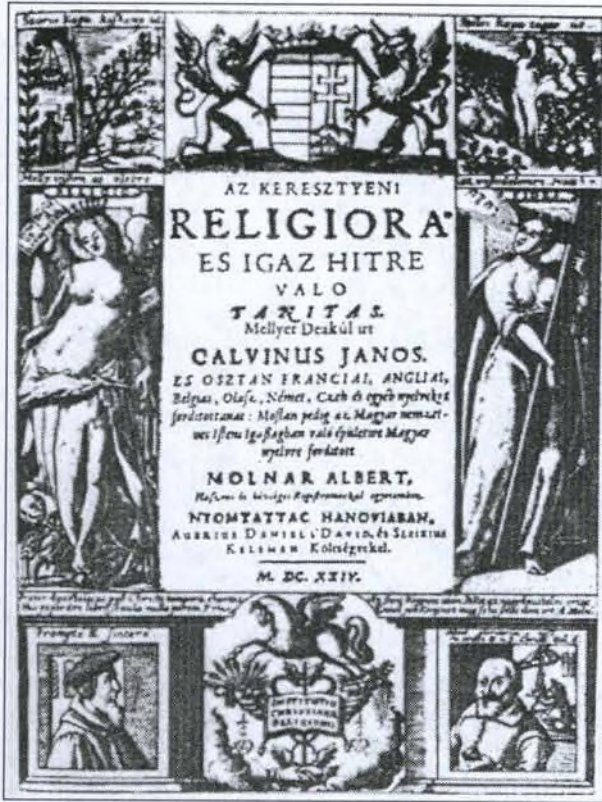
Bizonyára azzal az optimizmussal fejtette ki ezt a múlt század elején, hogy a világon belüli aszkézis kálvini munkaetikája, amely szerinte megteremtette a Nyugat működő gazdasági rendjét, talán ugyanúgy képes lesz megteremteni az etikusan működő politikát is. Ám amint az etikusan működő kapitalizmus szelleme helyébe a vadkapitalizmus szelleme lépett, ugyanúgy nem jött el a hivatásként végzett hatalomgyakorlás sem.

A kérdés sokkal inkább az, hogy maga a kálvini egyházszerkezeti struktúra nem torzul-e el a krisztokráciától egy modern management-szemlélet bürokratikus irányába, és így még par excellence-ként sem képviselheti a világban a szeretet hatalmát a hatalom szeretete helyett. Révész Imre a múlt század közepén nagy bátorsággal merte püspökként kijelenteni, hogy a magyar református egyház kálvini értelemben soha nem volt presbiteri rendszerű.³³ Nemcsak a hiányolt spiritualitás miatt, hanem bizonyára a megörökölt feudális struktúrák is akadályozták ebben. Ám igazságtalanok vol-

nánk, ha a megkésve alakult presbitériumunkról nem ismernénk el, hogy ezek mégiscsak a demokrácia gyakorlóiskolái voltak.

Az egyházközségi autonómiák pedig szinte a 16. századtól kezdve működtek, ha ezekre leginkább csak a lelkészválasztások és papmarasztások igencsak kétes értékű eseteit hozhatjuk is fel példaként. Ez utóbbi éppen egy fordított hierarchia bizonyítéka, hiszen annyira nem lelkészuralom működött, hogy helyenként még a 19. század elejéig is a gyülekezetek újév napján évről évre döntöttek lelkészük maradásáról vagy éppen eltávolításáról.³⁴ Természetesen az a tény, hogy télvíz idején családostul válhattak lelkipásztorok hajléktalanná, nem éppen a legkeresztyénibb magatartásról tanúskodik, ám most éppen az önrendelkezés bemutatása volt a cél.

Végül: Kálvin és a hatalom összefüggésében szólni kell arról a – sajnos torz és történelmietlen – Kálvin-képről, amely őt Stefan Zweig és Sütő András nyomán diktátorként rajzolja meg. Ám, amint ezt a modern történeti Kálvin-kutatás kimutatta, ezeknek nem sok köze van a történeti tényekhez, sokkal inkább a szerzők diktatúra elleni mondanivalójához szolgáltak eszközül. A zsarnok képével nehezen egyeztethető össze, hogy Kálvin még szavazati joggal rendelkező polgár (citoyen) sem volt Genfben, és csak mint lelkipásztor kapta meg a habitant (lakos) státust.³⁵ 1538-as száműzetése mutatja, hogy éppen a városi tanács ellenállása igyekezett megakadályozni az egyházon belüli erkölcsi rend érvényesülését, amiben Kálvin kétségtelenül szigorú és következetes volt. Ma már világosabban látjuk, hogy ez a feszültség nem szűnt meg visszatérése után sem, és még 1553-ban, a Servet-per évében is számolt eltávolításának lehetőségével.³⁶ Levelezéséből az is kiderül, hogy őt magát is mennyire próbára tette mindaz, amit a világi hatalomnak való engedelmességről tanított. Az alkatánál fogva visszavonulásra és csöndes tudóskodásra hajlamos Kálvinnak mégis volt bátorsága kompromisszumok nélkül harcolni, amikor úgy érezte, hogy Isten ügye és az igazság forog kockán. Ugyanakkor orleans-i jogi tanulmányai is magyarázzák, hogy a világra, a való életre nyitott gondolkodó volt. Ez teszi teológiáját sajátossá és gondolatait közel öt évszázad távolában is párbeszédképessé.

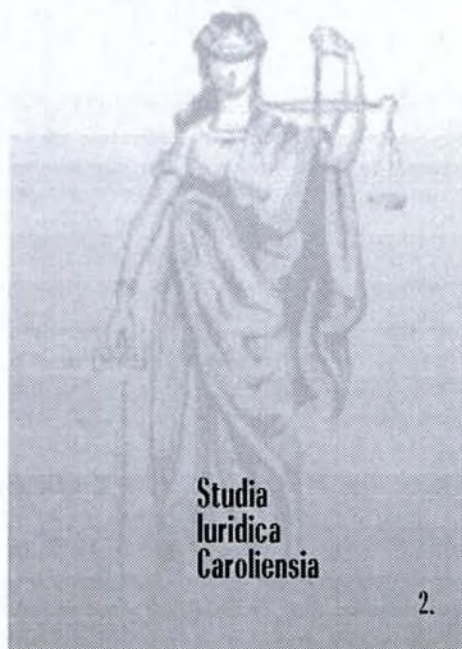

Kálvin Institutiójának első magyar fordítása: Szenci Molnár Albert: *Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet Deakul irt Calvinus Janos... magyar nyelvre fordított Molnar Albert... Hanoviában (Hanau), 1624, 1538 p.*

Jegyzetek

- ¹ A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1998. évi újjáalapításának 10. évfordulójára készített értekezés szövege.
- ² McGrath, Alistér: *Iustitia Dei* (Cambridge University Press, 1993, 4–5. p.)
- ³ A legfontosabb újszövetségi textusok: Ján 19,11; Róma 13; 1Pét 2, 12–14.
- ⁴ Stauffer, Ethelbert: *Christ and the Caesars* (SCM, London, 1955, 115–137. p.)
- ⁵ Moltmann, Jürgen: *Trinitas und Reich Gottes* (München, 1980, 226–230. p.)
- ⁶ Benda Kálmán: *Magyarország történeti kronológiája*. II. kötet (Budapest, 1983, 136. p.)
- ⁷ Kálvin: *Institutio*, IV.20.31.
- ⁸ Béze, Theodor: *De hereticis a civili magistratu puniendis* (1554); Prof. Dr. Sebestyén Jenő: *Református etika* (Budapest–Gödöllő, 1993, 374. p.)
- ⁹ Benda Kálmán: *A nemzeti hivatástudat nyomában* (Budapest, 2004, 53. p.)
- ¹⁰ *Institutio*, IV.20.32.
- ¹¹ Kuyper, Abraham: *Kálvinizmus és modernitás* (Koinónia, Kolozsvár, 2001, 94. p.)
- ¹² *Institutio*, IV.20.25.
- ¹³ Károli Gáspár: *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséseknek okairul, amelyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak is romlásának és fejedelmeknek szerencsétlenségeknél, És micsoda jelenségekből esmerhetjük meg, hogy Istennek ítélleti közel vagyon* (Debrecen, 1563; új kiad. a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban [szerk. Harsányi András], Budapest, 1940)
- ¹⁴ *Institutio*, I.18.3–4.
- ¹⁵ *Institutio*, IV.20.30.
- ¹⁶ Szabó András: „Téged Isten dicsérünk”, *Bocskay István Erdély és Magyarország fejedelme* (Budapest, 2006, 167. p. skk.)
- ¹⁷ Brunner, Emil: *Das Gebot und die Ordnungen* (Tübingen, 1933, 431. p.)
- ¹⁸ Lásd: Kálvin János: *A Római levél magyarázata* (Budapest, 1954, 273. p.)
- ¹⁹ *Institutio* IV.20.3.
- ²⁰ Idézi: Kuyper, Abraham: *Kálvinizmus és modernitás* (Kolozsvár, 2001, 84. p.)
- ²¹ *Institutio* IV.20.8.
- ²² Szathmári Béla: *A kereszténység hatása az állam és jogbölcsélet fejlődésére* (Zempléni Múzsza, VI, 2006, 3. sz., 23. p. skk.)
- ²³ Nagy Barna: *Kálvin politikai teológiájának krisztológiai alapvetése* (Theologiai Szemle, 17., 1941, 1. sz., 13–30. p.)
- ²⁴ Gresch, Eberhard: *A hugenották története, hite és hatása* (Budapest, 2008, 62. p.)
- ²⁵ Dr. Sebestyén Jenő: *A mi politikai sokarcúságunk* (Kálvinista Szemle, XI., 1930, 50, 403. p.)
- ²⁶ *Institutio* II.4.6–7; II.6.15.
- ²⁷ *Institutio* II. 7. 6–14.
- ²⁸ Kálvin: *Levél Ferenc királyhoz*, in: *Tanítás a keresztényen vallásra 1536* (Budapest, 1936, 4.)
- ²⁹ Révész Imre: *Presbiteri rendszer-e a magyar református egyház?* (Confessio, 2007, 3, 23. p. skk.)
- ³⁰ Bush, Eberhard: *Kálvin és a demokrácia* (Theologiai Szemle, XLVII., 3., 153. p.)
- ³¹ Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (Budapest, 1982, 87. p.)
- ³² Weber, Max: *A tudomány és a politika mint hivatás* (Budapest, Kossuth, 1995, 55. p.)
- ³³ Révész: i. m.
- ³⁴ Molnár Ambrus: *Papmarasztás Bárádon a 18–19. században* (Néprajzi Látóhatár, 1997, 6:1–4., 400–406. p.)
- ³⁵ McGrath, Alistér E.: *Kálvin* (Budapest, 1996, 122. p.)
- ³⁶ de Boor, Erik Alexander: *A Kálvin prédikációskötet bevezető tanulmánya* (Confessio, 2007, 1., 16. p.)

A Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

Studia
Iuridica
Caroliensia

2.

Studia Iuridica Caroliensia 2.

Editor: Kapa, Mátyás

Budapest, KGRE ÁJK, 2007, 226 p. · ISSN 1788-0246

TARTALOM:

- Preface - Vorwort: Máthé, Gábor, dean - dekan
- Csink, Lóránt: Creating Presidential Status in Hungary
- Czenczer, Orsolya: Historical View Over the Institutions of Law Enforcement
- Ernszt, Ildikó: Actors, Interests in the Arena of Civil Aviation - and Security
- Hajdú, József: Models and Methodologies of Temporary Work Agencies (TWA) in Hungary
- Hamza, Gábor: Römisches Recht und Kodifikation des Privatrechts in Rußland und in der Sowjetunion
- Hollán, Miklós: Feasibility of European Quality Labels for Marriage Bureaux to Prevent Trafficking in Human Beings
- Homicskó, Olivér Árpád: L'assurance maladie en France
- Kun, Attila: Corporate Social Responsibility (CSR) and Labour Law - Parallelisms or Crossroads?
- Máthé, Gábor: Some Historical Characteristics of Hungarian Public Administration in the Bourgeois Age
- Nótári, Tamás: Die Lanzensymbolik der legis actio sacramento in rem
- Nyitrai, Péter: Authorities for equal treatment and opportunities between women and men in Hungary and in EU
- Rácz, Barnabás: Voting Pattern on Hungarian Parliamentary Elections in 2002-2006
- Sándor, István: Certain Issues of the Codification of the New Hungarian Civil Code
- Tanka, Endre: Why has the General Land Consolidation no Chance in Hungary?
- Udvardy, Sándor: Media revolution - Effects of technological development on freedom of expression
- Vértessy, László: The Hungarian Debtor List and Its Problems

I.

BEVEZETŐ

„Regnabat tunc in Ungaria Andreas rex, divitiis clarus et potentia“ (‘Ekkor Magyarországon András uralkodott, aki híres volt gazdagságáról és hatalmáról’). E szavakkal írta le az erfurti domonkos szerzetes, Dietrich von Apolda 1297-ben az utókor által „európai szentként” tisztelt Erzsébet türingiai grófnő és magyar királylány születésének évtizedét, amelynek ebben az évben ünnepeljük nyolcszázadik évfordulóját. A magyar uralkodócsalád az európai dinasztiák közül világi hatalma mellett jelentős számú szentjével is kitűnt, ami mutatja a kereszténység magyarországi helyzetét és a keresztény Magyarország jelentőségét a Nyugat számára. Nem tagadható, hogy amiként a szentek középkori tiszteletének európai karaktere, melyet a kanonizáció pápai monopóliuma erősített, úgy a középkori egyházjog is „európai hatókört” nyert a pápai székhez történt centralizáció során.

A középkori egyházjognak, különösen a 13. század eleji egyházjogi konfliktusfeloldásnak szenteltem a következő vizsgálgódot, mégpedig két komoly konfliktus példáján, Esztergomban, Magyarország legjelentősebb érsekségében. A tanulmány mindenekelőtt betekintést kíván nyújtani a III. Ince pápa idején gyakorolt egyházi büntetőeljárásba. Erre utal a Kalán pécsi püspök elleni eljárás, különös tekintettel Ince bírói tevékenységére (II. rész). Ezt követi a pápa közvetítő tevékenységének bemutatása ezen ügy, valamint mindenekelőtt az esztergomi érseki szék betöltése körüli konfliktus megoldása kapcsán (III. rész). Miközben a választással kapcsolatos jogi helyzetet Sweeny munkái nagyrészt feltárták, a büntetőjog-történelmi összefüggések további, részletekbe is bocsátkozó kutatást igényelnek. A büntetőjog-történelmi vonatkozások kidolgozatlanlansága annál meglepőbb, mert ezt a konfliktust szívesen hozzák fel példának az eljárási formák 13. század eleji fejlődését érintő vitában. Ennyiben a következő írás az eljárási formák III. Ince pápasága alatti fejlődését érintő vitához is hozzá kíván járulni.

Markus Hirte

„non iuris neccessitate sed importunitate petentis“

III. Ince, mint bíró és közvetítő az esztergomi érseki szék betöltése kapcsán*

In memoriam Siegfried und Ruth Hirte

1. III. Ince pápa (1198–1216)

A pécsi Kalán elleni eljárás és az esztergomi székbetöltési vita III. Ince pápa – Szent Péter trónjának egyik legragyogóbb birtokosa – regnálásának idejére esik, akit az utókor az „Európa karmestere” („Leader of Europe“), „Európa történetének megfordítója” vagy a „pápai uralom beteljesítője” jelzőkkel tisztelt meg. Lotario di Segni III. Celesztin pápa utódként, mindössze 37 évesen, 1189. február 22-én került III. Ince néven a pápai trónra, ahol számos feladat várta.¹ Ilyen volt a Patrimonium Petri feletti uralom megerősítése és befolyásának növelése. VI. Henrik német-római császár (1197) és felesége (1198) váratlan halála a Német-római Birodalomban hosszú trónviszá-

III. Ince pápa (freskó a subiacói Sacro Speco-templomban, 13. század)

lyokhoz vezetett,² s a Szicília feletti uralmat a még kiskorú II. Frigyes kezébe juttatta. A Frigyes és birodalma feletti gyámság Szicília kérdését a pápai politika homlokterében tartotta. A világi Nyugat feletti egyházi befolyás erősítése mellett Jeruzsálem visszafoglalásának vágya a kereszties államokra irányította a pápa figyelmét.³ Az egyházon belül is fontos kérdések vártak megoldásra. A klérus széles köreiben tapasztalható

dekadenciája, arroganciája és a fegyelem hiánya katalizátorként hatott az új eretnek tanok terjedésére, amelyek a hagyományos egyházi tanon kívül keresték az üdvözülést. Ezek leküzdése éppúgy megkerülhetetlennek tűnt, mint az egyház reformja, többek között az egyházi vezetés megerősítésével, a Szentszékhez történő centralizációval és a kefalizációval.

2. A keresztény Magyarország III. Ince koráig

A magyar nép a Kárpát-medencei honfoglalással a Krisztus születése utáni 9. században foglalta el helyét a keresztény Európa történetében. A magyarság sorsát 1301-ig az Árpádok uralkodócsaládja irányította. Már Géza fejedelem-sége alatt (971–997) megkezdődött a magyarok közeledése a kereszténységhez. A keresztény hit formális felvételét I. (Szent) István fejedelem és államalapító erősítette meg magyar királlyá koronázásával, az új évezred első napján, Esztergomban. I. István II. Szilveszter pápától III. Ottó német császár beleegyezésével kapott koronát és áldást.

Than Mór: Imre király András herceg táborában

Ezzel megpecsételődött, és soha többé nem vált komolyan kérdésessé Magyarország csatlakozása a latin-keresztény Európához. A következő évszázadokban a jelentős népességnövekedés és erőteljes fejlődés révén Magyarország sikeres hadjáratokat vezetett területe növelésére, és geostratégiai helyzetének köszönhetően a keresztény Nyugat egyik fontos előretolt állása lett Keleten. Bár az Árpádok a 11. században még csaknem korlátlan hatalommal rendelkeztek egyházi ügyekben, ez a gregoriánus pápaságnak az investitúraharcban aratott győzelmével megváltozott, aminek következtében a magyar királyok sem tudták megállítani a pápa univerzális hatalomra törekvését. A növekvő számban megtelepedő szerzetesrendek is erősítették a római katolikus egyházat, amely önálló hatalmi tényezővé vált az országban, és a 12. század végére szinte teljesen kiszorította a bizánci befolyást Magyarországról.

A Szent Korona országai felett 1173–1196 között III. Béla uralkodott, aki trónra lépését III. Sándor pápa erőteljes támogatásának köszönhette. III. Béla király még halála előtt úgy rendelkezett, hogy idősebb fia, Imre örökölje a koronát és az országot, míg fiatalabb fiának, Andrásnak várakat, birtokokat és komoly pénzüsszeget szánt, összekötve az apai keresztes eskü továbbvitelével. Trónra lépése után Imre feleségül vette Aragóniai Konstanciát, aki 1200-ban egy fiúval, László

herceggel ajándékozta meg. A két testvér, Imre és András hamarosan heves konfliktusba került a Magyarország feletti hatalom kérdésében, ami 1197-től szinte polgárháborús állapothoz vezetett az országban. András a vitát a Dráva melletti csatában (Szlávia) katonailag a maga javára döntötte el, s ezt követően önálló herceggé uralkodott Dalmácia, Horvátország és Ráma felett. András Imre megbuktatására irányuló kiterjedt összeesküvését a király az utolsó pillanatban meg tudta akadályozni, és az ezt követő hadjáratban,

1199 nyarán, a Balaton közelében Imre győzelmet aratott. Imre, valószínűleg erősen megromlott egészségi állapota miatt, 1204. augusztus 26-án a még nem egészen öt esztendő László herceget magyar királlyá koronáztatta. 1204. november 30-án meghalt Imre magyar király, miután úgy rendelkezett, hogy testvére, András kapja meg a fiatal király,

László feletti gyámságot és a kormányzás átmeneti vitelének jogát. András viszont magának követelte a koronát, ami hamarosan súlyos viszályhoz vezetett az Árpádok családján belül. Ennek következtében Konstancia és László 1205-ben az osztrák udvarba menekült, ahol László 1205. május 7-én meghalt. Nem sokkal ezután, 1205. május 29-én Andrást magyar királlyá koronázták.

3. Az Esztergomi Érsekség

A Magyar Királyság két főegyházmegyére oszlott, az Esztergomi Érsekségre és a kettős Kalocsai–Bácsi Érsekségre. Az Esztergomi Érsekséghez tartozott a Pécsi, az Egeri, a Győri, a Váci, a Veszprémi és Nyitrai Püspökség, a Kalocsai–Bácsi Érsekséghez a Csanádi, a Váradai, az Erdélyi és a Zágrábi Püspökség. Mint Magyarország messze leggazdagabb egyházmegyéje, az Esztergomi Érsekség, illetve érseke, mint prímás az államalapítás óta kiemelt szerepet töltött be az országban. Esztergom az Árpádok országain túl is nagy tekintélyt élvezett, s nem maradt le a híres érsekségek, Armagh, Canterbury, Mainz vagy Köln mögött. A két érsekség közötti, szinte krónikusnak tekinthető feszültség rendszeresen kiéleződött a királykoronázások kapcsán. I. (Szent) István óta az esztergomi érsek joga volt a magyar uralkodók koronázása. Az évszázadok során – pápai felhatalmazás alapján – esetenként a kalocsai érsekek is koronáztak magyar királyt.

Míg Jób érsek (1185–1204) hosszú ideig tartó irányítása alatt Esztergom még sikeresen kivédte a szomszédos egyházmegyékből érkező támadásokat,

halála után, 1204 elején felgyorsultak az események. Az érseki szék Csák Ugrinnal, a korábbi győri püspökkel való gyors betöltése lehetővé tette, hogy időben megkezdjék a fiatal László herceg 1204. augusztus 26-ára kitűzött koronázásának előkészületeit. Csák Ugrin számára azonban csak igen rövid idő rendelkezett, mert 1204 augusztusában, még a Magyarország számára oly fontos koronázás előtt már el is hunyt. János érsek, az Imréhez közel álló kalocsai metropolita kihasználta az esztergomi szék újbóli megüresedését, és személyesen végezte az akkor még nem egészen öt esztendő László király koronázási szertartását.

Az esztergomi egyházmegyén belül is kiéleződött a helyzet a szék betöltése kapcsán. Amikor az alárendelt püspökök és a székeskáptalan összeültek, hogy „*iuxta constitutionem canonicam et consuetudinem approbatam*” közösen megválasszák az új egyházfőt, a székesegyház klérusa kinyilvánította, hogy kizárólagosan őt illeti a választás joga, és a püspökök a választottat csupán *de gratia* megerősíthetik (*assensus*). A klerikusok azzal konfrontálódtak végképp a püspökökkel, hogy a kalocsai érseket, Jánost jelölték. Amikor önhatalmúlag megállapodtak egy jelölt személyében, s amikor választásuk az Esztergomi Érsekségből való megfelelő jelöltek ellenére a szomszédos főegyházmegye egyik prelátusára esett, döntésükkel nemcsak a korábbi gyakorlattal helyezkedtek szembe. Ráadásul János személyében a püspökök és az esztergomi egyházmegye kifejezett ellenfelét pozícionálták új vezetőként. Mindezek és a székesegyházi klérus azon nyilatkozata után, hogy csak egy jelöltet kíván állítani, „*qui plenam regis gratiam obtineret*”, Esztergom alárendelt püspökei jelentést tettek Rómában. Az ezt követő vitában a nyitrai püspök és a székeskáptalan egy része 1205 elején az Esztergomi Érsekség legidősebb püspökét, Kalán pécsi püspököt jelölte. Az ellenjelölt Kalán biztos lehetett az Árpád-ház, nevezetesen András herceg támogatásában, aki ebben a kérdésben is szembe kívánt helyezkedni királyi bátyjával és annak jelöltjével, a kalocsai Jánossal.

4. Kalán pécsi püspök

Kalán pécsi püspök korának egyik legérdekesebb magyar klerikusa. Királyi kancellárként szolgált III. Béla idején, ezt követően bízták rá a Pécsi Püspökséget, amely nagysága és jövedelmei alapján a főegyházmegyékkel versenyezhetett. 1189-ben az uralkodó szlavón bánná nevezte ki a püspököt, aki 1190-től 1193-ig Dalmácia és Horvátország helytartója is volt. III. Béla bizalmasaként Rómában olyan nagy tekintélyre tett szert, hogy III. Celesztin pápa a püspöknek palliumot adományozott, anélkül, hogy ezt a méltóságot hivatala vagy püspöksége indokolta volna. Kalán esetenként írásban is nyilvánvalóvá tette ezt a kitüntetést, amikor *episcopus pallearatus*nak nevezte magát. Imre uralkodása idején, az Árpád-házon belüli viszályok során a püspök kegyvesztett lett, s András herceggel való jó kapcsolata miatt gyanúba került, hogy annak trónra lépési terveit támogatja.

II.

III. Ince mint bíró

1. A Kalán pécsi püspök elleni per

A Kalán pécsi püspök elleni perhez viszonylag jelentős forrásanyag áll rendelkezésre III. Ince regisztere (Hageneder és munkatársai kiadása szerint) és a *Liber Extra* alapján. Így a Kalán elleni vádakkal foglalkozik a regiszter brevői közül a VI/194, a VIII/99, a IX/113, valamint a XIII/12. A IX/113 breve egy részét, mint „*Cum in iuventute*” (X 2.23.15.; 5.34.12.) beillesztették a *Liber Extra* normaszövegébe, ami a brevének egészen a legutóbbi időig hatályt adott. Ezekre a forrásokra támaszkodva a következőképpen vázolható fel a Kalán elleni, két részre tagolódó per.

a) A vérfertőzés vádja

Kalán már 1203 folyamán feltűnt az aktákban, amikor Imre magyar király az idős Kalánt unokahúgával (*cum propria nepte*) való vérfertőzéssel vádolta, és III. Incét – egyelőre eredménytelenül – arra kérte, hogy lépjen fel a püspök ellen. A király és a püspök közötti ellentétéről tudó pápa kétségbe vonta, hogy a briliáns pályafutással rendelkező, addig erkölcsileg kifogástalan idős prelátust vérfertőző testi vágyai hirtelen elragadták. Miután a magyar udvarból érkező panaszok nem szűntek meg, a pápa megbízta Ugrin győri püspököt, hogy az esztergomi egyházmegye klerikusai körében vezessen titkos vizsgálatot (br. VI/194: „*inquisitionem secreto mandavimus faciendam*”) Kalán híreről, és annak eredményét továbbítsa Rómába. A titkos vizsgálat kimenetele megerősítette a pápai kételety. A vizsgálóbíró, továbbá öt püspök és nagyszámú prelátus kifogástalan bizonyítványt állított ki a pécsi püspökről, s tiszteletreméltó, érintetlen és jó erkölcsű férfiúként jellemezték. 1204. január 7-ei levelében III. Ince közölte Kalánnal a vizsgálat eredményét, és atyailag figyelmeztette, fordítson még nagyobb figyelmet hírnevére, és a legkisebb gyanút is megelőzendő a jövőben tartózkodjon a rokonaival való bármilyen érintkezéstől. Ezt a levelet Kalán egyik ellenfele megszerezte, és nyilvánosan, Imre király, valamint magas rangú világi vezetők előtt úgy olvasták fel, hogy azt a látszatot keltsék: a püspök Rómában is gyanús. Ezután csend lett a pécsi Kalán körül.

b) A tisztítóeskü

Kalán neve csak 1205 júniusában került elő ismét az aktákban, abból az alkalomból, hogy az esztergomi szék betöltésére történt jelölését az Apostoli Szentzéken tárgyalták. A püspök prokurátora megjelent Rómában, és *purgatio canonicát* kért Kalán számára, mire III. Ince kifejtette, hogy a korábban bizonyított püspöki *bona fama* és a vádak „*inimicis et emulis*” eredete miatt a tisztítás nem indokolt. Amikor a püspöki prokurátor ragaszkodott indítványához, a pápa kétségnek adott hangot: a tisztítás eskütársak hiányában

kudarcot vallhat, mivel a szék betöltése körüli vitában az Esztergom alá tartozó püspökök többsége már a kalocsai riválist támogatta. Még inkább kérdésesnek tűnt az esztergomi jelölt támogatása a szomszédos egyházmegye püspökei részéről. Kalán azonos rangú támogatóinak listája így rövid volt. Végül III. Ince 1205. június 19-én kiadott utasításában (br. VIII/99) helyt adott a prokurátor kérelmének – „*non iuris neccessitate, sed importunitate petentis*”, ahogy később a IX/113. levélben hangsúlyozta – és megparancsolta két kiküldött bírónak, hogy a pécsi Kalán kánoni tisztítását két püspökkel és három apáttal, mint eskütársakkal végezzék el.

A prokurátor hamis játéka rövid időn belül kiderült, mivel a pécsi püspök valójában nem hatalmazta fel tisztítási kérelem benyújtására, jól tudván, hogy az adott körülmények között aligha találna megfelelő számú eskütársat. A mandátum visszavonásának, illetve megváltoztatásának kísérletét a prokurátor gyanús eljárására és a *purgatio canonica* hiányzó feltételeire alapozták, valamint arra a tényre, hogy bár Kalán megfelelő számú püspöki eskütársat tudott megnevezni, azok nem teljesítették a megígért esküt.⁴ 1206. július 7-ei írásával (IX/113 Br.) III. Ince védelmet rendelt a szorongatott püspököknek minden rosszindulatú szervezkedés ellen, és az esküt megtagadó eskütársakat Rómába való idézéssel fenyegette, ahol gyanús viselkedésüket „*possent[que] de iure motum indignationis apostolice formidare*”. Azt a kérést viszont, hogy az elrendelt tisztítástól tekintsen el, a pápa – „*sed ne mandatum apostolicum contempnere videretur*” – nem teljesítette.

2. A per a III. Ince alatti eljárási rend tükrében

Bár a források az eljárás lefolyását részletesen ismertetik, a *modus procedendi* konkrét megnevezését hiába keressük. Azt, hogy a vádlott ellen milyen peres formában jártak el a bírók, a források információinak az egyes eljárási módok karakterisztikájával és sajátosságaival való összevetéséből kell extrapolálnunk, különös tekintettel egyes „kulcsszavak”, például az *inquisitio* vagy az *inquirere* több jelentésére. Ezen ok miatt az egyes eljárási módok vizsgálatát, az akkuzatórius, a denunciációs, az exceptiós eljárást, a famapurgatiót és az inkvizíciós pert az adott performába való rövid bevezetés előzi meg.

a) Az akkuzatórius (vádlevél) eljárás

III. Ince pápasága idején a vádelvű eljárás tekinthető a leggyakoribb eljárási formának. Az egyházi vádeljárás gyökerei a késő római akkuzatórius perig nyúlnak vissza, amelynek átvette formális jogi kellékeit, mint a vádlevelet, a bizonyítási kötelezettséget és a vádló büntetési terhét. Az észak-itáliai szerzetes, Gratianus *Decretum*-ában ennek az eljárási formának szentelte a legnagyobb figyelmet,

anélkül, hogy a büntető és a polgári akkuzatórius per között terminológiai különbséget tett volna, amit utóbb csak a dekretisták fogalmaztak meg. Bár a hagyományos eljárási alapelvek III. Ince uralkodása alatt nagyrészt érintetlenek maradtak, a pápa megreformálta ezt az eljárási típust: kötelezően rögzítette a vagylagosság elvét, korlátozta a megengedett tanúk számát, és meghatározta a felperesi, illetve tanúzási képesség előfeltételeit. Arra is törekedett, hogy az eljárás időtartamát lerövidítse. Az irodalomban olvasható véleményekkel szemben a pápa az *inscriptio* eljárási akadályát és a bizonyítási teher megosztását nem annyira kijavítandó hibának, sokkal inkább az eljárással együtt járó hiányosságnak tekintette.

A pécsi püspök elleni processzusban kizárható a királyi akkuzatórius per, mivel már az uralkodó formális vádja is hiányzott. Ezen kívül őt, mint a püspök nyilvánvaló ellenségét egyébként sem engedték volna vádlóként fellépni. A vádelvű per kizárását ebben az esetben maga a forrásanyag könnyíti meg; III. Ince VIII/99 brevéjében – a regiszterekben inkább kivételes, mint általános módon – kifejti: „*Cum igitur contra eum nullus appareat accusator*”.

b) A denunciációs eljárás

Az akkuzatórius pervezetés kizárásával, a vádak eredetére és tartalmára tekintettel, denunciációs eljárásról is lehetne szó. Ennek, a Szentírásban egyedülként megemlített eljárási formának különös jegyei a perfelvétel feltételeként a korábbi testvéri intés és a megvádolt javításának célja. Ezek az elemek már az ókorban is megtalálhatók, ugyanakkor strukturált eljárást még a *Decretum Gratianum*-ban sem találunk. A denunciációs eljárás büntetőeljárássá alakítása a dekretista Rufinushoz köthető, ezáltal ez a *modus procedendi* III. Ince alatt még viszonylag újnak tekinthető. A korábbi *caritativa commonitio*-hoz, mint a denunciációs eljárás megnyitásának előfeltételéhez III. Ince pápasága egész ideje alatt hű maradt. A *denunciatio* nem származhatott ellenségtől. A vádelvű pertől eltérően nem volt szükség *inscriptio*-ra (Br. V/152) és a feljelentő bizonyítási kötelezettsége, valamint büntetése alulmaradás esetén mérsékeltebb volt. Egyébként III. Ince alatt a kontradiktórius jellegű denunciációs per nagyrészt hasonlított a *per accusationem* eljárás lefolyására.

Ezen feltételek mellett a pécsi püspök ellen kizárható a denunciációs per. Először is: a király elmulasztotta a püspök testvéri megintését. Ezenkívül a Kalán és Imre közötti ellenségeskedés olyan nyilvánvaló volt, hogy Imre mint feljelentő a priori kizárandó volt egy ilyen eljárásból. Az uralkodó célja, a püspök hivatalától való megfosztása szintén a denunciációs per ellen szólhatott.

c) Az exceptiós eljárás

A *per exceptionem* eljárás III. Ince idején egyházi tisztségre vonatkozó kontradiktórius eljárás volt. A dekretisták még tisztán viszontkeresetnek tekintették,

majd III. Ince korára fejlődött önálló eljárássá. V/152 (X 5.1.16. „*Super his*“) brevéjében – „*quod tribus modis valet crimen opponi: denuntiando, excipiendo et accusando*“ – III. Ince a per exceptionem eljárást véglegesen besorolta az egyházi eljárásrendbe. Ennek a performának a célja a jelöltek alkalmasságának vizsgálata volt, vice versa az egyetlen szankció – a vádak bebizonyosodása esetén is – az elektusnak a hivatal betöltéséből való kizárása maradt. Ennek érdekében a választás előtt lehetett kifogást benyújtani a jelöltek vagy a jelölés ellen. Az elektus beiktatását követően – az eljárás jellegéből eredő cezuraként – a további feljelentésekhez *inscriptiōt* követeltek meg megfelelő szankció-alávetéssel, és a bizonyítási teher a vádlóra hárult (Br. V/152), ami a védelvű perhez való tartalmi közelséget mutatja.

A pécsi Kalán ellen az exceptiōs eljárás a király vérfertőzési vádjának stádiumában kizárható, mivel az esztergomi érseki szék ebben az időpontban még nem volt üres. A püspöki prokurátor későbbi tisztítási kérelmére ugyan a betöltési vita kapcsán került sor, s a vádak Magyarországon még ismertek lehettek. Ugyanakkor ebben az eljárási szakaszban nem találunk senkit, aki a püspököt vérfertőzés vádjával terhelte volna, ezért a per exceptionem eljárás kizárható.

d) A famapurgatio (infamációs eljárás)

A kontradiktórius eljárások kizárásával a Kalán körüli események értékelése a famapurgatio (infamációs eljárás) körébe kerülhet, amely lényege szerint a prelátusok nyilvános jó hírének vizsgálatára irányuló ex officio bírói eljárás. III. Ince alatt az infámia volt a famapurgatio előfeltétele, amelynek kivizsgálását és megállapítását a bírák hivatalból végezték az egyházközség lakosságára és klérusára támaszkodva. Az *inquisitio famaenāl* megengedett volt a „tanúkényszer“ (Br. V/152), miközben a bírónak kötelessége volt a mentő vallomásokat is felvennie (Br. II/91, Br. VI/194). Az infámia megállapítását követően tisztításra marasztalták a becstelent, esküre, hogy a neki felrótt bűnököt nem követte el és/vagy azokban vétlen. Továbbá a cselekményhez és az infámia fokához igazodó számú eskütársnak esküt kellett tennie az infamált valóság megfelelő tisztítására és/vagy annak jó hírére. A tisztítóeskü kudarca a vád bebizonyosodását és az adott eljárás szerint fenyegető szankciók következményeinek beállítását jelentette. Sikeres teljesítése viszont teljesen rehabilitálta a korábban infamáltat. A *famara* való összpontosítás oda vezetett, hogy *inquisitio famae* esetén kizárólag a megvádolt híret vizsgálták, azt azonban nem, hogy a megállapított infámia megfelel-e a valóságnak.

A pécsi Kalán elleni eljárás forrásai azt mutatják, hogy famapurgatio par excellence történt. A bíró hivatalból és titokban (Br. VI/194: „*inquisitionem secreto mandavimus faciendam*“) Kalán híret vizsgálta püspöktársai körében (Br. IX/113: „*a coepiscopis indagaret, utrum prefatum episcopum crederent tali labe*

respersum; qui nobis postmodum rescripserunt, quod eum virum honeste conversationis esse credebant, personam ipsium multipliciter commendantes“), és nem az anyagi igazságot (*inquisitio veritatis*). A „*secreto*“ vizsgálat a püspök reputációjának védelmét szolgálhatta, az infámia pedig annyira kétséges volt, hogy III. Ince ez irányú kijelentéseit a vérfertőzés vádjának hihetlenségéhez *de praesumptionibus* cím alatt (c.15) inkorporálták a *Liber Extra* második könyvébe. A vizsgálat pozitív kimenetele, aminek ennyiben megszakító hatást tulajdoníthatunk a püspök elleni eljárásban, feleslegessé tette a *purgatio canonica* elrendelését. Az eljárás második szakaszában a püspök prokurátora által felkínált tisztításra ugyan Kalán esztergomi érsekké jelölése kapcsán került sor, az azonban a korábbi vérfertőzési vádra és a már megtörtént *inquisitio famaera* vonatkozott. Bár III. Ince alatt a famapurgatio kérelme, illetve felajánlása nem volt újdonság, ahogy a regiszter levelei már ezen eljárás előtt bizonyítják felkínált, de sohasem más eljárásokat megelőző vagy befejező tisztítások létét, ez a döntés – miután a pápa egyértelmű kijelentéseket tett a kérelemre történő tisztítás megengedhetőségéről – utat talált az egyházbizománygyűjteményekbe (X 5.34.12.).

A fent vázolt famapurgatio bebizonyosodott infámia, illetve kérelem jogkövetkezményeként rendszeresen jelen volt más eljárásokban is, és tartalmilag csak a *mala fama* revidálására irányult. Ennyiben önálló büntetőeljárásnak nem sorolható be a többi performamellé, ami miatt az infamációs eljárás kifejezés használatával fel kellene hagyni. A famapurgatiók hosszú és változatos története egészen a Krisztus utáni első évezredbe nyúlik vissza, és – a széles körben elterjedt nézetel szemben – 1198–1216 között is eljárásilag szükséges volt, s így hagyományos formájában fennmaradt.

e) Az inkvizitórius eljárás

Mivel neves szerzők a pécsi püspök elleni eljárást inkvizitórius eljárásnak, illetve az egyházi inkvizitórius eljárás születésével közvetlen összefüggésben állónak tekintik, a III. Ince pápa alatti eljárási kánon felvételét az inkvizitórius eljárás tárgyalásával zárom.

A latin *inquisitio* szóból kölcsönözött inkvizíciós eljárás kifejezés azt a performát írja le, amely a hivatalból végzett vizsgálat alapelvét követi, s amelynek tárgya az anyagi igazság felderítése (*inquisitio veritatis*).⁵ Ez az igazságkeresés különbözteti meg az inkvizitórius pert a kizárólag a hírnév vizsgálatára szánt famapurgatiótól. Ezzel a győri püspök egyetlen, de csak Kalán famájára irányuló vizsgálata kizárja a *modus inquisitionist*. A denunciációhoz hasonlóan a köznyelvben az inkvizitórius eljárás, mindenekelőtt az eretnek- és boszorkányüldözések sommás inkvizitórius pereinek visszásságai miatt, alapvetően negatív jelentéstartalmú. Ennek ellenére a „harmadik fél belépését” elősegítő inkvizitórius per büntetőjog-történeti jelentősége vitathatatlan.

aa) Az egyházi inkvizitórius eljárás születése III. Ince alatt

Még ha az egyházi inkvizitórius eljárás legkésőbb III. Ince alatti kialakulása *communis opinio* lenne is,⁶ ennek a performának az eredete, születése és konkrét genezise vitatott. Egyes korábbi egyháztudósok (pl. Biener, Richter és München) felismerték ennek az eljárásnak az infamációs eljárásból való kifejlődését Ince pontifikátusának első két évében,⁷ mások azon túlmenően és attól függetlenül (Molitor).⁸ Újabb álláspontok az eljárás eredetét a germán *Rüge* eljárásban látták (Plöchl),⁹ vagy vallották akár minden látható előjel nélküli történő születését (Oehler).¹⁰ Nemrégiben Trusen az eljárást az infamációs eljárásnak az anyagi igazság bizonyítása beépítésével történt megváltoztatásából eredeztette, visszahelyezve az agdei püspök elleni perbe a nyolcadik pontifikátusi év körül (Br. VIII/77).¹¹ Az *inquisitio veritatis*nak az infamációs eljárásba való beépítésével III. Ince pápa az infamációs pert inkvizitóriussá alakította. Ezzel a megoldással a pápa a klérus fegyelmezésében felismert hiányosságokat hagyományos eljárások alkalmazásával, az inkvizitórius eljárással kívánta megoldani egyházmegújító törekvései során.¹² A korszakos változás terminológiai felismerhetőségének hiányát Trusen az *inquisitio* jelentésének *inquisitio famaeról inquisitio veritatisra* változásával indokolta. Ezt a (jogtörténeti) irodalom többsége elfogadta,¹³ bár Trusen értékelését a „*Licet Heli*” dekrétumról (Br. II/250, X 5.3.31.) helyenként vitatták.

bb) Az eljárás hozzájárulása az inkvizitórius per kialakulásához

Trusen az inkvizitórius eljárás születésében fontos szerepet tulajdonít a Kalán elleni eljárásnak. A pécsi püspök elleni per megerősítette III. Ince pápa véleményét arról, hogy a hagyományos eljárási módok nem elégségesek a klérus fegyelmezésére, valamint az *inquisitio veritatis* hiányáról, és – annak inherens gyengeségei miatt – már ekkor kételkedve állt a famapurgatiohoz. Különösen megrázhatták a pápát a hamis vádak, amivel tisztítóesküket kényszerítették ki.

A pápa kételye azonban nem a famapurgatio intézményére vonatkozott, hanem a nem gyanún alapuló *purgatio* kérelmére. Így magáról értetődő, hogy a prokurátornak felvázolták a magyar püspökök székbetöltési vita miatti esetleges eskümeztagadásának kockázatait, s nehezen elképzelhető, hogy csak uralma idején ismerte volna fel az önérdékű vagy politikai megfontolások befolyását az eskü megadásáról való döntésre. A pápa ilyen megrázkódtatását cáfolja maga a forrás is, mivel a vádaskodások okot adtak ugyan az önkéntes *purgatio canonicára*, de nem kényszerítették volna ki. A főpap bebizonyosodott infámia és megfelelő *clamor* esetén mindenképpen, a tisztítás eredményétől függetlenül is, elindíthatott volna egy inkvizitórius eljárást. A Kalán elleni eljárásnak az

inkvizitórius eljárás fejlődésében Trusen szerint betöltött különleges szerepe ennek fényében jelentősen relativizálандó.

cc) Mindenre kiterjedő inkvizitórius eljárás III. Ince alatt

Ha egyes dekrétumok kétséget is ébresztenek az inkvizitórius eljárásnak az infamációs eljárásból való kialakulása tézisében, ezen álláspont felülvizsgálásának szükségessége csak az 1198–1216 közötti évekből fennmaradt kb. 4200 regiszterlevél teljes áttekintése nyomán tűnik ki. Így például a Trusen által az inkvizitórius eljárás elődjének tekintett *inquisitio veritatis* visszavezethető a VIII/77 brevében (az agdei püspök elleni per) a hetedik pontifikátusi évben kiadott megbízásig, ami kizárja az 1205 májusa körüli keletkezést. A III. Ince uralmának nyolcadik éve előtti kialakulást támasztják alá a Br. II/227, a Br. II/250, a Br. V/12 és a Br. VI/243 levelek, amelyek a fent említett értelemben foglalkoznak az inkvizitórius eljárással. A fennmaradt források alapján az is kizárható, hogy az inkvizitórius eljárás egy kúriai, a *plenitudo potestatis* alapján megalakított különleges eljárás lenne, amit csak a IV. Lateráni zsinaton, a *compilatio tertiával* terjesztettek ki minden egyházi szintre. Végül az eljárás a Br. II/227 és a Br. II/250 általi létrejöttével ellentétben áll a levelek generalizáló megfogalmazása; eszerint már a második pontifikátusi évben az egyházi bírászkodás minden fokára kiterjedő általános inkvizitórius per létezéséről kell kiindulnunk. Az infamációs eljárás átalakulásából való levezetés az anyagi igazság keresésén túl félreértelmezi a famapurgatio döntő jelentőségét, amikor pusztán az inkvizitórius eljárás felé vezető eszköz szerepét tulajdonítja neki. Bár III. Ince érdemei az eljárástípus kialakításában és strukturálásában, például a *clamor* megnyitásának feltételénél vitathatatlanok, az egyházi inkvizitórius eljárás születése megelőzi pontifikátusát, és az egyházi fegyelmi jogban keresendő. Az inkvizitórius eljárás kialakulásának kérdése így ismét nyitottnak tekinthető.

3. Összefoglalás

A források a pécsi Kalán elleni vizsgálatot és az elrendelt *purgatio canonicát* a kornak megfelelő famapurgationak mutatják, anélkül, hogy ok lenne arra, hogy a per az inkvizitórius eljárás kialakulásában hangsúlyos szerepet töltött be. Jelentősebb az eljárás Ince bírói önfelfogásának feltárásában. A kicsalt tisztítási mandátumhoz való hozzáállásra adott „*Sed ne mandatum apostolicum contempnere videretur*”-magyarázat felfedi a jobbiztonság és az ítélkező testület külső megítélése miatti aggodalmát. A purgatiót megtagadó eskütársak irányába tett komoly fenyegetések mutatják, mennyire törekedett III. Ince az eljárási rend betartására. Ezen a konkrét peren túl pontifikátusa teljes áttekintéséből megállapíthatjuk, hogy bár III. Ince ragaszkodott a hagyományos eljárási alapelvekhez, minden eljárási mód esetében ügyesen kihasználta

mozgásterét a jogfejlesztésre; ezzel III. Ince pápasága inkább tűnik evolutívnek, mint forradalminak.

III.

III. Ince mint közvetítő

Bár a példaként felhozott tényállás III. Incét megrögzött bírónak mutathatja, a pápának a pécsi Kalán és az esztergomi szék betöltése kapcsán tanúsított magatartása jelentős közvetítői és konfliktusfeloldó jegyeket is mutat. Ezek az elemek is tökéletesen beleillenek a III. Ince pontifikátusa alatti pápai jogalkalmazásba.

1. Közvetítés az egyházban

III. Ince pápaságáig

A hagyományos egyházjog keretében, ítélettel történő konfliktusmegoldás mellett az egyházban a jószolgálati közvetítés is jelentős szerepet játszott, ami megfelelt a bibliai hagyománynak. A 12. században a jószolgálati közvetítés számbelileg sem maradt el az ítéletektől, amiben – miként ma is – a polgári ügyek kimenetelének bizonytalansága mellett pertaktikai és anyagi megfontolások is szerepet játszhattak. Ehhez a hagyományhoz III. Ince is hű maradt. Ahol lehetséges volt, előnyben részesítette az egyezséget a perrel szemben,¹⁴ tudatában volt, hogy tartós érdekiegyenlítés leginkább egyezséggel vagy választott bírói eljárással érhető el. Az egyezséget nemcsak a polgári eljárásoknak tartották fenn, hanem a III. Ince alatti büntetőjogi akkuzatórius eljárásokban is megtalálhatjuk, bár a kánonjogi irodalom a büntetőeljárás egyezséggel való befejezésével egyre kritikusan szemben állt.

2. Közvetítés és segítségnyújtás a pécsi Kalán elleni eljárásban

A perbeli egyezségen túl a közvetítő tevékenység is jelen van a Kalán elleni eljárásban, mindenekelőtt a *purgatio canonica* alkalmazásánál. III. Ince a prelátus hírnevének megóvása érdekében titkos *inquisitio famaet* rendelt el. A tisztítás engedélyezése is a szorongatott püspök iránti perbeli engedmény volt. Végül a IX/113 brevével a pápa többszörösen is segítette a püspököt, habár fenntartotta az eredeti mandátumot arra az esetre, ha az eskütársak továbbra is megtagadják a megígért tisztító esküt, III. Ince leplezetlenül a Rómába való idézéssel fenyegette meg őket, ahol gyanús viselkedésük miatt „*possent[que] de iure motum indignationis apostolice formidare*“. Végül a pápa elrendelte Kalán védelmét minden rosszindulatú mesterkedéssel szemben, amiket szintén jelenteni kellett Rómában. Ezzel szemben, úgy tűnik, a tisztítás nem történt meg, mert a Br. XIII/12 megismétli a Br. IX/113 által elrendeltek. Az a tény, hogy III. Ince a IX/113 brevében nem nyugodott bele az első, meghíúsult tisztítási kísérletbe, hanem aktívan beavatkozott a pécsi püspök javára, inkább a kooperációs elv alap gondolatát

teszi felismerhetővé ebben az eljárásban, mint amennyire Landau III. Ince pápát a kánoni polgári per ideális képviselőjének írja le.

3. Kompromisszum

az esztergomi érseki szék betöltésében

III. Ince közvetítő fellépése legegyértelműbben az esztergomi székbetöltési vita megoldásánál tűnik ki, amit a Br. VII/159 (egyben X 1.5.5.: „*Postulationi quam celebrastis*“), a Br. VII/226, a Br. VIII/89 és a Br. VIII/140 (egyben X 1.5.4.: „*Bone memorie*“) leveleken keresztül bőséges forrásanyag is bizonyít.

a) Két jelölt az esztergomi székre

A pécsi püspök ellenjelölésével Magyarország legmagasabb egyházi méltóságáért két neves jelölt küzdött, akik a személyükben vagy a jelölésükben rejlő akadályokkal még inkább megnehezítették a pápa nagypolitikai döntését az érseki szék betöltéséről.

A székesegyházi klérus által jelölt kalocsai érsek alkalmassága ellen szolt korábbi magatartása Esztergommal és a választópüspökökkel szemben. Így a püspökök, akiket egykori kalocsai ellenfelük új érsekükké választása fenyegetett C. 3 q. 5 c. 15 hivatkozásával „*juxta canonicas sanctiones, iudex aliquibus non debeat dari suspectus*“. Ince számára súlyosabban esett latba Esztergom apostolilag megerősített koronázási jogának nyílt megsértése László 1204 nyarán történt, a kalocsai János érsek általi magyar királlyá koronázásával. Szankcióként a pápa 1204. november 22-i írásával (Br. VII/159) elutasította János jelölését, és a káptalant új választásra utasította. Ilyen előzmények után meglepő, hogy András király János általi, röviddel ezután – megbízatását nyilvánvalóan túllépő módon – végrehajtott megkoronázása következmény nélkül maradt, sőt, a pápai levelek meg sem említik. Arra az esetre, ha a kalocsai Jánost a püspökök ellenállása mellett újra megválasztanák, a pápa ugyanezen írásában további tárgyalást tűzött ki Rómába, 1205. február 6-ára.

A másik jelölt, a pécsi Kalán ellen szoltak mindenekelőtt a jelölése körüli szabálytalanságok, amelyek a pápát végül arra indították, hogy fellépjen a püspökök jelölése ellen. Ince 1205. június 24-ei írásában (Br. VIII/89) közölte Andrással, hogy Kalán kizárásának alapja kizárólag a választási szabályok megsértése. Így a jelölés nem volt egyhangú, a pápai megbízással ellentétesen és főként egy Rómában zajló eljárás idején történt. Az elutasítás indokát nem a püspök személye jelentette, s úgy tűnik, a sikertelen tisztítási megbízás sem gyakorolt hatást a székbetöltési eljárásra. Az elutasítással egybekapcsolva a pápa újabb választásra szólította fel az esztergomi székeskáptalant.

b) A székbetöltés kérdésének megoldása

Ezek a szabálytalanságok már 1205 nyarán is elegendőek lettek volna ahhoz, hogy a pápa ex officio egy saját jelöltet nevezzen ki, ami megfelelt az akkori

gyakorlatnak és a Kúria felfogásának. A pápának az „*ex plenitudine apostolicae potestatis*” végrehajtandó székbetöltésre vonatkozó fenyegetése nem csak elvi jellegű volt. Ennek ellenére III. Ince továbbra is megegyezésen alapuló megoldást keresett, miként ezt az új választásra szóló megbízás mutatja a Br. VIII/89 levélben. Kalán – láthatóan megfogyatkozott – frakciója továbbra is ragaszkodott jelöléséhez. A magyar klérus döntő többsége és az Árpád-ház viszont 1205 őszén jelezte megegyezési szándékát. Az esztergomi egyházmegye János kalocsai érsek jelölését kezdetben elutasító püspökei feladták ellenállásukat, és a székeskáptalan többségével együtt a kalocsai érsek áthelyezését kérték a pápától. II. András király, aki eredetileg Kalán jelölését erőltette, szintén a kalocsai jelölt mellett foglalt állást. Végül III. Incének észre kellett vennie, hogy a jelöltnek nincs megfelelő alternatívája a magyar klerikusok soraiban. Emellett világi megfontolások is arra indíthatták a pápát, hogy 1205. október 6-án (Br. VIII/140), a jogi aggályok ellenére, a kalocsai Jánost az esztergomi érseki székbe helyezze. A Szent Koronával szorosán összefonódott érsekség hazai jelölttel való betöltésének megtagadása biztosan elmérgesítette volna a helyzetet Magyarországon. Mindezek mellett II. András király reakciójától is tartani kellett, aki Kalán melletti első indítványa után sértésként értékelhette volna a királyi kérés újbóli elutasítását. Ez pedig a német trónviszályban még szorosabbra fűzte volna a kapcsolatot a vele már egyébként is rokoni kapcsolatban álló Sváb Fülöppel. Így a kalocsai érsek transzlációja minden tekintetben a legjobb döntés volt.

c) A döntés jelentősége

A székbetöltéssel kapcsolatos vita konkrét megoldásán túl az esetnek messze ható következményei lettek a választási jogban, amiket Sweeney avatott szerzőként már bemutatott. A döntést általános törvényerőre emelte az a tény, hogy „*Bone memorie*” (X 1.5.4.) címmel dekrétumként felvették a *Liber Extrába*, például a metropolitákat választó testület vagy a posztulátumok kötőerejének kérdésében. Így legkésőbb 1234-től az általánosan érvényes egyházjog része lett, hogy a metropolitát alapvetően a székeskáptalan választja, a helyi szokások – Magyarországon például a passzív püspöki megerősítési jog (*assensus*) – figyelembevételével. Ince állásfoglalása a választó

testületnek a pápai döntés előtti posztulátum-visszavonása érvénytelenségéről a *Liber Extrába* való felvétellel beépült a *ius commune* normaanyagába. Ugyanígy nem maradt következmény nélkül az eljárás Esztergom választó püspökeinek későbbi jogállása szempontjából. Mivel a püspökök 1204/1205-ben a választó testülettel kapcsolatos kérdésben feladták pozíciójukat, és követték a székeskáptalant, ebben az ügyben megkímélték a pápát az ítélethozataltól, és egyidejűleg precedenst teremtettek, amelyet minden későbbi esztergomi érsek választás követett.

Az Esztergomi Érsekség betöltése körüli eljárás jelentős a III. Ince pápaságáról alkotott történelmi felfogásunkban is. A felek önálló jogi érvelése – éppen normaalkotási kérdésben – a 13. század kezdetén a kánonjognak a klerikális tudatba való mély beágyazottságát bizonyítja, nemcsak a Kúria körüli központban, hanem a Nyugat periferiáin is.

IV.

Összegzés

A pécsi Kalán elleni eljárás és az esztergomi érsekség betöltése sokrétű képet rajzol III. Ince bírói és közvetítői működéséről. Mint a kereszténység legfőbb bírója minden egyedi döntés horderejét figyelembe véve cselekedett. A hagyományos eljárási alapelvekhez való ragaszkodása ellenére a pápa erőteljesen kihasználta a jogfejlesztésre rendelkezésére álló mozgásteret. A gyakorló jogász Incének bírói tehetsége mellett jelentős közvetítői ügyességet is tulajdonítanunk kell, például saját jelölt beiktatásának mellőzésénél vagy a tisztítóeskü kérdésében Kalánnak nyújtott segítségénél, ami az együttműködési elv alap gondolatának meglétét mutatja a famapurgationál. A fenti vizsgálatban III. Ince bírónak és közvetítőként is cselekedett, és a vitatott kérdéseket salomoni döntésre vitte. Hogy ez utóbbi inkább általános, mint kivételes lehetett, és ezt Ince kortársai is így láthatták, az minden szükséges kritika mellett is sejthető Rainerius de Pomposa írásából, aki már 1202-ben, *Prima collectio decretalium Innocentii III* című művének *prefatiójában* így írta le a főpapot: „*nostri temporis Salomonis*”.

Fordította: Frey Dóra

Jegyzetek

* A tanulmány a 2007. július 6-án, Rothenburg ob der Tauberban rendezett német–magyar büntetőjog-történelmi konferencián elhangzott előadás kibővített változata. Köszönöm Frey Dórának (Budapest) a magyar szakirodalom felkutatásához nyújtott segítségét.

¹ Rener, M.: *Dietrich von Apolda: Das Leben der heiligen Elisabeth* (Marburg, 2007, 30. p. sk.)

² Vö.: Jerouschek, G.: *Religiosität zwischen Inquisitionsgericht und Zensur. Anmerkungen zu Aufstieg, Prozess und jähen Ende des Meisters Eckhard O. P.* (Goltdammer's Archiv, 1989, 508–514. p.) Szent Erzsébet kanonizálásához lásd különösen: Walther, H. G.: *Der „Fall Elisabeth“ an der Kurie*. In: *Elisabeth von Thüringen – Eine europäische Heilige*. Hrsg. D.

Blume, M. Werner (Katalog zur 3. Thüringer Landesausstellung auf der Wartburg/Eisenach. Petersberg, 2007, 177. p. skk.)

³ Ezt a célt éppen úgy szolgálják a helyenkénti absztrakciók és általánosítások, mint a kiterjedt jegyzetapparátus.

⁴ Lásd: Sayers, J. E.: *Innocent III – Leader of Europe 1198–1216* (New York–London, 1994, 1. p. skk.); Frenz, T.: *Papst Innozenz III. Weichensteller der Geschichte Europas* (Stuttgart, 2000, 7. p. skk.); Bihlmeyer, K.–Tüchle, H.: *Kirchengeschichte*. Band II.: *Das Mittelalter* (19. kiad., Paderborn, 1996, 270. p.)

⁵ III. Incéhez bevezetésként lásd: Maleczek, W.: *Innozenz III. (Lothar v. Segni)*. In: *Lexikon des Mittelalter*. Bd. V. (3. Auflage, München, 2002), valamint: Cheney, Ch. R.: *Pope Innocent III and England* (Päpste und Papsttum 9. Stuttgart, 1976; a további-

- akban: Cheney, 1976); Egger, Ch: *Dignitas und Misericordia* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 105, 1997, 330–345.); Foreville, R.: *Le pape Innocent III et la France* (Stuttgart, 1992); a továbbiakban: Foreville, 1992); Hagedener, O.: *Studien zur Dekretale 'Vergentis' (X.V, 7, 10). Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz' III.* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 49, 1963, 138–173. p.); Hurter, F.: *Geschichte Papst Innocenz III. und seiner Zeitgenossen*. Band 1–4. (Hamburg, 1841–1844); Imkamp, W.: *Das Kirchenbild Innocenz' III. (1198–1216)* (Päpste und Papsttum 22. Stuttgart, 1983); John C. Moore, J. C.: *Pope Innocent III. (1160/61–1216). To Root Up and to Plant* (The Medieval Mediterranean. Vol. 47. Leiden–Boston, 2003); Pennington, K.: *Popes, Canonists and Texts, 1150–1550* (Collected Studies, 412. Aldershot, 1993); Reichert: *Das Weltbild des Papstes Innozenz III.* (1949); Tillmann, H.: *Papst Innocenz III.* (Bonner Historische Forschungen 3. Bonn, 1954).
- ⁶ A trónviszályhoz és az interregnumhoz bevezető, további hivatkozásokkal: Kroeschell, K.: *Deutsche Rechtsgeschichte I. Bis 1250* (12. Aufl., Boehlau Verlag, 2005, 304. p. skk.), valamint részletesen: Kempf, F.: *Papsttum und Kaisertum bei Innocenz III. Die geistigen und rechtlichen Grundlagen seiner Thronstreitpolitik* (Miscellanea Historiae Pontificiae, 19. Roma, 1954) és Laufs, M. *Politik und Recht bei Innozenz III. Kaiserprivilegien, Thronstreitregister und Egerer Goldbulle in der Reichs- und Rekuperationspolitik Papst Innozenz' III* (Kölner Historische Abhandlungen, 26. Köln–Wien, 1980)
- ⁷ III. Ince kereszties politikájához lásd: Roscher, H.: *Papst Innocenz III. und die Kreuzzüge* (Göttingen, 1969)
- ⁸ Bevezetőként lásd: Bak, J.: *Ungarn*. In: *Lexikon des Mittelalters*; Adriányi, G.: *Ungarn*. In: *Lexikon für Theologie und Kirche* (3. Aufl. Herder Verlag, 2001); Tóth, I. Gy.: *Geschichte Ungarns* (Budapest, 2005, elsősorban 25–145. p.; a továbbiakban: Tóth, Geschichte); Máthé, G.–Mezey, B. (Hrsg.): *Ungarische Rechtsgeschichte* (Halle–Budapest, 2006, 7. p.); Mohácsi: in: *Randgruppen, Konzeptionsprozesse, Diktaturen* (Budapest, 2007, 39. p.). A Kárpát-medence elfoglalását Nyugat-Európa elleni kiterjedt hadjáratok követték, amelyeknek csak I. Ottónak a Lech mezején, 955. augusztus 10-én vívott csatában aratott győzelme vetett véget; lásd: Engel P., in: Tóth: *Geschichte*, 25. (40.) p. skk.; Molnár, M.: *Geschichte Ungarns* (Hamburg, 1999, 32. p. sk.)
- ⁹ Lásd: Kristó, Gy.–Makk, F.: *Die ersten Könige Ungarns* (Herne, 1999, 3. p. skk.; a továbbiakban: Kristó–Makk)
- ¹⁰ A magyar történészek körében a koronázás konkrét történelmi hátteréről folyó szenvedélyes vitához lásd: Engel, P.: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary* (London–New York, 2001, 27. p.) és Zsoldos: in: Tóth: *Geschichte*, 47. (55.) p. skk.
- ¹¹ Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 49. p. skk.
- ¹² Bónis, Gy.: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 49, 1963, 174–235. p.)
- ¹³ Bár már Szent István elkötelezte magát és országát a latin rítus mellett, a bizánci görög-ortodox rítus is jelen volt Magyarországon, lásd: Zsoldos: in: Tóth: *Geschichte*, 47. (65.) p. A magyaroknak a bolgárok bizánci kereszténységéhez való viszonyához lásd: Hintner, D.: *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren im Spiegel der Register Papst Innozenz' III.* (Leipzig, 1976).
- ¹⁴ A Szent Koronának a magyar alkotmányfejlődésben játszott szerepéről lásd: Máthé, G.: *Die Bedeutung der Lehre von der Heiligen Stephanskronen für die ungarische Verfassungsentwicklung* (Rechtsgeschichtliche Vorträge. Budapest, 2006)
- ¹⁵ III. Bélát III. Sándor pápa utasítására nem az erre egyébként illetékes esztergomi érsek, hanem a szomszédos főegyházmegye, Kalocsa érseke koronázta meg, mivel az esztergomi prélátus makacsul ellenállt a koronázási utasításnak. Ennek egyik oka lehetett – az ifjúkorát a bizánci udvarban töltő – Bélának a keleti egyházhoz való korábbi kötődése. Lásd: Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 53 p.; Kristó–Makk: i. m., 328. p. skk., főként 338. p. skk.
- ¹⁶ András ellentmondásos megítéléséhez a történetírásban lásd: Zsoldos: in: Tóth: *Geschichte*, 47. (81.) p. skk.
- ¹⁷ Lásd: Zsoldos: in: Tóth: *Geschichte*, 47. (81.) p. Kettejük rivalizálása házassági politikájukban is tükröződött. András ezt követően Gertrúdot, az isztriai örgróf lányát vette feleségül, ami őt a birodalmi ügyekben Sváb Fülöp oldalára állította, miközben Imre aragóniai házasságával és a pápai oldalon álló erőket a német király ellenében fegyveresen is segítő politikájával a pápai táborhoz számított.
- ¹⁸ Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 89. p. Ekkor András már fegyverkezett a politikai menedéket nyújtó Ausztria ellen, hogy a hatalmi kérdést katonai erővel döntse el; lásd: Kristó–Makk: i. m., 367. p.
- ¹⁹ Esztergom alá kezdetben öt püspökség tartozott, a nyitrai csak Kálmán király sorolta 1100 körül az érsekséghez. Lásd: Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 43. p.
- ²⁰ Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 42. p. skk. Az esztergomi érsek pápai bíraskodási feladatokkal való felruházásához lásd: Sweeney, J. R.–Chodorow, S.: *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages* (Ithaca, NY., 1989, 26. [30]. p.; a továbbiakban: Sweeney–Chodorow)
- ²¹ III. Kelemen, III. Celesztin és III. Ince pápa megerősítette Esztergom koronázási jogát. Ha az esztergomi érsek egy király koronázását megtagadták, a pápa koronázási utasítást adott a kalocsai érseknek, így például II. László (1162), IV. István (1163) és III. Béla (1173) megkoronázására. Lásd: Hóman, B.: *Geschichte des ungarischen Mittelalters*. I. (Berlin, 1940, 394., 430. p.)
- ²² Br. VII/159 (X 1.5.5.) Po. 2328, in: *Die Register Innocenz' III. 7. Band, 7. Pontifikatsjahr, 1204/1205. Texte und Indices*. Ed. O. Hagedener, A. Sommerlechner, with the collaboration of Ch. Egger and R. Muraier (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 1997, 274. p. 15–18 sor), valószínűleg kapcsolódva: D. 63 c. 9.
- ²³ A püspökök előadták, hogy az esztergomi érseket kezdetől az alárendelt püspökökből és a székeskáptalanból álló testület választotta, lásd: Sweeney, J. R.: *Innocent III and the Esztergom Election Dispute: The Historical Background of the Decretale "Bone Memorie II" (X.I.5.4)* (Archivum Historiae Pontificiae [AHP], 15, 1977, 113. [120.] p.; a továbbiakban: Sweeney, 1977)
- ²⁴ Br. VII/159 (20. h.) 274 p. 18–21. sor: „*Diverunt etiam, quod prius inquiri deberet, utrum de gremio illius ecclesie possit utilis et idoneus reperiri, asserentes, quod in ea multi sunt viri honesti, discreti et litterati, qui possent illi sedi decentius presidere.*”
- ²⁵ Br. VII/159 (20. h.) 274. p. 21. skk. sor; továbbá: Sweeney, J. R.: *Papal–Hungarian Relations during the Pontificate of Innocent III, 1198–1216* (Cornell University, 1971, 250. p.; a továbbiakban: Sweeney, 1971)
- ²⁶ Nevezetesen a pécsi, a váci, a veszprémi és a nyitrai püspök. Lásd: Br. VII/159 (20. h.) 273. p. 27. skk. sor
- ²⁷ András kérelme ugyan nem maradt fenn, de a pápa hivatkozik rá (Br. VIII/89): „*Licet ergo per primas litteras, quas nostro apostolatu destinasti.*” Lásd: Br. VIII/89 Po. 2550, in: *Innocent III. Pope. Die Register Innocenz' III. 8. Band, 8. Pontifikatsjahr, 1205/1206. Texte und Indices*. Ed. O. Hagedener, A. Sommerlechner, with the collaboration of Ch. Egger and R. Muraier (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 2001, 166. p. 9. sor skk.). Ezzel András jelentős fordulatot tett, mivel 1205 elején arra kérte a pápát levelében (VII/226), hogy János érseket helyezze az esztergomi székre. Kalán támogatása rövid ideig tartott, mert leveléből (VIII/140 [X 1.5.4.] Po. 2588 [uo.], 254. p. skk.) nyilvánvalóvá válik, hogy András rövid idő múlva újra János érseket támogatta.
- ²⁸ A korona szolgálatában álló kánonjogászok szerepéhez lásd: Berend, in: Pennington (Ed.): *Proceedings of the Tenth International Congress of Medieval Canon Law* (2001, 565. p. skk.)
- ²⁹ A Pécsi Püspökség óriási földbirtokokkal rendelkezett, a sokkal jelentősebb érsekségekkel összehasonlítható nagyságban. Lásd: Engel, in: Tóth: *Geschichte*, 44. p. skk.
- ³⁰ Sweeney, 1977, 113. (126.) p. Dalmácia és Horvátország csak 1180 óta állt újra magyar uralom alatt, miután 1167-ben Mánuel bizánci császár elvette őket a Magyar Királyságtól. Lásd: Engel,

- in: Tóth: Geschichte, 53. p.; Kristó–Makk: i. m., 355. p. Kalán után Imre kormányozta a két tartományt.
- ³¹ A *pallium* a miseruha felett körülakban viselt rituális gyapjústóla, rendszerint érsekek és patriarchák ruházatához tartozik, s a Rómával való különleges közösségüket szimbolizálja. Lásd: Berger: *Pallium*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*; Riedel-Spangenberg, I.: *Grundbegriffe des Kirchenrechts* (Paderborn, 1992, „Pallium“ címszó).
- ³² Smečiklas, T.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. 2. (Zagrabiae, 1904, 259. p., 244. sz.; 265. p., 250. sz.)
- ³³ Sweeney, 1977, 113. p (további hivatkozások: 125. p.)
- ³⁴ Br. VI/194 Po. 2086, in: *Die Register Innocenz' III. 6. Band. 6. Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte und Indices*. Ed. O. Hageneder, J. C. Moore, A. Sommerlechner, with the collaboration of Ch. Egger, H. Weigl (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 1995, 330. p. sk.); Br. VIII/99 Po. 2547, 177. p. sk.; Br. IX/113 (X 2.23.15; 5.34.12.) Po. 2837 in: *Die Register Innocenz' III., 9. Band. 9. Pontifikatsjahr, 1206/1207. Texte und Indices*. Bearbeitet von A. Sommerlechner, O. Hageneder, Ch. Egger, R. Muraier, H. Weigl (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 2004, 206. p. sk.), valamint Br. XIII/12 Po. 3930, in: Migne: *Patrologia Latina*. Tomus 216. (1891, col. 211). A szövegben a forrásokat Br. év/sorszám rövidítés jelöli.
- ³⁵ Ti. a nagyváradi Elvius, az egri Catapanus (Katapán), a váci Boleszláv, a veszprémi Kalenda és a nyitrai II. János.
- ³⁶ Br. VI/194, 331. p., 5–9. sor: ezzel kapcsolatban kifejti: „*fraternitati tue monemus at(tentius) et hortamur, quatinus ita nomen huiusmodi criminis delere procures et talem te studeas exhibere, quod precedens delatio frivola videatur et fama tui nominis obloquutionis inique labe detera clarior in laudem assurgat et mendaces appareant, qui se fingebant in fraude veraces*“. A Br. IX/113, 207. p., 21–24. sor konkretizálja: „*Quia vero pater filium, quem diligit, corripit, nos eundem episcopum per nostras litteras corripuimus iniungentes eidem ad maiorem cautelam, ut ab illius familiaritate cessando apud Deum et homines taliter se haberet, quod sinistra de ipso suspitio non posset haberi*.“ Annak a figyelmeztetésnek a szövege, amelyre ez a levél hivatkozik, nem maradt fenn. Elképzelhető, hogy utóiratként vagy külön titkos iratként a hivatalos levéllel együtt adták át a püspöknek.
- ³⁷ Amikor Kalán megjelent a tisztítás elvégzésére, csak egy azonos rangú eskütárs kísérte el. A másik eskütárs betegség miatt kimentette magát, s az ő távolmaradása miatt a megérkezett püspök is megtagadta a már megígért esküt. Ld.: Sweeney–Chodorow: i. m., 26. (36.) p., illetve Br. IX/113 (32. h.), 208. p. sk., 30. sor, skk.
- ³⁸ Br. IX/113 (32. h.), 209. p., 27–32. sor a védő paraneshoz: „*si tamen videritis contra eum studia concinnari maligna, non sinatis ipsum iniquis machinationibus conculcari, quia vehementer presumimus ex verisimilibus coniecturis, quod aliqui contra eum invidia torqueantur deiectionem ipsius exaltationem propriam extimantes; significaturi nobis, cum expedire videritis, de singulis circumstantiis veritatem*.“ Uo., 14–16. sor: az eskütársak irányába: „*nollent ipsum purgare nobis se redderent vel de mendacio vel de odio valde suspectos possentque de iure motum indignationis apostolice formidare*.“
- ³⁹ Trusen, W.: *Der Inquisitionsprozess. Seine historische Grundlagen und frühen Formen* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 74, 1988, 168. [173.] p.; a továbbiakban Trusen, 1988); Jerouschek, G.: *Die Herausbildung des peinlichen Inquisitionsprozesses im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 104, 1992, 328. [340.] p.; a továbbiakban: Jerouschek, 1992). Ebben az összefüggésben lásd még: Hirte, M.: *Papst Innozenz III., das IV. Lateranum und die Strafverfahren gegen Kleriker* (Tübingen, 2005, 55. p. skk., 78. p. skk., 98. p. skk., 137. p. sk., 167. p. skk., 187. p. skk., 201. p. sk., 281. p. skk.; a továbbiakban: Hirte, 2005)
- ⁴⁰ E mellett a formális bizonyítási eljárás mellett utalni kell még a *notoriumon* alapuló eljárásra, amely további bizonyítási eljárás

nélkül lehetővé tette az ítéletet bebizonyosodott megátalkodottság esetén. Ez utóbbi III. Ince felfogásában egy nyilvánvaló bűncselekmény volt, a jogrend elleni tudatos lázadással összekapcsolva, ami egyben a bűnösség bevallását is jelentette. Lásd.: Hirte, 2005, 280. p. skk.). Egy ilyen eljárás Kalán ellen a priori nem jött szóba, mert végül sem a vérfertőzést nem tudták hitelt érdemlően bizonyítani, sem a püspöknek a jogrend elleni tudatos lázadását megállapítani.

- ⁴¹ *Decretum Gratiani*, in: Friedberg, Ae.: *Corpus Iuris Canonici. Pars Prior. Decretum Magistri Gratiani* (Lipsiae, 1879; utánnomás: Graz, 1955). A Dekretumhoz lásd: Rüping, H.–Jerouschek, G.: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte* (5. überarbeitete Aufl., Beck Juristischer Verlag, 2007, 30. jegyzet, további hivatkozásokkal; a továbbiakban: Rüping–Jerouschek: Grundriss).
- ⁴² Jakobi, E: *Der Prozeß im Decretum Gratiani und bei den ältesten Dekretisten* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 3, 1913, 223. [226.] p. skk.; a továbbiakban: Jakobi, 1913)
- ⁴³ Hirte, 2005, 68. p. skk.
- ⁴⁴ Hirte, 2005, 76. p. skk.
- ⁴⁵ Hirte, 2005, 82. p. skk.
- ⁴⁶ Hirte, 2005, 68. p. skk. (további hivatkozásokkal)
- ⁴⁷ A „denunciáció“ kifejezés negatív konnotációjával kapcsolatban az Arnd Koch (*Denunciatio. Zur Geschichte eines strafprozessualen Rechtsinstituts*. Juristische Abhandlungen. Band 48. Frankfurt am Main, 2006, 1. p. skk., különösen 6. p.; a továbbiakban: Koch, 2006) által javasolt, a korabeli latin jogi nyelven alapuló és ennyiben semleges fogalom részesítendő előnyben. A denunciációról lásd még G. Jerouschek tanulmányát (*Mit Worten toeten - Historische und psychologische Ueberlegungen zur Denunziation*, Historical Social Research [HSR], 26, 2001, 44. p. skk.)
- ⁴⁸ Máté 18, 15–18. Ennek az eljárásnak a gyökereit nem annyira személyesen Krisztusban, mint inkább a korai keresztény közösségképződésben kell keresni. Lásd: Jerouschek–Müller: *Die Ursprünge der Denunziation im kanonischen Recht*. In: *Recht, Idee, Geschichte* [Festschrift für R. Lieberwirth] (Köln, 2000, 3. p. [5. p.] skk.)
- ⁴⁹ Előbb négy szemközti, majd több tanú előtti, végül a közösség előtti figyelmeztetés.
- ⁵⁰ A testvéri figyelmeztetés folyamatos jelenlétéről a régi iratokban lásd: Kolmer, L.: *Die „denunciatio canonica“ als Instrument im Kampf um den rechten Glauben*, in: *Denunziation. Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Hg. v. Günter Jerouschek, Inge MarBolek, Hedwig Röckelein (Tübingen, 1997, 26. p. skk.)
- ⁵¹ Jakobi, 1913, 223. p. (328. p. sk.); Hinschius, P.: *System des katholischen Kirchenrechts*. I–VI. (Berlin, 1895, V. Band, 356. p.)
- ⁵² A denunciatio, mint büntetőeljárás jogintézmény fejlődéséről lásd A. Kochnak a 47. jegyzetben említett, korszakokon átívelő tanulmányát (különösen: 47. p. skk.)
- ⁵³ A III. Ince alatti denunciációs eljárásról lásd: Hirte, 2005, 86–104. p.
- ⁵⁴ X 5.1.20. In: Richter, E. L.–Friedberg, Ae.: *Corpus Iuris Canonici. Pars Secunda. Decretalium Collectiones* (Leipzig, 1881; utánnomás: Graz, 1955, col. 741.). A döntés nagy valószínűséggel a 3. vagy a 4. pontifikátusi évre helyezhető, lásd: Hirte, 2005, 89. p., valamint Br. XII/23 Po. 3710 (32. h.), col. 33. sk.
- ⁵⁵ Br. VI/152 (X 5.1.16.; 5.37.8.; 2.21.8.) Po. 1824, in: *Die Register Innocenz' III. 5. Band. 5. Pontifikatsjahr, 1202/1203, Indices*. Ed. A. Sommerlechner, Ch. Egger, H. Weigl (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 1994, 296. p. sk.). Ugyanígy Br. II/227 Po. 896, in: *Die Register Innocenz' III. 2. Band. 2. Pontifikatsjahr*. Ed. O. Hageneder, W. Maleczek, A. A. Strnad (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien, 1979, 435. p. skk.) és Br. II/250 (X 5.3.31.) Po. 888. (uo.), 477. p. skk.
- ⁵⁶ Hirte, 2005, 92. p. skk. (további hivatkozásokkal).
- ⁵⁷ Jakobi, 1913, 223. p. (293. p.)
- ⁵⁸ Hirte, 2005, 260. p. skk.

- ⁵⁹ Ezen túlmenő büntetés idegen volt ettől az eljárás formától. Lásd: Hirte, 2005, 268. p. skk., különösen 273. p.
- ⁶⁰ Az infamációs eljárás kifejezés többértelműségéről és rendeltetéséről lásd: Hirte, 2005, 147. p.
- ⁶¹ Br. V/152 (53. h.), 297. p., 1–3. sor: „ut super inquisitionis articulis tam de fama electi [...] destinatis cogatis testes, [...] perhibere testimonium veritati“.
- ⁶² Hirte, 2005, 142. p.
- ⁶³ Hirte, 2005, 143. p.
- ⁶⁴ Br. VI/194 (32. h.), 330. p., 31–32. sor: „super illo crimine inquisitionem secreto mandavimus faciendam, per quod famam tuam purgari volumus“. A *super illo crimine* megfogalmazás többértelmű, mert itt csak a bűncselekményről elterjedt rossz hír létezését és nem az anyagi igazságot kellett felderíteni. Ennek a megbízásnak a leírását lásd: Br. IX/113 (32. h.), 207. p., 16. sor skk.: „dedimus in mandatis, ut prudenter et caute a coepiscopis indagaret, utrum prefatum episcopum crederent tali labe respersum; qui nobis postmodum rescripserunt, quod eum virum honeste conversationis esse credebant, personam ipsius multipliciter commendantes“.
- ⁶⁵ Hirte, 2005, 141. p. sk. További hivatkozásokkal a következőkre: Br. I/20, Br. I/295, Br. II/60, Br. II/147, Br. II/171, Br. V/12, Br. VI/95, Br. VIII/99, Br. IX/110, Br. IX/113, főképpen: Br. IX/135 és Br. XII/91.
- ⁶⁶ Hirte, 2005, 115. p. skk.
- ⁶⁷ Hirte, 2005, 115–138. p.; Trusen, 1988, 168. p. (189. p. skk.). A famapurgatio történetéhez lásd Hirte, 2005, 109. p. skk.
- ⁶⁸ Így Sweeney, 1971, 247. p.: „investigate the charges“.
- ⁶⁹ Trusen, 1988, 168. p. (201. p. sk.); Trusen, W.: *Von den Anfängen des Inquisitionsprozesses zum Verfahren bei der inquisitio haereticae pravitatis* [a továbbiakban: Trusen, 1993], in: Segl, P. (Hrsg.): *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. Mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nichtchristlichen Bereich* (Köln, 1993, 39. p. [43. p.]; a továbbiakban: Segl, 1993).
- ⁷⁰ Hasonlóan már Schmidt, E.: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* (3. Aufl., Göttingen, 1995, 87. p.). Lásd még: Sellert, W.: *Bedeutung und Bewertung des Inquisitionsprinzips aus rechtshistorischer Sicht*, in: *Festschrift für H.U. Scupin* (Göttingen, 1983, 161. p. [163. p. sk.])
- ⁷¹ Bevezetés a boszorkányok kutatásához: Behringer, W.: *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung* (München, 1998; 3. Aufl. München, 2002); Blauert, A.: *Frühe Hexenverfolgungen. Ketzer-, Zauberei- und Hexenprozesse des 15. Jahrhunderts* (Hamburg, 1989); Hirte: in: Jerouschek, G.–Rüping, H. (Hrsg.): „Auss liebe der gerechtigkeit und umb gemeines nutz willenn“ (Historische Beiträge zur Strafverfolgung, 2000, 59. p. skk.); Jerouschek, G.: *Die Hexen und ihr Prozeß. Die Hexenverfolgung in der Reichsstadt Esslingen* (Esslinger Studien. Schriftenreihe Band 11. Esslingen, 1992); Jerouschek, G.: *Die Hexenverfolgungen als Problem der Rechtsgeschichte. Anmerkungen zu neueren Veröffentlichungen aus dem Bereich der Hexenforschung* (Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte [ZNR], 1993, 202. p. skk.); Jerouschek, G.: *Christian Thomasius, Halle und die Hexenverfolgung* (JuS, 1995, 577. p. skk.); Lorenz, S.–Bauer, D. R. (Hrsg.): *Hexenverfolgung. Beiträge zur Forschung – unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes* (Würzburg, 1995); Lorenz, S.–Schmidt, J. M.: *Wider alle Hexerei und Teufelswerk. Die europäische Hexenverfolgung und ihre Auswirkungen auf Südwestdeutschland* (Stuttgart, 2004); Schormann, G.: *Hexenprozesse in Deutschland* (2. Aufl., Göttingen, 1986)
- ⁷² Lásd. Jerouschek, 1992, 328. p. skk.; Jerouschek, G.: *Aufgeklärtes Strafrechtsdenken unter der Geltung des Inquisitionsprozesses*, in: Rüping, H.: *Die Hallesche Schule des Naturrechts* (Frankfurt a. M.–Berlin–Bern, 2002., 77. p. skk.); Jerouschek, G.: „*Ne crimina remaneant impunita*“. *Auf dass Verbrechen nicht ungestraft bleiben: Überlegungen zur Begründung öffentlicher Strafverfolgung im Mittelalter* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 89, 2003, 323. p. [336. p.]; a továbbiakban: Jerouschek, 2003); Schwerhoff, G.: *Die Inquisition. Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit* (München, 2004, 8. p. skk.)
- ⁷³ Lásd: Rüping–Jeroschek: *Grundriss*, 76. jegyzet; Jerouschek, 2003, 323. p. (336. p.).
- ⁷⁴ Lásd: Jerouschek, 1992, 328. p. (334. p.); Landau, P.: *Innocenz III. und die Dekretalen seiner Vorgänger*. In: *Innocenzo – III Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*. (Roma, 9-15 settembre 1998). Szerk. A. Sommerlechner. I. (Roma, 2003., 175. p. [198. p.]); Kolmer, L.: *Ad capiendas vulpes: Die Ketzerbekämpfung in Sudfrankreich in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts und die Ausbildung des Inquisitionsverfahrens* (Bonn, 1982., 56. p.), valamint utalások: Hirte, 2005, 164. p. skk.
- ⁷⁵ Biener, F. A.: *Beiträge zur Geschichte des Inquisitionsprozesses und der Geschworenengerichte* (Leipzig, 1827; hasonmás kiad.: Aalen, 1967, 45. p.) és Richter, E. L.: *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts* (Leipzig, 1842., 402. p. sk.) az I/368 brevében, München, K.: *Das kanonische Gerichtsverfahren und Strafrecht*. Erster Band (Köln, 1874., 472. p. skk.) ezzel szemben csak a II/60 és II/250 brevékben.
- ⁷⁶ Molitor, W.: *Über kanonisches Gerichtsverfahren gegen Kleriker* (Mainz, 1856, 174. p.) a két (hasonló) eljárás alapvető önállóságát hangsúlyozta.
- ⁷⁷ Plöchl, W.: *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. II. (Wien, 1955, 317. p.)
- ⁷⁸ Oehler, in: *Festschrift für H. Kaufmann* (1986., 847. p. [849. p.])
- ⁷⁹ Trusen, 1993, 39. p. (44. p. skk.) a VIII/77 Po. 2516 levélre vonatkozóan (139. p.), valamint a fejlődésmenetről részletesen: Trusen, 1988, 168. p. skk., különösen 190. p. skk.
- ⁸⁰ Sokak helyett: Segl, P.: *Einrichtung und Wirkungsweise der inquisitio haereticae pravitatis im mittelalterlichen Europa*, in: Segl, 1993, 1. p. (17. p.); Ignor, A.: *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532–1846*. (Rechts- und Staatswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft; N.F., Bd. 97. Paderborn, 2002, 47. p.; a továbbiakban: Ignor, 2002)
- ⁸¹ Trusen, 1988, 168. p. (194. p. skk.)
- ⁸² Trusen követi többek között: Braidia (in: *Festgabe für E. Rößler*. Frankfurt m. M., 1997, 77. p. skk.), K. Breitsching (*Das kirchliche Strafverfahren in seinen geschichtlichen Ausprägungen und seiner gegenwärtigen Gestalt*. In: uo., 1997, 101. p. [109. p.; további hivatkozásokkal]), R. M. Fraher (*IV. Lateran's Revisions in Criminal Procedure...*. In: *Studia in honorem eminentissimi cardinalis Alphonsi M. Stickler*. Ed. C. Lara. 1992, 97. p. [101. p. skk.], Ignor (Ignor, 2002, 47. p.), Koch (Koch, 2006, 42. p.), W. Schild („*Von peinlicher Frag*“). *Die Folter als rechtliches Beweisverfahren* [= Schriftenreihe des Mittelalterlichen Kriminalmuseums Rothenburg o. d. Tauber], Nr. 4, 26. p.), Schmoekkel (Schmoekkel, M.: *Neminem damnes, antequam inquiras veritatem. Die Entwicklung eines hohen Beweisstandards als Vorgeschichte der Verdachtsstrafe*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 87, 2001, 191. p. [222. p.]), valamint Vones (az Inquisition címszó a *Lexikon für Theologie und Kirche*ben).
- ⁸³ Kéry, L.: *Inquisitio – denunciatio – exceptio: Möglichkeiten der Verfahrenseinleitung im Dekretalenrecht* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 87, 2001, 226. p. [242. p.]). Kéry a *Liber Extra* (229. p.) egyes dekretumaira hivatkozva feltételezi, hogy a „Licet Heli“ tartalmilag az inkvizitórius eljárást írja le.
- ⁸⁴ Trusen, 1988, 168. p. (201. p. sk.).
- ⁸⁵ Trusen, 1993, 39. p. (43. p.)
- ⁸⁶ Trusen, 1988, 168. p. (201. p. sk.)
- ⁸⁷ Hirte, 2005, 169. p. sk. A VIII/88 brevéről a döntés 1205. május 25-én, Rómában született.
- ⁸⁸ Hirte, 2005, 171. p. skk.
- ⁸⁹ Breitsching, 1997, 101. p. (109. p.); Fraher, 1992, 97. p. (99. p. skk.); Trusen, 1988, 168. p. (211. p., 214. p.). Az inkvizitórius eljárás megalkotásaként lásd a negyedik laterani zsinat c. 8 „*Qualiter et quando*“ határozatát (lásd: García y García, A. [Ed.]: *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*. Monumenta Iuris Canonici, Ser. A.

- Vol. 2. Città del Vaticano, 1981, 54. p. skk.). Ezzel szemben lásd: Hirte, 2005, 175. p. sk.
- ⁹⁰ Hirte, 2005, 184. p.
- ⁹¹ Hirte, 2005, 175. p.
- ⁹² Hirte, 2005, 132. p.
- ⁹³ Rüping–Jerouschek: Grundriss, 33. jegyzet
- ⁹⁴ Schmoekel, M.–Hirte, M.: *Papst Innozenz III., das IV. Lateranum und die Strafverfahren gegen Kleriker* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 124, 2007, 520. p. sk.)
- ⁹⁵ Lásd: Hirte, 2005, 82. p. sk., 106. p. sk., 138. p., 147. p. sk., 162. p. sk., 197. p. sk., 219. p. sk., 258. p. sk., 277. p. sk., 291. p. skk.
- ⁹⁶ Az egyház és a (büntető)jog viszonyáról lásd: „Strafrecht“ in einer Kirche der Liebe. *Notwendigkeit oder Widerspruch?* Hrsg.: Müller, L., Hierold, A. E., Demel, S., Gerosa, L., Krämer, P. (Münster, 2006) és Hirte, M.: *Poenae et poenitentiae. Sanktionen im Recht der Kirche des Mittelalters* (Budapest, 2003, 4. p. skk.)
- ⁹⁷ Murauer, in: *Festschrift für G. Pfeifer*, 2002, 38. p. (39. p., 41. p.)
- ⁹⁸ Lásd: Müller, H.: *Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert)* (Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia, 4/1–2. Bonn, 1997, 101. p.); Murauer, 2002, 38. p. (39. p.); további hivatkozásokkal.
- ⁹⁹ Lásd: Müller, H.: *Benefizienversprechen normannischer Abteien in Prozessen vor päpstlichen Delegaten (12.–Anfang 13. Jahrhundert)*, in: *Proceedings of the Tenth International Congress of Medieval Canon Law*. Ed. K. Pennington, S. Chodorow, K. H. Kendall (Città del Vaticano, 2002, 331. p. skk. [352. p. skk.], további hivatkozásokkal)
- ¹⁰⁰ Rüping–Jerouschek: Grundriss, 33. jegyzet.
- ¹⁰¹ Lásd: Foreville, 1992, 126. p.; Cheney, 1976, 117. p.
- ¹⁰² Hageneder, O.: *Zur Effizienz der römischen Kurie als Gerichtshof um 1200*. In: *Peter Johaneck zum 65. Geburtstag*. Köln–Weimar–Wien, 2002, 99. p. (112. p.). Már III. Ince idején különbséget tettek a *compositio* (tisztán a felek megegyezése közvetítők segítségével) és az *arbitrium* (választott bírák ítélete) között, azzal a fő különbséggel, hogy az utóbbinál a felek már a perszerződésben kötelezték magukat az ítélet betartására. Ehhez lásd: Hageneder, O.: *Die äußeren Merkmale der Originalregister Innocenz' III.* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 65, 1957, 296. p. [310. p. skk.]). Lásd még: Murauer (Murauer, 2002, 51. p. skk.) felhívta a figyelmet a *transactio* és az *amicabilis compositio* kifejezések ambivalens használatára a regiszter forrásaiban.
- ¹⁰³ A III. Ince alatti egyezséghez lásd: Hirte, 1988, 52. p. skk. (további hivatkozásokkal)
- ¹⁰⁴ Kéry, L.: *Gottesfurcht und irdische Strafe. Der Beitrag des mittelalterlichen Kirchenrechts zur Entstehung des öffentlichen Strafrechts* (Köln, 2006, 559. p. skk.); Kéry, L.: *Kirchenrechtliche Grundlagen des öffentlichen Strafrechts* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, 91, 2005, 128. p. [158. p. skk.]). Kéry az ún. kollúzió (csalárd perbeli egyezség) kánonjogi megítélésében (X. lib. 5. tit. 22. „de collusione defendenda“) felismeri a „kísérletet a magasabb rendű büntetőigény védelmére“ (560. p.). Ez következetesnek tűnik számomra a hivatalbóli eljárásnál (cf. X. 5.22.4. az inkvizitórius eljáráshoz), mert ott akadályozhatta az egyezség a hivatalból folytatott bizonyítást a vádlott ellen, és gátolta a köz büntetőigényét. A kérelemhez kötöttség elvén nyugvó büntető akkuzatórius perben ez az összefüggés – véleményem szerint – dogmatikailag csak feltételesen állítható fel, mert ott a közjogi büntetőigény lényeges elemei, mint a vád és a bizonyítás, az eljárás jellegéből adódóan, kizárólag a felek kezében vannak. Az egyezség ellen az akkuzatórius eljárásban inkább a vádlott és az egyházi igazságszolgáltatás meg gondolatlan igénybevételével szembeni védelem hozható fel. Szintén kérdésesnek tűnik számomra „a magasabb rendű büntetőigény a későantik és koraközépkori szövegekben“ (654. p.), különösen a X. 5.22.1 és 2 lehetőségként való értelmezése az inkvizitórius eljárás megindítására az akkuzatórius eljárásban történt kollúzió esetén, már I. és IV. Gergely idején. Az, hogy I. Gergely a X. 5.22.1. alapjául szolgáló akkuzá-

tórius perben (Br. III/38; *Gregorii I Papae Registrum Epistolarum*. Tomus I. Ed. P. Ewald, L. Hartmann. Monumenta Germaniae Historica. Epistolae, 2. Aufl. Berlin, 1957, 195. p. sk.) diakónusát *inquisitio veritatisra* utasította-e egy másik eljárás módban, a forrásokból nem derül ki egyértelműen. A diakónus *investigatioját* igazoló kijelentések – „*Sed quoniam ea quae dicta sunt indiscussa remanere non patimur, sedis nostrae diaconem ad ea investiganda dirigimus, quia nuntiati nos facinoris qualitas vehementer impellit, ut ea quae audivimus dissimulare nullatenus debeamus*“ – véleményem szerint kizárólag a vizsgálat tárgyával állnak összefüggésben – „*hoc nobis necesse est subtilius perscrutari, ne fortasse eorum sit comparata concordia. Quae si quod absit non ex caritate sed ex proemio facta constiterit*“ –, tehát csak az „eljárás nyugvását“ kellett az egyezség kapcsán kivizsgálni. A felek közötti nem megengedett megegyezés esetén (és csak akkor járhatott volna el egyáltalán a diakónus a felek ellen) követelte meg az egyházi „tisztázási érdeket“ a további eljárást, illetve az akkuzatórius per befejezését a bizonyítás állása szerint az egyezség idején, tehát a vádlott elítélését bizonyíték alapján vagy a vádló tálióját a hiányzó döntő bizonyíték miatt. Véleményem szerint a magyarázat (X. 5.22.2. „*Crimina semel audita Gregorius indiscussa nullo modo praeteribat, etiamsi accusatus cum accusatore in gratiam rediisset.*“) ebben az értelemben értendő.

- ¹⁰⁵ Úgy tűnik, már nem csak a hamis tanúk sértik a bíróságot (vö.: Rüping–Jerouschek: Grundriss, 76. jegyzet), hanem az esküt megtagadó eskütársak is.
- ¹⁰⁶ Br. XIII/12 (32. h.), col. 211. sk.
- ¹⁰⁷ Landau, P.: *Papst Innocenz III. in der richterlichen Praxis. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Kooperationsmaxime*. In: *Festschrift für Rudolf Wassermann zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von C. Broda u. a. (Neuwied–Darmstadt, 1985, 727. [732.] p.)
- ¹⁰⁸ Br. VII/159 (20. h.); Br. VII/226 (20. h.); Br. VIII/89 (25. h.); Br. VIII/140 (25. h.). A betöltési vitához lásd Sweeney részletes tanulmányait (Sweeney, 1977 és Sweeney, 1971)
- ¹⁰⁹ Br. VII/159 (20. h.), 275. p., 3–4. sor. A dekrétum közli a hivatkozott helyen: „*quia suspecti et inimici iudices esse non debeant*“ (*Decretum Gratiani*, in: Friedberg, Ae.: *Corpus Iuris Canonici. Pars Prior. Decretum Magistri Gratiani* [Lipsiae, 1879; utánnomás: Graz, 1955], 518. p. sk.).
- ¹¹⁰ Br. VII/159 (20. h.), 275. p., 21. sor skk.: „*cum non ad Colocensem ecclesiam sed ad metropolim vestram* [Esztergom – a szerző] *coronatio regis Vngarie pertinere noscatur, unde tamquam alieni iuris invasor et apostolici statuti contemptor debet graviter castigari.*“ János képviselői ezt ugyan nem tagadták, de a koronázást „*urgens necessitas et evidens utilitas exigebant*“ (uo., 275. p., 17–18. sor) indokolták, és ezt a nézetet is alá tudták támasztani a dekrétummal, lásd: cf. C. 7 q. 1 c. 34, 35 (*Decretum Gratiani*, in: Friedberg, Ae.: *Corpus Iuris Canonici. Pars Prior. Decretum Magistri Gratiani* [Lipsiae, 1879; utánnomás: Graz, 1955], 579. p. sk.).
- ¹¹¹ Sweeney, 1977, 113. (128.) p. lehetségesnek tartja, hogy III. Ince az érsekség betöltéséről való döntést tudatosan elhúzta, hogy az elutasítás és a vérfertőzési ügy közötti összefüggés látszatát elkerülje. Számomra ez az esztergomi érseki szék betöltésének sürgőssége miatt kétségesnek tűnik.
- ¹¹² Például: Sweeney, 1977, 113. (130.) p.
- ¹¹³ Br. VIII/89 (25. h.), 167. p.: „*Alioquin extunc, ne gregi Dominico diu desit cura pastoris, ad providendum eidem ecclesie pastorem idoneum procedemus secundum officii nostri debitum ex plenitudine apostolice potestatis, in quo, quantum cum honestate nostra poterimus, tuo deferemus honori.*“ Erre a mandátumra vonatkozóan lásd: Br. VIII/140 (25. h.), 257. p., 39. sor sk.: „*iuxta tenorem tamen posterioris rescripti ad nos decetero Strigoniensis ecclesie provisio pertineret.*“
- ¹¹⁴ Lásd: Br. VIII/140 (h. 25), 257. p., 10. sor skk., valamint Sweeney, 1977, 113. (129 sk.) p.
- ¹¹⁵ A Kalánt jelölő nyitrai püspök közölte a pápával, hogy ha Kalán püspök ellen nyilatkozna, ő a többi püspökkel együtt Jánosra szavazna. Lásd: Br. VIII/140 (25. h.), 256. p., 18. sor sk.

¹¹⁶ Ezt a pálfordulást a megváltozott politikai körülmények okozhaták. Kalán András általi támogatása Imre király idejéből eredt, aki mindkettejüket birodalma ellenségének tartotta, és nyíltan a kalocsai érseket támogatta. Imre halála, majd II. Andrásnak a kalocsai érsek általi megkoronázása és Kalán pápai elutasítása után András a kalocsai János támogatásának pragmatikus útját választotta.

¹¹⁷ Br. VIII/140 (25. h.), 258. p., 1-4. sor

¹¹⁸ Sweeney, 1977, 113. (133). p.

¹¹⁹ Lásd: Migne: *Patrologia Latina*. Tomus 216. (1891, col. 1173). Raineriushoz: Theisen, F.: *Die Dekretalensammlung des Rainerius von Pomposa und ihre Hintergründe*, in: *Grundlagen des Rechts. Festschrift für Peter Landau zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von R. H. Helmholz, P. Mikat, J. Müller, M. Stolleis (Paderborn, 2000, 549. p. skk.)

A hiteleshelyek (*loca credibilia seu authentica*) olyan egyházi testületek – káptalanok és konventek – voltak, amelyek a felek kérésére vagy hatósági felkérésre közhitelű okleveleket állítottak ki. A magyar jogélet e sajátos intézményrendszere az Európában elterjedt közjegyzőség funkcióit ellátva működött 1181-től számítva egészen a közjegyzői intézmény létrehozásáig (1874:35. tc.).²

A fenti klasszikus definíció, Eckhart Ferenc és Szentpétery Imre munkáinak megjelenését követően, nem szorul bővítésre, ezzel szemben ma is aktuális feladat a hiteleshelyek kutatásának kiszélesítése az intézmény működésének, fejlődésének jobb megismerése érdekében. Egyrészt az időhatárt szükséges kiterjeszteni a köztörténethez kötődő dátumokon (pl. 1351, 1353, 1526) túlra, másrészt a hagyományos diplomatikai és hivataltörténeti irány is kiegészítésre szorul.

A hiteleshelyeket az elmúlt évszázadban sokan vizsgálták, de igazán csak az elmúlt kb. négy évtized során derült ki, hogy ezen intézmény működésének kutatása jóval túlmutat önmagán. A hiteleshelyi oklevelek páratlan forrásai a társadalom-, művelődés- és jogtörténet különböző ágainak, különösen olyan területeken és olyan korszakokban, ahol és amikor fontos, hogy a történeti kutatásokba az eddig vizsgáltakon kívül más forráscsoportokat is bevonjunk. Mivel olyan intézményről van szó, amely a magyar történetkutatásban hagyományosan éles korszakhatárnak tekintett Mohácsot követően még évszázadokig folyamatosan működött, minden amellet szól, hogy a hiteleshelyek vizsgálatát az 1526 utáni időkre is kiterjesszük. Az eddig elvégzett kutatások mindemellert azt is bizonyítják, hogy a kora újkori hiteleshelyi oklevelek számos új köztörténeti adattal is szolgálhatnak, pl. a kettős királyválasztás közállapotaihoz, a török jelenlétéhez, az egyes kiemelkedő családok kapcsolatrendszerének és a nemesség vagyoni viszonyainak megismeréséhez stb.

A források

A Zala Megyei Levéltár (ZML) a hiteleshelyek kora újkori működésének megismeréséhez páratlan forrásanyagot őriz. 1950-ben került a Levéltárba a zalavári és a kapornaki (ma Nagykapornak) bencés konventek együtt kezelt iratanyaga, mai állapotában összesen kb. 2500 db oklevél az 1375 és 1575 közötti időszakból, az ezekhez tartozó négy jegyzőkönyv, valamint a két konvent 1757 utáni hiteleshelyi tevékenysége során

Bilkei Irén

Egy sajátos magyar jogintézmény, a hiteleshely Mohács utáni évtizedei¹

keletkezett több mint 12 ezer oklevél és a hozzá tartozó segédkönyvek (ZML XII. 1.). A hiteleshelyi működés során keletkezett teljes iratanyagot nem ismerjük.

A Mohács előtti okleveleket (238 db) az 1970-es évek elején, a fondjegyzék készítésekor Degré Alajos kiemelte és besorolta a Levéltár Diplomatikai Gyűjteményébe (ZML XV. 1.). Ezekkel, illetve a két hiteleshely középkori működésével jelen dolgozatnak nem célja foglalkozni, csak ott hivatkozom rájuk, ahol a jelenségek magyarázatához szükségesek a középkori adatok.³

Az okleveles anyag értékelésének korlátai abból fakadnak, hogy nem ismerhetjük a kiadott oklevelek eredeti mennyiségét és összetételét, ezért a mai gyűjtemény számszerű következtetések levonására csak nagyon korlátozottan alkalmas. A feldolgozó munka során kirajzolódott és a továbbiakban részletezendő kép a zalai hiteleshelyek Mohács utáni működéséről helyenként valószínűleg csak mozaikkockákat tud bemutatni, illetve tendenciákat vázolni. Mindehhez még egy nehézség adódik: nagyon kevés összehasonlító anyag áll rendelkezésre, mert érdekes módon a kutatás néhány kísérlettől eltekintve ritkán érezte feladatának, hogy – ellentétben a középkori oklevelekkel – kora újkori hiteleshelyi okleveleket adjon ki, vagy a hiteleshelyek Mohács utáni történetével foglalkozzon. Tegyük hozzá, a középkorhoz képest valóban kevés a fennmaradt kora újkori hiteleshelyi anyag.⁴

A hiteleshelyek és az írásbeliség helyzete Mohács után

A mohácsi csata (1526) után a török pusztításnak elsősorban az első betörés útvonalába eső hiteleshelyek estek áldozatul. A zalai hiteleshelyek okleveleiben először 1531-ben bukkant fel a török veszedelemre való hivatkozás, ez a török hadjárat azonban a hiteleshelyi

működést még nem fenyegette. A királyi Magyarország területén a kora újkorban változatlanul működött tovább a hiteleshelyek nagy része, a Hódoltságban azonban tevékenységüket nem tudták folytatni.⁵

A török jelenléttel, illetve terjeszkedéssel függött össze az a jelenség, hogy a hiteleshelyek kényszerűsége miatt, hogy túlélhessék a pusztulást, áthelyezték működésüket a török által nem veszélyeztetett területekre,⁶ de illetékességi körük nem változott.

A 16. század közepére a Dél-Dunántúlon több, valaha tekintélyes konvent siralmas állapotba jutott. A somogyvári bencés konventről tudjuk, hogy 1508-ban, amikor a rendi vizitátorok vizsgálatot tartottak a Szent Egyed-apátságban, dűledező templomépületet és összesen öt szerzetest találtak, akik közül kettő állandóan kiküldetésben járt hiteles tevékenységet végezni. A szekszárdi konvent már 1526-ban elpusztult. Így gyakorlatilag a zalavári és a kapornaki konventre maradt a Dél-Dunántúl lakossága jogügyleteinek intézése.⁷

1566-ban a törökök elfoglalták Szigetvárt, és tovább nyomultak előre a Dunántúlon. Ez volt a két konvent hanyatlásának kora, a kiadott hiteles oklevelek száma rohamosan csökkent, majd meg is szűnt. 1575-ben törvény rendelte el (1575:17. tc.), hogy a zalavári és a kapornaki konventek iratait Vasvárra szállítsák át, és a hiteleshelyi jogokat a vasvári káptalan gyakorolja tovább. Ezt a rendeletet akkor még biztosan nem hajtották végre, mert Zala vármegye közgyűlése 1580. május 12-én határozott arról, hogy a két konvent iratait a somogyi konvent pecsétjével együtt az akkor már Szombathelyen működő vasvári káptalanhoz kellett vinni. Ez végül csak a vármegye ismételt sürgetésére, 1583. szeptember 11. után történt meg.⁸

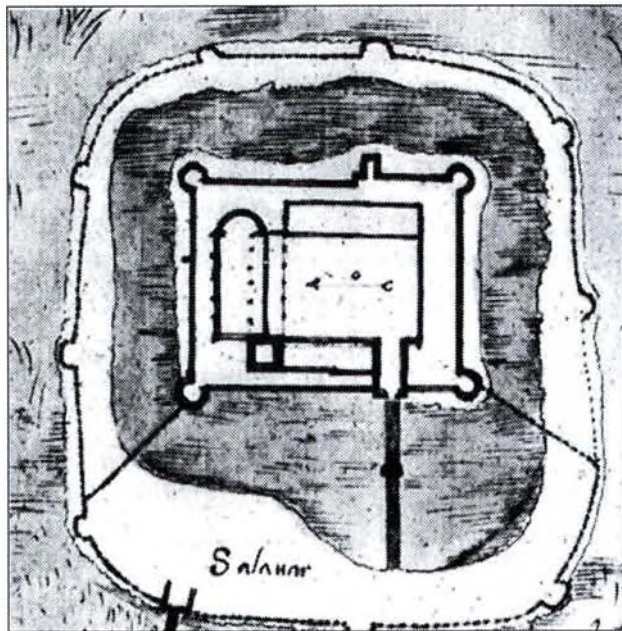
A hiteleshelyi működést a Mohács utáni években nemcsak a török veszély, hanem a kettős királyválasztást követő zavaros közállapotok is befolyásolták. Az anarchia bizonytalanná tette a hiteleshelyi kiküldetéseket, a szerzetesek elleni támadások megsűrűsödtek, hiába hoztak újabb és újabb törvényeket a védelmükre.⁹ Zala is többször cserélt királyt ezekben a zavaros időkben, attól függően, hogy Nádasdy Tamás vagy Török Bálint éppen melyik király oldalán állt.¹⁰

A kapornaki apátság is belesodródott a két király közötti küzdelembe, de a zalavári és a kapornaki oklevelek tanúsága szerint 1527 és 1541 között, a pártviszályok ellenére, a hiteleshelyi tevékenység zavartalanul folyt mindkét konventben, az intézmény tekintélye továbbra is megkérdőjelezhetetlen volt, a perjog működésüket erősítette, és mindkét konventnél megfelelő számú rendtag volt, akik el tudták végezni a munkát.

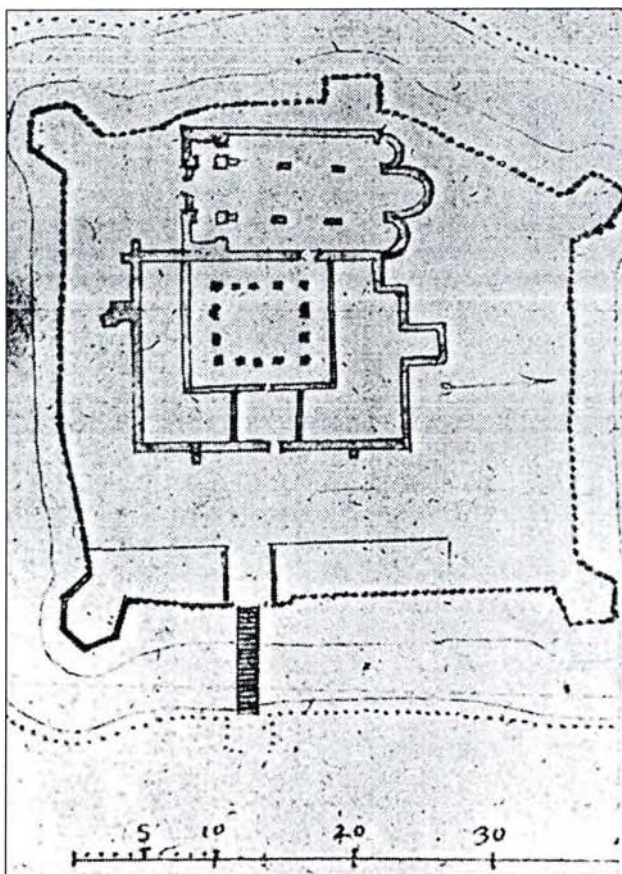
A zalavári és a kapornaki hiteleshelyeknek biztosan nem ártott az írásbeliség Mohács után tapasztalható kiszélesedése sem, jöllehet az iratok mennyisége ugrásszerűen megnőtt. Az oklevelek mellett új iratfajták terjedtek el: portális és dikális összeírások, vármegyei és városi jegyzőkönyvek, vármegyei nemesség-összeírások stb. Kiszélesedett mind az iratkiadók, mind

az írástudók köre, a világi literátus réteg számszerű növekedésének lehetünk tanúi. A korszak jellemzője volt még a magyar nyelvű hivatali és magán írásbeliség már Mohács előtt megindult terjedése.

A hiteleshelyeknek ezekben az évtizedekben a világi hivatali írásbeliség térhódítása sem ártott. A vármegye nem vette át a hiteleshely szerepét. A Mohács utáni

A zalavári bencés prépostság alaprajza
(Giulio Turco rajza, 1569)

A kapornaki bencés apátság alaprajza
(Giulio Turco rajza, 1569)

évekből vannak ugyan adataink Zala vármegye működésére, de a vármegyei közigazgatás 1541-ig akadozott, csak ezután említene rendszeresen vármegyei tisztségviselőket, és vannak utalások közgyűlésekre, valamint ítélőszékekre (sedria). Mivel a két zalai hiteleshely folyamatosan működött és a hitelessége iránti bizalom töretlen volt, ezért a vármegye írásbeli

tevékenysége valószínűleg nem terjedt ki hiteles oklevelek kiállítására. Erre egyébként sem lehetőség, sem szükség nem volt.

Papp László és Bónis György összeállítása alapján Mohács után hosszabb-rövidebb ideig 21 káptalan és hét konvent végzett hiteleshelyi tevékenységet.¹¹

A zalavári és a kapornaki konvent 1526 előtti hiteleshelyi és oklevéladó működésének rövid áttekintése

Jóllehet jelen dolgozatnak nem célja a két konvent középkori működésének vizsgálata, mégis szükségesnek látszik egy rövid történelmi áttekintés.¹² A bencések hiteleshelyi oklevéladását ismertetve Solymosi László a két konvent működésének kezdetét viszonylag későinek tartotta.¹³ Zalaváron és Kapornakon az Árpád-kor utolsó évtizedeiben indult el és teljesedett ki a hiteleshelyi oklevélkiadás; az első fennmaradt kiadványok 1251-ből származnak.¹⁴

A történelmi Zala vármegyében hiteleshelyi tevékenységet végzett a zalavári, a kapornaki, a tihanyi, a csatári és az almádi bencés, a türjei premontrei és az újudvari keresztes konvent.

Az 1351. évi, I. Nagy Lajos által kiadott korlátozó rendelkezés a zalavári és a kapornaki konventet nem érintette. Azáltal, hogy visszakapták pecsétjeiket, a többi zalai kis konvent pedig nem, ezt követően mindkettő tevékenysége kiteljesedett.¹⁵ 1351 és 1526 között a fennmaradt zalavári és kapornaki oklevelek száma valamivel meghaladja a másfél ezret – pontos számot nem ismerhetünk –, s ezzel a közepes forgalmú konventek közé számíthatnak. Az ismert okleveles adat szerint 1341-ben Zalaváron tűz pusztította el az apátság sekrestyéjében elhelyezett okleveleket.¹⁶

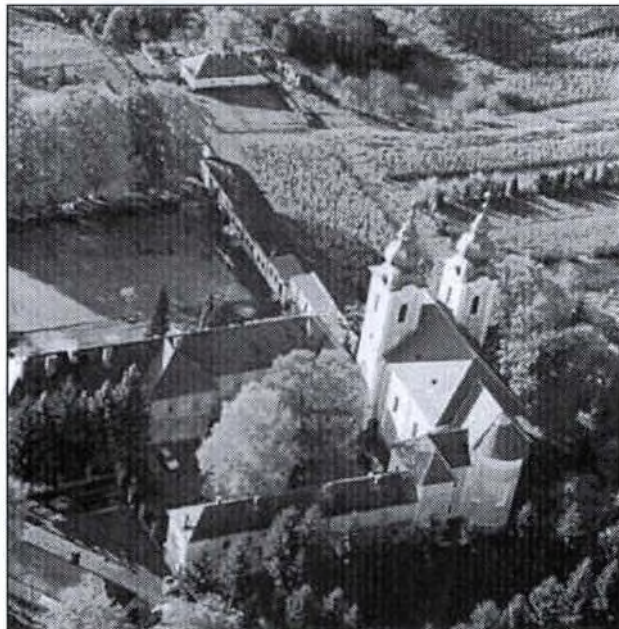
A kiadott oklevelek számát az is befolyásolta, hogy a közelben hány másik hiteleshely működött. Esetünkben a két szomszédos vármegyében működő vasvári és veszprémi káptalan is jelentős oklevélkiadó tevékenységet folytatott; ennek figyelembevételével már nem is tűnhet kevésnek a zalavári és a kapornaki oklevelek száma.

A kapornaki oklevelek számának növekedése arra is utalhat, hogy a sedria jelenléte miatt a hiteleshely már a középkorban bekapcsolódott a vármegye jogéletébe.¹⁷

Mohács előtti jegyzőkönyv egészében nem maradt fenn, de az egyik későbbi zalavári protocollumban 1478. szeptember 6. és 1511. március 9. közötti oklevélszövegek kivonatai olvashatók.¹⁸ Ezen kívül a középkori oklevelek gyűjteményébe soroltak be egy 1523. április 23. és augusztus 14. közötti bejegyzéseket tartalmazó jegyzőkönyvlapot.¹⁹

A két konvent középkori okleveleiről, feltárás és feldolgozás hiányában, jelenleg csak annyi mondható el, hogy teljesen hasonlóak a többi bencés konvent okleveleihez.

Az oklevelek formai szempontú osztályozását tekintve privilégialis, nyílt és zárt okleveleket különböztetünk meg.

A kapornaki bencés apátság (légifelvétel)

A kapornaki apátsági templom Ny-i homlokzata

Az oklevelek jogi tartalma a megszokott birtokügylet: adásvétel,²⁰ iktatás,²¹ osztály,²² határjárás,²³ de van végrendelet,²⁴ hitbér és jegyajándék,²⁵ életkor-megállapítás²⁶ stb.

Hiteleshelyi tevékenység az 1526 utáni évtizedekben

A továbbiakban, amikor a két hiteleshely Mohács utáni tevékenységét tesszük vizsgálat tárgyává, egy már évszázadok óta létező intézmény működésében keressük a folyamatosságot, illetve a változásokat.

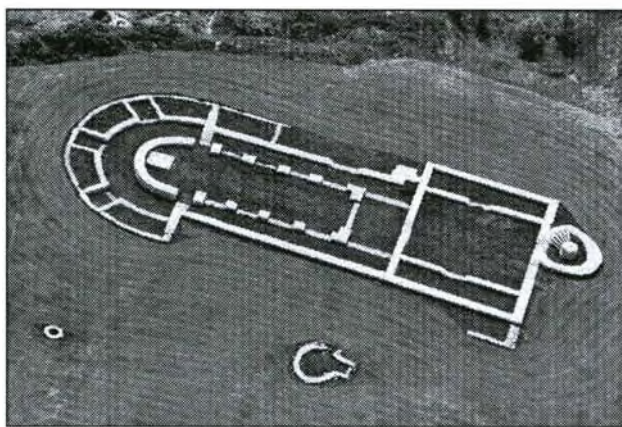
A hiteleshelyi működést szabályozó törvények a késő középkorban és a 16. század első felében még érvényben voltak. Törvény szabályozta a pecsét-használatot, az illetékességi kört, a személyzet feladatait, valamint a szolgáltatásokért fizetendő díjakat. Tárgyalt korszakunk hiteleshelyi tevékenysége leginkább Mátyás király 1486. évi nagyobb törvényén (Decretum maius), Ulászló 1492. évi törvényein, valamint Werbőczy István *Tripartitum*ának egyes tételein alapult.²⁷

Belső tevékenység, tanúskodás a fassióknál

Mint ismeretes, a hiteleshelyi tevékenység lényegében tanúskodás volt valamilyen jogügyletnél, illetve a tanúskodás alapján az illető ügyről szóló, autentikus pecséttel ellátott oklevél kiállítása. Az ügyfelek jogi természetű akaratnyilvánítását nevezték bevallásnak (fassio). Papp László megállapítása szerint a fassiotétel módjában a középkorhoz képest nem történt változás.²⁸ Kumorovitz Lajosnak a leleszi konvent 1569-ig kiadott oklevelein végzett vizsgálatából ugyanez derült ki.²⁹ Joggal feltételezhető, hogy ez Zalaváron, illetve Kapornakon is hasonlóan történt. Magáról az eljárásról az oklevelek nem adnak felvilágosítást. A bevallásra érkező ügyfelek személyazonosságáról valamilyen módon meg kellett győződni. Maga a bevallás többnyire személyesen, élőszóban, a konvent színe előtt történt. Konventjeinknél a bevallások többsége így történt. Előfordult, hogy a bevallástevő betegsége vagy öregsége miatt a szerzetesek szálltak ki az ügyfélhez, és ott vették fel a fassiót.

A hiteleshelyek kancelláriája, személyzete és levéltára

A kancelláriát méretei miatt a zalavári és a kapornaki hiteleshelyeken túlzás lenne így nevezni, az iroda kifejezés helytállóbbnak tűnik. Nincsenek adataink arról, hogy mikortól igazolható a működése. Kancelláriáról azután beszélhetünk, amikor a hiteleshelyi munka jogi és írásbeli részre differenciálódott. Tárgyalt korszakunkban valószínűleg a középkorhoz hasonlóan működött az oklevélkiadás folyamata, az oklevelek számának növekedéséből ítélve, a bevallás vagy jelentés megfogalmazásából, protocollumba való bevezet-

A zalavári bencés apátság alapfalai a régészeti feltárás után (légifelvétel)

téséből, összeolvasásból, tisztázásból és megpecsételéssel állt.³⁰

A két hiteleshely kancelláriájának napi forgalmáról a fennmaradt oklevelek száma nem ad megbízható tájékoztatást. Nem tudjuk, hogy az 1527–1575 között keletkezett és máig fennmaradt kb. 2500 oklevél hány százaléka az összesnek. Emellett a két konvent fennmaradt anyagában nem ismerünk sem pecsételési, sem taxalajstromot. Az mindenesetre nyilvánvalónak látszik, hogy a kapornaki konvent nagyobb hiteleshelyi forgalmat bonyolított le a Mohács utáni évtizedekben, mint a zalavári, valószínűleg nem azért, mert az okleveleket magasabb jogértékűnek tartották, hanem mert a gyűlések és az ítélszékek, valamint a vásárok miatt fontosabb centrális szerepe volt, többen látogatták.

Abban a jelenségben, hogy 1543-tól megemelkedett a birtokjogi vonatkozású hiteleshelyi oklevelek száma, valószínűleg a beszercebányai törvények hatását kell látni, amelyek kimondták, hogy a hűtlenség miatt elidegenített birtokokat eredeti tulajdonosaiknak vissza kell adni (1542. évi decretum I. cikkelye).

A hiteleshelyi munka irányítója a konventeknél a *custos*, az őrszerzetes volt,³¹ az oklevelek kiállításáért pedig az 1492:44. tc. rendelkezései szerint a *custos* a *priorral* (= *perjel*) együtt volt felelős. Ugyanezen törvény megszabta, hogy a hiteles pecsétekkel bíró konventeknél legkevesebb hét pappá szentelt rendtagnak kellett lenni.³² Mivel már a késő középkori oklevelekben is nagyon ritkán van tanúnévsor és méltóságsor, a teljes személyzet³³ összeállítani nem lehet, a szerzetesek nevét a jelentésekből, illetve fogalmazványaikból ismerjük, sokszor csak név nélkül, általánosan említve: *religiosus frater, socius noster conventualis* ('tisztelendő testvér', 'konventbéli társunk').

Ha végignézzük a szerzetesek névsorát, elsőként az állapítható meg, hogy mind Zalaváron, mind Kapornakon két-három szerzetes tudta folyamatosan végezni a külső munkát, tehát volt megfelelő számú konventtag. Az 1508-ban végzett rendi vizitáció alkalmával Kapornakon kilenc konventtagot regisztráltak, és megjegyezték, hogy a konvent pecsétjét három kulcsra járó szekrényben őrizték.³⁴ Hogy a Mohácsot követő években pontosan hány főből állt a konvent, nem lehet megállapítani.

A jegyzőkről külön is kell szólni. Az okleveleket a *notarius*, a jegyző fogalmazta és írta, ezért az oklevél-szerkesztésen kívül gyakorlati jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett. Tárgyalt korszakunkban a hiteleshelyek jegyzői világi írástudó emberek voltak. Nevük mellett gyakran szerepel a *litteratus* jelző, ami nem egyszerűen írástudót jelent, hanem alapvető jogi és oklevélszerkesztési ismeretekre utal.

Valószínűleg a véletlennek köszönhető, hogy meglehetősen kevés jegyző nevét őrizték meg az oklevelek. A vasvári káptalan notariusai kapcsán Kóta Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy ha a hiteleshely megyeszékhelyen működött, akkor kialakult közöttük valamilyen együttműködés, ami többnyire közös jegyzőt jelentett.³⁵ Nem volt ez másként a 16. századi Zalában sem.

A káptalanok és konventek többsége iskolát is működtetett,³⁶ ezekről azonban – különösen a konventek esetében – kevés adat maradt fenn, valószínűleg azért, mert az oktatásban résztvevő szerzetesek nem vettek részt a kiszállásokban, így nevüket nem említik az oklevelek. Két konventünk iratanyagában sem cantor (éneklőszerzetes), sem lector (olvasószerzetes) nem szerepel. A hiteleshely iskolájában tanulók a notarius mellett tanulhatták a latin nyelvet és az oklevélszerkesztést. Zalavárról nincs, Kapornakról pedig tárgyalt korszakunk előtti, illetve utáni időből van adat iskolára.

Zalaváron a hiteleshelyi levéltár meglétéről a középkorból vannak adataink. A veszprémi káptalan oklevele szerint 1341-ben tűz ütött ki a monostor sekrestyéjében, és az ott lévő oklevelek elégték.³⁷

A levéltár elnevezése évszázadokon át megmaradt. 1548-ból ismerünk forrásadatot a kapornaki konvent levéltárában elhelyezett oklevelekről, amelyek „a nevezett egyházatok sekrestyéjében vagy levéltárában a szokott módon vannak elhelyezve”.³⁸

Valószínűleg nemcsak egyes okleveleket, hanem kisebb családi levéltárakat is elhelyezhettek a hiteleshelyi levéltárakban, mert ezeket vélték a leginkább biztonságosnak.

A protocollumok és a fizetendő illetékek

A hiteleshelyi jegyzőkönyveket a középkorban registrumnak, a 16. század elejétől protocollumnak hívták. Céljuk – mint régebben – az oklevélszövegek megőrzése volt. A két kifejezés ugyanazt jelenti, a protocollum csak a formára utal (= bekötött jegyzőkönyv).³⁹ A protocollumok utólag (valószínűleg a 18. századi rendezés során) egybekötött könyvek, az ABC betűivel jelölve. Zalavárról három, Kapornakról egy kötet maradt fenn. Évköreib: „A”: 1563–1565, illetve 1598–1603; „B”: 1549–1562; „C”: 1527–1567 – belemásolva az 1444 és 1511 közötti oklevélszövegek; „D”: kapornaki kötet: 1543–1569.⁴⁰

A zalavári és kapornaki jegyzőkönyvek vizsgálata során Papp László arra a megállapításra jutott, hogy a 16. században az okleveleket a protocollumban fogalmazta meg a jegyző, a jegyzőkönyvek vezetése pedig valószínűleg a leleszihez hasonlóan történhetett.⁴¹

A jegyzőkönyveket sem időrendben, sem tematikailag nem rendezték, ezek tulajdonképpen egyedi lapok egybekötve. Egyaránt szerepelnek bennük fassio- és relatiofogalmazványok, tollpróbák, egyéni megjegyzések. Az egyes oklevelek elé sokszor rövid fejregesztát írtak, megnevezték az oklevél típusát és az ügy kedvezményezettjét. Mind a négy kötetben vannak olyan oklevelek, amelyek szemmel láthatólag eredetileg nem oda tartoztak, pl. megpecsételt tisztázatok.

A jegyzőkönyvet a notarius írta, a „C” jelű protocollumban ezt fel is jegyezte: „a jegyzőkönyvet én, György notárius írtam...”⁴² A jegyzőkönyvekben magyar nyelvű szövegek is előfordulnak. Ezek valószínűleg a konvent előtt tett fassiók fogalmazványai.⁴³

A hiteleshelyen fizetendő illetékeket évszázadok óta törvények szabályozták, így egységesnek kellett volna lenniük, de egyes hiteleshelyek ettől eltértek. Tárgyalt korszakunkban valószínűleg az 1486. évi Decretum maius 74–77. §-a és II. Ulászló 1492. évi decretumának 95. §-a lehetett érvényben.⁴⁴ Sajnos sem Zalaváron, sem Kapornakon nem ismert középkori vagy kora újkori díjszabás.⁴⁵ Lehet, hogy a zalai hiteleshelyek is a leleszihez hasonló tarifákkal dolgoztak, amelyek egyébként nagyon változatosak.⁴⁶

Külső tevékenység és a mandatumok

A külső hiteleshelyi munkát a középkorhoz hasonlóan a közjogi alapon végzett eljárások jelentették, amelyek során a hiteleshelyek a király vagy az országos főméltóságok parancsára közreműködtek azok mandatumainak végrehajtásánál.⁴⁷

A közhatalom eljuttatta a mandatumot – amelynek tárgya valamilyen birtokjogi ügy vagy egyéb más peres eljárás lehetett – az illetékes hiteleshelyhez, amely ezután kiküldte hites tanúbizonyságát, akinek jelenlétében a királyi vagy nádori ember elvégezte a jogi aktust. A hiteleshelyre visszatérve beszámoltak az eljárásról, majd a helyszínen készített jegyzetek alapján megírták a jelentést. A birtokbaiktatási eljárásoknál⁴⁸ összehívták az illető birtok szomszédait és határos birtokosait, majd az iktatás után három napig a helyszínen maradtak, hogy az esetleges ellentmondások megtörténhessenek. Ez a régtől érvényes törvényi szabályozás tárgyalt korszakunkban is hatályos volt.

A statutiót a helyszínen kellett végrehajtani. Ha az iktatandó birtokok több vármegyében feküdtek, az eljárás egy központban folyt le. A török terjeszkedésével kapcsolatos a birtokbaiktatás egyik Mohács utáni speciális jelensége: ha a statutio nem történhetett meg a helyszínen, az aktust a töröktől való félelem miatt egy közeli, de biztonságos helyen hajtották végre.

Ezt a helyzetet néhány évvel később már a törvény is szentesítette, amennyiben megengedte, hogy az iktatásokat a birtokhoz legközelebb levő helyen, a vármegye alispánjainak, szolgabírúinak és más nemeseknek a jelenlétében végezzék el (1563:45. tc.).⁴⁹

Megjegyzendő, hogy a két konvent levéltárában fennmaradt, birtokbaiktatást elrendelő mandatumokból, illetve az ezekre adott jelentésekből jól nyomon követ-

hetők Zala vármegye birtokviszonyainak változásai a kettős királyválasztás éveiben. Hasonlóan a statutiós oklevelek számának csökkenéséből lehet következtetni a birtokviszonyok 1541 utáni stabilizálódásáról is.⁵⁰

A hiteleshelyi kiküldöttek kézbesítették a különböző peres ügyekben az alpereseknek az idézéseket és a perbehívásokat. Az idéző oklevél már a Jagelló-kortól egy mandatum volt, amely a királyi ember mellé adandó tanú küldésére szólította fel a hiteleshelyet. Ez egyébként új elem az eljárásban, korábban az idézés szóban történt a hiteleshelyi és a királyi ember által. Az idéző oklevelet a hiteles ember egyedül adta át. Ehhez az eljáráshoz már nem volt szükség királyi emberre, mivel kész határozatot kellett bemutatni. A hiteleshelyi kiküldött egyedül is elvégezhetette a feladatot. Az idézést az idézett saját birtokán mutatta be; ha nem találta otthon, akkor meghagyta, hogy jelenjen meg 15. napra a személyes jelenlét bírósága előtt. Erre a jelenségre már a 15. század közepétől találhatók példák.⁵¹

A hiteleshelyek egyébként az 1723. évi törvénykezési reformokig vettek részt a bírói eljárásokban, viszont a birtokbaiktatásoknál az újkorban végig megmaradt a szerepük.⁵²

A hiteleshelyekkel foglalkozó szakirodalom kevésbé szokta a mandatumokat vizsgálni. Figyelembe véve azt, hogy ismeretlen okokból nagyon kevés a bevallás a két konvent ma ismert levéltári anyagában, illetve különösen az 1541 utáni években már a jelentések fogalmazványai is elnagyoltak, inkább csak jegyzetek, ezért érdemi információk a mandatumokból olvashatók ki. A zalavári és a kapornaki hiteleshelyhez 1526–1541 között mandatumokat intézett Szapolyai János és I. Ferdinánd király, Báthori István nádor, bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró, királyi helytartó, Révai Ferenc nádori helytartó, Nádasdy Tamás országbíró, majd nádor, Várdai Pál királyi helytartó, főkancellár, esztergomi érsek. A két konvent levéltárában ma nem található egyetlen olyan mandatum sem, amelyet Zala vármegye intézett a hiteleshelyekhez; ez a Dunántúlon általános jelenség. Az a tény, hogy a főméltóságok közül Nádasdy Tamás intézte a legtöbb parancslevelet a zalai konventekhez, a Nyugat-Dunántúlon természetesen, hiszen az országbíró – a későbbi nádor – érdekszférájába tartozott csaknem az egész Nyugat-Dunántúl. Azokból az oklevelekből, amelyek tartalmazzák a mandatumot és a relatio fogalmazványát is, értékes adatok nyerhetők arra nézve, hogy a hiteleshely kiket küldött ki, mennyi ideig tartott az ügyintézés a mandatum kiadásától a jelentés kiállításáig. A zalavári és a kapornaki oklevelekből mindenesetre az derült ki, hogy az idézéseket gyorsan, egy-két hét alatt kézbesítették az illetékeseknek. A statutiós eljárás sokkal lassabb volt, az oklevél kézhezvételétől számítva néha hónapok is elteltek a jogi aktus végrehajtásáig.⁵³ Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy az eljárások időtartamát egyrészt gyakorlati szempontok, pl. az iktatandó birtok távolsága, a hiteleshelyen éppen folyamatban lévő ügyek száma stb., másrészt perjogi előírások befolyásolták.

A mandatumokból és relatiókból kiderülhet az is, hogy milyen módon és kik közül jelölték ki a királyi embereket. Az 1527–1548 közötti parancslevelek és jelentések vizsgálatából feltételezhető, hogy a potenciális királyi embereket maga a kérelmező nevezhette meg saját ismeretségi köréből, s nem valószínű, hogy a kancelláriában ehhez bármilyen lista rendelkezésre állt volna.

A királyi emberek között a vármegye középbirtokos családjainak – amelyek egyébként a hivatalvállalókat is adták – neveit fedezhetjük fel. A névsorban négy csoport ismerhető fel. A kérelmező (1) ismert, köztisztelőben álló vagy hivatalviselő embert, (2) birtokszomszédot, (3) saját családjával rokoni vagy szervitori kapcsolatban álló személyt és (4) írástudó embert nevezett meg lehetséges királyi emberként.⁵⁴

A területi hatáskör és a centrális szerep kérdése

A hiteleshelyek területi hatásköre azt a területet foglalta magában, amelyen az illetékes hiteleshely emberei kiszállásokat végeztek (külső tevékenység), és amelyekről alakosok a testületet felkeresték fassiót tenni (belső tevékenység). A területi hatáskör kezdetben a szokásjog alapján formálódott, majd a 15. századtól, Zsigmond idejétől törvény is szabályozta, hogy a jogügyletről abban a vármegyében állítsanak ki hiteles oklevelet, ahol a jogügylet tárgyát képező birtok feküdt.⁵⁵ Ezt az elvet a *Hármaskönyv* is megerősítette.⁵⁶ Hozzá kell tenni, hogy a területi hatáskört olyan, törvénnyel nem szabályozott tényezők is befolyásolták, mint a közlekedési és útviszonyok, valamint a közelben működő más hiteleshelyek száma és távolsága. A középkor évszázadaiban Zalában a zalavári és kapornaki konvent oklevelein kívül találkozunk még a veszprémi és a vasvári káptalan, illetve a somogyvári konvent bizonyosságaival.⁵⁷ Ez a helyzet a mohácsi csata, majd az ország három részre szakadása (1541) után változott meg. Fentebb már említésre került, hogy Mohács után a dél-dunántúli hiteleshelyek működése megszűnt, feladataikat egyre inkább a zalavári és a kapornaki konvent vette át.⁵⁸

1557-ből ismerünk pl. egy rendeletet (1557:22. tc.), amely megengedi, hogy a zalavári és a kapornaki konvent azon területen is végezhesen hiteleshelyi működést, ahol egyébként a veszprémi káptalan lenne illetékes.⁵⁹

Így két konventünk hiteleshelyi tevékenységének nyomai Zala, a szomszédos Vas, Veszprém, délen Baranya, Somogy és Tolna vármegyéből is ismertek, mégpedig úgy, hogy a zalavári konvent Zala vármegyén kívül inkább Baranyában és Somogyban működött. Az oklevelek tanúsága szerint a két konvent munkája 1559–1560-ban volt a legnagyobb arányú. A konvent levéltárában az előzőekhez képest e két évből majdnem megduplázódott a ránk maradt oklevelek száma.⁶⁰

A területi hatáskör változásainál valószínűleg ugyanaz a helyzet állt elő, mint a statutiós eljárás vál-

tozásainál; a Mohács utáni évtizedekben a szükség alakította gyakorlatot némi késéssel szentesítették a rendeletek.

Régóta ismert tény, hogy a hiteleshelyek száma az ország területén keletről nyugatra haladva nőtt, így területi hatáskörük csökkent.⁶¹ A középkor évszázadaiban – mint láttuk – a zalavári és a kapornaki konvent illetékessége többnyire Zalára terjedt ki, néhány veszprémi és vasi kivételtől eltekintve. A Mohács utáni évtizedekben a zalai konventek hiteleshelyi illetékessége a Nyugat-Dunántúlra, majd a három részre szakadás utáni években már több (Veszprém és Somogy) vármegyére is kiterjedt – egészen működésük megszűnéséig, vagyis az 1580-as évek elejéig.

A hiteleshelyek a szokásjog alapján kerültek a saját ügyben történő oklevéladást, még akkor is, ha ezt a törvény nem tiltotta,⁶² és saját, valamint az érdekszférájukba tartozó nemesek ügyeiben inkább valamelyik közeli hiteleshelyhez fordultak. Zalavár és Kapornak földrajzi közelsége miatt természetes volt az egymás ügyeiben való eljárás.

A hiteleshelyek körül, a jogéletben betöltött funkciójuk miatt, a területi hatáskörükön túl már a középkorban vonzáskörzet alakult ki, amely bizonyos centrális hely szerepet biztosított a hiteleshelynek helyet adó településnek. Kubinyi András kutatásai bizonyították, hogy egy adott településen működő hiteleshely fontos centralitási mutató volt, s ez különösen a „városmentes” vidékeken játszott fontos szerepet.⁶³ Már 1526 előtt megfigyelhető, hogy azok a települések játszottak központi hely szerepet, ahol működött hiteleshely, volt hetipiac és vásár, valamint ítélőszéket vagy megyegyűlést is tartottak.⁶⁴ Jó példa erre Kapornak esete. A kb. kéthetente tartott sedriák időpontja mind a késő középkorban, mind a Mohács utáni évtizedekben sokszor egybeesett a heti piacnapokkal (általában csütörtök).⁶⁵ Joggal feltételezhető, hogy az ilyenkor összegyűlt emberek elintézték ügyes-bajos dolgaikat a hiteleshelyen is.

A kiadványok formai és tárgyi rendszerezése

Az oklevelek hagyományos módon formai és tartalmi alapon csoportosíthatók. Alakilag függőpecsétes, nyílt és zárt oklevelekről beszélhetünk. Ez a középkorinak megfelelő felosztás a többi, 1526 után is működő hiteleshelyen is bizonyára így volt.⁶⁶ A formai különbségek összefüggtek az oklevél tartalmával. A függőpecsétes privilégiumokat örökérvényűnek szánták. Mohács után a feldolgozott zalavári és kapornaki oklevelek között csak egy privilegium van: a zalavári konvent 1538. január 13-án Révész István bárándi polgár kérésére átírta, és pergamenen, privilegialis formában függő pecséttel megerősítve kiadta Nádasdy Tamásnak egy 1529-ben kelt, pátens formában kiállított oklevelét.⁶⁷

A nyílt oklevelek vagy pátensek általában ideiglenes intézkedésről szóltak, és rányomott pecséttel voltak ellátva. Általában ez volt a bevallások formája. A zárt oklevelek, amelyeket kívülről, összehajtás után pe-

csélteltek meg, általában átmeneti intézkedésről szóltak; többnyire ez volt a relatiók formája. Ezek is teljesen hasonlóak a középkoriakhoz.

A tartalmi csoportosítás is a több évszázados hagyománynak megfelelő. A hiteleshely alapvető funkcióinak megfelelően bevallásokról, jelentésekről és átírásokról beszélhetünk.⁶⁸

Miként a fentiekben már említettük, a fassiotétel módjában a középkorhoz képest nem történt változás.⁶⁹ A bevallástevők megjelentek a hiteleshely előtt, és előadták az ügyet, amiről a nótárius jegyzeteket készített. Ezek alapján megfogalmazta az oklevél szövegét. Mindkét konventünk levéltárában több ilyen fogalmazvány maradt fenn. Közös jellemzőjük néha az értelmetlenségig hevenyészett írás, rengeteg javítással.⁷⁰ A fogalmazványt ezután a konvent előtt felolvasták, erre a *lecta et correcta* (= elolvasva és javítva) megjegyzés utal, amit a kúriai gyakorlat mintájára tettek fel az okleveleken a 15. század végétől.⁷¹ Az oklevelet ezután letisztázták, majd megpecsételték.

A fassionális oklevél tárgya mindig magánjogi ügylet volt: adásvétel, csere, zálog, osztály, leánynegyed, hitbér-jegyajándék, végrendelet, tiltakozás-eltiltás, nyugta.⁷²

Végrendeletet csak egy maradt fenn ebből a korból, egy, a zalavári hiteleshely előtt 1529. december 12-én tett testamentum. A testamentum formája és tartalma is megfelel az ebből a korból ismerteknek.⁷³ A hiteleshelyeknek fontos, de nem kötelező szerepe volt a végrendelezésnél.

A fassiók a hiteleshelyi levéltárakban többnyire fogalmazvány formájában maradtak fenn, néha bevezetve a jegyzőkönyvekbe. Tisztázati példányok valószínűleg akkor kerültek be a levéltárba, ha azokat ott megőrzés céljából elhelyezték.

A hiteleshelyi külső munkáról készült jelentések formájában a középkorhoz képest néhány változás figyelhető meg. Kumorovitz Bernát a leleszi példák alapján igazolta, hogy a relatiók szerkesztése a 16. század közepére állapodott meg.⁷⁴ Az eljárásban résztvevő kiküldöttek már az eljárás során, a helyszínen készített jegyzeteket a végrehajtás helyéről és idejéről, valamint az eljárásban résztvevőkről, néha a mandatum hátlapján, néha a pecsét papírfelzetén. A hiteleshelyre visszatérve az oklevél szabadon maradt részeire megírták a jelentés fogalmazványát. A zalavári és a kapornaki levéltárban fennmaradt oklevelek között a relatiók, illetve fogalmazványaik nagy számban és változatos formában maradtak fenn, a mandatumok elő- és hátlapján egyaránt előfordulhatnak, de körbe is vehetik a mandatumot.⁷⁵ Kevesebb az olyan relatiótisztázat, amelybe szó szerint belefoglalták a mandatumot, mert a jelentéstisztázatot értelemszerűen visszaküldték a parancslevél írójának. Néha hátlati ügyviteli feljegyzés tudósít arról, hogy másodlatot is adtak ki.⁷⁶ Az 1541 utáni okleveleken egyszerűsödés figyelhető meg, a notarius már nem írt jelentésfogalmazványt a parancslevélre, csak jegyzeteket. A hatalmaskodási ügyekben ez a néhány sor általában már csak arról szólt, hogy az

idézõ oklevelet bemutatták a címzettnek. A relatiofogalmazványt is felolvasták a konvent elõtt, és szükség szerint javították, a javítás tényét is jelezve: javította a jegyzõ.⁷⁷ Így a relatiók többnyire mandatumokra írt fogalmazványokban õrzõdtek meg. Tartalmukról már esett szó: peren kívüli cselekményrõl vagy a peres eljárásban a per egyes fázisairól szólnak, idézés, tanúvallatás stb. A másolat vagy a jegyzõkönyv alapján a felek igényei szerint átírások is készülhettek bevallásokról, jelentésekrõl is.⁷⁸ A hiteleshelyek átírhatták saját kiadványaikat, a király vagy fõméltóságok okleveleit, vármegyei vagy más hiteleshelyi kiadványokat. Az átírás célja többnyire a magasabb jogértékû, tehát nagyobb bizonyító erejû oklevél megszerzése és megõrzése volt. A transsumptum formailag a pátens átírását jelentette privilegiális alakban, pergamenen, függõ pecséttel.

Az oklevelek diplomatikai jellemzése, belsõ és külsõ ismérvek

A Mohács utáni hiteleshelyi oklevelek szerkezete a középkorhoz hasonlóan a királyi kancelláriá(k)ból kikerült oklevelekéhez hasonlít. A megszokott formulák folyamatosan, gyakorlatilag változatlanul tovább élnek a kettõs királyság éveiben, majd 1541 után lassú változások figyelhetõk meg. Az elemzés nehézségét az jelenti, hogy feldolgozás hiányában nem ismerjük igazán sem I. Ferdinánd, sem Szapolyai János kancelláriáinak oklevélszerkesztési jellegzetességeit. Leleszen kívül más Mohács utáni hiteleshelyi anyagot sem lehet analógiaként használni.

A zalai konventek 1526 utáni okleveleit a leleszikkel összehasonlítva, elsõ látásra is nemcsak hasonlóságot, hanem azonosságot is mutatnak, és valószínûsítik, hogy a hiteleshelyi gyakorlat 1526 után is egységes maradt, legalábbis a Királyi Magyarország területén.⁷⁹

A hagyományos hármass felosztás szerinti oklevélrészek – bevezetés, tárgyalás, befejezés⁸⁰ – az 1526 utáni oklevelekben már nem különböznek el mindig határozottan egymástól. Ezen kívül különbségek vannak (mint addig) a bevallások és jelentések felépítése között.

A fogalmazáshoz formulariumot vagy mintaokleveleket használhattak. A két zalai hiteleshelyen formulás könyvre utaló konkrét adat nincs, de az állandóan használt sztereotip formulák bizonyosan minták használatára utalnak, amelyek lehettek egész oklevelek vagy oklevélrészek. Ezekben a formulás részekben gyakorlatilag a középkori oklevelek állandó fordulatai éltek tovább.

Az ismert formulás könyvek a késõi középkorból származnak. Adatok híján nem lehet megállapítani, hogy a zalai konventeknél használtak-e formulás könyveket. Ha volt, valószínûleg több nemzedéken keresztül

használták a notáriusok és a diákok.⁸¹ Sokkal valószínûbb, hogy a jegyzõk egyrészt a saját memóriájukra támaszkodva, emlékezetbõl is írtak oklevelet, másrészt pedig egymás alapján, egyik oklevelet a másikhoz mintának használva állították ki azokat. Ilyen célra nemcsak teljes okleveleket, hanem oklevélrészeket is használtak.⁸²

A hiteleshelyekkel foglalkozó szakirodalom már réggen megállapította, hogy a szinte teljesen egységes gyakorlat arra utal, hogy az oklevélszerkesztést azonos elvek alapján tanították, és a hiteleshelyek nemcsak a jogügyek intézésének fórumai, hanem a

gyakorlati jogászártelmiség képzésének színhelyei is voltak.⁸³

A zalai konventek Mohács utáni hiteleshelyi okleveleinek sztereotip részeit vizsgálva, és összehasonlítva a hasonló évekbõl származó leleszikkel, több száz oklevél adatai alapján sem lehet csak rájuk jellemzõt találni.⁸⁴

Az oklevelek nyelve a középkorban természetesen a latin volt, ez nem változott a Mohács utáni évtizedekben sem.⁸⁵ Hosszabb-rövidebb magyar szövegek, fõként egyes szavak sok hiteleshelyi oklevélben elõfordulnak, de ezek többnyire olyan, tárgyakat jelölõ szavak, amelyeknek nem volt latin megfelelõjük

A zalai hiteleshelyek gyakorlatában csak az 1550-es években bukkant fel az a jelenség, hogy a bevallást magyarul rögzítették a protocollumban, majd a notarius bevezetõ és befejezõ részt írt hozzá latinul, s ezután adták ki az oklevelet.⁸⁶ Egy teljesen magyar nyelvû oklevél is fennmaradt: a kapornaki konvent szabályos latin nyelvû bevezetõvel tanúsítja, hogy elõtte 1551. november 16-án a Csányi család bemutatott egy egyezséget, amelyet magyarul írtak és latin nyelvû záradékkal láttak el.⁸⁷ A család néhány tagja azonban késõbb megtámadta az egyezséget, mondván, hogy a „vulgáris írással” írt szöveg nem hiteles. Ezután I. Ferdinánd 1554. szeptember 11-én kiadott mandatumja kötelezte a zalavári konventet, hogy az ügyrõl hiteles (latin) oklevelet állítson ki.⁸⁸

Ez a fentebb említett néhány szórványos példa azonban nem bizonyítja azt, hogy a 16. század közepén elterjedõ magyar nyelvhasználat befolyásolni tudta volna a latin nyelvû hiteleshelyi írásbeliséget, sõt a jelenség fordítva érvényesült: az élõ latinitás alakította a formálódó magyar nyelvû írásbeliséget.

A kapornaki konvent pecsétje (1433)

A zalai konventeknek a Mohács utáni évtizedekben keletkezett oklevelei között csak egy pergamen anyagú van, róla az előzőekben már volt szó. Az írásbeliség elterjedéséhez a papír használata is hozzájárult; korszakunkban a papír használata már természetesnek mondható.

Chirographummal hitelesített zalai oklevelet sem a Mohács utáni évtizedekből, sem jóval korábról nem ismerünk. A kiadványokat rányomott papírfelzetes pecsétel hitelesítették, amelyeket tisztázati példányok hiányában alig ismerünk.

A kapornaki konvent középkori pecsétjeinek két változatát ismerjük. A korábban (13–14. század) a pad alakú trónuson ülő Krisztus ábrázolása látható, a későbbin (15. század közepe) pedig a nyitott koporsóból kilépő Megváltó.⁸⁹ A Mohács utáni évtizedekből származó kapornaki okleveleken egyetlen ép pecsét sincs. A megőrzésre a hiteleshelyi levéltárban hagyott tisztázatok között van egy 1533. november 16-án kiadott oklevél, amelynek hátlapján viszonylag jól látható a konvent pecsétjének kör alakú lenyomata. Rajta felismerhető a felnyitló koporsóból kiemelkedő Megváltó alakja, körirata viszont olvashatatlan.⁹⁰ A Zala Megyei Levéltár őrzi a konvent 19. századi fém pecsétnyomóját, amelynek ovális alakú, képmegzőjében a glóriás, lepelbe öltözött Megváltó látható, amint baljában keresztet tarva, jobbajával áldást osztva lép ki koporsójából. Alatta felirat: RENOV. 1831. Körirat: ECCL. ABBATIAE S. S. SALVATORIS DE KAPORNAK 1433.⁹¹

A zalavári konvent a középkorban végig ugyanazt a pecsétet használta.⁹² A Mohács utáni évtizedek zalavári oklevelein szintén nincs egyetlen ép pecsétlenyomat sem. Biztosan a folyamatosan használt pecsét alapján készült az új pecsétnyomó 1757-ben, amelyet a hiteleshelyi jog visszaadásával együtt valószínűleg Mária Terézia adományozott a zalavári apátságnak. A privilégium formában kiadott oklevélben⁹³ szerepel a pecsét adományozása; a pecsét leírása a címerekéhez hasonló megfogalmazású. Az új pecsét körirata: SIGILLUM. CONVENTUS. SANCTI ADRIANI DE ZALA 1757. Egyébként ez a pecsétnyomó is megvan a Zala Megyei Levéltárban.⁹⁴

A korszak jogéletének tükröződése az oklevelekben: hatalmaskodások, becsületbírói ügyek, az ítélőmesterek vándorbíráskodása

Nem látszik ugyan szükségesnek újra hangsúlyozni a hiteleshelyeknek a magyar jogéletben játszott alapvető szerepét, de mivel ezen szerep érthető módon tükröződik a hiteleshelyekhez érkezett, illetve ott keletkezett okleveleikben, érdemesnek látszott néhány ponton tovább vizsgálni. A perjogi írásbeliséget évszázadokon keresztül a hiteleshelyek határozták meg.⁹⁵ Az elmondottak alapján kézenfekvőnek látszik, hogy a Mohács utáni évtizedek hiteleshelyi okleveleiben is tükröződnek az adott korszak jogéletének jelenségei. Ezek közül azért is fontos néhányat kiemelni, hogy újfent hangsúlyozni lehessen a hiteleshelyi levéltárak okleveleinek páratlan forrásértékét.

Fentebb, a mandatumok vizsgálatakor említettük azok tartalmát is. A zalai hiteleshelyek eddig feldolgozott okleveleiből⁹⁶ kiderül, hogy arányában kevés a bevallás, a mandatumok száma kb. ezek kétszerese, a mandatumokon belül döntő többségben vannak

azok, amelyek hatalmaskodások kivizsgálására, illetve a bennük résztvevők idézésére utasítanak.

A két konvent hiteleshelyi levéltárának 1541 utáni okleveleit nézve úgy tűnhet, hogy a külső hiteles tevékenység nagy részét Mohács után a hatalmaskodási ügyekben keletkezett idéző oklevelek kézbesítése tette ki. A kettős királyválasztás másfél évtizedének anarchikus viszonyai között, a központi hatalom gyengülése miatt mindennaposá váltak az erőszakos cselekmények. A hiteleshelyi levéltár anyagában 1542 után szaporodtak meg a hatalmaskodások kivizsgálására, illetve idézésre felszólító mandatumok (és a jelentések vagy azok fogalmazványai), mert a besztercebányai törvények (1542. évi decretum, I. cikkely) alapján a jogtalanul elfoglalt birtokokat visszakérhették eredeti tulajdonosaik.⁹⁷

A hatalmaskodások középkori megítélésének törvényi hátterével kapcsolatban Tringli István úgy véli, hogy a hatalmaskodás olyan jogszokás volt, amelyet kordában kellett tartani és kriminalizálni.⁹⁸ Kőfalvi Tamás több helyen is foglalkozott a kérdéssel. Tanulmányai⁹⁹ rávilágítottak, hogy a középkorhoz képest valószínűleg a Mohács utáni évtizedekben sem változott a helyzet. A törvényhozás kénytelen volt újra és újra megújítani a hatalmaskodók elleni jogszabályokat. II. Lajos király 1522. évi budai decretuma szerint a hatalmaskodókat a 15. napra, rövid perbehívással (*breves brevium*) kell megidézni. Ezt ismétli meg az 1527. évi pozsonyi koronázási országgyűlésen hozott törvény is, majd 1536-ban és 1537-ben is ezt rendelte el a törvény.¹⁰⁰ A korszakban majdnem az összes olyan magánbűntettet, amelynek során valaki hatalmával, erejével visszaélve más tulajdonában, testi épségében kárt tett vagy jogait korlátozta, hatalmaskodásnak vettek, és *potencia* névvel illették.¹⁰¹

A zalavári konvent pecsétjének 19. századi rajza 1598-as évszámmal

A hatalmaskodási esetekkel kapcsolatban keletkezett oklevelekből derülnek ki a bűn elkövetésének jellemzői, ezen kívül néhány oklevéltani tanulság is levonható belőlük. Mindemellett megismerhető a hiteleshelyi eljárás folyamata: a hatalmaskodások kivizsgálása a hites tanúbizonyosság jelenlétében történt, aki aztán visszatérve jelentést írt a vizsgálatról.¹⁰²

Hogy kik voltak a hatalmaskodások értelmi szerzői és tényleges végrehajtói, azt az oklevelek meglehetősen pontosan megmondják: Zala vármegye Mohács utáni nemességének minden rétege. Természetesen a nemes urak nem maguk követték el a hatalmaskodásokat, hanem familiárisaik vagy jobbágyaik.

Érdemes megemlíteni, hogy nők kezdeményezésére is történtek hatalmaskodások.

A hatalmaskodások okai nyilvánvalóak voltak, még akkor is, ha a kivizsgálást elrendelő mandatumokban többnyire a „nem tudni milyen okból” szerepel. Az erőszakos cselekmények hátterében anyagi haszonszerzés, a termelés akadályozása vagy egyszerűen személyes bosszú állhatott.¹⁰³

A hatalmaskodások elszenvedői minden társadalmi rétegből kikerülhettek, de többnyire jobbágyok voltak. A Mohács utáni évtizedekben is – mint a középkorban – szólnak az oklevelek kirabolt utazókról vagy megtámadott nőkről, de a korszak anarchikus közállapotaira nagyon jellemző módon megszorodtak mind az egyházi emberek és intézmények, mind az adó- és tizedszedők elleni támadások.¹⁰⁴

Ha a hiteleshelyi levéltárak hatalmaskodási ügyeket említő okleveleit diplomatikai szempontból vizsgáljuk, megállapítható, hogy a Mohács utáni évtizedekben fokozatosan teljesen sematikussá váltak, gyakorlatilag a használt formulás részeket illesztették egybe néhány konkrét adat behelyettesítésével. A királyi vagy más főméltóság kancelláriájából érkezett mandatumok szinte közhelyszerű formulákkal írták le az utasítást a hiteleshelynek, ahol a jegyző hasonlóan egyszerűsítve írta meg a jelentést. Valószínű, hogy a formulák állandósulásához hozzájárult az is, hogy az ilyen ügyek egyre nagyobb számban fordultak elő.

A két konvent Mohács utáni hiteleshelyi okleveleiben adatok találhatóak egy speciális jogintézmény, a *curia militaris* működésének továbbélésére is.¹⁰⁵ A témával foglalkozó Sunkó Attila szerint szűkös az a forrásanyag, amelyből ennek a – becsületbíróságnak is nevezett – intézménynek a kora újkori működésére adatok nyerhetők.¹⁰⁶ Az 1527–1548 közötti zalavári és kapornaki oklevelek között hét olyan található, amelyben a kiadó utasítja a hiteleshelyet, hogy a megnevezett személyt, aki a királyi udvarhoz közelálló zalai köznemes lehetett, idéztesse meg becsületbeli ügyben.¹⁰⁷ Sajnálatos, hogy egyik mandatum sem részletezi a becsületbeli ügy mibenlétét – valószínűleg a mai becsületsértés fogalmát kimerítő szóbeli, szidalmazási ügyek lehetnek –, a relációhoz készített jegyzetek pedig csak arról szólnak, hogy a hites ember bemutatta a megidézettnek az oklevelet.

Végül a korszak jogéletének egy harmadik jelensége is megfigyelhető néhány, a zalai konventekhez intézett oklevélben.¹⁰⁸ I. Ferdinánd mandatumainak kiadási helye legtöbbször Pozsony, de néhányat Szenyéren, Devecserben, Pölöskén, Szentivánon, Sopronban kelteztek, jóllehet a királyi kancellária ott biztosan nem állíthatta ki őket.¹⁰⁹ Az oklevelek tényleges kiállítói ezen esetekben a nagybírák ítélmesterei lehettek. Az ítélmesteri tisztség a Mohács előtti évtizedekben olyan joghatósággá alakult, amely a török időkben képes volt átvenni a kúriai bíróságok feladatainak egy részét. Mivel az ítélmesterek őrizték és alkalmazták a nagybírák pecsétjét, de a személynök is átengedte nekik, uruk pecsétjével állíthattak ki oklevelet. A *lecta* és *correcta* jegyzetek működésükre utalnak.¹¹⁰

Mohács után a kuriális bíráskodás nem működött folyamatosan, csak alkalmilag ült össze egy-egy törvénytisztség (octava): A 16. század közepének anarchiája sűrű törvénykezési szüneteket eredményezett, ezért a jogszolgáltatás más formái terjedhettek el, mint például a zavaros, háborús időszakokra jellemző ítélmesteri vándorbíráskodás. Az ítélmester írnokai kíséretében bejárt egy országrészt, és szükség szerint ítélkezett, illetve oklevelet állított ki ura nevében. Az öt *protonotarius* (két személynöki, egy horvát báni, egy nádori, egy országbírói) helyi törvénykezése sok visszaélésre adott okot. Törvényi alapja nem volt, illetékesség szempontjából semmi nem korlátozta a működését. A jogszokás alapján később is élt ez a tevékenység, egészen az 1723. évi igazságügyi reformig.¹¹¹

Összefoglalás, konklúziók

Az eddig elmondottak alapján, összefoglalásul az alábbiakat állapíthatjuk meg. A zalavári és a kapornaki konvent hiteleshelyei 1526 utáni okleveleinek vizsgálatával sikerült bizonyítani, hogy: 1. a hiteleshelyek folyamatosan, a politikai helyzettől függetlenül, mind a kettős királyválasztás, mind a három részre szakadás éveiben működtek, hanyatlásról ezekben az évtizedekben még nem beszélhetünk; 2. a hiteleshelyek tekintélye töretlen volt, szerepüket más intézmény nem vette át; 3. a hiteleshelyek a tárgyalt korszakban ugyanúgy egységesen működtek – legalábbis a királyság területén – mint a középkor évszázadaiban, a változások első csírái csak a 16. század közepétől mutathatók ki; 4. a hiteleshelyek, mint az ország egyik legrégebbi közigazgatási és jogi intézményei, összetartó erőként szerepeltek a három részre szakadt ország életében, ezen felül a hiteleshelyi szervezet az adott korszakban az egész magyar jogéletnek egységet biztosított; 5. a hiteleshelyek Zalában, ahol nem volt nagy művelődési centrumként funkcionáló főúri udvar, szabad királyi város vagy püspöki székhely, a gyakorlati életet szolgáló írásbeliség helyi központjai lehettek; 6. a hiteleshelyi oklevelek forrásértéke jelentős: a diplomatikai és hivaltörténeti szempontokon túl új forráscsoportként vihetők be a korszak nemessége társadalomtörténetének kutatásaiba is.

Jegyzetek

- ¹ Jelen dolgozat a szerző kb. egy évtizedes kutatásai alapján készült, és az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2007-ben megvédett doktori disszertációjának egy rövidített részlete. A teljes irodalomjegyzéket is tartalmazó, teljes változat megjelenés alatt áll: *A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben*. In: *825 éves a hiteleshelyi írásbeliség*. Szerk. Bilkei Irén, Fedeles Tamás (Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből. V. Pécs, 2008).
- ² Eckhart, Ferenc: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung [MIÖG], IX. 2. Innsbruck, 1914, 395–558. p.; a továbbiakban: Eckhart, 1914); Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan* (A magyar történettudomány kézikönyve. II. 3. Budapest, 1930, 75–76., 121–138. p.; a továbbiakban: Szentpétery)
- ³ Bilkei Irén: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1527–1541* (Zalai Gyűjtemény 47. Zalaegerszeg, 1999, 7–18. p.; a továbbiakban: Bilkey, 1999)
- ⁴ Papp László: *A hiteleshelyek története és működése az újkorban* (Palaestra Calasactiana 14. Budapest, 1936; a továbbiakban: Papp, 1936); Bónis György: *A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak* (Levéltári Szemle, 14., 1964, 118–142. p.; a továbbiakban: Bónis, 1964)
- ⁵ Papp, 1936, 17. p.
- ⁶ Papp, 1936, 18–20. p.
- ⁷ Bilkei Irén: *Hiteles helyek Zalában (XIII–XVI. század)*. In: *A Dunántúl településtörténete. VII.* Szerk. Somfai Balázs (Veszprém, 1989, 343–350. p.; a továbbiakban: Bilkey, 1989)
- ⁸ ZML IV. 1. a. Megyei Közgügyiési jegyzőkönyvek, 1580. május 12., illetve 1583. szeptember 11.
- ⁹ Papp, 1936, 15. p.
- ¹⁰ Bilkei Irén: *Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben*. In: *Zalai Történelmi tanulmányok*. Szerk. Káli Csaba (Zalai Gyűjtemény 42. Zalaegerszeg, 1997, 21–59. p.)
- ¹¹ Papp, 1936, 8. p.; Bónis, 1964, 132. p.
- ¹² Füßy Tamás: *A zalavári konvent, mint hiteles helynek a története* (Századok, 2., 1891, 809–810. p.); Füßy Tamás: *A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig*. In: *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története*. VII. (Budapest, 1902, 65–112. p.; a továbbiakban: Füßy, 1902); Sörös Pongrácz: *Az elenyészett bencés apátságok*. In: *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története*. XII. (Budapest, 1912; Kapornak: 268–309. p.); Nagyfalusy Lajos: *A kapornaki apátság története*. I–II. (Publicationes ad historicam S. J. In Hungaria illustrandam. Lucubrationes 6–7. Kalocsa, 1941, 146–156. p.; a továbbiakban: Nagyfalusy); Bilkei, 1989, 344–345. p.
- ¹³ Solymosi László: *A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei*. In: *Mons Sacer. 996–1996. Pannonhalma ezer éve*. I. Szerk. Takács Imre (Pannonhalma, 1996, 481–498. p.)
- ¹⁴ Szovák Kornél: *...Sub testimonio litterali eiusdem conventus.... Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon* (Pannonhalma, 2001, 84. p., 16. és 17. jegyzet)
- ¹⁵ Bilkei, 1999, 8–9. p.
- ¹⁶ Uo.; az oklevelet idézi: Füßy, 1902, 519. p.
- ¹⁷ Holub József: *Zala megye története a középkorban* (Pécs, 1929, 312–327. p.; a továbbiakban: Holub, 1929); Bilkei Irén: *Zala megye közigazgatása a kezdetektől 1541-ig*. In: *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Szerk. Molnár András (Zalai Gyűjtemény 50. Zalaegerszeg, 2000, 16–17. p.)
- ¹⁸ ZML XII. 1. „C” protocollum.
- ¹⁹ ZML XV. 1. Dl. 287.
- ²⁰ Dl. 316., 1525. február 9.
- ²¹ Dl. 324., 1525. december 28.
- ²² Dl. 22., 1351. október 8.
- ²³ Dl. 18., 1381. augusztus 24.
- ²⁴ Dl. 281., 1522. május 8.
- ²⁵ Dl. 39., 1429. április 16.
- ²⁶ Dl. 393., 1465. szeptember 11.
- ²⁷ A középkori szabályozásra: Szentpétery: i. m., 214–218. p., a kora újkorra: Papp, 1936, 19–34. p.
- ²⁸ Papp 1936, 74–75. p.
- ²⁹ Kumorovitz L. Bernát: *A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig* (Turul, 42., 1928, 2–3. p.; a továbbiakban: Kumorovitz, 1928)
- ³⁰ Kumorovitz, 1928, 5–8. p.; Papp, 1936, 76–79. p.
- ³¹ Kumorovitz, 1928, 8–10. p.
- ³² Szentpétery: i. m., 215. p.
- ³³ A hiteleshelyeket 1526-ig tárgyaló feldolgozások sikeresebben tudták ezt elvégezni; legutóbb a pécsi székeskáptalanhoz lásd: Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi személyzete, 1354–1526* (Egyháztörténeti Szemle, V., 2004, 1, 73–86. p.)
- ³⁴ Nagyfalusy: i. m., 97. p.; Érszegi Géza: *Hétköznapok a középkorvégi magyarországi bencés monostorokban*. In: *Mons Sacer. I. Pannonhalma ezer éve*. Szerk. Takács Imre (Pannonhalma, 1996, 561–570. p.)
- ³⁵ Kóta Péter: *Káptalani, megyei, városi jegyzők a XVI–XVII. századi Szombathelyen*. In: *Előadások Vas megye történetéből*. III. (Vas Megyei levéltári Füzetek 9. Szombathely, 2000, 155. p.)
- ³⁶ Miklósy Zoltán: *Hiteles hely és iskola a középkorban* (Levéltári Közlemények, 18–19., 1940–41, 170–178. p.)
- ³⁷ Füßy, 1902, 519. p., no. 20.
- ³⁸ Bilkei Irén: *A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1545–1548*. (Zalaegerszeg, 2006, no. 509.; kézirat, Zala Megyei Levéltár)
- ³⁹ Kumorovitz, 1928, 18–23. p.; Papp, 1936, 92–107. p.
- ⁴⁰ Jelzete XII. 1. A-D. protocollum.
- ⁴¹ Papp, 1936, 94–103. p. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveiről újabb: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond (Budapest, 1990).
- ⁴² Papp, 1936, 103. p.
- ⁴³ B prot. 200 p. – C prot. 94–95. p. – D prot. 204. és 288. p.
- ⁴⁴ Szentpétery: i. m., 217–217. p.
- ⁴⁵ Érdekes, hogy a zalavári apátság házi levéltárában 1909-ből fennmaradt egy kezelési szabályzat, amely díjszabást is tartalmaz (ZML XII. 12. nr. 19.)
- ⁴⁶ Kumorovitz, 1928, 17–18. p.; Kumorovitz L. Bernát: *A leleszi konvent pecsételési és oklevéltalajstromai* (Levéltári Közlemények, 1929, 312–313. p.)
- ⁴⁷ Eckhart, 1914, 430–440. p.; Kumorovitz, 1928, 4–5. p.
- ⁴⁸ Papp, 1938, 372. p.
- ⁴⁹ Papp, 1938, 376. p.
- ⁵⁰ Bilkei, 1997, 21–60. p.
- ⁵¹ Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története* (2., bőv. kiadás, Zalaegerszeg, 1996, 54–57. p.); Béli Gábor: *Magyar Jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig* (Pécs, 1996, 123–135. p.; Kőfalvi Tamás: *...a rosszal tetézve...*. *Hatalmaskodási esetek a középkori Dél-Dunántúlon* (Szeged, 2006, 49. p.)
- ⁵² Papp, 1936, 73. p.
- ⁵³ Az 1527–1548 közötti oklevélregesztákban mindegyikre számos példát találunk.
- ⁵⁴ Bilkei Irén: *Adatok Zala megye 16. századi archontológiájához* (Levéltári Szemle, 54, 2004, 1., 41–43. p.)
- ⁵⁵ Eckhart, 1914, 62. p.; Szentpétery: i. m., 216–217. p.
- ⁵⁶ Werbőczy: *Tripartitum*, II. tit. 21. (Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Szerk. Gazda István. Reprint kiad., Budapest, 1990)
- ⁵⁷ Holub, 1929, 324–326. p.
- ⁵⁸ Papp, 1936, 18–34. p.; Bilkei, 1989, 345–346. p.
- ⁵⁹ Nagyfalusy: i. m., II. kötet, 160. p.
- ⁶⁰ Bilkei, 1989, 345–346. p.
- ⁶¹ C. Tóth Norbert: *Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és a 15. században* (Századok, 136, 2002, 361–362. p.)
- ⁶² Szentpétery: i. m., 127. p.

- ⁶³ Kubinyi András: *Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország* (A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei, 1, 1989, 319–335. p.)
- ⁶⁴ Holub, 1929, 213–223. p.
- ⁶⁵ Nagyfalusy: i. m., II. kötet, 46. p.; Csukovits Enikő: *Sedriahelyek-megyeszékhelyek a középkorban* (Történelmi Szemle, 39, 1997. 3–4, 377–385. p.); Kubinyi András: *Vásárok a középkori Zala megyében*. In: *Zala megye ezer éve*. Főszerk. Vándor László (h. n., é. n. [Zalaegerszeg, 2001], 55. p.); Bilkei, 2004, 57. p.
- ⁶⁶ Szentpétery: i. m., 95–98. p.; Papp, 1936, 85–86. p.
- ⁶⁷ Bilkei, 1999, nr. 140.
- ⁶⁸ Szentpétery: i. m., 131. p.
- ⁶⁹ Kumorovitz, 1928, 11–12. p.
- ⁷⁰ Pl. Bilkei, 1999, nr. 54., 56., 65., 76., 86. stb.
- ⁷¹ Szovák: i. m., 96. p., 61. jegyzet
- ⁷² Lásd Bilkei, 1999 és Bilkei Irén: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542–1544* (Zalai Gyűjtemény 54. Zalaegerszeg, 2002) tárgymutatóiban.
- ⁷³ Bilkei Irén: *Egy köznemes hölgy végrendelete a 17. (sic!) századból*. In: *Órerek a történelemben*. Szerk. Mózer Ibolya (Partes populorum minores alienigenae 9. Szombathely, 2004–2005, 111–118. p.)
- ⁷⁴ Kumorovitz, 1928, 12–13. p.
- ⁷⁵ Bilkei, 1999, nr. 10. és 15.
- ⁷⁶ Bilkei, 1999, nr. 27. és 30. – 1528. július 9. és 31.
- ⁷⁷ Bilkei, 1999, nr. 12., 14.
- ⁷⁸ Szentpétery: i. m., 132. p.
- ⁷⁹ Ezt erősítik meg a Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárának a Győri Egyházmegyei Levéltárban tanulmányozott oklevelei is (IV. 2. Theca et Cimeliotheca).
- ⁸⁰ Szentpétery: i. m., 134–135. p.
- ⁸¹ Bónis György: *Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás*. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. Csizmadia Andor (Pécs, 1967, 247–258. p.) című tanulmányában felsorolja a fennmaradt formuláriumokat.
- ⁸² Papp, 1936, 81–84. p.
- ⁸³ Bónis György: *Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv* (Filológiai Közlöny, 1963, 373–388. p.); Mezey László: *A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és hiteleshely kezdetéhez)*. In: *Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. Csizmadia Andor (Pécs, 1967, 53–85. p.)
- ⁸⁴ Kumorovitz, 1928, 14–16. p.
- ⁸⁵ Papp, 1936, 90–92. p.
- ⁸⁶ Papp, 1936, 90–91. és 106–107. p.
- ⁸⁷ ZML XII. 1. fasc. 44. nr. 2281.
- ⁸⁸ ZML XII. 1. fasc. 5. nr. 274.
- ⁸⁹ Nagyfalusy: i. m., II. kötet, 145–146. p.; Takács Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei* (Budapest, 1992, 68–69. p.)
- ⁹⁰ Bilkei, 1999, nr. 92.
- ⁹¹ ZML XV. 9. Pecsétnyomók gyűjteménye (3x2,8 cm)
- ⁹² Takács: i. m., 100. p.
- ⁹³ ZML XII. 2. A Zalavári Apátság Házi Levéltára.
- ⁹⁴ ZML XV. 9. Pecsétnyomók gyűjteménye, nr. 806. (átmérője 4,3 cm)
- ⁹⁵ Erről bővebben: Solymosi László: *A perjogi írásbeliség első százada* (Vigília, 67, 2002, 7, 527. p.)
- ⁹⁶ Lásd: Bilkei, 1999, Bilkei, 2002, illetve Bilkei, 2006
- ⁹⁷ Bilkei, 2002, 9–10. p.
- ⁹⁸ Tringli István: *Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából* (Levéltári Közlemények, 69, 1998, 1–2, 18. p.)
- ⁹⁹ Kőfalvi, 2006, 70–52. p.
- ¹⁰⁰ Pl. 1522:55. tc., 1527:5. tc., 1536:14. tc., 1537:23. tc. stb.
- ¹⁰¹ Kőfalvi, 2006, 7–52. p.
- ¹⁰² Kőfalvi Tamás: *A hatalmaskodás bűne a középkorban*. In: *Bűn és bűnhődés* (Győri Tanulmányok, 24, 2001, 100. p.; a továbbiakban: Kőfalvi, 2001)
- ¹⁰³ Kőfalvi, 2001, 109–112. p.
- ¹⁰⁴ Bilkei, 1999, nr. 42., 43., 45.; Bilkei, 2002, nr. 323.
- ¹⁰⁵ Köszönöm Pálffy Géza segítségét.
- ¹⁰⁶ Sunkó Attila: *A curia militaris működésének nyomai a kora újkori Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben* (Levéltári Közlemények, 72, 2001, 1–2, 3–64. p.)
- ¹⁰⁷ 1544. január 18.: Bilkei, 2002, nr. 297; 1544. január 18.: Bilkei, 2002, nr. 298; 1544. szeptember 5.: Bilkei, 2002, nr. 337; 1545. március 29.: Bilkei, 2006, nr. 355; 1546. február 10.: Bilkei, 2006, nr. 416; 1546. április 17.: Bilkei, 2006, nr. 427; 1547. október 1.: Bilkei, 2006, nr. 481.
- ¹⁰⁸ Gecsényi Lajosnak külön is köszönöm, hogy a jelenségre felhívta a figyelmemet.
- ¹⁰⁹ 1542–1544 között: Bilkei, 2002, nr. 241., 246., 247., 248., 249., 264., 285., 295., 297., 298., 299., 305., 320., 324., 327., 330., 331., 332.
- ¹¹⁰ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest, 1971, 380–381. p.)
- ¹¹¹ Bónis-Degré-Varga: i. m., 1996, 85–86. p.; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1946; bőv. kiadás, Budapest, 2000, 258–260. p.)

Tóth J. Zoltán

A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon

A halálbüntetés¹, mint szankció a magyar törzsek körében éppúgy, mint más törzseknél, feltehetőleg már az államiság kialakulása előtt, a törzsi-nemzetségi szerveződés keretében megjelent, amikor a szokásjog által tiltott magatartások megvalósítóival szemben különböző közösségi jellegű megtorlásokat alkalmaztak. Ezen ún. belső normasértések legsúlyo-

sabb formái (a közösség tagjainak megölése, egyes valósi vagy szexuális tabuk áthágása, a törzs ellenségeivel való szövetkezés stb.) a primitív közösséget annyira sértették, hogy csak két eszköz volt alkalmazható velük szemben: a kiközösítés, illetve a fizikai megsemmisítés. Emellett a „külső” sérelmekre, amelyek viszont – törzsek feletti-közötti (szokás)jog hiányában – nem tekinthetők még jogsértéseknek, az általánosan alkalmazott közösségi válasz a bosszú volt. A bosszú ekkor a törzs (nemzetség) fennmaradása zálogának volt tekinthető, hiszen a más törzsek általi rablásokat, erőszakoskodásokat, gyilkosságokat csak az erőhatalom alkalmazásával lehetett kiküszöbölni, amely törzs ugyanis ezt nem alkalmazta volna, azt a többi előbb-utóbb teljesen megsemmisítette volna. Ebből fakadt a bosszú sajátossága: a korlátlanság, vagyis az, hogy a sérelmet szenvedett közösség – a későbbi hasonló sérelmekről való elrettenés végett – mindig nagyobb sérelmet okozott a másik nemzetségnek, mint amekkorát tőle el-

szenvedett, hogy ezáltal is visszatartsa attól, hogy más-kor rátámadjon. Ez az aránytalanság persze a meg-bosszult közösség haragját váltotta ki, amely viszont-bosszúk hosszú láncolatához vezetett. Mindez csak a törzsszövetség kialakulásával szűnt meg, amikor is a magyar törzsek egy közösséggé álltak össze,² és – érdekeik összefonódván – a törzsek közötti jogsértések interiorizálódtak. Ekkortól a törzsek közötti viszonyok megbolygatása már belső jogsértésnek minősült, amelynek közönséges (szokásjogi) szankciójává az egyes törzseken belül már alkalmazott kiközösítés (száműzés), a fizikai megsemmisítés (halálbüntetés),³ illetve az ezt lassan felváltó, mindkét fél (törzs) érde-keinek jobban megfelelő⁴ vagyoni elégtételadás (kom-pozíció) vált.

A honfoglalás és a fejedelemség létrejötte, majd a királyság megalapítása után új érdekek jelentek meg, amelyeket büntetőjogi eszközökkel is védeni kellett; ezen eszközök közül a legfontosabb szintén a halálbüntetés, illetve ezt az esetek egy részében helyettesítő vagyoni jóvátétel lett. Így elsősorban halállal büntették az állam és a király (fejedelem) érdekeit, illetve az uralkodó vagy családtagjai személyét sértő tetteket, a vallás és az egyház elleni vétkeket, a vagyonos uralkodó osztályok érdekeit veszélyeztető cselekedete-ket, valamint a belső rend megsértőit, felbolygatóit. Mindez egy új, a törzsi-törzsszövetségi korszakot felváltó, majdnem egy évezreden át tartó érá-t jelentett: a feudalizmus korszakát.

Bár a feudalizmust hagyományosan 1001 és 1848 (bizonyos vonatkozásokban 1867) közé tehetjük, sőt a büntetőjog, így a halálbüntetés vonatkozásában az tulajdonképpen egészen 1880. szeptember 1-jéig, a Cse-megi-kódex hatályba lépéséig tartott, mégis jelen tanulmány csak a közép- és a kora újkor szakaszát, vagyis a „klasszikusnak” nevezhető feudalizmus kor-szakát kívánja átfogni, és ezért a halálbüntetés intéz-ményének történeti elemzését lezárja III. Károly 1723. évi nagy igazságügyi reformjaival. Az ezt követően meginduló felvilágosodás, illetve a reformkor már csak részben volt ugyanolyan tulajdonságokkal leírható, mint a 18. század első feléig tartó korszak, így annak elemzése már egy önálló tanulmányt igényelne. Ezen kívül a dolgozat (egyetlen kivétellel)⁵ nem terjed ki a szoros értelemben vett eljárási szabályoknak és azok változásának bemutatására sem, így – terjedelmi okok miatt – nem foglalkozik sem az akkuzatórius, sem az inkvizitórius per részleteivel, de a kegyelmezési jog gyakorlásával sem.⁶

A feudalizmus büntetőjogának a halálbüntetés vonatkozásában is talán legfontosabb jellegzetessége az, hogy a törvényi szabályozás csak másodlagos jelen-tőségű, a legfontosabb jogforrás végig a szokásjog. Törvényi szinten csak azt szabályozták, ami az ország (vagy az uralkodó csoportok) egésze számára olyan fontos volt, hogy írásos formát kellett neki adni, amely valamelyest garantálta az adott norma érvényesülését az ország teljes területén, mindenki vonatkozásában. Mindazonáltal – különösen a patrimonális királyság

korában – a törvények betartatása nagyban függött az egyes területek felett tényleges ellenőrzést gyakorló főurak hajlandóságától, ezért nem mondhatjuk, hogy a király akarata mindig és mindenhol egyformán érvényesült volna. Ez már csak azért is így volt, mert egyrészt a törvények hatálya deklarálta a király uralkodásának idejére szolt,⁷ a dekrétum tehát nem élte túl megalkotóját;⁸ másrészt azért, mert a törvény sokáig csak a büntetendő cselekmény elnevezését tartalmazta, ám annak meghatározását, a büntetendő magatartás tényállásának körülírását nem, ami értelmezési bizony-talanságokhoz, számos esetben pedig szándékos fél-reértelmezésekhez vezetett; harmadrészt pedig azért is, mivel a dekrétumok gyakran esetleges, ad hoc jellegű szabályokat tartalmaztak, aktuálisan felmerült problémák kezelésére vonatkozó konkrét válaszokat adtak, így eleve nem is léptek fel állandósági igényrel.

Ezért a törvényi jog helyett, illetve a dekretális szinten nem szabályozott kérdésekben amellet az adott terület szokásjoga volt a meghatározó, amely mind a büntetendő magatartások meghatározása, mind ezen cselekedetek büntetésének szabályozása vonatkozásá-ban területenként jelentősen eltérő lehetett. Emellet a 14. századtól megjelentek a büntetőjogi jogforrások kö-zött azon privilégiumok is, amelyek egyes városoknak vagy földesuraknak büntető joghatóságot biztosítottak polgáraik, illetve az uraság birtokain elfogott parasztok, szolgák, jobbágyok felett.⁹ E kiváltságlevelek biztosít-ták a törvények által nem szabályozott büntetőjogi kérdések esetében azt a jogot, hogy a városok és a földesurak a helyi szokásjogi szabályok alapján bírászkod-hassanak, valamint azt, hogy saját maguk is alkothas-sanak új büntetőjogi normákat. E jog az élet elvételének kimondására, illetve egyes bűntettek halállal való büntetethetőségére is kiterjedt; ezt nevezték a vérhatalom jogának vagy pallosjognak („*ius gladii*”). Mivel az ilyen felhatalmazás alapján érvényesített földesúri jogok, illetve a városok vonatkozásában az ezek alapján alkotott statútumok (helyi szabályrendeletek) egyrészt különböző magatartásokat nyilvánítottak bünte-tendőnek, másrészt ugyanazon bűncselekményeken gyakran mást és mást értettek, harmadrészt pedig ugyanazon vagy nagymértékben hasonló jellegű bűn-cselekményeket igen eltérő módon szankcionáltak,¹⁰ ezért a jog széttöredezettsége, lokális jellege a helyi statútumalkotás és a földesúri bírászkodás révén tovább erősödött, és ez a differenciáltságot az eljárási kérdések hasonló jellegű szabályozása csak még inkább elmélyítette.

Mindennek következtében a feudalizmus teljes időszakára a jogi partikularizmus, valamint annak területi specifikációja, a territorializmus nyomta rá bélyegét. Más jog érvényesült nemcsak az egyes föld-rajzi területeken, hanem ugyanazon székhellyel rendel-kező, ám különböző hatáskörű bíróságok vonat-kozásában is. Mindehhez pedig ráadásként a nyílt jogegyenlőtlenség járult, vagyis más szabályok vonatkoztak a parasztokra és a szolgákra, illetve a későbbiekben a jobbágyokra, mint a városi polgárookra, és ezekre

megint mások, mint a nemesekre. Ezért azt mondhatjuk, hogy a jogegyenlőtlenség a partikularizmus egy további, személyi-státuszbeli különbségeken alapuló változata volt, amely különösen a rendi korszakba való átmenet hajnalán, a 13. század végén, a 14. század elején erősödött fel.

A fent ismertetett jellemzők miatt nagyfokú volt a jogbizonytalanság is. A szokásjog, amely uralta e korszakot, eleve határozatlan volt, miáltal lehetőséget adott a bírói önkényre, amit kizárólag az előkelők érdekében vettek igénybe, ha szükség volt rá. A szokásjog, a törvényi jog, illetve a státúumok szabályainak összeütközése esetén megint csak a bírói döntésén múlt, hogy az egymásnak ellentmondó rendelkezések közül melyiket alkalmazza. De maga a törvényi és a statuális jog is sokáig csak a büntettek elnevezését tartalmazta, annak megvalósításának formáját, azaz a büntetendő magatartás tényállásának leírását nem. Végül maga a partikularizmus is hozzájárult a jogbizonytalansághoz, hiszen egy idegen, aki csak átutazóban volt egy adott területen, soha nem tudhatta, hogy ott milyen cselekményeket szabad megvalósítania, és milyeneket nem.¹¹

* * *

Rátérve ténylegesen az anyagi jogi normákra, a halálbüntetésről rendelkező szabályokat két részre kell választani: egyrészt a törvények és az országos jelleggel érvényesülő szokásjog (mint amilyen a Tripartitum) előírásaira, másrészt pedig a helyi szokásjogi és statuális rendelkezésekre. Mivel forrásaink elsősorban az előbbiekről vannak, így célszerű az elemzést ezekkel kezdeni, rögtön hozzátéve azonban, hogy ezek csak a büntetteknek egy (kisebbit) részéről rendelkeznek; a bűncselekmények nagyobbik részét, amelyeket a gyakorlatban a leggyakrabban követtek el, inkább az utóbbi körben találjuk. A törvények már a büntető előírások elméleti igényű csoportosítását is csak a 13. század végétől kísérelték meg, a bevett kategóriák definiálása azonban nagyrészt még ennél is jóval később, csak a 15. században történt meg. Bár többféle klasszifikáció kialakítható az írott országos feudális büntetőjogi normákra¹² nézve, a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb mégis az, ha a törvények osztályozását (és ezt követő elemzését) annak alapján végezzük el, hogy az azok által tilalmazott magatartások esetében az elkövetővel szemben milyen szankció alkalmazható. Mivel minket e helyütt kifejezetten a halálbüntetés érdekel, ezért a következőkben csak azon büntettekkel foglalkozunk, amelyek kapitális következményt vagy azt is tartalmaznak.

Ebből a szempontból a törvény által meghatározott bűncselekményeket három csoportba sorolhatjuk: a fő- és jószágvesztéssel büntethető hűtlenségi (*nota infidelitatis*), a fő- vagy jószágvesztéssel fenyegetett hatalmaskodási (*potentia, actus potentiae*), később „nagyobb hatalmaskodási” (*potentia maior, actus maioris potentiae*), illetve a „sima” halálbüntetéssel szankcionált közönséges vagy nyilvános bűncselekmények (*casus*

criminales) körébe. Mivel a törvények főként azokkal a magatartásokkal foglalkoznak, amelyeknek országos kihatásuk van vagy lehet, ezért nem véletlen, hogy a halálos ítélet kiszabását elrendelő legtöbb dekrétum hűtlenségi vagy hatalmaskodási tényállásokat ölel fel, a nyilvános büntettek elkövetőinek halállal való fenyegetését és megbüntetését a helyi normákra hagyva. Azt is tudni kell azonban, hogy néha hasonló jellegű bünteteket az egyik törvény hűtlenségnek, a másik hatalmaskodásnak, a harmadik pedig esetleg közönséges gaztettnek minősít, sőt az is előfordul, hogy a dekrétum az adott magatartás mibenlétét egyáltalán nem definiálja. Ilyen esetekben elvileg a büntetési tételből lehetne kiindulni, de sokszor az is megtévesztő; előfordul ugyanis, hogy a törvény pénzzel, egyezkedéssel váltható főbüntetést ír elő gyilkossági, azaz köz-törvényes büntetésekre, de néha hűtlenségre is. A kategorizálás során az sem segíti a helyzetünket, hogy egyes törvénycikkek pusztán általános, önmagukban semmitmondó rendelkezéseket tartalmaznak a büntetésre nézve, amelyekből néha még az sem derül ki közvetlenül, hogy az előírás halálra szolt-e, netalán valamilyen más büntetésre, vagy pedig az adott esetben bírói mérlegelésnek volt helye.¹³ Ilyenkor (más, hasonló jellegű büntetésekről szerzett információk alapján) csak következtetni tudunk arra, hogy a szankció a gyakorlatban milyen következményt is jelentett.

A törvények által leggyakrabban büntetett, ún. hűtlenségi vétkek esetében az ítélet fej- és jószágvesztésre szolt; ennek értelmében az elítélt nemcsak életével fizetett tetteért, hanem vagyonával is, azt tehát az egyébkénti örökösök nem örökölhették meg, annak tulajdonjoga a királyra (pontosabban a *fiscusra*, a kincstárra) szállt vissza, és újbóli szabad adományozás tárgyát képezte. Ha a király kegyelmet adott, ez pusztán a fővesztés alól mentesített, a vagyon elvonása alól nem.¹⁴ Kezdetben a hűtlenség bűncselekményi kategóriája pusztán a felségsértés (*crimen laesae maiestatis*) és a felség- (avagy haza-)járulás (*perduellio, crimen perduellionis*) büntetést ölelte fel, amely azzal volt összefüggésben, hogy a patrimoniális királyság korában az uralkodó hatalma személyes volt, az a senior-vazallusi függőségi rendszeren alapult, így a király érdekeit legfőképpen saját személyének, illetve személyes hatalmának veszélyeztetésén keresztül lehetett sérteni. Erre pedig csak azok voltak képesek, akik tényleges személyes függőségben álltak a királlyal, neki közvetlenül alárendeltek voltak, vagyis – ebben a korszakban – e bűncselekményeket azok követhették el, akik az uralkodóval szemben Isten nevére lettek személyes hűségüküket szegték meg, azaz a királyhoz magához hűtlenné (*infidelis*) váltak.

A rendi korszakban a haza, illetve az ország fogalmának kitágulásával egyre újabb és újabb tényállásokat minősítettek törvényileg hűtlenségnek, éppen ezért a szankció jellegén kívül e büntetendő magatartások között nem sok hasonlóságot találunk. Az egyre bővülő hűtlenségi alakzatok ekkor már nemcsak a királynak vagy a királyi család tagjainak személyét, il-

letve az uralkodó hatalmát veszélyeztető, hanem az ország függetlensége, területi épsége, a nemesek biztonsága, az ítélkezés és a jogalkotás rendje és háborítatlansága, a keresztény, majd a katolikus vallás, valamint egyes személy elleni és nemi deliktumokat is felöleltek. Mivel gyakran esetlegesen felmerülő, átmeneti problémákat is hűtlenségnek nyilvánítottak, ezért e problémák felmerülésével vagy megszűnésével rendszeresen változott a hűtlenségi esetek köre. Nem lehet tehát azt mondani, hogy e bűncselekményi kategória a feudalizmus folyamán akár csak megközelítőleg is definiálható lenne. Különösen nehéz e vonatkozásban a katonai jellegű deliktumok besorolása, hiszen azok legtöbbször közvetlenül vagy közvetve az ország biztonságát, területi épségét, illetve az országlakosok szabadságát veszélyeztető magatartásokat nyilvánít büntettnék; vannak köztük azonban olyanok, amelyek klasszikus hatalmaskodási eseteket, de olyanok is, amelyek pusztán katonák által elkövetett nyilvános bűncselekményeket rendelnek halállal büntetni. Mi ez utóbbiakat is – jellegüknél fogva – a *nota infidelitatis* körében tárgyaljuk.

Magát a „hűtlenség” kifejezést először Könyves Kálmán Második Törvénykönyve tartalmazta, amely halálbüntetést írt elő a felségsértésre, a felségsértés (a király élete vagy méltósága elleni összeesküvés) megkísérlőire, sőt még az ezzel tudomással bírókra is, ha nem tettek erről a királynak jelentést.¹⁵ Ez a rendelkezés azonban nem volt más, mint Szent István Második Dekrétuma¹⁶ 51. fejezete egy részének szó szerinti megismétlése, ami azt jelenti, hogy hűtlenségi eseteket már első szent királyunk is büntetni rendelt. A már említett 51. fejezet mellett, amely a felségsértésen kívül a felség-, illetve hazaárulásra is ezt a szankciót írta elő,¹⁷ az 53. cikkulus hasonló következmény alkalmazását rendelte a király megrágalmazóira és a királlyal szemben bizalmatlanságot szítókra is.¹⁸ I. Endre rendelkezései között, a szankció jellegéből megállapíthatóan, szintén találunk hűtlenségi kázusokat: ő a bálványimádást, pontosabban a pogány szokások követését és pogány szertartások végzését, valamint az istenkáromlást tiltotta fej- és jószágvesztés terhe mellett.¹⁹

Ezt követően azonban több mint két évszázad telt el anélkül, hogy királyaink dekretális szinten hűtlenségi eseteket szabályoztak volna. A *nota* fogalmát legközelebb csak III. Endre 1298. évi dekretuma tartalmazta, ám e fogalom viszonylagos kiforratlansága még jól látszik abból, hogy a „hűtlenséggel megbélyegezettek” szókapcsolat éppen abban a törvénycikkben fordul elő, amelyik címe szerint „azoknak a hatalmaskodóknak a büntetéséről” szól, „akik az elégtételadást meg akarják kerülni”.²⁰ E cikk azokat a személyeket nyilvánítja hűtlenné, akik sérelmet okoztak másoknak (például mások birtokait elfoglalták, javait feldúlták), és ezért törvény szerint elégtételt kellene adniuk, de erre nem hajlandók, hanem ehelyett megfenyegetik a sértetteket, hogy azok ismerjék el, hogy ezt az elégtételt már megkapták. Mindazonáltal – *notának* nem nevezve – ez a dekretum egyéb hasonló

magatartásokat is tilalmaz; így büntetni rendeli azokat, akik a közbiztonság szempontjából veszélyes erődítményeket és várakat nem bontják le,²¹ valamint a hamis pénzek verőit vagy veretőit is.²²

I. Károly 1342. évi *decretuma*, amely a törvényes fizetőeszköz védelméről, továbbá a pénzhamisításról és a nemesfémekkel kapcsolatos visszaélések különböző eseteiről, valamint azok büntetéséről rendelkezett, már közelebb járt a hűtlenség fogalmának későbbi megközelítéséhez; ez a törvény Kálmán dekrétuma után a második, amely valódi hűtlenségi esetet szabályozott, és azt ezen a néven is nevezte.²³ A pénzhamisítással kapcsolatos magatartások ezt követően is a *nota* egyik leglényegesebb esetkörébe tartoztak: így büntetni rendelte azokat az 1405. évi (I.) 18. tc. (sőt definiálta is a tényállás ismérveit);²⁴ az 1464:26. tc.;²⁵ az 1523:40. tc.;²⁶ az 1545:51. tc.;²⁷ valamint az 1546:48. tc.²⁸ Ezenkívül az 1525:23. tc. hűtlenné nyilvánította azokat is, akik külföldi pénzeket hoztak be, illetve akik az ilyen, nem hivatalos pénzzel fizettek, vagy azt fizetésül elfogadták, sőt e büntetetre már nem is fővesztést, hanem élve megégetést rendelt;²⁹ az 1526:35. tc. (a hivatalos fizetőeszköz elértéktelenedését megelőzendő) az országba rézpénzt behozókat;³⁰ az 1526:36. tc. pedig az ilyen rézpénzeket engedély nélkül beváltókat (az azzal fizetőket) és a rézpénzek kivivőit is.³¹

Ezen kívül számos más büntetést is hűtlenségnek minősítettek hosszabb-rövidebb időre: így *notának* számított a hűtlenné befogadása, eltartása, bujtatása vagy bármely más módon való segítése;³² ha a királyi ember tevékenysége (például a határjárás vagy birtokba iktatás) során törvénytelenül járt el, és erre – cselekedetét leplezendő – hamis esküt tett;³³ hűtlenség miatt volt felelősségre vonható az is, aki az engedély nélkül épített és a közbiztonságra veszélyes várát, kastélyát nem rombolta le;³⁴ aki az általa törvénytelenül elfoglalt vagy egyébként neki juttatott javakat, várakat, kastélyokat, mezővárosokat, falvakat és egyéb földeket felszólítás ellenére sem adta vissza jogos tulajdonosának vagy annak örökösének,³⁵ vagy azokat visszaadta ugyan, de később erővel újból magáévá tette;³⁶ aki az ország rendes bírái ítélkezési tevékenységük vagy más hivatalos eljárásuk (például a végrehajtás) során, illetőleg azok miatt megverte, megsebezte, megölte vagy szabadságában korlátozta (elfogta, letartóztatta);³⁷ aki hasonló módon cselekedett a végrehajtási cselekményeket végző hiteleshelyi küldöttekkel vagy királyi emberekkel,³⁸ az országgyűlésre, vármegyei közgyűlésre menőkkel vagy ott tartózkodókkal,³⁹ illetve a vármegyei törvényszékre menőkkel vagy onnan jövőkkel;⁴⁰ aki a király által adott szabad menedéklevelet megsértette;⁴¹ aki velenceieknek vagy lengyeleknek várakat, erősségeket, városokat, falvakat vagy egyéb ingatlanokat adott, ajándékozott, zálogosított vagy más módon idegenített el.⁴² Hűtlenné nyilvánítottak azok is, akik trónüresedés idején, vagyis a király halála után birtokokat foglaltak el, raboltak, fosztogattak, gyűjtögettek vagy más gonosztetteket vittek véghez;⁴³ akik nem a királytól, hanem a pápától kértek egyházi

javadalmakat, és ezzel a király főkegyúri jogát megkérdőjelezték (az ilyeneket egyébként nem lefejezéssel, hanem vízbefulladásztással kellett büntetni);⁴⁴ akik a végvárakat veszni hagyták;⁴⁵ akik a végvárakból a fegyvereket, hadi felszereléseket és élelmiszereket elvitték, és ezzel a végvár védőit az ellenségnek kiszolgáltatóvá tették;⁴⁶ a végvárak két várnagyát, ha mindkettejük eltávozott a várból és ezzel azt parancsnokság nélkül hagyták;⁴⁷ akik lovak, illetve olvasztott arany és ezüst külföldre vitele (csempészése) céljából külföldiekkel társaságot kötöttek (szövetkeztek), akkor is, ha a kivittelt még meg sem kísérelték;⁴⁸ akik fegyvert, hadiszereket vagy élelmiszert adtak el a törököknek;⁴⁹ akik a török uralom alól menekülőket személyükben vagy vagyonukban háborgatták;⁵⁰ akik második alkalommal is visszaüzlés⁵¹ éltek;⁵² akik férjüket, szülőjüket vagy magzatjukat megölték vagy megölettek;⁵³ továbbá azok a városi bírák és esküdtek, akik valamely nemest alaptalanul halálra ítélték.⁵⁴

Az 1523:54. tc. a lutheránusokat, mint „nyilvános eretnekeket és boldogságos szűz Mária ellenségeit”, ha hitükkel fel nem hagynak és a katolikus felekezethez vissza nem térnek, valamint ezek pártfogóit és támogatóit ugyancsak „halállal és összes javaik elvételével” rendeli büntetni; az 1525. évi IV:4. tc. címe szerint pedig már „a lutheránusokat meg kell égetni”.⁵⁵ Továbbra is hűtlenségnek minősült természetesen a felségsértés és a felségárulás (pártütés, összeesküvés, lázadás);⁵⁶ *notát* követett el ezenkívül az a kapitány, aki a törvénytörőket vonakodott megbüntetni;⁵⁷ az az alispán vagy szolgabíró, aki a beszédett adót vagy hadisegélyt visszatartotta, illetve mindazok, akik azt elrabolták,⁵⁸ vagy eleve meg sem fizették;⁵⁹ akik országgyűlés ideje alatt a távollévő nemesek birtokait elfoglalták, házukba betörték vagy a távollétet kihasználva az otthon hagyott személyekkel vagy jószágokkal szemben erőszakosságokat követtek el;⁶⁰ akik magasabb zsold és nagyobb haszon reményében, nyereségvágytól indítva idegen uraknak és tartományoknak a szolgálatába állottak;⁶¹ akik lőport, salétromot vagy rezet az országból kicsempészték, vagy az ellenségnek átadtak;⁶² akik a törökkel kötött békét megrontani törekedtek;⁶³ illetve akik panaszaikkal nem a magyar hatóságokhoz, hanem a törökhöz folyamodtak.⁶⁴

Mindezen törvények a hűtlenség ismérveit csak eseti jelleggel, egy-egy magatartás vonatkozásában szabályozták; létezett azonban négy olyan törvénycikk, amelyek a hűtlenségnek az adott korban elismert eseteit összefoglalták, és amely kompilációk ezért irányítóként szolgáltak az egyébként bizonytalan és zavaros jogi normák között eligazodni kívánó jogkeresők és persze a jogalkalmazók számára. Ezek közül az első (és a bizonytalan jogi helyzet megszüntetése szempontjából éppen ezért talán a legfontosabb) az I. (Hunyadi) Mátyás nevéhez fűződő összeállítás, vagyis az 1462. évi II:2. törvénycikk volt. Ez az artikus 14 paragrafusban a hűtlenség 18 esetét sorolta fel: ide tartozott a felségsértés; az okirat-, pecsét- és pénzhamisítás, illetve a hamis okirat, pecsét vagy pénz felhasználása; a

rokongyilkosság; a nyilvános gyűjtogatás; az „ország belállapotának felforgatására” idegen zsoldosok behozatala; a bírói ítéleteknek való ellenszegülés; a királyi menedéklevelel megsértése; az ország rendes bírának megölése vagy megsebesítése; a várak elárulása (feladása); a peres ellenfelek megölése; a nyilvános eretnokség; és a vérfertőzés.⁶⁵ A következő kompilációt II. Ulászló állíttatta össze és hirdettette ki az 1495. évi IV:4. törvénycikkelyben. Ez gyakorlatilag szó szerinti megismétlése a Mátyás „kisebb dekrétumában” foglaltaknak,⁶⁶ annyi változtatással, hogy a felségsértésnek és a peres felek megölésének definíciója valamelyest megváltozott, bekerült a hűtlenségi esetek közé a vérkonok megsebesítésének, a testcsontkításnak és a szemkivájtásnak, valamint az ország nemesi birtokában lévő várak erőszakos vagy alattomos elfoglalásának a tilalma, kikerült ellenben a hűtlenségi tényállások közül a bírói ítéleteknek való ellenszegülés.⁶⁷

A legnagyobb hatású összeállítást azonban kétségkívül a *Tripartitum* I. Részének 14. címe tartalmazta: ez 18 paragrafusban 43 elkövetési magatartást nyilvánított hűtlenségnek, szabályozva gyakorlatilag az addig megállapított hűtlenségi eseteknek a teljes körét.⁶⁸ Ebben a II. Ulászló által megfogalmazott tényállások mindegyike megtalálható, de bekerült rengeteg új cselekmény is, továbbá a már szabályozott, illetve megnevezett magatartások közül ehelyütt több részletezve is kifejtésre került. Ennek alapján Werbőczy természetesen maga is hűtlenségnek tekinti a felségsértést (1. §), ám azt immár megkülönbözteti a felség- (haza-) árulástól (2. §), továbbá mindkettőt szabatosan definiálja. A rokongyilkosság köréből kiemelkedik nála az atya-, feleség- és férjgyilkosság, valamint az atyafiak meggyilkolása és megsebesítése, amelyek külön is megnevezésre kerülnek (5. §). Új elemként tartalmazza a *Hármaskönyv* a mostohaanyával elkövetett „vér”-fertőzést, valamint annak a megerősokolását (6. §); az ország rendes bírának megölése és megsebesítése mellett azok megverését vagy elfogását (letartóztatását), illetve ugyanezen cselekmények végrehajtását a bírák helyetteseivel szemben (11. §); a király által összehívott országgyűlésre menők és az arról jövők megölését (12. §); a végrehajtást foganatosító királyi emberek vagy hiteleshelyi (káptalani vagy konventi) küldöttek megölését, megsebesítését vagy megverését (13. §); az ország végvárainak feladását (16. §); az ellenségnek fegyver vagy élelem szállítását (17. §); valamint a töröktől menekülő személyek háborgatását, letartóztatását és fosztogatását (18. §). Emellett a *Tripartitum* II. Részének 43. címének 5. §-ában hűtlenségnek minősíti azt, ha nők meggyilkolják férjüket, szülőjüket vagy magzatukat,⁶⁹ a II. Rész 73. címének 5. §-a pedig az ugyanazon ügyben második alkalommal elkövetett visszaüzlést is.⁷⁰

Az ezt követő két évszázad kusza összevisszasága, ad hoc rendelkezései és esetlegesen kimondott tilalmi elemi erővel vetették fel az újabb rendszerezési igényt. Erre a megosztottság, a török uralom, a háborúk és a Rákóczi-szabadságharc lezárulta után, egy viszonylag

nyugodt korszakban kerülhetett csak sor; éppen ezért az újabb kompiláció, amely már rendszertanilag is tisztázta az egyes büntetendő magatartások mibenlétét, csak III. Károly alatt született meg. E rendszerezés összességében négy különböző törvénycikkben (1723:9., 10., 11. és 12. tc.) jött létre, amelyek közül a hűtlenség tényállása körében megmaradó magatartások az 1723:9. tc.-ben nyertek elhelyezést. Ezen artikulus jelentősen visszametszette azon cselekmények körét, amelyek *notának* minősültek, s a fej- és jószágvesztés büntetését mindössze 9 paragrafus⁷¹ 16 elkövetési magatartására tartotta meg. Ezek közé tartozott a felségértés és a felségárulás; a hivatalos személyek által elkövetett okirat-hamisítás; a pénzhamisítás és a hamis pénz felhasználása; „az ország belső állományának feldúlására” emberek behozatala; a nyilvános eretnesség; a végvárak feladása; az ellenségnek fegyver vagy élelem szállítása; a töröktől menekülők zaklatása, letartóztatása és fosztogatása; öntött arany és ezüstnek az országból való kicsempészése és erre való szövetkezés külföldiekkel.⁷²

Végül, a hűtlenségi esetek lezárásaként, ugyancsak itt célszerű megemlíteni egyrészt a katonai jellegű feudális kori bünteteket, akár kifejezetten *notának* neveztetnek azok, akár nem, másrészt a katonák vagy valamilyen szempontból katonának minősített személyek (a Dózsa-féle parasztlázadás résztvevői és vezetői, a szabad hajdúk vagy a kóborló katonák) által elkövetett hatalmaskodásokat és nyilvános gaztetteket is. Az ezekre vonatkozó szabályok, hasonlóan a szorosan felfogott hűtlenség kázusaihoz, gyakran esetlegesek, pillanatnyi szükségletek által megfogalmazottak, néha pedig vissza-visszatérőek, ami e szabályok folyamatos megszegéséről és az ezen cselekmények kiirtására tett kísérletek sikertelenségéről árulkodik. Az ilyen jellegű magatartások megvalósítói közül a középkorban és a kora újkorban halállal volt büntetendő az, aki a személyes hadba vonulási kötelezettségét kifejezetten pénzzel akarta megváltani,⁷³ illetve azt egyébként vonakodott teljesíteni;⁷⁴ aki csapatait, katonáit nem küldte el a hadjáratba vagy a hadi szemlére, illetve azokat onnan visszavonta;⁷⁵ aki a háborúból vagy a hadi szemlére lefejtése tudta és engedélye nélkül titkon eltávozott (megszökött);⁷⁶ az a katona, aki papok vagy nemesek házára rátört, azokban megszállt, papi-egyházi uradalmakat háborgatott, az ott felhalmozott élelmiszereket vagy más javakat elvitte, illetve ilyen birtokokat fosztogatott;⁷⁷ aki a nemesek és jobbágyok szekereit és lovait elvette;⁷⁸ valamint aki a táborba élelmiszert szállító jobbágytól azt pénzfizetés nélkül elvette (elrabolta).⁷⁹ Kapitális szankció járt a Dózsa-féle parasztlázadás azon résztvevőjének, aki nemeseket ölt vagy nőket erőszakolt meg,⁸⁰ illetve e lázadás azon katonai vezetőjének (kapitányának, századosának, tizedesének), aki erre önként és nem kényszerből vállalkozott;⁸¹ továbbá annak, aki a hadi szemlére másnak a szolgáját állította és aki a magát másnak kölcsönözte;⁸² és annak is, aki a táborban elszabadult lovat befogván azt nem adta oda a kapitánynak, hanem elrejtette.⁸³ Végül

halálbüntetéssel voltak sújtandók azok a katonák és hajdúk, akik raboltak, fosztogattak, loptak és a szegényeket nyomorgatták;⁸⁴ az ún. szabad hajdúk és a kóborló katonák, akkor is, ha közönséges bűncselekményeket nem követtek el (illetve azokat velük szemben bizonyítani nem lehetett);⁸⁵ azok, akik maguk szabad hajdúkat tartottak;⁸⁶ valamint azok a lovas katonák is, akik hat hónapra hat forintnál nagyobb zsoldot vettek.⁸⁷

A hűtlenség esetköréről áttérve a *hatalmaskodás* (nagyobb hatalmaskodás) vétségére, az első feladat annak megválaszolása, hogy mi is a kettő közötti különbség. A halállal büntethető hatalmaskodás (*potentia, actus potentiae*), avagy ahogy 1471 óta⁸⁸ nevezik, a nagyobb hatalmaskodás (*actus maioris potentiae*) büntetése a fej- vagy jószágvesztés (főbenjáró ítélet – *sententia capitalis*), míg a hűtlensége a fej- és jószágvesztés volt. Vagyis a hűtlenségnek mind vagyonukat, mind életüket elveszítették, a nagyobb hatalmaskodók (a továbbiakban – a kisebb hatalmaskodást [*actus minoris potentiae*] ide nem értve – egyszerűen csak „a” hatalmaskodók) viszont vagy csak az egyiket, vagy csak a másikat. Ez alapvetően az elkövető és a sértett megegyezésétől, illetve a sértett akaratától függött: ha a sértett (tipikusan vagyoni „jóvátétel” ellenében, de elvileg akár a nélkül is) „megbocsátott” az elkövetőnek, és a halálos ítélet végrehajtásáról (ami jó ideig kifejezetten az ő feladata volt) lemondott, illetve azt egyszerűen a számára rendelkezésre álló egy év alatt sem hajtotta végre, akkor a hatalmaskodó megmenekült a halálbüntetéstől. Az anyagi ellentételezésből egyébként csak egyharmad rész illette meg a sértettet vagy annak családját; a másik kétharmadot a bíró kapta. Azonban ez nem eredményezett szoros értelemben vett (örök) tulajdonjogot, csak egyfajta sajátos zálogot jelentett; hiszen az elkövető vagy annak családja ezen birtokokat közbeeső értéken (ami a birtok egyéves hasznainak tízszeresét jelentette, vagyis a birtok valós forgalmi értékét meg sem közelítette) bármikor visszaválthatta, mégpedig mind az áldozattól vagy annak családjától, mind a bírótól vagy annak rokonságától.

Maga a „hatalmaskodás” kifejezés először III. Endre 1298. évi dekrétumában fordult elő,⁸⁹ de a *potentia* esetében irányadó eljárási szabályok törvényileg csak 1351-től kerültek részletezésre. Az 1351:9. törvénycikk például kimondta, hogy akit hatalmaskodás miatt főbenjáró ítéletben elmarasztaltak, azt az ügy bírójának el kell fognia, és „a felek közt létesítendő egység eszközlése végett” három napon át le kell tartóztatnia. Ha ezalatt a felek megegyeznek (például abban, hogy a sértő valamekkora összeget fizet áldozatának vagy valamely birtokát [birtokait] átadja neki), akkor a főbenjáró ítéletben elmarasztalt megszabadul; ha viszont az egyezés nem jön létre, akkor a bírónak ki kell szolgáltatnia az elítéltet az ellenfél kezébe, hogy az az ítéletet rajta végrehajtsa. Mindazonáltal kiegyezésre még ezt követően is, egészen a halálos ítélet végrehajtásáig lehetőség volt – erre utalt az 1435. évi (II.) 5. tc. 2. §-a: „A peres felek pedig [...] szabadon egyezkedhet-

nek a mikor akarnak; aminthogy országunk régi és dícséretes szokása bármely hatalmaskodásokra és más dolgokra nézve az ilyen szabad egyezkedést megkívánja és megengedi.⁹⁰ Az 1486:15. tc. már a peres eljárási szabályait is kinyilvánította: eszerint az eljárást a felperes (a sértett) akkor kezdeményezhette, ha a sérelem megtörténtéről bizonyítékkal (tanúvallomással) rendelkezett. Ha ezt a tanúvallomást az alperes (a vádlott) nem fogadta el, akkor a felperes esküt tenni tartozott ellenfele fejére, hogy vádjá megalapozott (vagyis hogy a hatalmaskodás megtörtént, és annak elkövetője az alperes volt). Ezt követően következett a bizonyítás, amelynek eredményeképpen ítélte meg a bíró az ügy érdemét eldöntő eskü letételének jogát a felperesnek vagy az alperesnek.

Ennek a közbenső ítéletnek döntő jelentősége volt, hiszen ha a felperes esküdhett, és legendő eskütársat tudott felsorakoztatni álláspontja mellett, akkor a bíró köteles volt az alperes ellen döntenit, és őt főbenjáró büntetésben elmarasztalni. Lévé, hogy e szabályozás meglehetősen aggályos volt a vádlottra nézve (hiszen így a bizonyítás joga kicsúszott a kezéből), emiatt az 1492:56. tc. az 1486:15. tc. által megfogalmazott szabályokat némileg megváltoztatta. Az amendáció lényege, hogy a felperes immáron csak akkor esküdhett az alperes fejére, ha az abban a vármegyében lakott, ahol a hatalmaskodást elkövették. Ha viszont az alperes állandó lakása máshol volt, akkor a törvény már az ő jogává tette, hogy esküvel tisztázza magát, vagyis hogy tisztító esküvel bizonyítsa: a hatalmaskodásnak minősülő magatartásra nem ő adott utasítást vagy parancsot.⁹¹ Akármelyik törvényt is nézzük azonban, az mind-egyikből egyértelműen látható, hogy a patrimoniális királyság korszakára jellemző akkuzatórius eljárás a hatalmaskodás vétségének elbírálása során a rendi korszakban is továbbélt.⁹²

Külön is meg kell emlékezni a *Hármaskönyvről*, mivel az az addigi törvényi és szokásjog egyfajta összefoglalásaként értékelhető. A hűtlenség, illetve a hatalmaskodás esetén kiszabandó főbenjáró ítélet eltérését az I. Rész 16. címe tárgyalja, mely a kettő között két fő különbséget nevez meg. Először is azt, hogy míg „a hűtlenség vétke által a hűtlen ember mind fejét, mind örökségét: azaz minden fekvő jószágát és birtokjogait örökre elveszti”, addig „a főbenjáró ítélet által [...] a fekvő jószágok és birtokjogok tulajdona és öröksége nem vész el; hanem, ha valamely elítéltet kivégeznek, akkor minden fekvő jószága és birtokjoga egyenesen fiaira, [...] avagy más törvényes utódaira háramlanak.” A második differencia pedig abban foglalható össze, hogy főbenjáró ítélet esetén lehetőség van a felek közötti megegyezésre, hűtlenség esetén ellenben nincs. Ezen kívül a *Tripartitum* II. Részének 43. címében elhatárolja a főbenjáró ítélettől a (kisebb hatalmaskodás esetén alkalmazandó) fejjátsági ítéletet is. Ez utóbbi abban tér el a nagyobb hatalmaskodás büntetésétől, hogy kifejezetten és kizárólagosan vagyoni büntetést⁹³ jelent, vagyis az önkéntes teljesítés elmaradása esetén sem lehet az elkövetővel szemben testi (pláne halál-) büntetést alkalmazni, de még elfogni és letartóztatni sem.

Ami ez utóbbit illeti, a hatalmaskodás esetében a letartóztatás és fogvatartás módjáról, illetve az egyezés megkötésének mikéntjéről és feltételeiről a II. Rész 55. címe rendelkezik. Ez kimondja, hogy az elítélt letartóztatására csak a bíróság bűnösséget megállapító ítéletével alapján, az ítéletével kiállításától számított egy évig van lehetőség,⁹⁴ és arra csak a bíró jogosult, a felperes-vádló-sértett nem. Az ezt követő rendelkezések megegyeznek a 14–15. századi szabályokkal: a bíró köteles a békülés és megegyezés megkísérlése végett a letartóztatott személyt a felperesnek kiadni, aki vagy három napon belül megállapodik az anyagi kompenzáció mértékéről az elkövetővel, vagy e három nap eredménytelen elteltét követően jogosult rajta a halálos ítéletet végrehajtani. Ebben őt a II. Rész 57. címe alapján még a királyi kegyelem sem akadályozhatja meg; az uralkodó ugyanis ekkor (lévé, hogy a hatalmaskodás magándeliktum) nem saját jogáról mondana le;⁹⁵ más szavakkal: a király nem kényszerítheti a felperest arra, hogy önnön akarata ellenére egyezkedjék.⁹⁶

A *potentia* anyagi jogi szabályozása – a hűtlenséghez hasonlóan – kétféleképpen jelenik meg: egyedi esetek, *ad hoc* jellegű törvényi rendelkezések szintjén, illetve a korábbi gyakorlat egységes formába öntéseként, kompilációjaként. Ami az előbbit illeti: mivel itt magánbűncselekményekről van szó, ezért e vétkek jelentősége kisebb, mint a *notáé*, következésképpen kevesebb tényállásban találkozunk e büntettekkel, illetve a főbenjáró ítélet büntetésével, mint a hűtlenséggel, valamint a fő- és jószágvesztéssel. A legtöbbször olyan cselekményeket nyilvánítottak hatalmaskodásnak, amelyek súlyos következményekkel jártak (akár emberi életben, akár anyagi javakban), és amelyeket nemesek követtek el, ám amelyek ugyanakkor (az adott korszakban legalábbis) nem minősültek hűtlenségnek. A *potentia* cselekménye tehát mint „az erőhatalom jogellenes megnyilvánulása”⁹⁷ elsősorban (bár nem kizárólag) nemesek által más nemesek ellen elkövetett, hűtlenségnek nem minősülő erőszakos bünteteket ölelt fel, amelyeket ezen személyek sokszor csak közvetett tetsként valósítottak meg, azáltal hogy parancsot adtak embereik (katonáik, szolgálók, jobbágyaik) számára ezen büntettek véghezvitelére.

Ennek alapján a magyar jogtörténetben (bizonyos időszakokban) hatalmaskodónak minősült az a nemes és báró, aki más hatalmaskodókat támogatt;⁹⁸ az a bíró vagy egyéb előkelő, aki más személyt megcsönkítatott (kivéve, ha a király erre külön engedélyt adott);⁹⁹ aki az általa jogtalanul elfoglalt birtokokat a jogos tulajdonosnak nem adta vissza;¹⁰⁰ avagy az a nemes, aki más nemesek sérelmére gyilkosságot követett el.¹⁰¹ Úgyszintén hatalmaskodónak tekintett az, aki visszaüzéssel élt (már akkor is, ha azt első ízben követte el);¹⁰² aki a végrehajtás során eljáró királyi vagy hiteleshelyi (káptalani, konventbeli) embereket megverte vagy megsebesítette;¹⁰³ aki a közös tanúvallatást vagy a szemügyre vételt azért háborította, hogy azt ne lehessen véghezvinni;¹⁰⁴ az a főúr és nemes, aki a parasztoktól jogtalanul kicsikart dolgokat nem adta vissza;¹⁰⁵

valamint az is, aki (még ha az maga az ispán volt is) az alispánt vagy a szolgabírókat megverte, megsebesítette vagy fogságba ejtette.¹⁰⁶

A *potentia* bűncselekménye igazán nagy jelentőséggel azonban nem ezekben az *ad hoc* szabályokban, hanem a tipikus eseteknek mondható elkövetési magatartásokat felsoroló kompilációkban bírt. Az első két ilyen összefoglalás Hunyadi Mátyás alatt, egészen pontosan 1464-ben és 1486-ban készült el. Az 1464:7. tc. még csak négy hatalmaskodási esetet ismert: a nemesek megölését; a nemesi birtokok elfoglalását; levelek és okiratok elvitelét (amelyek hiányában a birtokok tulajdonjogát nem lehetett igazolni); illetve a nemesek állandó tartózkodási helyéül (lakóhelyéül) szolgáló házak és azok udvarainak megrohanását. A Mátyás *Decretum maiusához* tartozó 1486:15. törvény-cikk, amely az anyagi jogi tényállások mellett – mint láttuk – eljárásjogi kérdéseket is szabályozott, ellenben már öt hatalmaskodási kázust nevezett meg, ezek: „a nemesek házaik megrohanása, továbbá a birtokok és haszonvételeik meg tartozékaik elfoglalása, ugyancsak a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, ezenkívül a nemeseknek megsebesítése, megverése vagy megölése”.¹⁰⁷ Látható tehát, hogy a levelek és okiratok elvitelére kikerült a hatalmaskodás köréből; ugyanakkor bekerült a nemesek jogtalan letartóztatása (azok elfogása, szabadságuk korlátozása), valamint a nemesek megsebesítése és megverése. Ezen esetek köre ezt követően 1723-ig, III. Károly igazságügyi reformjágig nem változott; miután pedig e tényállások minősültek (a viszonylag kis jelentőséggel bíró *ad hoc* jellegű rendelkezések mellett) a *potentia* paradigmikus példáinak, ezért azokat ezt követően egyszerűen csak „az öt eset” („*quinque casus*”) néven emlegették. (Az 1492:56. tc. éppen ezért pusztán megismételte Mátyás „öt esetét”,¹⁰⁸ és ugyanezt tette Werbőczy *Hármas-könyve* is.¹⁰⁹)

1723-ban azonban lényeges, sőt gyökeres változásokra került sor. Addigra már törvények garmadája nyilvánította vagy hatalmaskodásnak vagy (gyakrabban) hűtlenségnek a különböző magatartásokat, sokszor egymásnak is ellentmondó jelleggel, úgyhogy nem lehetett tudni, melyik szabály van még hatályban és melyik nem, melyiket kell betartani és melyiket nem. Ezt a jogbizonytalanságot volt hivatva megszüntetni III. Károly igazságügyi reformja, mely az anyagi jogszabályok vonatkozásában rendet teremtett a különböző típusú bűncselekmények között. Ennek során az addig hűtlenségnek minősülő tényállások egy részét „puszta” hatalmaskodásnak „minősítették vissza” (más részüket pedig közönséges deliktummá nyilvánították), amelyeket a jogtudomány és a jogászai közvélemény – megkülönböztetendő az „öt esettől” – „új eseteknek” („*novae causae*”) nevezett el. Ezek az 1723:10. tc.-ben nyertek elhelyezést, amely 1. §-ában kimondta, hogy az „öt eset” továbbra is hatalmaskodás marad; 2., 3., 4., 5. és 6. §-a pedig az új kázusokat sorolta fel. Ennek alapján immáron – hűtlenség helyett – nagyobb hatalmaskodásnak minősült a bírának, a bírónak, királynak, ná-

dori, báni vagy hiteleshelyi embereknek a letartóztatása, fogságba vetése, megverése vagy megsebesítése; a szabad menedéklevelek megsértése; a másodszori visszaütés; a bírósági vagy más panaszok benyújtásának vagy kivizsgálásának akadályozása azáltal, hogy valaki az ilyen panaszkodókat vagy a vizsgálatot végzőket megverte, megsebesítette vagy ezekkel mást megbízott; valamint a testvérek és vérrokonok megsebesítése, a tagcsontkítás és a szemkivájás.¹¹⁰

Végül az írottjogi normák körében a harmadik (halálbüntetéssel járó) fő vétségi típus az ún. közönséges vagy nyilvános bűncselekmények (*casus criminales*) köre volt. Mivel ezek többnyire az alávett rétegek által elkövetett erőszakos, illetve egyéb szempontból veszélyes cselekményeket ölelték fel, ezért a feudalizmusban nem tartották szükségesnek, hogy törvényi szinten szabályozzák ezen büntetéseket és rendeljék büntetni elkövetőiket, így csak a legsúlyosabb ilyen magatartásokat rendezték (a valamelyes garanciát mégiscsak jelentő) dekretális szinten, míg a többi hasonló cselekmény büntetendőségének megállapítását meghagyták a helyi, statuális és/vagy szokásjogi rendelkezéseknek. Ez alól csak akkor tettek kivételt, ha egy-egy közönséges bűncselekmény olyan gyakorivá vált, olyannyira elharapózott az ország valamely területén vagy egészén, hogy e cselekmények elkövetőinek kiirtására törvényileg kellett kötelezni az ispánokat, szolgabírákat, kapitányokat stb.

A személyes királyság korszakában emellett még érvényesült a törzsi-nemzetségi vérbosszú intézménye, illetve a bosszú megváltása, a *compositio*, ezért ekkor törvényi szabályokat csak elvétve találunk, és sokszor azok sem írnak elő halálbüntetést még az erőszakos bűntettek elkövetőivel szemben sem. Így például Szent István általában nem rendeli halállal büntetni a szándékos emberölést¹¹¹ és a gyújtogatást,¹¹² Szent László pedig úgyszintén az emberölést;¹¹³ ez utóbbi vonatkozásban azonban van egy fontos különbség közöttük előírásai között: míg ugyanis István a karddal történő emberölést mint a gyilkosság kiemelten veszélyes, előre elhatározott és többnyire az előkelőket fenyegető formáját kiveszi az általános rendelkezés hatálya alól, és azt (sőt még annak kísérletét is) halállal rendeli megtorolni,¹¹⁴ addig László már a kard általi emberölést sem tekinti halállal büntetendőnek, ehelyett az elkövető vagyonához igazodó tarifális kompozíciót ír elő. Az életellenes cselekmények szabályozásához kapcsolódik még István törvénykönyvének 33. fejezete is, amely a házratörésnek, a későbbiekben kialakuló „nagyobb hatalmaskodás” egy esetének még mint közönséges bűncselekménynek a halállal büntetését rendeli el, továbbá kimondja, hogy aki a házra törött megöli, az nem büntethető (jogos védelem).¹¹⁵

Érdekes módon a vagyon elleni deliktumok esetében a patrimoniális korszak uralkodói már nem ilyen engedékenyek, a lopást például (különböző feltételek esetén) főbenjáró büntetettnek tekintik. Ez talán azzal hozható összefüggésbe, hogy a korai feudális tulajdonviszonyokat mindenáron védeni kellett, és ahhoz, hogy

azok megszilárdulhassanak, és azokat mindenki elfogadja és természetesnek vegye, kemény, sokszor kegyetlen büntetésekre volt szükség. István például az első alkalommal lopásban tapasztalt szolgát a dolog visszaadása mellett orrának, másodszor pedig fülének megváltására kötelezte (öt-öt tinóval), és ha erre nem volt képes, az adott testrész levágását rendelte el.¹¹⁶ Ha pedig a szolga harmadszor is lopott, meg kellett halnia. Ugyanez volt a büntetése a szabadnak¹¹⁷ és az udvarnoknak¹¹⁸ is, ha negyedszer loptak, hiszen először csak szolgaságba kerültek (ha magukat megváltani nem tudták), ezt követően viszont ugyanazon szabályok vonatkoztak rájuk is, mint a többi szolgára.¹¹⁹

László még ennél is szigorúbb büntetéseket vezetett be, sőt azokat uralkodása alatt még tovább szigorította. Harmadik Törvénykönyve¹²⁰ például kimondja, hogy: „A szabad ember, ha tíz dénár érőt lop, veszzen minden vagyonával. Ha kevesebbet, vájják ki fél szemét és ítéltesék meg Szent István törvénye szerint.¹²¹ Továbbá a szolga, ki hat dénár érőt lop, veszítse mind a két szemét; ki kevesebbet, fél szemét...”¹²² Az idézetből látszik, hogy e törvények a szabadok vonatkozásában keményebbek voltak, ami talán azzal magyarázható, hogy az önjogúak nagyobb felelősséggel tartoztak, mint a hatalom alattiak, illetve – a szolgálakkal ellentétben – vagyonuk is lehetett, így kevésbé volt érthető és megbocsátható, ha ők vettek el jogtalanul mástól olyasvalamit, ami nem volt az övék. E magyarázat helyességét látszik alátámasztani a Harmadik Dekrétum 6. és 7. fejezete is, amelyek közül az előbbi a tolvaj asszonyokról, az utóbbi pedig a tolvaj hajadonokról szól. Ezek szerint „ha valamely férjes asszony lopásra vetemedik, veszítse orrát, őt pedig adják el és minden vagyona, melylyel férje halála után máshoz mehetett volna feleségül, veszzen utána...”,¹²³ illetve „ha valamely hajadon leány lop, adják el és ne nyerje vissza többé szabadságát...”,¹²⁴ vagyis halállal ők, mint férji vagy apai hatalom alatt állók szintén semmilyen esetben sem voltak büntethetők.¹²⁵ Működött az *asylum* intézménye is: aki lopást követett el, megmenekülhetett a testi vagy a halálbüntetéstől, ha templomba menekült, ám a szabad ember ekkor az egyház szolgájává vált.¹²⁶ Arra is lehetőségük volt az egyház menedékebe futóknak, hogy ártatlanságukat bebizonyítsák; ha ez sikerült, természetesen semmilyen büntetést nem kaptak, ha azonban nem, akkor úgy kellett őket tekinteni, mintha soha be sem léptek volna a templomba¹²⁷ (ez tehát meglehetősen kockázatos vállalkozás volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a „bizonyítás” istenítéletekkel történt).¹²⁸ Ez alól László Harmadik Törvénykönyve szerint két kivétel volt: az egyik, ha valaki hadjárat idején lopott;¹²⁹ a másik pedig, ha az elkóborolt állatok és szőkevény szolgák begyűjtői (az ún. joch-szedők) a begyűjtött jószágból valamit eltulajdonítottak vagy másnak adtak,¹³⁰ ekkor őket (és az ilyen jószágok megvásárlóit) mindenképpen halállal kellett büntetni.¹³¹

Szent László Második Dekrétuma (amely időben a harmadiknak nevezett után következett) még ennél is szigorúbb volt: aki egy tyúk vagy lúd áránál többet érő

dolgot lopott, azt fel kellett akasztani, legyen akár szabad, akár szolga,¹³² de még akkor is, ha az illető pap¹³³ vagy valamely főúr hozzátartozója¹³⁴ volt.¹³⁵ A lúd, tyúk vagy más hasonló dolog eltulajdonításáért az elkövető fél szemének kitolása, vagy (kizárólag szolga esetében) orra levágása járt, ha viszont a szolga másodszor is lopott, akkor¹³⁶ már akasztással büntették őt.¹³⁷ A rokonság „enyhítő körülménynek” számított: ha valaki hozzátartozójától lopott, akkor „csak” száműzetéssel vagy tömlöcbe vetéssel¹³⁸ bűnhődött;¹³⁹ ezenkívül továbbra is érvényesült az *asylum* intézménye, mely tartalmában – mivel ellenkező értelmű rendelkezéseket a Második Dekrétum sem tartalmazott – minden valószínűség szerint azonos volt a harmadiknak nevezett törvénykönyv által szabályozottakkal. Ezenkívül a Második Törvénykönyv azáltal is megpróbálta visszaszorítani a vagyon elleni büntetteket, hogy nehezítette a lopott dolog eladását, megtiltva minden olyan cselekményt, amely az orgazdaságnak akár csak a gyanúját is felvethette volna. Így tilos és halállal büntetendő volt bármely dolognak a meghirdetett vásáron kívül történő adásvétele, hiszen a bíró, a vámos és a tanúk előtt lezajlott üzlet garanciát jelentett arra, hogy a holmi nem bűncselekményből származott, míg már pusztán az, hogy valaki nem merte ezen személyek előtt eladni portékáját, arra utalt, hogy a dolog nem tisztességes úton került az árus birtokába. De nemcsak az eladó és a vevő bűnhődött ilyen esetben halállal, hanem az esetleges tanúk is; míg a vásáron megkötött adásvétel esetében csak az az eladó (a vevő és a tanúk tehát nem), aki ténylegesen és bizonyítottan lopott dolgokat árult.¹⁴⁰ Végül úgyszintén halál volt a büntetése annak, aki a végekre lopott lovakat vagy ökröket vitt eladni. Ilyen esetben eleve tömlöcbe kellett vetni azt, aki ezeket a király engedélye nélkül akarta a végeken árulni, és addig kellett őt tömlöcbe tartani, amíg a lovak vagy az ökrök eredetére fény nem derült. Ha az árus tisztázta magát, akkor csak az állatokat kobozták el tőle; ha viszont ezt nem tette meg, felakasztották, mint tolvajt vagy mint orgazdát.¹⁴¹

Szent László törvényeinek kegyetlensége formailag nem sokáig maradt meg, mivel utódja, Könyves Kálmán közönséges gonosztevőkre (*publici malefactorum*) már nem írt elő halálbüntetést, így természetesen a tolvajokat sem rendelte halállal büntetni.¹⁴² Ez azonban nem azt jelentette, hogy a halálbüntetés visszaszorult volna, hanem pusztán azt, hogy ezen szankciót ekkortól már nem törvényi, hanem kizárólag szokásjogi alapon alkalmazták (mint ahogy a dekretális szabályozás időszakában is elsősorban szokásjogi alapon vették azt igénybe).¹⁴³ Kálmánt követően tehát a közönséges bűncselekmények üldözését és büntetését csak kivételes esetben foglalták törvénybe; többnyire akkor, ha bizonyos büntettek oly mértékben elszaporodtak, hogy a szokásjogi alapú fenyegetés már nem bizonyult elégségesnek. Az írottjogi szabályok a patrioniális korszak végétől időről időre halállal rendelték büntetni a szándékos gyilkosságot;¹⁴⁴ a rablást (rablógylkosságot), fosztogatást, haramiaságot, lopást, gyűj-

toogatást;¹⁴⁵ a nemi erőszakot;¹⁴⁶ illetve egyszerűen csak a „nyilvános gonosztevők” vagy egyéb hasonló megnevezéssel illetett bűnözők által elkövetett cselekményeket.¹⁴⁷ Ezenkívül egyes törvények halálbüntetést írtak elő a „véletlen” (valójában gondatlan) emberölést elkövetővel,¹⁴⁸ a házasságtörő nővel,¹⁴⁹ a „varázslónővel,¹⁵⁰ a rablók „eltartóival” (tulajdonképpen felbujtóival),¹⁵¹ az istenkáromlást harmadszor elkövetővel,¹⁵² az „üzérkedés és egyéb dolog miatt” a (katonai) táborba menő asszonyokkal,¹⁵³ a „két feleségű, vérfertőztető és közönséges gonosztevő” nemesekkel,¹⁵⁴ a kifejezetten az anya-, feleség- és gyermekgyilkosokkal,¹⁵⁵ valamint a többnejűekkel¹⁵⁶ szemben.

Az 1723. évi igazságügyi reform természetesen a nyilvános bűncselekmények körét sem hagyta érintetlenül; az egyébként is halállal büntetendő gyilkosságok, fosztogatások, rablások mellett e kategóriába kerültek azok a cselekmények is, amelyek egykoron hűtlenségnek minősültek. Így az 1723:11. tc. szerint¹⁵⁷ halállal (az eset súlyosságához képest pedig minősített halálbüntetéssel) kellett büntetni a „vérrokonok megölőit”, ezen belül is kiemelten az atya-, anya-, férj-, feleség- és gyermekgyilkosokat, valamint a testvérek megölőit; „az első és második fokon vérfertőztetőket” és „a mostoha anyák s mostoha leányok megszeplősítőit s az azokkal paráználkodókat”; a hivatalos személyeket, főpapokat, mágnásokat, nemeseket, illetve az ezek kíséretéhez vagy családjához tartozó személyeket meggyilkolókat; továbbá „a szülők megverőit vagy megsebzőit”. Ezen kívül közönséges bűncselekmény elkövetése miatt kapitális büntetéssel kellett sújtani azokat is, akik uraik várait gonosz szándékkal feladták vagy azokat megostromolták; akik pecsétet hamisítottak; akik oklevelet hamisítottak, illetve akik a törvényszéken szándékosan hamis oklevelet használtak fel; továbbá „a mások életére leselkedőket” és „az élet és egyszersmind javak elvesztésére törőket” (azaz a rablógyilkosokat). Végül nem egyszerűen halállal, hanem rendkívüli halálbüntetéssel kellett sújtani az 1723:11. tc. 13. §-a és a tűzvédek megelőzéséről rendelkező 1723:109. tc. szerint a szándékos gyújtogatókat (őket élve meg kellett égetni), valamint az 1723:110. tc. alapján „az Istent, boldogságos szűz Máriát és Isten szentjeit” káromlókat (őket pedig, bár maga a törvény cikk a büntetésről nem rendelkezett, a korabeli gyakorlat alapján feltehetőleg meg kellett kövezni).

A kivégzési módokról egyébként a törvények csak ritkán szóltak: a szegényeket rendszerint felakasztották, a nemeseket (és a gyilkosokat, státusuktól függetlenül) általában lefejezték, ám ezen kívül egyes brutális büntettek (például rablógyilkosság) esetében gyakran alkalmaztak más, kegyetlenebb módszereket is, mint a kerékbe törést vagy a karóba húzást. A *Tripartitum* szerint „a tolvajokat felakasztani, a rablókat karóba húzni vagy kerékbe törni, a többieket pedig lenyakazni” kellett,¹⁵⁸ az üzérkedés végett a táborba menő asszonyokat zsákba kellett varrni és vízbe kellett fojtani;¹⁵⁹ a gyújtogatókat pedig – ahogy az előbb láttuk – élve meg kellett égetni.¹⁶⁰ Ezen kívül használták még Magyaror-

szágon a kampóra akasztást, az élve megfőzést (ezt főként a korai feudalizmus korában), a megkövezést vagy az izzó vastrónon való elégetést (lásd például Dózsa György halálát), de a legáltalánosabb, leggyakoribb *executio*s módszernek mégiscsak az akasztás és a lefejezés számított.

Az írottjogi rendelkezésekről mondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy sok törvény írt elő halálbüntetést különböző bűncselekményekre, mégis, igazán jelentős hatása nem a dekrétumoknak és azok artikulusainak, hanem a szokásjogi, illetve az azzal szorosan összefonódó helyi (írottjogi és szokásjogi elemeket is tartalmazó) statuális szabályozásnak volt. Miután jellegükben e két szabályozási szint – egyértelműen elkülönülve az egész ország területére kötelezően kiterjedő törvényi normáktól – sok hasonlóságot mutat egymással, ezért a következőkben a szokásjogi és a statuális rendelkezéseket (kifejezetten az országosan érvényesülő dekretális joganyagtól való megkülönböztetés végett) „szokásjog” elnevezés alatt összefogva tárgyalom.¹⁶¹ A (korszaktól és területtől függően) halállal (vagy halállal is) büntethető magatartások öt bűncselekményi kategóriában jelentek meg: az élet elleni, a testi épség elleni, a vagyon elleni, a vallás elleni és a nemi jellegű bűncselekmények körében.

A legsúlyosabb és legveszélyesebb büntettek természetesen az élet elleni deliktumok voltak. Ide tartozott a gyilkosság (*homicidium praemeditatum*, *homicidium deliberatum*), a szándékos emberölés (*homicidium dolosum*) és esetenként a gondatlan emberölés (*homicidium culposum*).¹⁶² A gyilkosság és a szándékos emberölés elhatárolása ugyan korszakonként és területenként változott, de az előbbi fogalomba általában az előre kitervelten, tipikusan vagyoni haszonszerzés végett elkövetett cselekményeket, illetve az aljas indokból vagy célból („gonosz szándékkal” [*malitiose*]), avagy „alattomban” (*occulte*) véghezvitt magatartásokat sorolták, míg az utóbbi kategória tipikusan a hirtelen felindulásból elkövetett, előre nem megfontolt cselekményeket tartalmazta.¹⁶³ A gyilkosoknak (és a szándékos emberölésnek) voltak minősített esetei, amelyek elkövetői a gyilkosoknak alapesetben járó fejvesztés helyett minősített vagy súlyosított halálbüntetéssel¹⁶⁴ bűnhődtek. Így például a rablógyilkosság (*latrocinium*) és a bér- (or-) gyilkosság (*assassinum*) elkövetőit rendszerint kerékbe törték vagy karóba húzták, míg a rokongyilkosoknak általában a lefejezés előtt levágták a jobb kezét (*amputatio manus dextrae*). A rokongyilkosság esetei súlyosságuk okán egyenként nevesítve voltak: e körbe tartozott az atyagyilkosság (*patricidium*), az anyagyilkosság (*matricidium*), a férjgyilkosság (*mariticidium*), a feleséggyilkosság (*uxoricidium*),¹⁶⁵ a gyermekgyilkosság (*infanticidium*),¹⁶⁶ a testvérgyilkosság (*fratricidium*)¹⁶⁷ és a magzatölés (magzatelhajtás [*procuratio abortus, suppressio infantum, abactio foetus*]),¹⁶⁸ továbbá a csak a nő (az anya) által elkövethető csecsemőgyilkosság (melynek latin neve – egyéb kifejezés hiányában – a „gyermekgyilkossághoz” hasonlóan ugyancsak *infanticidium* volt).¹⁶⁹ A

csecsemőgyilkosság egy sajátos nemének tekinthető a gyermekkitétel (*expositio infantum*) is, már amennyiben a gyermek ennek következtében meghalt. Ezt az általában ugyancsak halállal büntetendő cselekményt az az anya követhette el, aki újszülött gyermekét magától eltaszítva elhagyta, és őt mások sorsára bízta. Ha a kitétel olyan helyre történt, ahol emberek jártak, akik a csecsemőt megtalálhatták és megmenthették, akkor lehetséges volt a halálbüntetés elkerülése; ha azonban a nő egy járatlan, kietlen, elhagyatott vidéken hagyta ott gyermekét, nyilvánvalóan azért, hogy éhen haljon vagy a vadállatok prédájává váljon, akkor tette gyilkosságnak (ha pedig e körülmények ellenére a gyermeket mégis még élve megtalálták, akkor gyilkossági kísérletnek) minősült, amelynek büntetése szinte mindig és mindenhol halál volt. Végül az eszköz jellegére (és ezáltal a bizonyítási nehézségekre) tekintettel ugyancsak halállal, mégpedig sokszor – a tükörbüntetés elvének megfelelően – élve megégetéssel¹⁷⁰ volt büntetendő a mérgezés vagy étetés (*intoxicatio*), továbbá annak kísérlete, az arra való felbujtás, a más megmérgezéséhez történő szándékos segítségnyújtás és az étetésben való közreműködés is.¹⁷¹

A pusztai testi épség elleni (emberélet kioltásához nem vezető) deliktumokat néha szintén büntették halállal is, bár következményük (már csak a *tálió* elvének érvényesítése miatt is) az esetek nagyobb részében csupán testi büntetés (botozás, korbácsolás, vesszőzés) vagy (a 18. századtól) szabadságvesztés (tömlöc, árisztom) volt.¹⁷² E deliktumok közül a legsúlyosabbnak a csonkítás (*mutilatio*) minősült, amely valamely testrész (általában a végtagok, a fül vagy az orr) levágását, vagy valamely érzékszervtől való megfosztást (például a szem kitolását, kivágását) jelentette. Emellett létezett még a „sebesítés” (*vulneratio, cruentatio*), a megverés (*verberatio*) és a „civakodás” (*rixa*) is, amelyek közül csak az elsőt büntették (ritkán) halállal, a másik kettőt nem. Mivel a feudalizmusban e fogalmakhoz tényállásleírás (hasonlóan más bűncselekményekhez) nem tartozott, ezért nem tudjuk pontosan, melyik mit jelentett, már csak azért sem, mert e deliktumok jelentése helytől és időtől függően változott. Ám nagyjából kijelenthetjük, hogy a sebesítés rendszerint a súlyos, akár életveszélyes, sokszor valamilyen szúró- vagy vágóeszközzel nyílt sérüléseket okozó cselekményeket, a megverés a könnyű vagy súlyos testi sérüléseket előidéző magatartásokat, míg a civakodás a könnyű testi sértéseket, a (mai fogalmaink szerinti) tettleges becsületsértéseket vagy az egyszerű verekedéseket jelentette.

A vagyon elleni bűncselekmények rendes büntetése nagyon sokáig (egészen a 18. század végéig), az élet elleni deliktumokhoz hasonlóan, szintén a halál volt, és miután a bűnözők leggyakrabban az e körbe tartozó magatartásokat valósították meg, ezért nem véletlen, hogy a legtöbb halálos ítéletet Magyarország történelme folyamán a tulajdont sértő bűntettek miatt szabták ki. Ezek közül is egyértelműen a legfontosabb deliktumnak a lopás (*furtum*) tekinthető, amelybe a patrimonialis királyság korában nemcsak az idegen ingó

dolog elvétele, hanem annak erőszakkal megvalósított válfaja (a későbbi „rablás”), valamint (a feudalizmus folyamán végig) a mai fogalmaink szerinti sikkasztás és kifosztás is beletartozott. Érdekeség, hogy a deklarált nemesi előjogok a *furtum* esetében nem mindig érvényesültek a gyakorlatban. A lopást ugyanis kifejezetten a szegények, nemtelenek bűncselekményének tartották, emiatt például a tolvaj nemesek (akár sommás eljárásban történő) halálra ítéltéért történhetett meg, mivel az ilyen bárók és grófok szegényt hoztak a nemesség egészére nézve, tehát az (mármint a nemesség) levette védőkarját róluk, és senki nem tiltakozott értük, ha a vármegye vagy valamely város kivégeztette őket. Ezek az emberek ráadásul szegények is voltak (különben miért követtek volna el lopást), ezért hatalmuk, befolyásuk sem sokban különbözött más, nem nemes emberekhez képest. A lopás mellett a másik legfontosabb (és a lopásnál sokkal veszélyesebb) tulajdon elleni bűncselekmény a rablás volt. Fogalmilag a rablás körébe sorolták az „egyszerű” rablást (*praedocinium*), amikor is az idegen ingó dolog jogellenes elvételére erőszakkal (a későbbiekben már „erőszakon” a pusztai fenyegetést is értve) került sor, ám emellett más, súlyosabb körülmény nem merült fel. Ha a rabló a kirabolt személy(ek) életét is elvette, az már *latrocinium*-nak, rablógyilkosságnak minősült, amelyet sokszor szintén a vagyon elleni bűncselekmények körébe soroltak, helyesebb azonban ezeket inkább az élet elleni cselekmények sorában tárgyalni (ahogy a fentiekben ezt mi is tettük). Végül szintén a rablás „minősített esetének” számított az útonállás (az utazók feltartóztatása és értékeik elvétele), valamint a fosztogatás vagy haramiaság (magányos tanyák, házak csoportosan elkövetett kirablása).¹⁷³

A gyújtogatás (*crimen incendiarii*) szintén csak fenntartásokkal sorolható be a vagyon elleni deliktumok körébe, hiszen a gyújtogató sok esetben nemcsak az anyagi javakat, hanem az emberek életét is veszélyeztette, akár tömegesen is. E magatartást ezért az egyik legveszélyesebb cselekménynek tartották,¹⁷⁶ olyannyira, hogy még a gyújtogatással való fenyegetést is halállal rendelték büntetni, a ténylegesen elkövetett cselekményt pedig minősített halállal, máglyán való elégetéssel¹⁷⁵ torolták meg.¹⁷⁶ A feudális magyar jogban a vagyon elleni bűntettek legkevésbé tipikus alakja a csalás volt; mivel ez a deliktum alapvetően intellektuális cselekmény, ezért annak elkövetése ritkán fordult elő, így azt sokszor nem is szabályozták külön, hanem besorolták a lopás körébe. Akár *furtumnak* tekintették azonban, akár *sui generis* deliktumnak, az elkövetés módjától, az áldozat személyétől és az elkövetési értéktől függően szintén szankcionálták halállal (is), mégpedig a lopás esetében alkalmazott kivégzési módokkal (akasztással, lefejezéssel). Végül az előbbi cselekmények mindegyikéhez (a gyújtogatást kivéve) mint járulékos cselekmény kapcsolódott vagy kapcsolódhatott az orgazdaság. Orgazdának az minősült, aki tudott vagy tudhatott arról, hogy az a dolog, amit valakitől megvett, amit elrejtett, vagy

aminek továbbértékesítésében közreműködött, bűncselekmény elkövetéséből származott. Már az is az orgazdaság gyanúját vetette fel, ha valaki „olcsó áron”, azaz a szokásos forgalmi értékénél sokkal kevesebért vett meg valamit, vagy ha olyan személytől vásárolt, aki volt már vagyon elleni bűncselekmény elkövetése miatt büntetve, illetve aki korábban köztudottan nem rendelkezett olyan dologgal (például lóval, szarvasmarhával vagy más, értékesebb jószággal), amit el akart adni. Az orgazdaság büntetése néha (néhol) kapcsolódott az alapcselekmény szankciójához, néha (néhol) pedig annál enyhébb volt; amennyiben azonban az előbbi eset valósult meg, az orgazda sokszor (a tolvajhoz, csalóhoz, rablóhoz hasonlóan) szintén halállal bűnhődött.

A vallás elleni cselekmények sajátossága, hogy azok sokszor hűtlenségnek vagy törvényi szinten büntetni rendelt közönséges bűncselekményeknek minősültek, ez azonban nem feltétlenül akadályozta meg az egyes törvényhatóságokat abban, hogy e cselekményeket a törvényektől függetlenül, adott esetben azoknál súlyosabban, helyi szinten is büntetni rendeljék. Így tipikusan halállal büntetendő vallás elleni deliktumnak számított az eretnokség (*haeresis*), vagyis a katolikus egyház által megfogalmazott hittételek és dogmák tagadása, a hitehagyás (*apostasia*), a katolikus vallásról való áttérés valamely más hitre, valamint a boszorkányság (*crimen magiae*). Ez utóbbi üldözése Magyarországon az európai folyamatoknál később, a 17–18. században következett be, mértéke pedig meg sem közelítette más európai országokét; ez azonban nem jelentette azt, hogy ne büntették volna, akár halállal is, a boszorkánynak tartott személyeket. Ide tartoztak a jósok (*sortilegi*), varázslók (*magi*), csillagjósok (*astrologi*), szelleműzők (*exorcistae*), halottidézők (*nicromantae*), ráolvasók (*incantatores*), a varázsszereket készítő, vadállatok képére átváltozók és állatokat vagy embereket elpusztítók, az ördöggel paráználkodók stb. E cselekményeket nálunk ritkán büntették halállal, ha azonban valahol tömeghisztéria tört ki, akkor a hatóságok „példát statuáltak”, és máglyán égették el a boszorkánysággal megvádolt szerencsétleneket. Végül a halálbüntetéssel leggyakrabban sújtott vallás elleni deliktum az istenkáromlás (*blasphemia*) volt. Ennek két fő fajtája közül az egyszerű vagy közönséges káromlást (*blasphemia simplex, blasphemia communis*), vagyis a szimpla káromkodást ritkán büntették halállal; ám az „eretnek káromlás” (*blasphemia haereticalis*)¹⁷⁷ rendes szankciója a legtöbb helyen már halálbüntetés, sőt a cselekmény súlyosságára tekintettel gyakran minősített halálbüntetés (nyelvkitépéssel vagy nyelvátszúrással súlyosított kivégzés, máglyahalál, megkövezés, vízbefojtás stb.) volt.

Végül a nemi (erkölcsi) jellegű bűncselekmények üldözése részben szintén vallási okokra volt visszavezethető; az egyház ugyanis a nemi érintkezés egyetlen formáját ismerte el a keresztény erkölccsel összeegyeztethetőnek: az egymással törvényes, egyház által megszentelt házasságban élő férfi és nő közötti, gyermeknemzésre irányuló és azt célzó közösülést.

Minden más a „paráznaság” (*stuprum*) egy fajtájának volt tekinthető, mely elnevezés gyűjtőfogalomként mindazokat a magatartásokat felölelte, melyek a fenti kíváncsolomnak nem feleltek meg. A paráznaság két leggyakoribb kategóriája az ún. egyszerű paráználkodás (*stuprum consentaneum*) és a házasságtörés (*adulterium*) volt. Egyszerű paráználkodásnak számított minden olyan nemi érintkezés, amely nem minősült más, különös, önálló büntettként szabályozott véteknek, vagyis e körbe a nem házas férfi és a nem házas, tisztességes nő (özvegy vagy hajadon) közötti, a gyermeknemzést lehetővé tevő („természetes”) közösülés tartozott. A házasságtörés pedig kétféle lehetett: olyan, ahol csak az egyik fél élt házasságban (*adulterium simplex, adulterium unilaterale*), és olyan, ahol mind a nő, mind a férfi (természetesen nem egymással) házasságban élt (*adulterium bilaterale*). Az egyszerű vagy egyoldalú házasságtörés esetében általában (halállal pedig kizárólagosan) csak az a fél volt büntethető, aki házas volt (ez sokáig csak a nőkre vonatkozott, a 17. századtól viszont egyre inkább a férfiakra is); a kétoldalú *adulterium*nak viszont természetesen mindkét alanya felelősségre volt vonható. Ez utóbbi egyébként önmagában is súlyosabban minősült, mint az egyoldalú házasságtörés; nem véletlen, hogy a legtöbb, házasságtörés okából kiszabott halálos ítéletet *adulterium bilaterale* miatt hozták.

Ha egy nő rendszeresen közösült (akár pénzért, akár a nélkül) más férfiakkal, akkor őt szajhálkodás (*fornicatio, scortatio*) miatt vonták felelősségre; ilyenkor a férfit (hacsak nem élt házasságban) rendszerint nem büntették (halállal pedig semmiképpen sem). Az, aki nőt (szintén akár pénzért, akár fizetség nélkül) férfiak számára közösülés végett megszerzett kerítést (*lenocinium*) követett el, amelyért egyes helyeken és egyes időszakokban szintén halál is járhatott, különösen akkor, ha ezt rendszeresen tette, vagy ha a nő saját felesége, lánya, testvére vagy a gyámoltja volt. Szintén főbenjáró bűnnek minősülhetett a kettős vagy többes házasság, vagyis ha valakinek két vagy több felesége (*bigamia, poligamia*), illetve (ritkábban) két vagy több férje (*biandria, poliandria*) volt. E büntettek (különösen a *bigamia* és a *poligamia*) nemcsak erkölcs-telenségük és az egyház által előírtak megsértése miatt számítottak súlyos véteknek, hanem azért is, mert bonyolult, sokszor megoldhatatlan öröklési viszonyokat vagy egyéb vagyoni jogi szituációkat eredményeztek, amelyek a jogbiztonság sérelmével jártak, és nehezítették, vagy egyenesen lehetetlenné tették a tulajdonjogi viszonyok átláthatóságát.

Az egyik legsúlyosabb, nem erőszakos nemi jellegű deliktumnak a vérfertőzés (*incestus*) minősült. Bár – a kifejezetten vallás elleni cselekményekhez hasonlóan – egy időben ez is a hűtlenség egyik esetének számított, ettől még helyi szinten is tiltották és büntették elkövetését. Az, hogy milyen rokoni kapcsolatban elkövetett paráznaságot büntettek vérfertőzés címén, helytől és időtől függően változott, de általában az egyenesági rokonok, illetve a közeli (első- vagy másodfokú) oldal-

ági rokonok és sógorok (testvérek, mostohaapa-mostohaalány, mostohaanya-mostohafiú, férj-feleség testvére, feleség-férj testvére, nagybáty-unokahúg, nagynéni-unokaöcs stb.) közötti nemi érintkezés minősült *incestus*nak. Míg a sógorok közötti nemi viszonyt csak ritkán szankcionálták halállal, addig az oldalági rokonok (különösen a testvérek) közötti közösülés már gyakran, az egyenes ági rokonok közötti pedig szinte mindig halállal megtorlandó cselekmény volt.¹⁷⁸ Az erőszakos nemi bűntettek közé az erőszakos közösülés (*stuprum violatum*) és a nőrablás (*raptus*) tartozott. Mind az előbbit (a mai szabályozással ellentétben), mind az utóbbit fogalmilag csak férfi követhette el. Az erőszakos közösülés szankciója, annak objektív veszélyessége miatt, legtöbbször halálbüntetés volt, azonban nem minősült *stuprum violatum*nak az a cselekmény, amit a férfi egy kéjnővel (*prostituta, meretrix*) szemben, illetve az, amit a férj felesége sérelmére valósított meg. A nőrablás (a többi nemi bűntettől eltérően) inkább a régi korok deliktuma volt, amit rendszerint csak akkor büntettek halállal, ha a férfi a nőt akarata ellenére rabolta el, és az elrablást megvalósított nemi aktus is követte. Ha azonban a nő (apja akarata ellenére) beleegyezett saját „elrablásába”, illetve, ha az elrablás egyébként házassági szándékból és nem pusztán paráználkodás végett történt, és e házasság ténylegesen létre is jött, akkor a férfi már nem volt halállal büntethető. Végül a paráználkodás vétkének egyik legsúlyosabbika a természet elleni fajtalanság (*luxuria*) büntette volt. A *luxuria* azonban maga is gyűjtőfogalom, amelybe beletartozott minden olyan nemi aktus, amely a természetes, gyermeknemzésre alkalmas közösülés körén kívül esett, akár házasságon belül vagy (mással) házasságban élve, akár azon kívül valósították meg e magatartásokat. Így mindenekelőtt idetartozott a homoszexualitás (*sodomia*),¹⁷⁹ vagyis ha férfi férfival vagy nő nővel fajtalankodott; úgyszintén *luxuriának* minősült az állatokkal való nem érintkezés, azaz a baromkodás (*bestialitas*); de annak számított minden más, nem gyermeknemzésre irányuló vagy arra objektíve nem alkalmas nemi cselekmény, így például az orális szex, az anális szex vagy az önkielégítés is.¹⁸⁰

Végül természetesen mindeme, szokásjogilag és/vagy statuálisan szabályozott deliktumok halállal büntetése vagy büntethetősége nagymértékben függött az elkövetés körülményeitől, valamint az elkövető és az áldozat személyi kondíciójától, így megkerülhetetlen, hogy röviden ezekről is szót ejtsünk. Már a feudalizmusban is léteztek ugyanis enyhítő és súlyosító körülmények, amelyek fennállta esetén az egyébként halállal szankcionálható vétségek esetében eltekintettek a kapitális büntetés alkalmazásától, illetve fordítva: az általában nem halállal megtorlandó bűntettek elkövetőit is kivégezték. Ezeknek a büntetés kiszabására okot adó feltételeknek a teljes körű számbavétele nyilvánvalóan lehetetlen, és nemcsak azért, mert mindenhol és minden időben más-más körülmény számított enyhítő vagy súlyosító tényezőnek, hanem azért is, mert ezek a körülmények az adott bűncselekmény típusától is

erősen függtek. A feudalizmusban is létezett azonban néhány olyan szempont, amelyekről elmondható, hogy a büntetés (így a halálbüntetés) kiszabásának mérlegelése során általában értékelték őket, így tehát ezen néhány szempont alapvetően befolyásolta azt, hogy egy adott deliktum elkövetőjét halálra ítélték-e, vagy megúszta enyhébb büntetéssel.

Az enyhítő körülmények legfontosabbika az elkövető életkora volt. A fiatal tetteseket sokszor nem végezték ki, hanem más büntetésre ítélték; az azonban, hogy mi számított „fiatal életkor”-nak, a büntetőjogi rendelkezések alkalmazása szempontjából nemhogy egységesen, de sehogyan sem volt szabályozva. Mivel anyakönyvezés sokáig nem vagy csak hiányosan (a nemesekre) létezett, ezért a középkorban, de gyakran még az újkorban sem lehetett pontosan megmondani azt, hogy ki hány éves, így azt ránézésre állapították meg, vagy a büntethetőséget bizonyos feladatoktól tették függővé.¹⁸¹ Az idős kor már nem számított ilyen egyértelmű enyhítő tényezőnek, bár egyes helyeken ezt a ténytet néha szintén az elkövető javára értékelték. Fontos enyhítő körülmény volt továbbá az elmebetegség, sőt, az gyakran kizárta a teljes büntetőjogi felelősséget; a terhesség, amely néha csak a büntetés végrehajtásának elhalasztását, néha azonban a büntetés tényleges leszállítását eredményezte; a testi fogyatékosság és a súlyos betegség; az elkövetés óta eltelt hosszabb idő; a „tevékeny megbánás” (az elkövető önfeljelentése, önkéntes beismerő vallomása, tettestársainak megnevezése, az okozott kár helyrehozatalára vagy jóvátételére való törekvés); valamint az áldozat megbocsátása. Ezzel szemben súlyosító körülménynek számított a visszaesés: az, aki először „megúszta” halálbüntetés nélkül, a második vagy harmadik alkalommal már ritkán kerülte el az akasztófát vagy a pallost, különösen, ha ugyanolyan bűncselekményeket követett el ismételtén. Az éjjel megvalósított deliktumokat is szinte minden esetben súlyosabban büntették, mint ha a büntettes ugyanazt a cselekményt nappal követte volna el, de súlyosabban minősült ugyanaz a magatartás akkor is, ha arra természeti katasztrófák (árvíz, földrengés, tűzvész, járványok) idején került sor. Végül az elkövető és az áldozat személyi státusa, valamint egymáshoz való viszonyuk az adott státus vagy viszony jellegétől függően enyhítő és súlyosító tényezőnek is minősülhetett. Így szigorúbban vették, ha a tettes alacsony származású, szolga vagy jobbágy, illetve ha az áldozat előkelő, gazdag polgár vagy nemes volt; viszont enyhébb büntetést kapott (ha egyáltalán felelősségre vonták) a nemes, ha a sértett nem nemes volt. Ugyancsak súlyosabban minősült a legtöbb bűncselekmény, ha azt közeli hozzátartozó (különösen ha valamely felmenő) sérelmére követték el (gyilkosság, vérfertőzés, testi sértés, de a patrimoniális királyság korszakában a lopás is), ezzel szemben enyhébben büntették, ha egyes cselekményeket (például a rendi korszakban és az abszolutizmus idején a lopást) valamely lemenő sérelmére valósították meg.¹⁸²

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány elkészítéséhez felhasznált szakirodalom: Bakóczy Antal: *Az emberölés* (Budapest, 1984); Balás Gábor–Domokos Andrea: *Erdély rövid jogtörténete 1947-ig* (Budapest, 1991); Béli Gábor–Kajtár István: *Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis Criminalis)*. In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből, XIX.* Szerk. Ádám Antal (Pécs, 1988); Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Budapest–Pécs, 1999); *Corpus Juris Hungarici* (CD-ROM, Budapest, 1999); Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet* (Budapest, 1995); Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Pécs, 1950/51); Doleschall Alfréd: *Halálbüntetés*. In: *Magyar Jogi Lexikon*. Szerk. Márkus Rezső. III. kötet (Budapest, 1900); Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században* (Budapest, 1954); Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1946); Finkey Ferenc: *Büntetés-tanulmányok* (Budapest, 1933); Hajdu Lajos: *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában* (Budapest, 1985); Horváth Tibor: *Halálbüntetés Magyarországon*. In: *A halálbüntetésről* (Medvetánc Füzetek, Budapest, 1990, 219–258. p.); Király János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre* (Budapest, 1908); Kulcsár Zsuzsa: *Inkvizíció és boszorkányperek* (Budapest, 1961); *A magyar jogtörténet forrásai*. Szemlénygyűjtemény. Szerk. Mezey Barna (Budapest, 2001); *Magyar jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna (Budapest, 1999); Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században* (Budapest, 1933); Szemere Bertalan: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről* (Budapest, 1990); *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Ford. Bollók János, Kristó Gyula (Budapest, 2000); Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére* (Budapest, 1903); Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben* (Budapest, 2005); Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve* (Budapest, 1990)
- ² A legkorábbi, általunk ismert, halálbüntetést kimondó rendelkezés Anonymus *Gesta Hungarorum*a alapján a vérszerződéshez köthető; annak negyedik pontja ugyanis halált írt elő mindazokra, akik a vezérrel szemben hűtlenné váltak, és akik viszálykodást szítottak a vezér és annak atyafiai között – azokra tehát, akik a vezér hatalmát megdönteni törekedtek. Az ötödik pont ugyanakkor kiközösítéssel rendelte sújtani magát a vezért és bármely törzsfőt, ha a vérszerződést megszegnék. (E szöveg hitelességét az újabb kutatások fényében többen vitatják, és azt Anonymus elmeszüléményének tekintik, akinek ezen elmélet szerint az volt a célja, hogy a korabeli nemesség jogait szövetségesein keresztül biztosítsa az Álmos utódai közül kikerülő Árpád-házi királyokkal szemben: a második pont ugyanis kimondja, hogy a törzsfőknek mindig juttatni kell a „közös szerzeményből”, a harmadik pont pedig azt, hogy „sem a választó fejedelmi személyek, sem ivadékaik soha ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből”. [Lásd: Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Pécs, 1950/51, 10. p.]). Szokásjogi alapon a törzsszövetség kori magyarok természetesen egyéb cselekményeket is bizonyítottan halállal büntettek; így Kézai Simontól tudjuk, hogy aki a hadba hívásra nem jelent meg a törzsgyűlésen, azt karddal kettéhasították, de annak is járhatott akár halál is, aki a csatából az ellenséghez átszökött vagy gyáván megfutamodott. Az eljárási szabályokról ugyan nem tudunk sokat, de valószínű, hogy a kádárként és karkhászként is ismert törzsbíró joga volt halálbüntetést kiszabni, ha az elkövető cselekménye az egész törzset veszélyeztette; ennek ítélete ellen pedig vagy a nemzetségbíróhoz (gűlász), vagy magához a nemzetgyűléshez (törzsszövetségi gyűléshez) lehetett panasszal fordulni.
- ³ A törzsek közötti viszonyok belső viszonyokká, ezáltal szokásjogi viszonyokká válása ekkorra már csökkentette a bosszú mértékét, és azt az arányos megtorlásra korlátozta, amely a *tálio*

elvében jelent meg. A *tálio* – a közzvélekedéssel ellentétben – nem barbár, primitív represszió volt, hanem a modern, arányos büntetőjogi megkorlátozás kialakulásának fontos mérföldköve, hiszen a szankció elé korlátot állított, a proportionalitás korlátját; eszerint a büntetőjogi következmény legfeljebb akkora sérelmet jelenthet az elkövetőnek, mint amekkora sérelmet ő okozott az áldozatának (illetve magának a közösségnek).

⁴ A *compositio* a sértő fél (törzs vagy nemzetség) számára azért volt előnyös, mert így tagjuk a halálos bosszútól (a törzsszövetség kialakulása után: a halálbüntetéstől) megmenekülhetett, a sértett nemzetségnek pedig azért, mert a számukra egyébként semmilyen kézzelfogható előnnyel nem járó bosszú helyett a közösség tagjainak túlélését vagy jólétét biztosító anyagi javakra tettek szert. Nem mellesleg ez a megegyezés az egész törzsszövetség számára is haszonnal járt, hiszen az ekkoriban szokásos harcokhoz minél több emberre volt szükség, a kivégzések (bosszúk) pedig a potenciális harcosok számát csökkentették volna, ezáltal az egész törzsszövetség túlélését veszélyeztetve.

⁵ Az egyetlen kivétel a nagyobb hatalmaskodás esetében követendő eljárás bemutatása, amely azért fontos, mert ezt a jogintézményt e szabályok alapján lehet elhatárolni a hűtlenség deliktumától.

⁶ A kegyelemről (*aggradiatio*) annyit azért érdemes megemlíteni, hogy kezdetben felségsértési ügyekben értelemszerűen a király, egyéb perekben pedig – az akkoriban uralkodó vádelvből következően – az ellenérdekű fél kegyelmezhetett meg a bíróság által halálra ítéltnek. Az inkvizitórius eljárásra való áttéréssel párhuzamosan kialakult az az elv, hogy kegyelmezni annak van joga, aki a halálos ítéletet meghozta; ennek következtében saját hatáskörében kegyelmezésre jogosulttá vált a király, a nádor, a *sedria*, az úriszék, a *senatus*, a 16–17. századtól pedig az Országgyűlés és a helytartó is. A 17. század közepén az 1655:38. tc. 3. § alapján az úriszékek és a városok kegyelmezési joga megszűnt, bár azt a földesurak és a városok egy ideig még szokásjogi alapon gyakorolták, 1715-ben viszont III. Károly az 1715:48. tc.-kel mindenkit eltiltott attól, hogy a halálra ítéltnek megkegyelmezzen, és azt a király kizárólagos jogává tette. A kegyelem egyébként tartalma szerint – bárki is gyakorolta azt – ritkán volt teljes, vagyis általában pusztán arra szolgált, hogy a kegyelemben részesítettnek kisebb büntetést kellett elsenvednie, mint ami az ítéletben állt. Kegyelmet nemcsak halálbüntetés esetében adtak, bár kétségekívül ez volt a leggyakoribb; ekkor az illetőt kivégzés helyett rendszerint szabadságvesztés- vagy vagyoni büntetéssel sújtották. A fej- és jószágvesztésre ítéltet például tipikusan csak a fővesztés alól mentesítették, vagyonaat azonban elvonták tőle; ha pedig a halálra ítéltnek vagyona nem volt, mint a nyilvános gonosztevők nagy részének, akkor tömlőbe zárták, bár a kegyelem ezen formája csak a 18. század végén–19. század elején vált meghatározóvá és általános gyakorlattá. Végül néha az is előfordult, hogy kegyelem gyanánt csupán a halálbüntetés végrehajtásának módját „enyhítették”; így minősített halálbüntetés helyett egyszerű halálbüntetést (akasztást, lefejezést) alkalmaztak; az ítéletben előírt súlyosításoktól eltekintettek; az adott kivégzési módot „humánusabban” hajtották végre (például a máglyára ítéltet a megégetés előtt lefejezték, megfojtották vagy löporos zacskót kötöttek a nyakába; a kerékbe törésre vagy a karóba húzásra ítéltet a végrehajtás előtt szintén lefejezték, és csak a holttestét, esetleg a fejét tették rá a kerékre vagy a karóra; a kerékbetörést nem alul, a lábaknál, hanem felül, a fejnél kezdték, így az első ütés, mint „kegyelem-ütés” rögtön végzett az ítélttel, aki így nem kényszerült hosszú, elnyújtott haláltusára; stb.).

⁷ A törvények örökérvényűségének igényét először I. Mátyás *Decretum maiusa* fogalmazta meg, amely kimondta, hogy „A mely czikkelyeket vagy fejezeteket Mi, fentnevezett Mátyás király a fentemlített főpap urakkal, bárókkal, előkelőkkel és többi választott nemessel, a kik tudnillik ez egész ország képviselésében a

jelen közönséges országgyűlésen velünk együtt vannak, előzetesen megtartott komoly tanácskozás után, ugyanazon főpap urak, bárók, előkelők és az egész ország tanácsából, és akarataiból, hozzájárulásával, egész tartalmukra nézve, ez országnak örök időkre megtartandó és fennmaradandó decretuma, statutuma és törvénye meg írott joga gyanánt szentesítünk, megállapítunk, helyeselnünk, jóváhagyunk és megerősítünk; egyszersmind azok tiszteletben tartására összes királyi utódainkat, valamint ezt az egész országot akképen kötelezzük, hogy azokon soha, semmi időben, tudniillik sem új királyok választásakor vagy koronázásakor, sem pedig országgyűléseken vagy az országlakosaik közönséges avagy részleges gyűléseiben bármit változtatni, vagy másítani szabad ne legyen, hanem azokat minden záradékukban és pontjukban változatlanul és sértetlenül meg kell tartani.” (1486:88. tc. 2. §) Azonban még ez az „örök időkre” szóló törvény is csak hat évig, II. Ulászló 1492. évi dekrétumáig volt érvényben, a gyakorlatban tehát a törvény valóban csak a király életére szólt, és ez a 18. századig így is maradt.

⁸ Ha a következő uralkodó szerette volna a törvényt hatályában fenntartani, akkor azt egy újabb, immár általa kiadott dekrétumban meg kellett erősítenie, vagy ugyanazzal a szöveggel neki magának egy saját törvényt kiadnia. A magyar jogtörténetben mindkettőre szép számú találhatunk példát.

⁹ A privilégiumok természetesen a büntető szabályok alkotásának és alkalmazásának jogán kívül számos más kiváltságot is tartalmazhattak, így például kiváltságlevélben adományoztak birtokokat, nemesi címeket, biztosítottak vásártartási, árumegállítási, pénzverési, só- vagy nemesfém-bányászati stb. jogot.

¹⁰ Előfordult, különösen a vallási és erkölcsi jellegű bűncselekményeknél, hogy amit az egyik városban vagy pallosjogú uradalomban csak pénzbüntetéssel, esetleg megszégyenítő vagy testi büntetéssel szankcionáltak, azt máshol halállal büntették. Az is megesett, hogy ami az egyik helyen főbenjáró vétek volt, az a szomszédos területen egyáltalán nem is volt büntetendő.

¹¹ Nem tekinthető ezek miatt véletlennek, hogy – főként az első évszázadokban, de sok tekintetben még jóval később is – olyan nagy volt a „hatalmaskodások”, az önkényes „jogérvényesítések”, avagy a pusztá bosszúállások aránya. Amikor ugyanis a központi hatalom gyenge, a sértett – más eszköze nem lévén – maga vesz elégtételt az elszenvedett sérelemért, már amennyiben arra ténylegesen képes.

¹² E normákat a következőkben – az egyszerűség kedvéért – „törvényeknek” fogom nevezni, hiszen az országos szokásjog is praktikus törvényi erővel hatott és érvényesült; e jellemző által pedig e szabályok köre jól megkülönböztethető az ilyen tulajdonsággal nem bíró helyi írott és íratlan büntető szabályoktól.

¹³ Például: „a törvény büntetését nyerje el” (1298:40. tc.); méltó büntetéssel sujsák” (1464:26. tc.); „személyükben és javaikban meg kell büntetni” (1545:51. tc.); „minden kegyelem nélkül büntesse meg” (1546:48. tc.); „kérlelhetetlenül büntesse” (1554:14. tc.); „minden késedelem és személyválogatás nélkül megbüntesse” (1556:23. tc.); „kellő büntetéssel sujsák” (1625:6. tc.); „tartozzanak... méltó büntetéssel sujtani” (1659:16. tc.); stb.

¹⁴ Ez alól ritkán fordultak elő kivételek; ilyen volt például Debreczeni György ügye, akit 1588-ban hűtlenné nyilvánítottak, 1593-ban azonban ezen ítélet alól feloldozták, és minden, korábban elvett birtokát és jószágát is visszakapta. (Lásd ehhez az 1588:48. és az 1593:22. tc.-eket.)

¹⁵ „...ha valaki akármilyen módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérti azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és foszszak meg a hivel való minden közösségtől. Hogy ha valakinek valami effélérl tudomása legyen, és noha bizonyosságot tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon reá.” (Kálmán Király Dekrétumainak Második Könyve, 6. Fejezet a hűtelenség szégyenvallásáról)

¹⁶ Szent István törvényei szokásosan kétféleképpen csoportosíthatók. Az egyik felosztás, mely az Admonti Kódexet követi, két törvénykönyvet különböztet meg; az első, amelyet feltehetőleg még István életében állítottak össze, 35 fejezetet, a második pedig, amelynek cikkeit minden valószínűség szerint csak

évekkel István halála után szerkesztették egybe, 21 fejezetet tartalmaz. Ebben a klasszifikációban az *Intelme*k, amelyeket István fiahoz, Imre herceghez írt, nem jelenik meg törvényként. A másik lehetséges felosztás szintén két dekrétumot különít el, de ezek közül az első maga az *Intelme*k, míg a kifejezetten jogi jellegű 56. István által alkotott törvényt a Második Dekrétum tartalmazza. Többek között a *Corpus Juris Hungarici* is ez utóbbi csoportosítást követi, és ennek alapján én is e felosztás alapján hivatkozom István törvényeire.

¹⁷ „Ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen, annak oltalmat ne adjon a templom. És ha valaki akármilyen módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérti azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és foszszak meg a hivel való minden közösségtől. Vagy ha valakinek valami effélérl tudomása legyen, és noha bizonyosságot tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon reá.” (Szent István Király Dekrétumainak Második Könyve, 51. Fejezet a király és ország ellen való pártütésről)

¹⁸ „Ha ki valamely ispánnak vagy más keresztyén embernek álnokul ezt mondja: Hallám vesztetre szólni a királyt, és reá bizonyodik a dolog, haljon meg.” (Szent István Király Dekrétumainak Második Könyve, 53. Fejezet a király rágalmozóiról)

¹⁹ „...minden magyar avagy jövény Magyarországon, ki a scythiai ősi pogány szokást el nem hagyja, Jézus Krisztus igaz vallására nyomban vissza nem tér és nem hallgat a szent törvényre, melyet a dicsőséges István király adott vala, feje és jószágá vesztével bűnhődjék. [...] Valaki Isten és az ő szentjeit és papjait szidalommal illetné, vagy valami gonoszságot cselekedné azokon, tudja meg, hogy elsöben Isten, azután az ő büntető haragja száll reá. [...] A ki pedig ezen rendelést megvetné és ellene szegülne annak az ő szívében, fejére és minden jószágára ítéltsék.” (I. Endre parancsolatja vagy rendeletei)

²⁰ 1298:12. tc.

²¹ 1298:10. tc.

²² 1298:40. tc.

²³ E törvénykönyv halállal rendelte büntetni a királyi engedély nélküli pénzverést (azaz magát a tulajdonképpeni pénzhamisítást), valamint az ezt elősegítő, lehetővé tevő vagy ennek a gyanúját felvető egyéb cselekményeket is. Ez utóbbi magatartások megvalósítói közül halál járt annak a kamaraispánnak, aki a tudomására jutott pénzhamisítót a királynál nem jelentette fel, illetve a hamis pénzt nem foglalta le; annak, aki a kamaraispánra vagy kíséretére rátámadt; aki az aranyat és ezüstöt nem az erre rendelt „királyi házban” olvasztatta be, adta el, cserélte be vagy vizsgáltatta meg; aki (nemesfém-) bányákba két dénárnál többet vitt magával; azon falvak bírjait, esküdteit és lakosait, akik a kamaraispán felszólítására a náluk található pénzhamisítót nem fogták el és nem adták ki a kamaraispánnak; valamint azt a kamaraispánt, aki az érsek vagy a tárnokmester távollétében, azok pecsétjét feltörve jutott hozzá a külön tárolt aranyrudakhoz és mintákhoz, és tudtuk nélkül veretett pénzt.

²⁴ „Azok pedig a kik [...] a királyi pénzt körülmetszeni és kisebiteni, különválasztani vagy meghamisítani merészkednek, mint hamisítók és gonosztevők, ne csak vagyonukkal, hanem országunk régi szokása szerint, személyükkel is bűnhődjenek.” (4. §)

²⁵ „Azokat a nyilván rossz hirben állókat, kik hamis pénzeket vagy forintokat vernek, vagy azokat meghamisítják, [...] az ország bárói méltó büntetéssel sujsák.”

²⁶ „...jövöre pénzt hűtelenség vétke alatt (a mint ez különben is mindig fennállt) senki se merjen verni vagy veretni...”

²⁷ „...a hamispénzek (melyeket, mint mondják, sok helyen készítenek) verőit, bárhol megkaphatók, a decretum tartalmához képest személyükben és javaikban meg kell büntetni.”

²⁸ „Továbbá a királyi felség a hamis pénzverőket a decretum értelmében minden kegyelem nélkül büntesse meg.”

²⁹ „Továbbá a mely külföldi emberek jövöre ez országon kívül vert és készített pénzeket hoznak be ebbe az országba és ezen rajtakaphatók, azokat legott és tényleg tüzre kell vetni s elégtetni, és a vert pénzeket el kell tőlük venni. Azokat is, kik e pénzeket az országban elfogadják és tovább adják, ha jövöre rajtakaphatók

lesznek, hasonlóképpen kell büntetni.” Ez nem más, mint a tükröző büntetés egyik magyarországi megnyilvánulása; e bűncselekmény elkövetőit ugyanis jellegében hasonló módon kellett kivégezni, mint amilyen magatartás által ők törvényt szegtek, hiszen a pénzhamisítás ekkor tipikusan tűz általi beolvasztás révén valósult meg, amelyre ez a dekrétum tűz általi elhamvasztást rendelt.

³⁰ „Mint hogy pedig Csehországban, Sziléziában és Morvaországban a rézpénz verése szabad volt: Ennélfogva azok, a kik e külső országokból rézpénzeket hoznak be, vagy a kikre azok behozatala reábizonyul, miután tőlük előbb összes javaikat elvették, fejvesztéssel lakoljanak.”

³¹ „Hasonló büntetés alá essenek azok is, a kiket rajta kapnak, hogy ezeket a rézpénzeket a kamarán kívül kívül beváltják és ebből az országból kiviszik.”

³² 1405. évi (II.) 9. és 1435. évi (II.) 24. tc.

³³ 1435. évi (II.) 8. tc. 3. és 5. §§

³⁴ 1453:6., 1458:6., 1471:29. és 1536:40. tc.

³⁵ 1453:7., 1542:1., 1542:3., 1542:8., 1563:44. és 1622:11. tc.

³⁶ 1507:2., 1542:20. és 1545:3. tc.

³⁷ 1464:19., 1486:67., 1492:70., 1543:30. és 1547:32. tc. (de ez utóbbi törvény vonatkozásában csak az ölési cselekmény tekinthető hűtlenségnek, a többi magatartás „pusztán” nagyobb hatalmaskodás).

³⁸ 1495:9. tc. (e magatartások azonban e törvény értelmében csak emberölés megvalósulása esetén minősültek hűtlenségnek, egyébként „csupán” hatalmaskodásnak számítotak), illetve az 1546:31. tc.

³⁹ 1563:76. tc.

⁴⁰ 1492:79. tc.

⁴¹ 1464:37. tc.

⁴² 1486:32. tc.

⁴³ 1492:107. tc.

⁴⁴ 1495:31. tc.

⁴⁵ 1495:33., 1518:30., 1526:15., 1554:14. és 1601:35. tc.

⁴⁶ 1495:35. tc.

⁴⁷ 1495:36. tc.

⁴⁸ 1498:32. tc.

⁴⁹ 1498:72., 1563:67., 1601:20., 1602:12. és 1625:12. tc.

⁵⁰ 1498:73. és 1588:24. tc.

⁵¹ A visszafűzés (*repulsio*) egy szokásjogi úton létrejött, rendkívüli jogorvoslat volt, amely a hatalmaskodás tényéből alakult ki és vált az évszázadok folyamán előbb eltűrt, majd elfogadott intézménnyé. Ennek alapján a nemeseknek joguk volt kivont kard felmutatásával vagy más, hasonlóan egyértelmű magatartás tanúsításával a bírói ítélet végrehajtását megakadályozni. Ezt a gyakorlatot hol többször (de legfeljebb háromszor), hol kevesebbszer (néha egyszer sem) túrték meg. A 16. századra alakult ki az az elv, hogy a hagyomány miatt a *repulsio*ra egyszer lehetőség van; másodsor azonban, már a jog érvényesítésének a gátját jelentvén, tilos és büntetendő.

⁵² 1504:4. tc. és Tripartitum, II. Rész, 73. cím, 5. §

⁵³ Tripartitum, II. Rész, 43. cím

⁵⁴ Tripartitum, III. Rész, 20. cím

⁵⁵ „A lutheránusokat is mind ki kell irtani az országból; és bárhol található, nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is szabadon fogják el és égessék meg.” (1525:4. törvénycikk., 4. §)

⁵⁶ 1527:1., 1528:2., 1528:4., 1536:40., 1556:23. és 1622:20. tc.

⁵⁷ 1536:4. tc.

⁵⁸ 1557:4. és 1603:6. tc.

⁵⁹ 1599:13. tc.

⁶⁰ 1567:39. tc.

⁶¹ 1596:22., 1597:22., 1604:6., 1609:13. tc. és 1613:14. tc.

⁶² 1596:50., 1597:26. és 1618:55. tc.

⁶³ 1625:12. tc.

⁶⁴ 1659:13. tc.

⁶⁵ „1462:2. tc.: azok az esetek, melyek hűtlenség vétkére tartoznak, és a melyekben, valamint másokban, a király úr a bűnösök birtokait és fekvő jószágait másnak adhatja és adományozhatja. 1. § A ki az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad. 2.

§ Továbbá a ki hamis okiratot készít és azt a bíróság előtt nyilván használja. 3. § Továbbá a ki hamis pecsétet metsz és használ. 4. § Továbbá a kik hamis pénzt vernek, vagy a kik azt, kereskedést üzven, tudva és nyilván nagy mennyiségben használják. 5. § Továbbá a ki vérokonait a vérség negyedik ízén belül meggyilkolja. 6. § Továbbá a faluknak és majoroknak nyilvános gyujtogatói. 7. § Továbbá a kik az ország belállapotának felforgatására idegen dülókat vagy zsoldosokat hoznak be. 8. § Továbbá a kik perbehívás és eltiltás után önhatalmulag a bírói levelek és a rendes birák ítéletei ellen támadnak és azoknak ellene szegülnek. 9. § Továbbá a kik közoltalmat vagy szabadmenedéket biztosító levelet sértenek meg, nyilvános elmarasztalásuk esetében. 10. § Továbbá a kik az ország rendes biráit megölik vagy megsebesítik, különösen a mikor köztisztükben járnak el. 11. § Továbbá a kik a várakat vagy saját uraikat elárulják, ha őket nyilván elmarasztalták. 12. § Továbbá a kik ellenfeleiket a köz- vagy nádori törvényszékek helyén megölik. 13. § Továbbá a kik valamely nyilvános és kárhoztatott vallásfelekezethez csatlakoznak. 14. § Továbbá a kik vért fertőztetnek és nőrokonait a vérség negyedik ízén belül elcsábítják, ha őket nyilván elmarasztalták és levelesítették.”

⁶⁶ Az 1495:4. tc. úgyszintén 14 paragrafust tartalmaz, ezeken belül viszont már a *nota* 22 elkövetési magatartást nevesíti.

⁶⁷ 1495:4. tc.: „A hűtlenség vétkét tárgyzó czikkelyek pedig a következők: 1. § A kik az ország és korona közállapota ellen nyilván föltámadnak. 2. § A ki hamis okiratot készít vagy a bíróság előtt ilyent nyilván használ. 3. § A ki hamis pecsétet metsz vagy használ. 4. § A kik hamis pénzt vernek vagy ilyent nyilván és tudva nagy mennyiségben használnak. 5. § A kik vérokonait a negyedik izen belül megölik vagy megsebesítik. 6. § A faluk és majorok nyilvános gyujtogatói. 7. § A kik az ország belállapotának felforgatására idegen dülókat vagy zsoldosokat hoznak be. 8. § A kik közoltalmat biztosító vagy szabad menedéklevelet sértenek meg, nyilvános elmarasztalás esetében. 9. § A kik saját uraikat elárulják, nemkülönbén a kik bármely országlakos uraikat vagy erősségeit ostrommal bevessik és alattomban kezökre kerítik, a mennyiben azért nyilván el vannak marasztalva. 10. § A kik az ország rendes biráit megölik vagy megsebesítik. 11. § Azoknak a perlekedőknek, vagyis peres feleknek a megölöi, a kik valamely vármegye törvényszékére, vagy a királyi felséghez, vagy a nyolczados törvényszékre vagy bármely törvénykezési helyre utaznak. 12. § A nyilvános eretnekek, a kik valamely kárhoztatott vallásfelekezethez csatlakoznak. 13. § A kik vérokonait a negyedik izen belül, megszeplösitik, nyilvános elmarasztalás vagy levelesítés esetében. 14. § A testesonkitók és szemkivájók, kivéve a bánokat, vajdákat és másokat, kik tisztséget viselnek és az ország végvidékeit tartják kezükön.”

⁶⁸ „Az úgynevezett hűtlenség vétkének esetei pedig azok, melyek ha fölmerülnek, a királyi felség bárkinek fekvő jószágait még életében törvényesen és szabadon adományozhatja annak a kinek akarja. 1. § Első eset a felségsértés bűne; ha tudniillik valaki fejedelmünk személyére szentségtelen kezét vet, vagy fegyverrel avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé vagy abba a házba, a hol a fejedelem maga tartózkodik, hatalmasul be-
ront. 2. § Második eset: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül. E támadást azonban úgy értsd, hogy akkor, ha jogos önvédelemből történik, nem szül hűtlenségi vétket. 3. § Továbbá: a ki hamis okmányt készít, vagy a bíróság előtt ilyent nyilvánosan használ: úgy szintén a ki hamis pecsétet metsz vagy használ. 4. § Továbbá: a kik hamis pénzt vernek, vagy ilyent tudva és nyilván nagy mennyiségben használnak. 5. § Továbbá: a kik atyafiaikat vagy vérokonait a negyedik izen belül meggyilkolják vagy megsebesítik. Nemkülönbén az atya-, feleség- és férjgyilkosok. Azonban csak azt a feleség- és férjgyilkosságot kell értened, melyet valaki a törvényes eljárásán kívül és igazságtalanul követ el. 6. § Továbbá: a kik nőrokonait ugyancsak a negyedik izen belül megszeplösitik. Vagy a kik mostoha anyjukon erőszakot tesznek s a kik vért fertőztetnek, nyilvános elmarasztalás vagy levelesítés esetében. 7. § Továbbá: faluknak és majoroknak nyilvános gyuj-

tothatói. 8. § Továbbá: a kik az ország belállapotának felforgatására idegen dűlőkat vagy zsoldosokat hoznak be. 9. § Továbbá: akik közöltalmat, vagy szabad menedéket biztosító levelet sértenek meg, nyilvános elmarasztalás esetében. 10. § Továbbá: a kik saját uruk várait elárulják. Nem különben, a kik bármely hazafiu várait, kastélyait vagy más erősségeit ostrommal beveszik, elfoglalják vagy alattomban kezükre kerítik, a mennyiben ezért nyilván elmarasztalva vannak. 11. § Továbbá: a kik az ország rendes bírát és ezeknek a bíraskodásban helyetteseit, megölik, elfogják, megverik vagy megsebesítik. 12. § Továbbá: azoknak a perlekedőknek vagyis peres feleknek megöli, akik a királyi felséghez, vagy a nyolczados, vagy pedig a rövid avagy megyei törvényszékre, vagy bármely más törvénykezési helyre, tudniillik perfolytatás végett utaznak, vagy pedig azoknak a kik a király meghívására egybeült közönséges országgyűlésre jönnek-mennek. 13. § Továbbá: a kik a királyi embereket, a káptalan és konvent kiküldötteit, midőn ezek végrehajtásban járnak, megölik, megsebesítik vagy megverik. 14. § Továbbá: a nyilvános eretnekek, a kik tudniillik valamely kárhoyzatott vallásfelekezethez csatlakoznak. 15. § Továbbá: a testesonkítók és szemkivájók, kivéve a bánokat, vajdákat és a véghelyek más tisztviselőit. 16. § Továbbá: az ország végvárainak feladói. 17. § Továbbá: a kik a törököknek és más hitetleneknek, tudniillik az országra agyarkodóknak és ellenségeinek fegyvert vagy élelmet szolgáltatnak. 18. § Továbbá: azoknak háborgatói, letartóztatói, és fosztogatói, a kik kárhoyzatott hitvallásukkal felhagyván, állandó ittmaradás végett, e hazába menekülnek.”

⁶⁹ „Mindazáltal tudnunk kell, hogy az asszonyok és nők ellen is abban az esetben, ha közülök valamelyik a férjét vagy szűlőjét avagy saját magzatait gonoszul megöli vagy megöleti (mivelhogy ez hűtlenség vétkének számába esik) épen mint a férfiak ellen, főbenjáró ítéletet kell hozni és kimondani.”

⁷⁰ „Ha pedig a visszaűzést egy és ugyanazon ügyben másodízben követnék el, ebből nyilván örökös hűtlenség vétke következne, mint ezt országos végzeményünk is kijelenti.”

⁷¹ 2–10. §

⁷² 1723:9. tc.: hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek. „A köznyugalom biztosabb fenntartása, meg a jó és békés országlakók védelme végett, a karok és rendek Ő legsz. felsége kegyelmes elhatározása mellett, végezték: 1. § Hogy a felsegsértésről eddig alkotott törvényeknek, nevezetesen az 1715. évi 7-ik törvénycikkelynek és a jelen országgyűlés 5-ik cikke-lyének erőben hagyásával: 2. § A Hármaskönyv első rész 14-ik címéhez képest azokat, a kik nyiltan a szent korona, királyi felség és az ország közállománya ellen támadnak s ellenszegűlnek: 3. § Ezenkívül a második rész 16-ik címe értelmében azokat a hiteles pecsétekkel hivatalból eljáró bírakat, hiteles helyeket és hiteles személyeket, a kik ilyenképen hamis leveleket készí-tenek; 4. § Továbbá a hamis pénzverőket, vagy a kik ily pénz-ekkel tudva és nyilvánosan, mintegy ötven forintnyi mennyi-ségben élnek; 5. § Épen ugy azokat, a kik az ország belső állományának feldulására vagy felzavarására akármiféle embereket behoznak és felfognak. 6. § Azután a nyilvános eretnekeket, a kik tudniillik a kárhoyzatott eretnekséghez ragaszkodnak; 7. § Nemkülömben az ország s ahhoz kapcsolt részek végvárainak gonosz szándéku elvesztőt s földadót; 8. § Azokat, a kik a törököknek és más hitetleneknek, tudniillik ez ország vetélytársainak és ellenségeinek fegyvert s háboru idején eleséget szolgáltatnak; 9. § Továbbá azoknak zaklatóit, letartó-ztatóit s kifosztóit, kik kárhoyzatos felekezetükkel felhagyva, Törökországból ez országba s ennek kapcsolt részeibe menekül-nek itt tartózkodás végett; 10. § Valamint azokat a harminczado- sokat és másokat, a kik a külföldiekkel a királyi jövedelmek csorbítására öntött arany és ezüst kivitelére nézve társaságba lépnek s az ily aranyat és ezüstöt az országból alattomosan kiviszik: 11. § Továbbra is hűtlenség bűnében, tudniillik fejük és a részükre eső ingó s ingatlan javak elvesztésében kell elmarasz- talni. 12. § Az ártatlan és a bűnösrel osztoztatlan gyermekek s testvérek osztályrésze, továbbá atyai és anyai ősi javaik, valamint a hitvesi jogok, a mások pénze s követelése, az 1715.

évi 9-ik törvénycikkely értelmében s a sértetteknek az előbbi esetekből felmerülő kár (a költségekkel) megtérítése, mindig épen maradván.”

⁷³ Aki nem vonult a király felszólítására hadba, azt meghatározott összegre büntették; aki viszont a katonáskodási kötelezettségének eleve nem is szándékozott eleget tenni, hanem helyette inkább pénzzel ezt „megváltotta”, az már főbenjáró büntetés alá esett. 1454:12. tc.

⁷⁴ 1523:41. és 1545:5. tc.

⁷⁵ 1596:15., 1598:7., 1600:8. és 1604:6. tc.

⁷⁶ 1454:13. tc. (ha nem nemes volt), illetve 1545:9. tc. (ha csak a hadjárat után került elő); továbbá 1552:9., 1595:24., 1598:31., 1601:14. és 1662:8. tc.

⁷⁷ 1486:62., 1523:21., 1595:27., 1596:13., 1596:14. és 1600:20. tc.

⁷⁸ 1595:29. tc.

⁷⁹ 1595:48. tc.

⁸⁰ 1514:14., 37. és 47. tc.

⁸¹ 1514:14., 29. és 40. tc. E törvények rendkívül élesen fogal- maznak, nyilvánvalóan a legelrettentőbb megtorlás jegyében: „....az összes kapitányokat, századosokat meg tizedeseket és a többi parasztok felbujtatóit valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, ezenkívül a szűzeket és az asszonyokon erőszakot véőket, minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni és mindenütt ki kell irtani.” (1514:14. tc. I. §); „....ezeket a gonosztevőket [...] minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni és szabad legyen őket életüktől megfosztani.” (1514:37. tc. 2. §); „....valamennyien borzasztó halállal muljanak ki...” (1514:47. tc. I. §).

⁸² 1545:8. tc.

⁸³ 1545:31. tc.

⁸⁴ 1545:44., 1557:23., 1600:20., 1602:19., 1604:12., 1609:19., 1659:15. és 1659:16. tc.

⁸⁵ 1595:32., 1596:23., 1597:23., 1598:29., 1599:3., 1600:20., 1601:27., 1602:19. és 1609:19. tc.

⁸⁶ 1595:31., 1598:29., 1599:3., 1602:19., 1609:19. és 1603:22. tc.

⁸⁷ 1598:7. tc.

⁸⁸ 1471:27. tc.: a koronázás ideje óta elfoglalt fekvő jószágokat nagyobb hatalmaskodás büntetése alatt, harmincz nap alatt vissza kell adni.

⁸⁹ 1298:8. tc.: a hatalmaskodókat támogató bárókról és nemesekről; 1298:53. tc.: hatalmaskodás stb. ügyében a király nem adhat kegyelmet, ha az elítélt a pernyertessel előbb nem egyezik meg. (Mint a fentiekben már szó volt róla, az 1298:8. tc. is tartalmazza címében a „hatalmaskodás” kifejezést, de ez az artikus tartalmilag – ahogy az a rendelkezés szövegéből is kiderül – hűtlen- ségi esetet rögzít.)

⁹⁰ E két artikus rendelkezéseit később az 1486:55. tc. gyakorlati- lag összefoglalja: 1. és 2. §-a I. (Nagy) Lajos, 4. szakasza pedig Zsigmond előírását ismétli meg, míg a 3. § – új rendelkezésként – kifejezetten kimondja, hogy az elmarasztalt rokonságát a hatal- maskodó bűnéért nem szabad megbüntetni, saját tulajdonú javaik tehát érintetlenek kell, hogy maradjanak. Végül tartalmilag ugyanez a szabályozás jelenik meg II. Ulászló dekrétumában, konkrétan az 1492:74. tc.-ben is, azzal a különbséggel, hogy a rokonok megbüntetésének tilalmáról szóló előírás három külön- böző paragrafusban nyer részletezést.

⁹¹ Míg tehát I. Mátyás törvénye a felperest hozta eljárásjogilag előnyösebb helyzetbe, addig II. Ulászló dekrétuma az alperesnek kedvezett.

⁹² Ez volt egyébként az egyetlen olyan, halállal (is) büntethető deliktum, ahol az akkuzatórius performa a rendi korszakban is megmaradt.

⁹³ Főszabály szerint a büntetés mértéke a vérdíj (*homagium*) fele, azaz száz forint volt, de nem nemes áldozat esetében mindössze negyven forint.

⁹⁴ Ez az egy év ennek alapján a főbenjáró ítélet végrehajthatósága elévülésének tekinthető.

⁹⁵ Ez tartalmilag megegyezik az 1298:53. tc.-kel, amely szerint „hatalmaskodás [...] esetében a király nem adhat kegyelmet, ha az elítélt a pernyertessel előbb nem egyezik meg”.

- ⁹⁶ „A fejedelem kegyelmének tehát az ő ellenében ereje nincsen, hanem a fogolynak minden menekvése az ellenfél kezében van.” (Tripartitum, II. Rész, 57. cím 7. §)
- ⁹⁷ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1999, 214. p.)
- ⁹⁸ 1298:8. tc.
- ⁹⁹ 1405. évi (II.) 3. tc.
- ¹⁰⁰ 1471:27. tc.
- ¹⁰¹ 1471:28. tc.
- ¹⁰² 1486:16. tc.
- ¹⁰³ 1495:9. tc.
- ¹⁰⁴ 1504:5. tc.
- ¹⁰⁵ 1514:52. tc.
- ¹⁰⁶ 1547:32. tc. Aki az alispánt és a szolgabírókat megölte, az már hűtlennek minősült.
- ¹⁰⁷ 1486:15. tc. I. §
- ¹⁰⁸ E törvény megfogalmazásában ezek az esetek a következők: „a nemesek házainak igaz ok nélkül való megrohanása, birtokaiknak és ezek tartozékainak elfoglalása, a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, a nemeseknek megverése, megsebesítése és megölése”.
- ¹⁰⁹ „Főbenjáró ítéletet tehát a mi korunkban csupán a nemesek házába való berontás, azok megölése, megverése és megsebesítése és helyes ok nélkül letartóztatása; ezek mellett a bármilyen nevezett birtokjogoknak és tartozékaiknak elfoglalása miatt szoktak hozni és kimondani.” (Tripartitum, II. Rész, 42. cím 5. §)
- ¹¹⁰ 1723:10. tc.: a nagyobb hatalmaskodás büntetésére változtatott előbbi hűtlenségi esetek felszámolása. „A hazai nemesség előjogainak fenntartása és a magán országglakók biztossága, meg bármely hatalmaskodók féltelenségének megbabolázása végett, Ő császári és királyi szent felsége helybenhagyásával végezték továbbá: 1. § Hogy a nagyobb hatalmaskodásnak Mátyás király 6. decretuma 15-ik cikkelye s több más törvény értelmében megszabott büntetését azok ellenében, a kik a nemesek házaiba törnek vagy azok fekvőjóságait elfoglalják, a nemeseket igazságos és törvényes ok nélkül fogságba vetik vagy letartóztatják s ezen kívül, a kik őket megsebzik, megverik vagy megölik, jövőre is fenn kell tartani. 2. § Ugyazintén, a kik az országnak az ő hivatalos működésükben tetteleg és törvényesen eljáró rendes bírót s ezek helyetteseit, az ítélmestereket és más, akár hétszemélyes vagy királyi ítélő, akár kerületi táblai vagy megyei bírákat, továbbá a káptalani s conventi, királyi vagy nádori vagy báni embereket vagy az ország báróit és főispánokat, ugyazintén a kir. kamara tanácsosait, első és alelnökét letartóztatják, fogságba vetik, megverik vagy megsebzik. 3. § A szabad menedékleveleket megsértik. 4. § S a visszaüztést másodszer elkövetik, ki kell mondani. 5. § Nem különben azokat, a kik az országgyűlésen panaszkodókat, azon kívül, ily panaszok miatt vagy az országgyűlésre, törvényszékekre vagy a vármegyék közgyűléseire s ítélő székeire, ugyazintén a szökevényi jobbágyok és szolgák visszakövetelése s visszabocsátása, vagy a katonaság kihágásai iránt nyomozást végezőket s az evvel való elszámolás eszközlésére jövőket, s a számadással és a fentebb írt vizsgálattal foglalkozókat s onnét visszatérőket megverik vagy megsebzik, megveretik vagy megsebesítetik. 6. § Valamint a testvérek és vérrokonok megsebzőit, tagok megsebzőit és szemek kivájóit ugyancsak a nagyobb hatalmaskodás büntetése alá veszik. 7. § A szerzetes és egyházi személyek pedig (s a nők) a mondott esetekben fejjátság büntetésével lakoljanak.”
- ¹¹¹ „Ha valaki haragra gerjedvén és felfuvalkodván kevélységgel, szándékos emberölést követ el, tudja meg, hogy száztiz arany pénzt fizet érte, a mint a mi tanácsunk végezte. Ebből ötvenet a király kincstárába vigyenek, a más ötvenet adják a rokonoknak, tize pedig az ítélőbíráké és közbenjáróké legyen. És maga a gyilkos börtönljön a kánonok rendelése szerint.” (Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 16. Fejezet a szándékos emberölésről) „Ha valakinek szolgálja más ember szolgáját öli meg, a gyilkos ura a megölt szolga fele árával elégitse meg annak urát, ha tudja; ha pedig nem, negyvennap
- bőjt után adják el a szolgát és osztozzanak az árán.” (Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 36. Fejezet arról, ha szolga szolgát öl)
- ¹¹² „Végeztük: hogy ha valaki más ember épületeit ellenségeskedésből felgyújtja, állassa helyre az épületeket, és valami házi eszköz odaégett, fizesse meg, és annakfelette adjon tizenhat tinót, ki összevéve hatvan ezüst pénzt ér.” (Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 30. Fejezet a gyújtogatásokról)
- ¹¹³ „A ki kivont karddal embert öl, vessék tömlőczbe a király ítélete szerint és oszszák három részre minden vagyonát: ugymint szölleit, földet, cselédségét, szolgáit. Ebből két rész illesse a megöltnek rokonságát, a harmadikat adják a gyilkos fiainak és feleségének. Ha pedig száztiz pénz érnél kevesebb vagyona lenne, szabadságát is veszítse el.” (Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 8. Fejezet az emberölésről)
- ¹¹⁴ E vonatkozásban különbség van a *Corpus Juris Hungaricum*ban található, Szent István törvényei egy törvénykönyvbe szerkesztett kiadásának fordítása, valamint azon, Kristó Gyula nevéhez köthető fordítás között, amely az Admonti Kódex két dekrétumán alapul. Míg ugyanis az előbbi a kardrántásról szóló rendelkezéseket egyetlen fejezetben foglalja össze, és (az Admonti Kódex szerinti II. törvénykönyv alapján) csak a befejezett emberölést nyilvánítja kapitális bűntettnek, addig az utóbbi I. törvénykönyvében már a kísérletet is halállal bünteti. (Nézzük meg ehhez a két fordítást: „Valaki embert öl karddal, azon kard által veszzen el.” [*Corpus Juris Hungaricum*: Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 46. Fejezet azokról, a kik karddal ölnek embert]; „Hogy a szilárd és makulátlan béke minden körülmények között megmaradjon a születésre nézve nagyobbak és a kisebbek között, bármilyen helyzetük is legyenek, teljesen megtiltjuk, hogy bárki kardot rántson valaki sérelmére. Amit ha valaki ezután vakmerősége ösztönzésére megkísérelne, ugyanazzal a karddal veszejtsék el.” [*Admonti Kódex*: Szent István király I. törvénykönyve, 16. A kard kirántásáról], illetve „Ha valaki karddal embert öl, ugyanazzal a karddal veszejtsék el.” [*Admonti Kódex*: Szent István király II. törvénykönyve, 12. A kard ítéletéről; ez utóbbiakat lásd: *Szent István király Intelmei és Törvényei* [Szent István Társulat, Budapest, 2000]).
- ¹¹⁵ „...ha valaki az ispánok közül [...] mást a házában keres halálra és dulja annak javait, és a ház urát otthon találván, vele viaskodik vagy megöli őt, bűnhődjék a kivont kardról való törvény szerint. De ha azon ispán esik el ott a bajban, fekügyék megtorlatlanul...” (Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 33. Fejezet arról, ha valakinek házára mennek és ottan viadal támad)
- ¹¹⁶ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 39. Fejezet az első lopásról, mit szolga követ el; és 40. Fejezet annak büntetéséről, a ki másod és harmad ízben lop.
- ¹¹⁷ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 41. Fejezet arról, ha szabad ember lop egyszer, kétszer és háromszor.
- ¹¹⁸ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 55. Fejezet arról, ha udvarnokok lopnak.
- ¹¹⁹ Tehát már *mint szolga* orrát és fülét kellett, hogy megváltsa, illetve elveszítse, majd szolgaként a lopás harmadszori (összességében pedig negyedszeri) elkövetése esetén halállal lakolt.
- ¹²⁰ László három törvénykönyve közül időben legkorábbi az általunk harmadikként ismert dekrétum, majd a második, és végül az első következik.
- ¹²¹ Ez utóbbi kitétel arra utal, hogy az ilyen tolvajt – szemének kivájása mellett – szolgaságra kellett adni.
- ¹²² Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 8. Fejezet a tíz vagy hat dénár érőt lopó tolvajokról
- ¹²³ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 6. Fejezet a lopásban talált asszonyról
- ¹²⁴ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 7. Fejezet a lopó leányról

- ¹²⁵ Továbbá – mint láttuk – szolgálként sem lehetett őket halálra ítélni, mivel ekkor (László uralkodásának kezdetén) a szolgák legfeljebb testi büntetést (megvakítást) szenvedhettek el.
- ¹²⁶ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve 4. Fejezet arról, ha akármely tolvaj a templomba menekedik
- ¹²⁷ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 17. Fejezet a templomba futamló és magokat ártatlannak kiáltó tolvajokról
- ¹²⁸ Ha tehát valaki ártatlannak vallotta magát, de a vas- vagy a vízpróba ezt az állítását nem „igazolta”, akkor a szabad ember az életét, avagy a fél szemét és a szabadságát, a szolga mindkét vagy fél szemét, a férjes asszony az orrát, szabadságát és vagyonát, a leány pedig a szabadságát elveszítette.
- ¹²⁹ Ez nem azt jelentette, hogy az illető a hadjáratban részt vevőket lopta meg a táborban vagy a harcban, hanem azt, hogy a harcban távollevő személy otthon maradt javait fosztotta ki. Ez a bűncselekmény tehát általa volt különösen súlyos, hogy a sértett cselekmény ellen nem tudott védekezni, továbbá mivel az ilyen cselekmények büntetlenül maradása azt eredményezte volna, hogy az előkelők közül – félve távollétük alatt javaik kifosztásától – senki sem mert volna a király oldalán hadba vonulni, ami már az ország biztonságát is veszélybe sodorta volna. – Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 10. Fejezet azokról, a kik hadjárat idején lopnak.
- ¹³⁰ Ezekben az esetekben életük mellett vagyonukat is elvesztették.
- ¹³¹ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 13. Fejezet a bitang jószág szedőiről
- ¹³² Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 12. Fejezet a lopáson kapott szabad emberről vagy szolgáról, és a szabadoknak szolgaságra vetett fiaikról
- ¹³³ Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 12. Fejezet arról, ha papi renden valók lopnak
- ¹³⁴ Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 1. Fejezet arról, ha akármely főember közelvalója lop
- ¹³⁵ Amennyiben pap volt, akkor először természetesen megfosztották papi hivatásától, és a halálbüntetést már mint világi személy szenvedte el.
- ¹³⁶ Az akasztás ebben az esetben már értékre tekintet nélkül kötelező volt, vagyis az elkövető akkor is halállal bünhődött, ha másodsorra tyúkot, vagy azzal egyenértékű, esetleg még annál is értékteletlenebb dolgot lopott, hiszen az annál drágább holmi ellopásáért eleve („visszaesés” nélkül is) halálbüntetés járt.
- ¹³⁷ Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 2. Fejezet arról, ha szolga lop
- ¹³⁸ A száműzetés a közrendűeknek, a tömlőc a nemeseknek járt.
- ¹³⁹ Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 9. Fejezet arról, ha valakinek családjabelije lop
- ¹⁴⁰ Ekkor ugyanis alappal volt feltételezhető, hogy a vevő és a tanúk nem tudtak az eladni kívánt holmi tisztességtelen eredetéről, hiszen jóhiszeműen, a hivatalos személyek előtt vettek részt az adásvételben. – Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 7. Fejezet a lopott jószágot vásárló kalmárról vagy kereskedőről
- ¹⁴¹ Szent László Király Dekrétomainak Második Könyve, 16. Fejezet arról, a ki lovat és ökröt árul a király engedelmével nélkül
- ¹⁴² „A vétken marasztalt tolvajt foszszák meg szeme világától...” (Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve, 56. Fejezet a tolvajok büntetéséről, meg a tolvaj feleségéről és fiairól)
- ¹⁴³ A szokásjogba adott esetben beleszámíthatott a korábbi uralkodók által hozott törvények alapján kialakult bírói ítélezési hagyomány is.
- ¹⁴⁴ 1298:51., 1486:51., 1492:82., 1563:38. és 1563:63. tc.
- ¹⁴⁵ 1514:14. és 1514:46. tc., Tripartitum, I. Rész XV. cím és III. Rész 20. cím, 1518:35., 1527:6., 1545:44., 1548:48., 1595:36., 1622:64., 1625:13. és 1659:15. tc.
- ¹⁴⁶ 1514:14., 1514:47. és 1522:36. tc.
- ¹⁴⁷ 1514:13., 1514:33., 1546:25., 1655:26., 1546:25., 1638:60., 1655:26., 1655:38. és 1659:16. tc.
- ¹⁴⁸ 1298:52. tc.

¹⁴⁹ Tripartitum, I. Rész 105. cím 2. §

¹⁵⁰ 1527:6. tc.

¹⁵¹ 1548:49. tc.

¹⁵² Az istenkáromlók és átkozódók büntetéséről rendelkező 1563:42. tc. szerint „az olyanokat, a kik a teremtő istent, a keresztséget és a lelket s egyéb hasonlókat káromolják, [...] ha [...] a káromkodást [...] harmadik ízben is megisméltik; [...] nem kisebb, mint a gyilkosokra és más gonosztevőkre megszabott büntetéssel sujsák”; egy évszázaddal később pedig az 1659:42. tc. elrendelte ezen rendelkezés megújítását.

¹⁵³ 1595:34. tc.

¹⁵⁴ 1599:36. tc.

¹⁵⁵ 1625:6. tc.

¹⁵⁶ 1625:6. tc.

¹⁵⁷ 1723:11. tc.: még néhány, előbb hűtlenségi esetet halálbüntetéssel sújtani rendelnek. „Hogy pedig a bűnöket, fenyítéseket s büntetéseket illetőleg módot és rendet tartsanak: Ő legszentségebb felségének kegyelmes elhatározásához képest, a karok és rendek beleegyezésével megállapítják: 1. § Hogy az atyagyilkosokat, anyagyilkosokat, férjgyilkosokat, feleséggyilkosokat és gyermekgyilkosokat, 2. § A testvérek s vérkonok megölőit, 3. § Ezenfelül az első és második fokon vérfertőztetöket, 4. § Ugyszintén a mostoha anyák s mostoha leányok megszeplősítőit s az azokkal paráználkodókat, 5. § Végre azokat, kik az országban az ő hivatalos működésükben tettleg és törvényesen eljáró rendes bírót s azok helyetteseit, az ítélőmestereket s más, akár hétszemélyes vagy királyi ítélő, akár kerületi táblai vagy megyei bírakat, a káptalani vagy conventi, királyi vagy nádori vagy báni embereket, vagy az ország báróit és a főispánokat, ugyszintén a királyi kamara tanácsosait s első és aligazgatóját, 6. § Ugyszintén, a kik a főpapokat, mágnásokat és nemeseket s azok követeit és a hozzájuk tartozó vagy velük az országgyűlésen jelenlévő családtagokat vagy szolgálkat avagy azokat, a kik arra, vagy a táblai ítélőszékekre, vagy a megyék közgyűléseire s törvényszékeire, valamint a szökevény jobbágyok és szolgák visszakövetelése s visszabocsájtása, meg a katonaság kihágásai iránt nyomozást végeznek s az azzal való elszámolás eszköz-lésére mennek, s arról visszatérnek és ama számvetésen az említett nyomozásokkal foglalkoznak vagy azokról visszatérnek, és az országgyűlésen panaszkodókat e miatt az országgyűlésen kívül, megölik: 7. § A vérokonosság közelségének fokozatához, vagy a megöltek hivatalának minőségéhez képest súlyosbítással kimondandó főbenjáró büntetés alá kell vetni. 8. § Hasonlóképen a szülők megverőit vagy megsebzőit a dolgok és tények körülményeihez képest, a bíró böles belátása szerint. 9. § Ép így a saját uraik várainak s kastélyainak gonosz szándéku feladóit, s azoknak vagy bármely országlakóknak megostromlóit vagy elfogóit halálos büntetés alá vessék. 10. § Ugy a hamis oklevelek készítőit és hamis pecsétek vésőit és e mellett a mások életére leselkedőket, szintén halállal; az élet és egyszersmind javak elvesztésére töreket s ez uton az ártatlanokat károokkal s költségekkel terhelőket, az élet elvesztésén felül, a károknak és költségeknek az oklevélkészítő s pecsétvésők saját vagyonából megveendő megtérítésével is büntessék. 11. § A gyermekek részei, s az anyai és anyáról ősi fekvőjószágok ugy a törvényes hitvesi jog, s nem kevésbé a mások pénze s követelése, ezek számára fenn és épen maradván. 12. § Az említett büntetéseknek legyenek alávétve azok is, a kik ily esetekben efféle hamis levelekkel a törvényszékeken tudva és nyilván élnek. 13. § A nyilvános gyujtogatókat pedig élve kell megégetni, valamint a magán gyujtogatókat is, kik előre megfontolt gonosz szándékkal a háztetőkre vagy az aratott terményre és vetésekre tüzet vetnek, s azokat elégetik s így másokat megkárosítanak, súlyosb körülmények közt hasonló büntetéssel, könnyebbek közt pedig enyhébbel, de minden esetre életvesztéssel büntessék. 14. § Az országban s kapcsolt részeiben birtokos bármely állásu s hivatalu katonákat pedig büntető és katonai kügyekben, a katonai törvényszéken, nem katonaiakban pedig, az 1655. évi 7-ik törvénycikk értelmében is, az esetek különféléségéhez képest szokott törvényes eljárás szerint ítéljék el s büntessék; a megölt

- ember gyermekeinek s özvegyének azonban mint méltatlanul sujtottaknak a büntevő illetményéből fejdíjat fizessenek.”
- ¹⁵⁸ Tripartitum, I. Rész XV. cím
- ¹⁵⁹ 1595:34. tc.
- ¹⁶⁰ 1723:11. tc. 13. §; 1723:109. tc.
- ¹⁶¹ A szokásjogi normák némelyike természetesen nemcsak egy-egy város vagy vármegye területén, hanem több vármegyében, meghatározott városok (például a szabad királyi vagy a bányavárosok) mindegyikében, illetve az ország valamely, földrajzilag többé-kevésbé jól körülhatárolható részében is érvényesülhetett (ez utóbbira lásd például a *Praxis Criminalist*); én a továbbiakban ezeket is a szokásjog részeként elemzem és ismertetem. Nem a szokásjog körében tárgyalom (tárgyaltam) azonban a *Hármaskönyvet*, mivel az jellegében (érvénysülésében, tényleges hatásában) – noha törvényerőre soha nem emelkedett – sokkal közelebb áll az országos írott jogi (törvényi) rendelkezésekhez, mint a partikuláris szokásjogi szabályokhoz.
- ¹⁶² Az emberölés negyedik fajtáját, a véletlen vagy vétlen emberölést (*homicidium casuale*) általában nem büntették halállal.
- ¹⁶³ A feudalizmus kezdetén nem pusztán a szándék és a megfontoltság volt meghatározó az elhatárolás során, hanem a gonoszított nyílt vagy titkos volta is szerepet játszott abban. Így az az életkioltás, amit titokban követtek el, gyilkosságnak, az pedig, amit nyíltan hajtottak végre, emberölésnek minősült. (Lásd például: Király János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1908, 273. p.) A titokban való elkövetés ebben az időszakban egyébként is súlyosította a büntetést; nem véletlen, hogy például a rablás súlyosabban minősült, mint a lopás, mivel előbbi ellen (legalább elvileg) megvolt a lehetőség a védekezésre, az utóbbival szemben azonban nem.
- ¹⁶⁴ Minősített halálbüntetésnek számított a lefejezésen és az akasztáson, mint a halálos ítélet végrehajtásának „rendes” módszerein kívüli minden egyéb metódus (kerékbetörés, karóba húzás, kampóra akasztás, eleven megégetés, megfojtás, vízbe fojtás, élve eltemetés, megfőzés stb.), míg súlyosításnak minősült minden, az adott (akár „egyszerű”, akár „minősített”) kivégzési módszer lényegéhez nem tartozó, testi (kínzó) vagy megszégyenítő „mellékbüntetés” (kivégzés előtti megkorbácsolás, megvesszőztatás; a test tüzes fogókkal való tépkedése vagy égetése szalmával, forró szurokkal; az elítélt ló után kötözése és a vesztőhelyre lóval vontatása; szj hasítása a borból; a meztelenül végrehajtott kivégzés; a kivégzés után a test eltemetésének megtagadása; a test akasztófán lógni hagyása vagy keréken [esetleg a fejnek karón] való közszemlére tétele; stb.).
- ¹⁶⁵ A feleségölés miatti büntetés jóval gyakoribb volt, mint a férjgyilkosság miatti, mégpedig két okból is: egyrészt azért, mert a férfiak mindig is agresszívak voltak a feleségükkel, mint a nők férjükkel szemben, másrészt pedig azért, mert a férfiak általában könnyen bizonyítható, jól látható és egyértelmű nyomot hagyó módon (puszta testi erővel, szűrő- vagy vágóeszközzel stb.), míg a nők nehezen bizonyíthatóan (általában méreggel) követték el tetteiket. A hitvesölés két fajtája ezenkívül abban is különbözött egymástól, hogy a feleséggyilkosok sokkal ritkábban kaptak kegyelmet, mint a férjgyilkosok, aminek egyfelől nyilvánvalóan oka lehetett az, hogy a nők ilyen szempontból a férfiakkal szemben privilegizált helyzetet élveztek, őket kevésbé szívesen végezték ki, de minden valószínűség szerint jóval nagyobb szerepet játszott ebben az a tény, hogy a nők csak ritkán követték el gyilkos tetteiket „ok nélkül”, arra ugyanis a legtöbbször a férj brutalitásával szembeni védekezésért került sor, és a férjgyilkosok esetében alkalmazott enyhe kegyelmi gyakorlat feltehetőleg ennek a ténynek az elismerésére vezethető vissza.
- ¹⁶⁶ Itt nem gyermekekori személyről, hanem az elkövető fiáról vagy lányáról van szó (természetesen életkorára tekintet nélkül).
- ¹⁶⁷ „Testvérgyilkosságon” nemcsak a testvérek megölését értették, hanem minden olyan rokon (vérrokon- és sógor-) gyilkosságot is, amely nem volt külön nevesítve.
- ¹⁶⁸ Érdekeség, hogy a *Praxis Criminalis* szerint nemcsak a méhmagzat életének kioltása minősült magzatelhajtásnak, hanem a szülés idő előtti előidézése (mivel ilyenkor a megszületett gyermek gyakran életképtelen volt, következményében tehát ez a cselekmény sokszor megegyezett az elvetéltetéssel), sőt még a nőnek meddővé vagy a férfinak nemzéképtelenné tétele is.
- ¹⁶⁹ A latin név azonossága ellenére a két bűncselekmény között lényeges különbség volt: míg ugyanis csecsemőgyilkosságot csak az a nő követhetett el, aki a szülés után, a szüléssel járó sokk hatására ölte meg (az uralkodó felfogás szerint nem teljesen beszámítható állapotban) saját gyermekét, addig a férj (az apa) – mivel ő ilyen sokkhatás alatt nem állt – ezt a sajátos ölési cselekményt értelemszerűen nem valósíthatta meg; ezért ha ő ölte meg a frissen világra jött magzatot, akkor ugyanolyan „gyermekgyilkosságot” követett el, mint ha őt-, tíz- vagy akár harmincéves gyermekét gyilkolta volna meg.
- ¹⁷⁰ Mivel a méreg a korabeli felfogás szerint „belső tűz” által pusztítja el az embert, ezért tartották erre a büntetettre megfelelő büntetésnek az élve megégetést.
- ¹⁷¹ Ilyen közreműködésnek vagy segítségnyújtásnak minősült például az, ha az orvos, a patikus, a javasasszony vagy bárki más, a mérgekhez értő ember annak tudatában adott mérget valakinek, hogy az illető azt gyilkosságra kívánja használni; ha ugyanez a személy felvilágosítást adott arról, hogy hogyan kell a méreggel embert ölni, vagy mekkora adag okozza biztosan az áldozat halálát; ha valaki segítette az áldozat figyelmét elvonni, miközben az étető becsempészte a mérget az áldozat ételébe vagy italába; stb.
- ¹⁷² Halálbüntetés kiszabására legtöbbször akkor került sor, ha e cselekményeket valamilyen hivatalos személlyel (a városi *magistratus* tagjával, a városi bíróval [*judex*], poroszlóval, hajdúval stb.) szemben követték el. (Az ennél „fontosabb” vagy magasabb rangú hivatalos személyekkel szemben megvalósított testi épség elleni bűncselekmények általában hűtlenségnek, esetleg nagyobb hatalmaskodásnak minősültek, amelyeket ezért helyi szinten felettebb ritkán büntettek.)
- ¹⁷³ Az előbbi esetben a súlyosabb minősítést az elkövetés helye (emberek által lakott helyektől távol került sor az útonállásra, ahol az áldozatok segítségére nem számíthattak), az utóbbiban pedig a csoportos elkövetés alapozta meg.
- ¹⁷⁴ Érdekeség, hogy a 17–18. században a dohányzást, mint a tüzeket, tűzvétszket gondatlanul előidéző magatartást néhol önálló vétségként definiálták, és pénz-, testi vagy megszégyenítő büntetéssel büntették.
- ¹⁷⁵ Ez a tükröző büntetésnek a feudális magyar jogban történő legutolsó megnyilvánulása.
- ¹⁷⁶ Enyhítő körülmények fennforgása esetén csak az egyéb módon kivégzett (felakasztott, lefejezett stb.) személy holttestét tették a máglyára.
- ¹⁷⁷ Az eretnek káromlás körébe az ún. tulajdonító istenkáromlás (*blasphemia attributoria*) és az ún. „becsmérlő istenkáromlás” (*blasphemia derogativa*) tartozott. Az előbbi olyan kijelentésekkel valósulhatott meg, amelyek Istent nem isteni, gyarló, sokszor negatív jelentést tartalmazó tulajdonságokkal ruházták fel; az utóbbi pedig olyan kijelentésekkel, amelyek az isteni tökéletességet vagy Istent valamely, az egyház által elismert jellemzőjét tagadták.
- ¹⁷⁸ Ide tipikusan az apa-lánya, esetleg nagypapa-unoka közti kapcsolatok tartoztak, ami azzal járt, hogy ha a lány még fiatalkorú volt, gyakran kegyelmet kapott, mert vélelmezték, hogy nem teljesen szabad akaratából követett el vérfertőzést. Ez alól természetesen léteztek kivételek, mivel egyes helyeken úgy tartották: a természetes érzékre hagyatkozva ilyen esetekben is pontosan tudhatja a lány, hogy amit csinál, az természetellenes és bűn, így nem hivatkozhat kimentő okként a szülő akaratával szembeni feltétlen engedelmisség köteletségére.
- ¹⁷⁹ Megjegyzendő, hogy az egyes fogalmak a különböző törvényhatóságok gyakorlatában sokszor nem ugyanazt a cselekményt takarták, így a szodómia megnevezést is sokszor (sok helyütt) használták a természet elleni fajtalanság gyűjtőfogalmaként, a homoszexualitás megnevezéseként, kifejezetten a férfiak közti

nemi érintkezések jelöléseként, de az állatokkal való fajtalanság (*bestialitas*) szinonimájaként is.

¹⁸⁰ A természet elleni fajtalanság módjai közül a homoszexualitást illették *sodomia perfecta*, az állatokkal való fajtalanságot *sodomia bestialitatis*, az egyéb magatartásokat pedig *sodomia imperfecta* néven is (ebből is látszik, hogy a *luxuria* tipikus elkövetési magatartása és paradigmaticus esete a homoszexualitás volt).

¹⁸¹ Például a gyermek elé egy almát és egy pénzdarabot tettek, hogy válasszon közülük, és ha a pénzt választotta, akkor úgy ítélték meg, hogy rendelkezik a büntethetőséghez szükséges kellő belátási képességgel.

¹⁸² Ezekon kívül a részegség is kettős hatással bírt: bizonyos helyeken és bizonyos bűncselekmények esetében a bűnösség mértékét csökkentő, más helyeken és deliktumok vonatkozásában pedig éppen ellenkezőleg: azt növelő tényezőnek számított.

MŰHELY

Frey Dóra

Más úton – A konfliktuskezelés sajátos eszközei a magyarországi cigányság körében

1. Bevezetés

Cikkemben röviden ismertetni szeretném a magyarországi cigány népcsoportok konfliktuskezelési technikáiról alkotott – némileg hiányos – képünket. A kérdést sokáig csak néprajzi szempontból vizsgálták, számos ismeretünk még a két világháború közötti vagy a második világháborút közvetlenül követő időszak kutatásainak eredménye.¹ Az utóbbi időben jogszociológusok kezdtek behatóbban foglalkozni ezzel a témával; közülük ki kell emelni a sajnos fiatalon elhunyt Loss Sándor munkásságát.² A 20. század eleje óta a cigányság hagyományos életformája döntően megváltozott, de bizonyos ősi konfliktuskezelési formák, ha nyomokban is, de a mai napig megfigyelhetők. A beás cigányok jogéletéről, amely jelentősen eltér a többi cigány népcsoportétól, mind a mai napig hiányosak az ismereteink, az oláh-cigányokról, köztük a legjelentősebb és leginkább kutatott lováriakról ezzel szemben számos kutatás áll rendelkezésre, nem csak a jogi néprajzot tekintve. A hazai cigányság mind kulturális, mind szociális értelemben igen sokszínű, igen nehéz általában „a cigányokról” bármit mondani; én a következőkben az oláh-cigányok, elsősorban a lovári cigányok csoporton belüli konfliktuskezelési módszereit igyekszem ismertetni.

Cikkemben végig a cigány megnevezést használom, több okból: Magyarországon hivatalosan így nevezik ezt a kisebbséget, önmagukra vonatkoztatva is ezt az elnevezést használják, valamint a szociológiai szakirodalomban is ez a leggyakoribb. A roma megnevezés néprajzi szempontból nem tekinthető teljesen korrekt-

nek, a magyarországi cigány csoportok egy része (elsősorban a beások), nem tekinthetők romának. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az oláh-cigányok önmagukat gyakran nevezik romának.

A jogi népszokások és a konfliktuskezelési rendszer vizsgálatakor mindenképpen tekintettel kell lenni a cigányságnak a többségi lakosságtól jelentősen eltérő társadalmi és szociális struktúrára. Mivel a többségi társadalom az egymás mellett élés során végig idegen testnek tekintette és akként is kezelte a cigányságot, az állami igazságszolgáltatási struktúrán kívül maradtak, és magukat is kívülállónak tekintve, kialakították sajátos megoldásaikat a csoport belső konfliktusainak rendezésére. Bár a mai Magyarország területén élő cigányok jelentős része hosszú ideje letelepedett életmódot folytat, sokáig – vidéken egészen máig – megőrizték archaikus társadalmi szerkezetüket. A cigányság sajátos társadalmi struktúrája törzsekre, azon belül nemzetségekre és patriarchális szerkezetű nagycsaládokra épül.

A belső sajátosságok mellett fontos szerepe van a többségi társadalommal való kapcsolatoknak, pontosabban azok hiányának. A többségi társadalom elutasító magatartására a cigány közösségek erős összetartással és bezárkózással reagáltak.³ A közösségek tagjai végletesen egymásra voltak utalva, s ez különösen fontosá tette a belső konfliktusok gyors és hatékony rendezését. A cigányok máig térben is elkülönülve élnek, cigánytelepeken, külön településeken vagy a települések szélén, a „cigánysoron”.

Ezek a tényezők hozzájárulnak a cigányság és az igazságszolgáltatás sajátos viszonyához is, amely a cigányság nézőpontjából bizalmatlanságként és az ismeretlentől való félelemként írható le.⁴ Ez oda vezetett, hogy a 20. század közepéig, egyes esetekben máig vonakodnak konfliktusaikat a „csoporton kívülre” vinni, rendőrséghez vagy bírósághoz fordulni. A konfliktus eszkalálódásának jele, ha cigányok feljelentik egymást, vagy bíróság elé viszik ügyeiket. Polgári perekben – bár erről statisztika nem vezethető – a cigányok a lakosságon belüli arányukhoz képest erősen alulreprezentáltak,⁵ amiben természetesen vagyoni és iskolázottsági tényezők is szerepet játszanak.

A jelenséget erősíti az állami szervek általános érdektelensége a cigányság belső konfliktusaival szemben. Korábban még az esetleges bűncselekmények is csak akkor kaptak hatósági figyelmet, ha az ügyben nem cigányok is érintettek voltak.⁶ Az igazságszolgál-

tatás a mai napig problémákkal küzd, ha cigányok ügyeivel szembesül. A nyelvi és kulturális különbségek kölcsönös meg nem értéshez és bizalmatlansághoz vezetnek. Az igazságszolgáltatás különböző szervei szemében a cigányok „nehéz ügyfélnek” számítnak, és bár általában tisztelettudóan viselkednek, gyakran nem értik a sajátos jogi nyelvet, jog- és igazságérzetük pedig teljesen különbözik a többségtől, nem is beszélve a jogászokról. Gyakori panasz a bírók és ügyészek részéről, hogy komoly nehézségekbe ütközik az igazság kiderítése; általánosan elmondható, hogy a cigányok kevés kivételtől eltekintve nem hajlandók egymásra terhelő vallomást tenni.⁷ Különösen igaz ez akkor, ha a tárgyalóteremben sok cigány van jelen: ilyenkor inkább egymáshoz, mint a bírósághoz intézik szavaikat.

Jogérzetük, ahogy egész világméretű, archaikus; a legsúlyosabb büntetés a közösségből való kizárás, ez azonban nagyon ritka, és legtöbbször időleges. Kiemelt szerepet tölt be a család, különösen a nők becsülete. Minden konfliktus megoldásánál elsődleges szempont az „igazság” szolgáltatása, amihez gyors és hatékony eszközökre volt szükségük annak érdekében, hogy a csoport életét minél kevésbé zavarják konfliktusok.

A konfliktusok megoldása, különösen egy közösségen belül, nem a vérbosszún alapult; ez viszonylag ritka volt,⁸ ahogy a testi büntetéseket is kerülték. Természetesen előfordultak bosszúból elkövetett cselekmények, sokszor az egész család részvételével. Néhány súlyos konfliktus generációkon átívelve vezetett kölcsönös bosszúhoz. A nemzeti szintű vérbosszú hosszú ideje nem figyelhető meg, inkább egyéni vagy családi akciókról volt szó az elmúlt két évszázadban.⁹ Az 1940-es években Békés vármegyében került sor egy olyan gyilkosságra, amely egy korábbi hasonló cselekmény megbosszulását szolgálta. A tettesek és áldozatok ugyanannak a nagycsaládnak generációk óta haragban álló tagjai voltak; a gyilkos és áldozata egymás unokatestvérei, az áldozat apja több mint egy évtizeddel korábban megölte az elkövető apját.¹⁰

A konfliktusmegoldás módját meghatározta a cigány csoportok társadalmi szerkezete: az erős összetartozástudat, a törzsi szervezet, a patriarchális családmódel és az idősek tekintélyének tisztelete. A csoporton belül minden közügynek számított, magánélet és magán-szféra nem létezett. A közösségen belül mindenki mindenről tudott, a problémákat alaposan kitárgyalták, ez sokszor segítette a konfliktusok tisztázását is.¹¹

Gyakran véneket vagy más tekintélyes családfejeket kértek fel közvetítőnek a konfliktusok feloldására. Sok közösségben volt egy vagy több olyan idős férfi, akit az összes felmerülő ügyben „bírónak” kértek fel. A közhiedelemmel ellentétben a cigányvajda nem volt bírójá,¹² sőt formális vezetője sem a közösségnek, inkább valamiféle szószóló szerepét töltötte be a többség irányába, persze esetenként felléphetett közvetítőként, különösen, mert a vajdák a tekintélyes és vagyonosabb cigányok közül kerültek ki. A konfliktuskezelési „eljárások” gyorsan, nagyrészt informálisan

és minden intézményi keret nélkül zajlottak, a megszületett döntést a felek általában elfogadták, és minden külső kényszer nélkül végrehajtották. Ez a fajta sajátos közvetítői eljárás a cigányok körében általánosan ismert volt, és nyomaiban ma is megtalálható; különösen „becsületbeli” ügyekben ma is gyakran kérnek fel közvetítőket, még a már városokban élő, jómódú cigányok is.

2. A cigánytörvényszék (romani kris)

A cigányság konfliktuskezelő mechanizmusai közül a cigánytörvényszék, lovári nyelven a *romani kris* speciális, egyben viszonylag formalizált eljárást jelentett és jelent. A lovári cigányok között volt ismert, közülük napjainkban mintegy 50 000–100 000 fő beszéli a nyelvet, és őrizte meg részben a hagyományos életformát. Többségük az ország délkeleti részében, elsősorban Békés megyében él, hagyományos foglalkozásuk a lókereskedelem. Köztük, ahogyan külföldön is számos helyen, máig él a cigánytörvényszék szokása, amint azt Loss Sándor kutatásai bizonyítják.¹³

A *romani kris* nem büntetőbíróóság, az előtte tárgyalt konfliktusokat nehéz a jogtudomány kategóriái szerint besorolni. Ide tartoznak a kártérítési ügyek a legkülönbözőbb jogellenes cselekményekért, az adásvételekkel kapcsolatos viták; manapság ezek teszik ki az ügyek döntő részét, például használt autók adásvételéből adódó, jogi terminológiával szavatossági problémák. Természetesen olyan kérdések is a törvényszék elé kerülnek, amelyek a jogászai felfogás szerint büntetőügyek, például csalás vagy lopás. Békésben máig sok cigány foglalkozik lókereskedelemmel, ezért az ott feljegyzett esetek többsége az ennek kapcsán keletkezett vitákat rendezi. Ezen kívül a *kris* családjogi jellegű ügyekkel is foglalkozott; ilyenek a leányrablás vagy a házasságtörés. A mai napig létezik ez a sajátos igazságszolgáltatási forma, s főként kisebb súlyú ügyekben sokkal szívesebben alkalmazzák, semmint hogy feljelentést tegyenek. Igyekeznek elkerülni, hogy a közösségből bárki bíróság elé vagy börtönbe kerüljön.¹⁴

A kris eljárásának szabályai, bár nincsenek lejegyezve, a közösség minden tagja számára ismertek, generációról generációra hagyományozódnak. Nem volt gyakori jelenség, évente legfeljebb kétszer-háromszor tartották, alkalomszerűen, amikor szükség volt rá. Tagjai a közösség legtekintélyesebb vénei; régebben gyakori volt, hogy más törzsek tekintélyes tagjait is felkérték a részvételre. Kizárólag lovári cigányok közötti konfliktusok tartoztak és tartoznak elé.

A 20. század elejéig kizárólag a szabadban tartották, de a helyszín később nem játszott döntő szerepet, lehetett kocsmá vagy egy családi ház egyszerű szobája is. Gyakori volt az is, hogy a havi vagy éves vásár idején tartották kris, a terület egyik csendesebb részén. A törvényszék tagjai körben ültek, eredetileg a földön, később asztal körül, egyszerűnek ígérkező ügyeknél simán körbeültek. A tárgyalás nyelve mindig lovári; a résztvevők különleges, ünnepélyes módon beszélnek,

olyan fordulatokkal, amelyeket kizárólag ilyen alkalmakkor használnak. A lehetséges tagok, sőt a jelenlévők köre szabályozott, a bírók száma ugyanakkor esetről esete változik, általában 7-8 fő, egyedül senki nem ítélkezhet *krisen*; legalább két bíróra van szükség, maximális számuk korábban 20 fő körül volt, de ilyen tárgyalások igen ritkán fordultak elő. A *kris* elnöke mindig a legidősebb tag, őt nevezték bírónak (lovári nyelven *mujalo*). A felek rokonai nem, csak haragosaik voltak kizárva az eljárásból.¹⁵ Nők hosszú ideig nem lehettek jelen a tárgyaláson, idővel ez a szabály módosult, félként vagy tanúként jelen lehetnek, de továbbra is elképzelhetetlen, hogy bírók legyenek. *Gázsók*, vagyis nem cigányok legfeljebb tanúként lehetnek jelen, de ez is az utóbbi évtizedek fejleménye.¹⁶ Egyébként általában nyilvános az eljárás, egyes törzseknél a hallgatóság bele is szólhat a tárgyalás menetébe.¹⁷ Állandó bírók nincsenek, de minden kisebb közösségben meg tudnak nevezni pár embert, akiket gyakran hívnak *kris*be. Általában idősebbeket választanak, 30 év alattiakat ritkán, de közülük is többen jelen vannak, hogy „megtanulják a törvényeket”, tapasztalatot szerezzenek.¹⁸ Az eljárás időtartama nagyban függ az ügy bonyolultságától és a tanúk számától; rendszerint pár óra alatt véget ér, de akár napokig is eltarthat. Előbb meghallgatják a vitázó feleket, majd a tanúkat; először mindig az idősebbeket, ami esetenként igen hosszú időt vesz igénybe, mert minden megkérdezett tetszőleges ideig beszélhetett a *kris* előtt. Az ítélethozatalhoz korábban egyes törzseknél egyhangú, másoknál egyszerű többséggel hozott döntésre volt szükség, manapság általában szótöbbséggel döntenek.

A meghozott ítéletet mindenképpen be kellett és kell tartani, és általában be is tartják, mert ellenkező esetben a döntés végrehajtását megtagadó fél társadalmilag lehetetlen helyzetbe kerül, és a közösségből való kizárás fenyegeti. Az tette és teszi a *krist* hatékonyra, hogy ítéleteit végrehajtási eljárás és bármilyen közhatalom közreműködése nélkül, társadalmi nyomásra mindenki követte, és ahol létezik, követi ma is. A döntés minden esetben végleges, fellebbezni nem lehet, és egy újabb, esetleg más összetételű *kris* sem dönthet másként ugyanabban az ügyben. Igen ritkán fordult elő, hogy a hozott ítéletet valaki nem fogadta el, vagy „fellebbezni” próbált.¹⁹

A *kris* tagjait nem illeti fizetség, utazásukat is maguk intézik és fizetik, de az ítéletet követő lakomán megvendégelik őket.²⁰

Az ítéletek véglegessége és megfellebbezhetetlensége miatt a *kris* előtti tárgyalást lehetőség szerint elkerülték. Az első, megelőző lépés a felek személyes, informális és kötetlen beszélgetése; manapság ez mobiltelefonon is intézhető.²¹

A második lépcsőfok a *divano* vagy másképpen *svato*, amely egyfajta békítési eljárás, ahol a tekintélyes családfő vagy családfők csak közvetítők, döntésük nem kötelező a felekre nézve; csak tanácsot adnak, és megpróbálnak egyezséget létrehozni. A résztvevők körben

állnak vagy ülnek, és az ügyet alaposan megbeszélve próbálnak megegyezni.

Ha a fent említett módon nem békülnek ki a felek, *krist* hívnak össze, lehetőleg azonnal, de legfeljebb 2-3 napon belül. A résztvevők megesküsznek (*soláx*), hogy evés és ivás nélkül addig maradnak együtt, ameddig az ítélet meg nem születik. Eskü alatt tilos hazudni, ebben mindenki mindenekfelett hisz. Az eskü általában átokmondással is egyenlő. A felek és a tanúk az eskü letételéhez általában szentképre helyezik a kezüket, és családjukra vagy gyermekeikre esküsznek, a lókereskedők gyakran a lovaikra.²²

A tárgyalás szóbeli, a megkérdezettek mindent a lehető legrészletesebben adnak elő, gyakran hangosan, érzelmileg túlfűtötten és gyorsan beszélve. Kizárólag lovári nyelven történik a kommunikáció, külső szemlélők gyakran egyszerűen hangos veszekedésnek nézik a *kris* tárgyalását. Mindenki olyan hosszan beszél, ameddig szeretne, a bírák igyekeznek a legapróbb részleteket is megtudni, ezért tart az egyszerűbb ügyek eldöntése is órákig.

A felek meghallgatása után a bírák egymás között megtárgyalják az ügyet, majd a legidősebb szóban közli a felekkel a döntést. Az ítélet azonnal „jogerős”, végrehajtható és végrehajtható. A döntésekben ritkán hivatkoznak konkrét szabályra vagy akár szokásra, a bírák elsődleges célja, hogy minél igazságosabb döntést hozzanak. A döntésnél az eset körülményei mellett figyelembe veszik a felek családi és anyagi helyzetét is; a rossz anyagi helyzetben lévő adóst a bírák nem ítélték el, ha az nem tudott fizetni, inkább halasztást engedélyeztek.²³

A döntésekből is inkább tendenciák vehetők ki, szigorú szabályok kevésbé, bár figyelembe veszik a felek előéletét. Aki többször állt már abban az évben *kris* előtt, azt szigorúbban büntetik. Ugyanakkor kerülik a párhuzamosságot a magyar igazságszolgáltatással; olyan cselekményért, amiért a rendes bíróság valakit már elítélt, senki nem kerül *kris* elé.²⁴

A döntések nagy többsége megfelel a cigány közösség igazságérzetének, ez azonban nem jelenti azt, hogy kívülálló is mindig jogosnak és igazságosnak érzik a hozott ítéletet. *Kris* elé került például két betörő esete, akik közül csak az egyiket fogták el; ő a börtönből szabadulva kárpótlást kért az ott töltött időért, mivel magára vállalta a bűncselekményt. Meg is kapta a kártérítést, bár a betörés nem volt sikeres, nem tulajdonítottak el semmit.²⁵ Előfordul olyan eset is, hogy a bíróság által kiszabott pénzbüntetésen a tártettesek „megosztóznak” akkor is, ha csak egyikőjüket ítéli el a bíróság, mert nem vallanak egymás ellen. Loss Sándor jegyezte fel azt az esetet, hogy két békés megyei cigány szénalopása nyomán csak egyiküket fogták el és ítélték 100 000 forint pénzbüntetésre, mégpedig azt, aki jóval kevesebb szénát vitt el. Ennek nyomán *krist* hívtak össze, amely ügy döntött, hogy 80 000, illetve 20 000 forintot fizessenek a felek a büntetésből, de a rendőrségen senki sem vallotta be, hogy két tettes volt. „Ezt a cigányok elé, ha tudják egymás közt.”²⁶

Testi vagy halálbüntetést a kutatások szerint a *kris* nem szabhatott ki,²⁷ helyette legtöbbször pénzbüntetésre, pontosabban egy adott – gyakran az eredeti összeg többszörösének megfelelő értékű – összeg, jóvátétel fizetésére ítélték a vesztes felet, vagy meghatározott cselekmény végzésére, például a dolog visszaadására kötelezték az elmarasztalt felet. Családjogi ügyekben korábban ritkán szabtak ki pénzbüntetést; lányrablás esetén a férfit arra kötelezték, hogy valóban vegye feleségül az elrabolt lányt.

Becsületbeli ügyekben a feleket békülésre, illetve a felelősnek tartott személyt bocsánatkérésre kötelezték. Bár halálos ítéletet a *kris* nem hozott, és testi büntetéseket sem szabott ki, gyakran előfordult, hogy a vétkesnek mondottat maga a közösség vagy a másik érintett fél mégis megbüntette valamilyen módon. Például a házasságtörő aszszonynak levágták a haját, vagy a megcsalt férj levágta a csábító férfi fülét, de ez a közösség saját büntetése volt, a cigánytörvényszék erre nem kötelezett, nem is kötelezhetett senkit. Igazán véres cselekmények ekkor is ritkán fordultak elő, inkább megköpödték vagy szidalmazták a vétkest.²⁸

3. A konfliktusfeloldás szimbólumai és rituáléi

Nem csak *kris* összehívása, hanem más jogi jellegű cselekmények esetén is nagyon fontosak voltak a különböző szimbólumok. A legtöbb cigány kereszténynek vallja magát, de emellett sok más természetfeletti lény is megtalálható hiedelemvilágukban, hisznek az ördögben és az elhunytak lelkének visszajárásában.

A szimbolikus aktusok végigkísérték a *kris* eljárását; a formális szabályokat és szokásokat szigorúan betartották. Kiemelt szerepe van az eskünek; a *kris* elé járuló felek és a tanúk, maguk a *kris* tagjai, de még a *kris*en

kívül a vének elé állók is esküt tesznek. Az eskütételhez a felperes földre terített egy kendőt, általában fekete színű női fejkendőt, és ráhelyezett egy szentképet, Jézust vagy leggyakrabban Szűz Máriát ábrázolót, majd gyertyát gyújtottak. Régebben egyes törzseknél szentkép helyett macskatemetet tettek a kendőre, más törzseknél feszület is került a szentkép mellé. Ta-

lálkozunk olyan leírással is, hogy a helyi templom kulcsát is a kendőre helyezték.²⁹ Kitétetett szerepe van a gyertyának, mivel a cigányok hite szerint égő gyertya mellett nem lehet hazudni. Az esküt térdelve tették, egyik kezüket a szentképre, a másikat a szívükre helyezve. Legtöbbször egy közeli családtag: szülő, gyermek vagy testvér életére esküsznek, mindig valaki olyanéra, akit nagyon szeretnek. Az esküt nem lehet megszegni, a közösség minden tagja szilárdan hisz abban, hogy esküszegés esetén az esküben említett családtag meghalna, vagy más súlyos szerencsétlenség: betegség, baleset vagy más tragédia érné. Az esküben, az eskü megszegése esetére, egyben átkot is mondtak saját magukra.³⁰

Ezeket a rituálékat jórészt a mai napig gyakorolják. Fontos szerepet töltenek be a szentképek és az égő gyertya, s az esküt változatlanul igen komolyan veszik. Az eskü megszeghetetlenségébe vetett hit teszi lehetővé, hogy komoly nyomozás és kényszerítő eszközök nélkül fel tudják deríteni a tényál-

lást, és meg tudják oldani a felmerülő konfliktusokat.

4. Összefoglalás

A cigányok, elsősorban a hagyományos életformát követő lováriak konfliktuskezelési eszközei megőrizték az ősi formákat, és – részben – a mai napig hozzájárul-

A cigánytörvényszék megőrkítése a filmművészetben:
Cigánytörvény – Gyöngyössy Bence filmjének (1997) jelenete

Amari Kris (Az eskü törvénye)
– Bódis Kriszta filmjének (2004) jelenete

nak a csoporton belüli viták rendezéséhez, alternatívát kínálnak az állami igazságszolgáltatással szemben. Sajnos a hivatalos szervek korántsem olyan hatékonyak a konfliktusok kezelésében, mint a fent említett tradicionális eljárások. Időről-időre címlapokra kerülnek cigányok által bosszúból elkövetett cselekmények, akár gyilkosságok is, általában akkor, ha az áldozat nem

cigány, de a vérbosszú és az önbíráskodás semmiképpen sem tekinthető általánosnak. A cigány közösségek konfliktuskezelési módszerei alapvetően békések és viszonylag eredményesek, további kutatásuk segíthetne a cigányok jogérzetének, jogi szokásainak jobb megismerésében, ezáltal hozzájárulhatna az igazságszolgáltatás mindennapi problémáinak megoldásához is.

Jegyzetek

- ¹ Az *Ethnographia* és a *Néprajzi Közlemények* című folyóirat több cikke foglalkozik a témával.
- ² Loss Sándor: *Romani kris a dél-békési oláh cigányoknál. Elmélet és gyakorlat.* In: *Ius humanum. Ember alkotta jog.* Szerk.: Szabó Miklós (Miskolc, 2001, 9–22; 10. p.)
- ³ Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások* (Budapest, 1981, 493. p.)
- ⁴ Loss Sándor–H. Szilágyi István: A „cigány per” (Beszélő, 2001, 4, 94–100.; 96. p.)
- ⁵ Loss–H. Szilágyi: i. m., 94. p.
- ⁶ Erdős Kamill: *Cigány-törvénytörvények (Romani-Kris)* (Néprajzi Közlemények, 1959, 203–214.; 204. p.; ismételt közölve: *Erdős Kamill cigánytanulmányai.* Szerk.: Vekerdi József. Békéscsaba, 1989, 98–105. p.)
- ⁷ Loss–H. Szilágyi: i. m., 95. p.
- ⁸ A finnországi kaale cigányok vérbosszúval kapcsolatos szokásairól lásd: *A finn „kaale” cigányok közösségi joga, a „vérbosszú” modell* (Belügyi Szemle, 1999, 7–8. 134–144. p.)
- ⁹ Tárkány Szűcs: i. m., 494. p.
- ¹⁰ Péter László: *Vérbosszú a magyarországi cigányok között* (Ethnographia, 1947, 348. p.)

- ¹¹ Tárkány Szűcs: i. m., 494. p.
- ¹² Erdős: i. m., 210. p.
- ¹³ Loss: i. m., 11. p.
- ¹⁴ Loss: i. m., 11. p.
- ¹⁵ Erdős: i. m., 205. p.
- ¹⁶ Loss: i. m., 12. p.
- ¹⁷ Erdős: i. m., 205. p.
- ¹⁸ Loss: i. m., 16. p.
- ¹⁹ Erdős: i. m., 204. p.
- ²⁰ Loss: i. m., 16. p.
- ²¹ Loss: i. m., 12. p.
- ²² Loss: i. m., 13. p.
- ²³ Erdős: i. m., 209. p.
- ²⁴ Loss: i. m., 15. p.
- ²⁵ Erdős: i. m., 209. p.
- ²⁶ Loss: i. m., 22. p.
- ²⁷ Erdős: i. m., 207. p.
- ²⁸ Erdős: i. m., 207. p.
- ²⁹ Erdős: i. m., 206. p.
- ³⁰ Rostás-Farkas György: *A cigányság hagyomány- és hiedelemvilága* (Budapest, 2000, 60. p.)

Hórcsik Lajos Kálmán

A trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt területek magánjoga

A történelmi Magyarország felbomlásával érdekes jogtörténelmi helyzet jött létre. Két, addig szomszédos ország magánjogi jogrendszere egy ország, jelesül Románia fennhatósága alatt „találkozott” egymással, mivel Románia új határai között nem vezették be az ún. ókirálysági magánjogi jogrendet, ami az első világháború előtti országterületen hatályban volt. Territoriális szempontból ezt a képet még inkább árnyalni kell. A trianoni békeszerződés ratifikálásával az Erdélyi-medence, a Bánát vagy más néven a Bánság keleti része és az ún. Partium átkerült Romániába. Az egykori Magyarország e három területén több eltérő magánjogi jogrendszer volt hatályban: Erdélyben az ún. osztrák jog, míg a Partiumban, a Bá-

nátban, a körösvidéki és a máramarosi területeken bizonyos eltérésekkel a magyar jog élt.

A Partium területe soha nem bírt „önálló területi hatállyal”, azaz nem tartozott egy, csak erre a területre alkalmazott magánjogi normarendszer alá, azon egyszerű okból, hogy sohasem létezett önálló formában. Az átadott területek azonban tartalmaztak olyan, földrajzi értelemben körülhatárolható egységeket, amelyek önálló jogfejlődéssel is bírtak. Ezek a bánáti, körösvidéki és máramarosi területek, s nem utolsósorban Erdély a mag 63 000 km²-ével.

Románia azonban nem csak az egykori Magyarország területeivel, hanem több más területtel is gazdagodott. A teljesség kedvéért ki kell egészíteni a felsorolást azokkal a részekkel, amelyeket Románia nem a történelmi Magyarországtól kapott. Ez azért szükséges, mert rávilágít arra a helyzetre, amely a magánjogi normarendszerek egymás mellett éléséből adódott a két világháború közötti Romániában. Ezek esetében is hasonlóan alakult a magánjogi jogrend „szinkronba hozása.”

A békeszerződés után tehát több részből tevődött össze a Román Királyság. Az egyik az ún. Ókirályság (Vechiul Regat), gyűjtőnéven Regát, amelynek részei: Olténia, Munténia, azaz Havasalföld (Tara Românească) és Moldva északkeleti része, amely még 1859-ben egyesült Havasalfölddel. Ezt egészítette ki Bukovina és Besszarábia,¹ amelyek az első világháborút

követő szerzemények voltak. Dobrudzsa (Dobrogea) még 1877-ben lett Románia része, ehhez csatlakozott 1913-ban Dél-Dobrudzsa, azaz a Kvadrilater² (Cuadrilater). Mindezek mellett az ország az ún. Újkirálysággal egészült ki, amelynek részei: Bukovina, Besszarábia, Erdély a Partiummal és a Bánát nagy része.

A mai joggyakorlatot tekintve érdekes helyzet állt elő, mivel a Romániához csatolt – az előbb felsorolt – területeken hatályban maradtak a korábbi magánjogi jogszabályok, így a Román Királyságban egy időben hat különböző magánjogi jogrend élt. Az alkotmány 137. §-a segítségével ezt a helyzetet úgy rendezték, hogy az annak ellentmondó szabályokat kivették az örökölt normarendszerekből, de a jogrendszerek egymás mellett élését meghagyták.³

(I.) Az Ókirályságban és Dobrudzsában, illetve a Kvadrilaterben a Code Napoléon (1804) alapján készült Román Polgári Törvénykönyv (1865) volt hatályban, azaz az ún. ókirálysági jog. (II.) Dobrudzsa egészét tekintve nagy eltéréseket lehetett tapasztalni a muzulmánok jogában.⁴ (III.) Besszarábiában az orosz törvények mellett Harmenopulos *Hexabiblosa*⁵ volt hatályos, de ezt 1921-ben módosították, s magánjoga csak egyes pontokon tért el az Ókirályságiétól.⁶ (IV.) Bukovinában az osztrák jogszabályok voltak hatályban, így a magánjog tekintetében az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK), valamint ennek 1918 novemberéig keletkezett novellái és módosításai éltek.⁷ (V.) Erdélyben a magánjog tekintetében az osztrák jog volt használatban, de az 1867 óta beiktatott magyar joggal való harmonizációt megteremtő változtatásokkal. (VI.) Végül a bánáti, körösvidéki és a máramarosi részekben a magyar magánjog volt érvényben, sajátos normaanyagukkal kiegészítve.

A Romániához csatolt magyar területeken 1918. október 18-át megelőzően keletkezett magyar jogszabályok tehát – a tarthatatlan ellentmondások kiküszöbölése után – nagyrészt hatályban maradtak. A határnapot illetően azonban eltérőek a vélemények. Az egyik álláspont szerint 1918. október 18. az a határnap, amelyet megelőzően a magyar jogszabályok a Romániához csatolt magyar területeken – az említett szűkítéssel – még hatályban maradtak. A határdátum kijelölésének okára csak következtetni lehet. A magyarázat az lehet, hogy 1918. október 4-én Burián István, a Monarchia külügyminisztere jegyzékben fordult az USA elnökéhez, amelyben azonnali fegyverszünetet és a wilsoni pontok alapján meginduló béketárgyalásokat követelt. Wilson 1918. október 18-án válaszolt a jegyzékre, s kijelentette, hogy a 14 pont a Monarchiára már nem lehet érvényes. Az elnök Robert Lansing külügyminisztere által közzétette, hogy a január 8-i beszédében és békeprogramja X. pontjában foglaltakkal szemben már nem csak autonómia-, hanem függetlenségpárti is. Gróf Andrássy Gyula külügyminiszter október 27-én ezt elfogadta tárgyalási alapnak. A hadiállapot már nem állt fenn Romániával, és a román csapatok a trianoni békeszerződéssel nekik juttatott magyar államterületet teljes egészében még birtok-

ba sem vették ezen a napon, így közjogi értelemben erre az elnöki válaszra hivatkozni teljes mértékben alaptalan volt. Egyebekben az 1918. október 18-ig keletkezett magyar jogszabályokat a Forradalmi Kormányzótanács 1919. január 24-én kelt 1. számú dokumentuma tartotta hatályban.

Más álláspont szerint azonban ez a határnap 1918. december 1., vagyis az a nap, amelyen a gyulafehérvári nemzetgyűlés Erdélynek az Ókirálysággal való egyesülését kimondta.

A probléma a törvényalkotás más színterein is felmerült. Erre utal az állami és a közjavak átruházásáról szóló törvény, amely kimondta, hogy az 1918. október 18. és 1918. december 1. közötti időben kötött, jóváhagyott vagy a telekkönyvbe bejegyzett szerződések semmiesek. Ez a lehetőség akkor állt fenn, ha a magyar kormány vagy annak szervei kötötték az ügyletet, tekintet nélkül arra, hogy történt-e bejegyzés a telekkönyvbe, vagy sem. A román jogalkotó tehát egyértelműen a korábbi időpontot vette alapul, mivel így nem volt mód a saját szempontjából hátrányos vagyonszerzésre.

Természetesen a Romániához került területek magánjogának viszonylatában majdhogynem közömbös, hogy melyik határnapot vesszük alapul, mert a legutolsó magyar magánjogi szabály, amely ezeken a területeken még hatályba lépett, az ingatlanokra vonatkozó magánjogi szabályok kiegészítéséről szóló, 1918. október 8-án kelt és 1918. október 15-én életbe lépett 4420. ME. számú rendelet volt.⁸ Mindazonáltal kitűnik, hogy az erdélyi románság előjárói eltérő nézeteket vallottak, mint a régi, Kárpátokon túli országterületről érkező jogászok.

A magánjog szabályozása – tovább bonyolítva az elemzett időszakot – nemcsak a történelmi jogfejlődésből eredő, territoriális alapokon nyugvó szempontok szerint osztályozható, hanem – éppen a területi változások miatt – időbeli határokhoz is köthető. Az átadott területen ebből a megközelítésből négy magánjogi jogforrást tudunk megkülönböztetni: (1) az 1918. október 18-a előtti magyar jogszabályok (a belső territoriális jogok különbségét figyelmen kívül hagyva); (2) az 1918. október 18-a előtt keletkezett magyar jogszabályokat módosító román törvények és rendeletek; (3) az eredetileg Órománia területén érvényben volt, de később az ország teljes területére kiterjesztett, így a magyar területeken is hatályba léptetett jogszabályok csoportja; (4) az ország különböző területein az egyesülés után keletkezett jogszabályok, amelyeket kiterjesztettek Románia teljes területére.⁹

1848-ig egységes szabályozás vonatkozott a történelmi magyar országterület egészére, amely Werbőczy *Hármaskönyvé*n alapult. Természetesen ekkor is voltak apróbb eltérések, mivel mind a magyarországi, mind az erdélyi törvényhozás megállapított olyan szabályokat, amelyek speciálisan a szűkebb Erdélyre, vagy éppen a magyarországi területekre vonatkoztak. Ahol a magyar magánjog élt tovább, ott abban a formában volt hatályban az elcsatolás időpont-

jában, amelyben 1918. október 18-án a trianoni Magyarország területén, az Országbírói Értekezleten hozott módosításokkal a régi magyar törvényeket alkalmazták. A két világháború közötti Romániában – a már említett alkotmányos distinkcióval – ezek a szabályok érvényben maradtak.

Erdélyben ugyancsak az a magánjog volt hatályos, amelyet a bekebelezés pillanatában találunk a szűkebb Erdélyben. Az 1848–1849. évi szabadságharc után – az önkényuralom alatt – egyszerűen bevezették az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (OPTK).¹⁰ 1861-ben, a közjogi provizórium miatt, a szűkebb Magyarországon hatályukat veszítették az osztrák törvénykönyv normái. Az ideiglenes törvénykezési szabályok 1. §-a kisebb változtatásokkal visszaállította a magyar magánjogot.¹¹ Az 1861. évi Országbírói Értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályainak területi hatálya azonban nem terjedt ki sem a Királyhágón túli, keleti területekre, sem a határőrvidékre, sem pedig Fiume területére, mivel az 1861-es országgyűlésen az ország e részei nem voltak képviseltetve, így a határozatok elfogadásában sem vett részt senki. Ennek következtében Erdélyben az 1867. június 27-i rendelet alapján, amelyet a Magyarország és Erdély egyesüléséről szóló 1868:43. tc. 12. §-a fenntartott, az Osztrák Polgári Törvénykönyv maradt fennalaki kötelező hatállyal.¹²

Ennek ellenére az 1867 utáni magyar törvényhozás több tekintetben módosította a két magyarországi jogterületet, úgy, hogy a két magánjog közelebb került egymáshoz. A különbség igazán a magyar házassági vagyoni jog ősi intézményei és a törvényes öröklés szabályaiban állt fent. A Romániához csatolt területeken tehát ez a magánjog maradt hatályban. Természetesen a jogfejlődés nem állt meg a határmódosításokkal, így a Romániának jutott területeken az átkerüléstől fogva keletkeztek módosító és egyben egységesítő rendelkezések, amelyek egyaránt vonatkoztak minden egykori magyar területre.

A megindult jogegységesítő törekvéseknek két iránya volt. Az egyik a részleges jogegységesítés,¹³ az ország különböző területein érvényben lévő, ugyanazon kérdésre vonatkozó, de egymástól eltérő jogszabályok egységesítése, míg a másik a teljes jogegységesítés, azaz az egész jogrendszer, vagy legalábbis egy-egy teljes jogágazat egységes újraalkotása által az ország egységes jogterületé formálása. Mindkét folyamat egyszerre, párhuzamosan folyt Romániában, mert voltak olyan területek, amelyeket teljes egészében újraszabályoztak, de mégsem ültették át a csatlakozással a korábbi román jogrend egészét.¹⁴

Már a csatlakozás pillanatában felmerült az egységes jogrendszer bevezetése. Az egyes tervezetek a Code Napoléont szerették volna életbe léptetni; erre tett kísérlet Hamangiu igazságügy-miniszter. Ezzel egy időben hatályukat veszítették volna a többi jogrendszerhez tartozó szabályok. Említésre méltó, hogy egyes magyar szabályokat, így a nők nagykorúságára, a házassági jogra, a gyámságra, a telekkönyvre és a házastársi öröklésre vonatkozó rendelkezéseket, továbbá

egyes büntetőjogi szabályokat (különösen a fiatalokúak bíróságáról) és a becsületsértéssel kapcsolatos klauzulákat ideiglenesen, az összes román törvény felülvizsgálatáig még a Hamangiu-féle tervezet is életben tartotta.

A kialakult magánjog-történeti helyzet megértéséhez jó példát nyújt a föltörvény kérdése. A normarendszerek egymás mellett élése miatt Romániának ugyanis nem volt egységes a földbirtoktörvénye, területén eltérő agrártörvényeket iktattak hatályba.¹⁵ Az első világháború végén a balkáni–levanti hagyományokkal rendelkező Ókirályság, Regát és Havasalföld – a fentebb vázolt folyamatból következően – olyan országrészekkel bővült, amelyek társadalmi-gazdasági fejlettsége eltérő volt. Az 1921-es új román földtörvény egyik célkitűzése az volt, hogy megváltoztassa az elmúlt évszázadok birtokrendszerét.¹⁶

A csatlakozás pillanatában az erdélyi méretekben értett¹⁷ nagybirtokok tulajdoni hányada felülreprezentált volt az egykori bevett nemzetek földtulajdonosai esetében Erdélyben a román nemzetiségű birtokosokkal szemben.¹⁸ Ez az a tény, amely megkönnyítette a törvényhozó hatalom számára a diszkriminatív jogalkotást, s egyben részben magyarázat is arra, hogy miért nem történt meg a teljes harmonizáció. A korabeli román jogász – főképp erdélyi eredetű – közvélemény előszeretettel hivatkozott a Gyulafehérváron 1918. december 1-jén hozott nemzetgyűlési határozatra,¹⁹ mint jogforrásra, pedig az élet más területén az ókirálysági és az erdélyi román szellemi elit összetűzésbe került egymással. Gyulafehérváron, még a területi foglalások előtt mondták ki a „radikális agrárreformot”.²⁰ A gyulafehérvári nemzetgyűlés alkotmányjogi értékéről végleges álláspont olyannyira nem alakult ki, hogy 1921 elején a *Democratismulban* Djuvara Mircea egyetemi tanár tollából megjelent egy jogi tanulmány az erdélyi kérdéstről, amelyben a szerző megállapítja, hogy Erdély nem unió útján került Romániához: „Nem két egyenlő hatalom, két állam szerepelt, amelyek egyesültek, hanem egyetlen állam terjesztette ki határait.” Így tehát annexióról beszél, azaz „Erdély egyszerűen beolvadt, belépett a román állam előzőleg meglévő keretébe és e perctől kezdve az ottani alaptörvények alapjára helyezkedett. Ez az alaptörvény a román alkotmánykönyv, és semmi olyan külön követelése nem lehet, amely ennek törvényeivel ellentétben állna. A gyulafehérvári határozatok tehát, amelyek széleskörű autonómiát biztosítanak Erdélynek, jogilag semmilyen pozitív értékkel nem bírnak.”

Nem történt tehát más, mint hogy a román politikai elit az új területeken nem vezette be ugyanazt a magánjogi jogrendet, mint amely a háborút megelőzően hatályban volt az akkori országterületen. Ennek az oka abban keresendő, hogy olyan szabályozást vezettek be az élet számos területén – s ennek jó példája az agrárium szabályozása –, amelyek úgy hozhatták helyzetbe az újonnan megszerzett területek nagyszámú románosságát, hogy az esetleges negatívumok nem érintették az „anyaországbeliket”.

Jegyzetek

- ¹ Moldva északi része 1772-ben (Kelet-Galícia) és 1775-ben (Szucsáva megye), *Bukovina* néven a Habsburg Birodalom része lett, keleti felét pedig az 1806–1812-es orosz–török háborúban a cári Oroszország kebelezte be, s így a Pruttól keletre fekvő területeket *Besszarábiának* nevezték.
- ² Annak a területnek a déli része, amelyet az ókorban *Scythia Minornak* (Kis-Szkitia), a középkor vége óta pedig *Dobruzsának* neveznek. A *Kvadlirater* vagy *Quadlirater*, azaz négyszög nevét négyszögletű formája miatt kapta. Területe: 7565 km².
- ³ A román alkotmánytörvény 137. §-a ezzel kapcsolatban azt rendelte, hogy „A román állam különböző részeiben fennálló törvénykönyveket és törvényeket felülvizsgálat alá kell venni, hogy azok a jelen alkotmánnyal összhangba hozassanak és így biztosítható a törvényhozás egysége. Mindaddig érvényben maradnak. Az alkotmány kihirdetésének napjától kezdve azonban hatályon kívül helyeztetnek az egyes törvények, rendeletek, szabályrendeletek és bárminő más okmányok mindama intézkedései, amely jelen alkotmány rendelkezéseivel ellentétesek.” (*Monitorul Oficial*, 1923. március 29., 282. szám).
- ⁴ Önálló házassági és öröklési joguk, az Ókirályságtól eltérő polgári perrendtartásuk volt, de az agrárjogban, így a parasztbirtokok tekintetében is eltér a muzulmánok joga az Ókirályságtól. Ennek alapja a Harmenopulos által szerkesztett *Hexabiblos*, amely a postjustiniánusi források közé tartozik. A *Hexabiblos* 1345-ben keletkezett, mint „Bölcs Leó Basilicából készült siralmas kivonat”. Ennek ellenére a maga korában, mint a legjobb Basilica-kivonat volt ismeretes, sőt, 1822-ben a Görög Királyság hivatalos törvénykönyve lett, és törvényerővel ruházták fel, amelyet 1835-ben újra megerősítettek. Lásd: Sohm, Rudolph: *Institutionen der römischen Recht* (Leipzig, 1899, 120–121. p.), illetve Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói* (Budapest, 2003, 230. p.)
- ⁵ Ez már a modern pandekta-rendszert előlegezte meg. Lásd: Chloros, A. G.: *The Hexabiblos* (Acta Juridica, Cape Town, 1958)
- ⁶ Ujlaki Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Romániában* (Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest, 1934, 14. p.)
- ⁷ Érdekes módosításokat iktatott be az egyesülés után a magánjogba a román törvényalkotói hatalom. 1921. július 23-ai hatállyal megengedték az egyházi házasság felbontását, a vegyes házasságot (katolikus és nem katolikus között) és új válókokat vezettek be (1921. július 23-ai törvény, *Monitorul Oficial*, 1921. augusztus 4., 97. szám). Lásd: Ujlaki: i. m. (1934), 15. p.
- ⁸ Ujlaki: i. m., 142. p.
- ⁹ Az új területekkel való egyesüléssel keletkezett román jogszabályok – ha kifejezett ellenkező rendelkezést nem tartalmaztak – az egész Román Királyság területén, tehát a Romániához csatolt területen is hatályosak maradtak.
- ¹⁰ Magyar- és Horvátország, a Szerb Vajdaság, a Temesi Bánság és Fiume egész területén az 1852. évi november 29-iki nyílt parancsal, 1853. május 1-ei hatállyal. Erdély területén 1853. május 29-én kelt nyílt parancsal, 1853. szeptember 1-jei hatállyal. Lásd: Ujlaki: i. m. (1934), 276. p.
- ¹¹ Ujlaki: i. m. (1934), 282. p.
- ¹² Az OPTK mint egész maradt érvényben, de csak annyiban, amennyiben az 1867 óta hozott magyar törvények ellenkező magánjogi szabályokat nem tartalmaztak. Erdélynek egyebek iránt az egyesítésről szóló 1848:7. törvénycikk megalkotásáig külön törvényhozása is volt (Ujlaki: i. m. [1934], 231–232. p.). Ennek az önálló jogfejlődésnek a gyümölcse az *Approbatæ Constitutiones*, a *Compilatæ Constitutiones*, illetve az *Articuli Novellares* és az *Articuli Provisionales* nevű törvénygyűjtemény.
- ¹³ Ilyen az erdészetről szóló 1910. évi román törvény, amelynek hatályát 1923-ban a Romániához csatolt magyar és osztrák területekre is kiterjesztették (*Monitorul Oficial*, 1923. június 17., 59. szám)
- ¹⁴ Ujlaki Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog* (Szeged város Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1936, 25. p.)
- ¹⁵ Az ókirályságbeli, azaz az olténiai, munténiai, moldvai és dobruzsai agrárreformról az 1921. július 17-iki, a besszarábiai agrárreformról az 1920. március 13-iki, a bukovinai agrárreformról az 1921. július 17-iki, a Romániához csatolt magyar területek agrárreformjáról pedig szintén egy 1921. július 17-iki törvény rendelkezik. Erdély, Bánát, Körösvidék és Máramaros földbirtoktörvénye 1921. július 23-án, 3610. szám alatt kelt, és az említett időpontban, 1921. július 30-án lett kihirdetve a *Monitorul Oficial* 93. számában. Lásd: Ujlaki: i. m. (1934), 115. p.
- ¹⁶ Venczel József: *Erdély és az erdélyi román földreform* (Hitel, I. kötet, Kolozsvár, 1944, 3.). Közbirtokok alatt a korlátozott forgalmú birtokokat értjük, amelyekhez a kincstári és községi birtokállomány, az alapítványi földek, illetve az egyházi és iskolai vagyonok, társulati és testületi birtokok, a közbirtokosságok és úrbéri birtokok tartoztak. Ennek megfelelően Észak-Erdélyben a kisajátított birtokok 41,7%-a (510 030 khold) a közbirtokosságok sorából került ki.
- ¹⁷ *Magyar Statisztikai Közlemények 1915*, 26–28. p. A száz khold alatti és feletti birtokok 1913–1915 között 87,2%, illetve 12,8%-ban oszlottak meg.
- ¹⁸ Ádám Magda–Cholnoky Győző: *A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban* (Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest, 2000, 123. p.)
- ¹⁹ III. rész, 5. pont: „Radikális földbirtokreform. Az összes, különösen a nagybirtokok, össze fognak íratni. Ezen összeírás alapján, eltörölve a hitbizományokat és szükséges mértékben csökkentve a latifundiumokat, lehetővé teendő a földművelőknek, hogy legalábbis maguknak olyan nagyságú birtokot (szántót, legelőt, erdőt) szerezhessenek, amelyet családtagjaikkal együtt megművelhessenek. Ennek az agrárpolitikának a vezérfonala egyfelől a szociális kiegyenlítődés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása kell, hogy legyen. (A gyulafehérvári nemzetgyűlés határozata a románok lakta magyarországi területek és Románia egyesüléséről, Gyulafehérvár, 1918. december 1.). Lásd még: Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig* (Budapest, a „Studium” kiadása, 1941.; hasonmás kiadása Csatári Dániel tanulmányával; Optimum Kiadó, Budapest, 1988, 265–267. p.). Közli még: Zeidler Miklós: *Trianon* (Nemzet és emlékezet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 39. p.)
- ²⁰ Sebess Antal: *Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben* (Népies Irodalmi Társaság, Hornyánszki Viktor M. Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1921, 61. p.)

Vértessy László

Magyar banktörténet a reformkortól az államosításig

Magyarországon a modern bankügy – sajnálatosan megkésve Nyugat-Európától, de megelőzve Kelet-Európát – csak az 1830-as években alakult ki. A fejlett nyugat-európai régióban, főleg Angliában, Hollandiában és az alakuló Belgiumban ekkorra már virágzott a pénz- és tőkepiac, jelentős szerepet játszottak a bankok. Különösen a szigetországban volt meghatározó a gazdasági mindennapokban az 1694-ben alapított Bank of England és a tőzsde. A közép-európai térség lemaradása a poroszutas fejlődéssel magyarázható, de egyes történelmi sajátosságok következtében Németország és Ausztria hazánkhoz képest mintegy két-három évtizeddel előbb érte el az európai színvonalat.

1. A reformkor és előzményei

A 18. században és a 19. század elején is léteztek hitelforrások Magyarországon, de ezek közvetlenek voltak, és jellemzően nem bankokon keresztül vették igénybe. A kölcsönöket gazdag és takarékos birtokosok, polgárok folyósították, akik pénzüket nem akarták gyümölcsözletlenül hagyni, de vállalkozásokba sem kezdtek. Családi és nemzeti pénztárak is hiteleztek családtagoknak, amire a partikularitás és az uzsoramentesség volt jellemző – a kamathatáridők be nem tartása mellett. Bőséges hitelforrásnak számítottak az egyházi és világi alapítványok, önmagában az egyházi vagyon is, továbbá a vármegyei árvapénzek.¹ A napóleoni háborúk inflációt okoztak, ami kedvezett a nyereszkeskedőknek, ezzel egy új hitelezői réteg nőtte ki magát; külföldi kereskedő- és bankházak, hazai terménykereskedők nyújtottak hiteleket. A hadiszállítók meggazdagodott zsidó kereskedők kiterjedt mezőgazdasági hitelforgalmat bonyolítottak le már gróf Széchenyi István fellépése előtt is.² A kamatláb ebben az időben 20–24% között mozgott, mivel akkoriban a behajthatóság meglehetősen nehézkes volt.

A magyar pénzület megalapozásának fontossága érdemben a reformkorban merült fel. Természetesen korábban is jelentkezett igény a hazai hitelélet megszerzésére (pl. a pesti kereskedők röpirata az 1790–1791-es országgyűlésen, továbbá a pesti és a győri kereskedelmi testület 1802-es emlékirata az országos választmányhoz), de az akkori gazdasági viszonyok, amelyek még naturálgazdasági alapokon álltak, ezt nem tették lehetővé, valamint az osztrák kormányzati rendszer is gátolta a fejlődést.³ A történelmi előzmények közül érdemes megemlíteni az 1772-ben létrejött Hitel-

pénztárat, amely még szoros kapcsolatban állt az udvari kamarával. 1827–1828-ban az Első Osztrák Takarékpénztár nyitott fiókokat hazánkban.

A nagybirtokosok az 1820-as években záloglevelek elhelyezésével is hozzá tudtak jutni hosszúlejáratú hitelekhez. A törlesztéssel azonban már gondok adódtak, mivel a lekötött birtokok nem hoztak elegendő jövedelmet, amelyből a kamatot ki lehetett volna fizetni, illetve a kölcsönöket gyakran nem beruházásokra, hanem fogyasztási célokra fordították. Ez később, az 1830-as évek elejére a záloglevelek elértéktelenedéséhez vezetett; volt olyan 1000 forint névértékű partiális (záloglevél), amelynek 4-5 forint körül mozgott az árfolyama.

A reformkor bankéletének tárgyalása elképzelhetetlen Széchenyi István 1830-ban kiadott, *Hitel* című művének említése nélkül.⁴ Széchenyi a hitel kifejezést abban az értelemben használta, amelyet „a közéletben a »creditum« jelent, ami nem egyéb, mint bizonyos lekötések által más kezében lévő ingó vagy ingatlan vagyonunkról nyert bizodalom és bátorság. Mennél nagyobb bizodalmat s bátorságot nyújthat valaki az ő kezei közt lévő vagyonunkról, annál több hitele – credituma van; s mennyivel nagyobb bizodalommal s bátorsággal bírja a közönség saját javait másoknál, annál tökéletesbnek mondatik azon ország hitelállapota.” A könyv – olykor elkalandozó – gondolatmenetén erősen érződik az angol bankélet, továbbá a közgazdaságtani gondolkodók, különösen Adam Smith és Jeremy Bentham elméleteinek hatása. Olyan gyakorlatról is beszámol, amely akkor még teljesen idegen volt a hazai és a térségi hitelviszonyokban: pl. a hitelbírálat (credit scoring), amelynek már akkor jelentős volt az angliai gyakorlata.⁵ Az alapgondolat a következő: hitel nélkül nincs gazdasági élet, és a gazdaság alapja a jólét. A nemzetek vagyona nemcsak a tőke, hanem a hasznos javak összessége, amelynek alapja a becsületes munka, következménye pedig a virágzó iparral, valamint jól rendezett hitel- és pénzügyviszonyokkal támogatott, élénk belső fogyasztás. A fogyasztás háttérében az ember boldogulni akarása áll, mivel mindenki egyre jobban szeretne élni. A kereskedők, s így a kereskedelem is ezért lett hasznos és nyereségvágyó, ami kizárólag csak az igazságosság határain belül történhet. Ekkorra ugyanis már egyértelműen jelentkeztek a szabad versenyes kapitalizmus, a „laissez faire” gondolat veszélyei és káros hatásai. Széchenyi Magyarország elmaradottságának okait a földbirtok megkötöttségével (ösiség törvénye), az ipar és a mezőgazdaság fejletlenségével, valamint az önálló, független Nemzeti Bank hiányával magyarázta. A jegybank és a váltójog megteremtése együttesen eredményezte volna a kamatlábak csökkenését, mivel a hazai hitelezés bizonytalansága, behajthatatlansága drágította meg a hiteleket. Nagy ellenfele volt e gondolatok tekintetében a konzervatív gróf Dessewffy József, aki Széchenyi művét *A Hitel' című munka taglalatjában* (Kassa, 1831) bírálta, abban azonban egyetértettek, hogy az országnak hitelre van szüksége.

Ez számunkra azért is érdekes, mert egy másik Dessewffy, gróf Dessewffy Emil volt a magyar nemzeti bank ügyének egyik legkiemelkedőbb ösztönzője és pártfogója. Széchenyi a konzervatív támadásra válaszul írta meg 1831-ben a *Világot*, amelyben még hevesebben védte eszméit. Ugyanebben az évben vetette papírra, de csak 1833-ban adta ki a *Stadiumot*, amelyben gondolait egységes rendszerbe foglalta, és 12 törvényt javasolt, többek között az ősiség eltörlését, a céhek, monopóliumok megszüntetését, a nyilvános törvénykezést, hitel- és váltótörvényeket, a közlekedés, ipar, kereskedelem fejlesztését.

1836-ban kezdte meg működését a szász Brassói Altalános Takarékpénztár. Fáy András munkásságának köszönhetően 1839-ben alakult meg a korszakalkotó jelentőségű Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, amely 1845-ben osztalékfizető részvényes társulattá szerveződött át. Az eredeti elgondolás szerint kizárólag humanisztikus intézménynek indult, s tulajdonképpen az alsóbb néposztályok számára létesült, akik csak keveset tudtak megtakarítani. Működéséből már az alapításkor kizárták a nyereszkeskedés lehetőségét; ha a tartalék 50 000 forintra emelkedett, a tiszta jövedelmet jótékony célra kellett fordítani. Ennek hatására alakult meg az Aradi Első Takarékpénztár (1840), majd később a hasonló intézmény Nagyszébenben (1841) és Pozsonyban (1842), „nemes lelkű férfiak adományaiból”. Ezek az intézetek később is megőrizték humanitárius jellegüket, és szerény nyereségre törekedtek, a betétekre 4-5% kamatot fizettek, a kölcsönökért 6%-ot kértek.

Az első magyar bank alapítása, amely a hazai bankrendszer megalapozásának tekinthető, egy előkelő és befolyásos kereskedő, Ullmann Móric nevéhez fűződik, aki 1830-ban, Széchenyi programjának hatására vetette fel társainak egy kereskedelmi bank létrehozásának tervét. „A hitelintézetek a génius legjobb támogatói.”⁶ Célja a tőkegyűjtésen és a kis tőkék összefüggésén alapuló hitellel megszerzése volt, mivel csak az olcsó hitellel rendelkező kereskedő képes megvenni a mezőgazdasági termékeket, többtermelés esetén piacra vinni azokat,

illetve más vállalkozókat bátorítani. Az engedélyezési eljárás és a szabadalomlevél megszerzése azonban a közigazgatás útvesztőiben elhúzódott, így a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank privilégiumát csak 1841. október 14-én írta alá V. Ferdinánd. Ez volt az egyetlen

vezető pénzintézet, amely a Monarchia összes gazdasági válságát képes volt túlélni, s működésének majd csak a szocialista államosítás vetett véget. Az 1842-ben, Budán megjelent *Handels- und Gewerbs-Almanach* 55 pesti nagykereskedőházat sorolt fel, és 18 esetében meg is jegyezte, hogy az bank és váltóügylettel is foglalkozik.⁷ Az 1840. évi Országgyűlés jogalkotása, így a gazdasági tárgyú törvencikkek (15–22. tc.) a pénz- és hitelleltre is nagy hatást gyakoroltak. A Széchenyi és mások által is szorgalmazott váltótörvénykönyv azonban a várakozásokkal ellentétes eredményt hozott. Ahelyett ugyanis, hogy csökkentek volna a kamatlábak, a korábbi, 20%-os szint tovább emelkedett, és nemegyszer a 40%-ot is megközelítette. Ennek hátterében a Bécsben kitört pénzválság állt; az Osztrák Nemzeti Bank ugyanis 1841-ben felmondta a bécsi kereskedőházaknál és bankoknál kihelyezett hiteleit. Ezzel egyidejűleg a termények ára is nagymértékben esett, ami súlyosan sújtotta azokat, akik megfogadták Széchenyi tanácsát, és nagyobb termelésre törekedtek.⁸ Ez viszont kedvezett a hitélet fokozottabb szabályozása iránti igény erősödésének, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a recessziós időszakokat csak egy erős pénzügyi háttérrel és hitelintézeti rendszerrel lehet átvészelni.

A magyar központi bank gondolata is a reformkorban jelentkezett először, számos közgazdasági író (Fogarassy, Trefort, Kossuth) és a törvényhozást is foglalkoztatva. A legjelentősebb közülük gróf Dessewffy Emil, aki

1839-ben megállapította, hogy az a jól rendezett jegybank, amely egyaránt szolgálja a köz- és a magánhitel ügyét. Ő az akkoriban alakulóban lévő Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot jelölte meg olyan intézetként, amely idővel magyar jegybankká nőheti ki magát. 1843-ban az országos kereskedelmi választmány külön törvényjavaslatot dolgozott ki a hitelintézetekről és a

Sztányi Ullmann Móric, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítója (Barabás Miklós festménye, 1857)

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank betétkönyve az 1930-as évekből a bank épületének ábrázolásával

jegybankról, amely több bankrendszer mellett foglalt állást, kiemelve a központi bank szerepét a kamatlábak meghatározásában, valamint az iparvállalatok számára szükséges tőke megszerzésében. A javaslatból nem lett törvény, ami leginkább annak volt köszönhető, hogy 1841-ben az osztrák nemzeti bank szabadalmát a bécsi kormány újabb 25 évre meghosszabbította. Bár a közvélemény sokat foglalkozott a bankkérdéssel, mégsem volt tisztában vele, számos olyan tévhit keringett, hogy a tőke előteremtéséhez elegendő nagymennyiségű papírpénz állami bank útján való kibocsátása. Gróf Dessewffy Emil még 1842-ben is megróta a magyar gondolkodókat, pénzembereket, kereskedőket: „Hazánkban még az olyan intelligenciák is, mint Kossuth Lajos, e bankokról eleget nem tanultak és nem gondolkodtak.”⁹

A jegybank ügye azonban ezzel nem ért véget, mert az első felelős magyar kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos 1848 májusában megkezdte a tárgyalásokat a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal. 1847. június 17-én meg is kötötték a szerződést, amelynek alapján a magyar állam 5 millió forint értékű aranyat és ezüstöt helyezett el a banknál, amely fedezete lett 12,5 millió forint kibocsátásának. A kezdeti probléma az ércfedezet megreemtése volt, amelyet a nemesfémányák termelésén kívül – Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. május 19-ei felhívása alapján – a hazafias közönség adományával és kölcsöneivel egészítettek ki. Összesen 3 777 220 pengő forint (Kossuthbankó) került forgalomba.

A szabadságharc vége felé megkezdődött a bankjegyek folyamatos értéktelenné nyilvánítása, illetve osztrák pénzre való cserélése. 1849. április 6-án Windischgrätz főparancsnok kimondta valamennyi pengő forint leszámlolását, feltörette az ércalap zárait, és mivel kénytelen volt menekülni a magyar seregek elől, az akkor 1 180 718 forint és 48 krajcár értékű arany és ezüst pénzalapot is magával vitte.¹⁰

2. Az abszolutizmus és a kiegyezés évei

A szabadságharcot az abszolút kormányrendszer követte, amely egészében kedvezett volna a bankéletnek, mivel a régi rendi társadalom megváltoztatásával,

a naturálgazdálkodás helyébe a pénzgazdálkodás lépett. Így, főleg a korábbi kiváltságos osztályoknak pénzre, tőkére volt szüksége ahhoz, hogy gazdaságukat modern alapokra fektethessék. Ennek ellenére nem indult meg a fejlődés, és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank mellett mindössze két alapítás (Magyar Földhitel Intézet, 1863; Első Magyar Iparbank, 1864) történt, az is a neoabszolutizmus korszakának végén. A pangás háttérében leginkább az 1852. november 26-ai császári parancs állt, amely az egyletek és hitelintézetek engedélyezését észszerűtlenül szigorú és bonyolult eljárásához kötötte; a nagy huzavonával járó eljárás nem hozta meg az alapítási kedvet. Ezt a közönyt ellensúlyozta, hogy az osztrák hitelintézetek egyre nagyobb mértékben szivárogtak be

Gróf Dessewffy Emil

az országba. Az Osztrák Nemzeti Bank is megjelent fiókjával, először Budapesten (1851), majd Brassóban,

Kassán, Temesváron, Nagyszebenben, Zágrábban (1854) és Debrecenben, Fiumében is (1856).

Az önálló magyar jegybank helyzete továbbra sem javult. Gróf Dessewffy Emil újra felvetette a magyar jegybank ötletét, illetve az országos bankok eszméjét,¹¹ amelyek közigazgatási értelemben a központi bank dekoncentrált szervei lettek volna. Az elgondolást még az akkori pénzügyminiszter,

Bruck báró is magáévá tette, de az osztrák nemzeti bank 25 éves – csak 1866-ban lejáró – szabadalma miatt ezekből az elképzelésekből semmi sem valósult meg. Az 1867. évi kiegyezés szerint a pénzügy és a monetáris irányítás az Osztrák–Magyar Monarchiában közös – gazdasági és jogi – politika, így e téren az osztrák érdek meghatározóan érvényesült. Ausztria és Magyarország területére a bankjegykibo-

10 forintos bankjegy, ún. Kossuth-bankó, 1848

csátás jogát egy 1817-ben kelt nyílt parancs a Császári és Királyi Osztrák Nemzeti Bankra ruházta, amely ezt a jogot 1878-tól egészen 1921-ig mint Osztrák–Magyar Bank gyakorolta, és elsősorban Ausztria érdekeit szolgálta.¹²

A magyar jogtörténet nagy jelentőséget tulajdonít az – 1860-ban kibocsátott Októberi Diplomát követően, 1861-ben létrehozott – Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályainak, azonban a gazdasági érdekkörök nem fogadták osztatlan örömmel a nemzeti jogfontosság maradéktalan helyreállítását. Nézetük szerint az abszolutizmus évtizedében bevezetett Általános Osztrák Polgári Törvénykönyv (ABGB), a váltójog és a büntetőtörvénykönyv (amelyet félretettek), a gazdasági élet feltételeinek jobban megfelelt, mint a magyar törvénytár és szokásbeli büntetőtörvény.¹³ Érdeemes kiemelni, hogy az 1855-ben bevezetett osztrák telekkönyvi rendszer hatalmas lökést adott később a jelzálogkölcson-üzletágnak, hiszen ennek az ügyletípusnak az egyik alapvető feltétele egy közhiteles, mindenki által elfogadott ingatlan-nyilván-

tartás. Ennek ellenére a nemzeti jogalkotás sokáig rendezetlenül hagyta a pénzületet. A régi táblabírói gondolkodás már nem volt összeegyeztethető az új gazdasági élet működésével. Az abszolutizmus évei az ipar és kereskedelem szempontjából – a fejlett jognak köszönhetően – kevesebb kárt okoztak, mint az azt követő, elmaradott magyar törvénykezés és rossz igazságszolgáltatás.

„A corpus iuris iránti legőszintébb kegyeletünk mellett meg kell vallanunk: hogy az a mai fogalmakat egyáltalában nem elégíti ki, s a mai jogviszonyoknak nem felel meg [...] s mai nap egy művelt állampolgár mást követel.”¹⁴

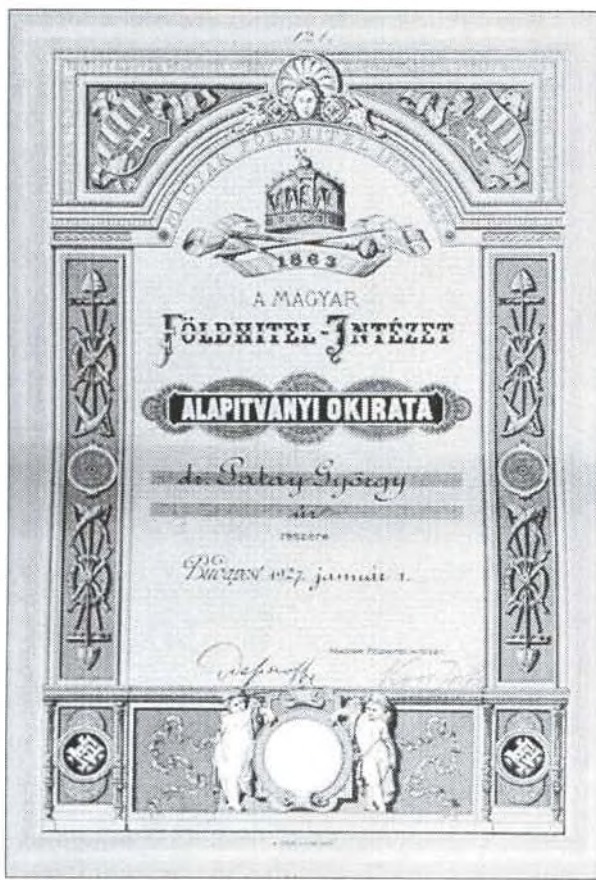
Emellett a korszak sajnálatos módon bővelkedik gazdasági válságokban. A pénzügyi krízisek – egészen az 1920-as évekig – ugyanarra a két fő okra vezethetők vissza. Magyarország gazdaságát alapvetően a mezőgazdaság határozta meg, ami az időjárás szeszélyétől függött. A kiváló gabonatermésű években mindig megelégnült a hitelpiac, míg az aszályos, kedvezőtlen évek általában csődökhöz vezettek, mivel ekkoriban nem volt annyi pénz a gazdaságban, hogy ezeket a konjunkturális zavarokat áthidalja. Ennek ellensúlyozására

alapították 1863-ban a Magyar Földhitelezési Intézetet. A másik hátráltató tényező az volt, hogy a magyar közgazdaság és jogalkotás a pénzügyek terén nem volt eléggé kialakult, így külföldi megoldásokat kellett meghonosítani, ami csak részben sikerült. A tőkehiány

és a gazdasági elmaradottság egymás okai és okozatai voltak, circulus vitiosus, amelyből a magyar gazdaság évtizedeken át nem tudott kimozdulni. Az 1850-es évek az egész világon pangást hoztak; Angliában, Franciaországban és Németországban is a túlzások és az üzérkedések megzavarták a hitel- és a pénzpiac rendszeres működését, s elkerülhetlenné tették összeomlását.¹⁵ A hazai bankélet elsősorban önmagára és Bécs támogatására volt utalva.

Az alkotmány 1867. évi helyreállítása, párosulva a kedvező gazdasági viszonyokkal (bő termés, magas gabonaárak, vasutak építése), a hitelélet fejlődésének is új lendületet adott. Az 1852. évi nyílt parancsot, amely a társulatok alakítását előzetes kormányengedéllyel tette függővé, hatályon kívül helyezték. Ez annyira meghozta az alapítási kedvet, hogy míg 1840-től a

koronázás évéig mindössze 5 bankot hoztak létre, addig 1867-ben 7 nagybank alakult: Pesten a Magyar Általános Hitelbank, Budán a Budai Kereskedelmi és Iparbank, Szegeden két, Pozsonyban, Kassán és Temesváron egy-egy bank. 1869-ben 50, 1873-ban pedig már 122 bank működött Magyarországon.¹⁶ E rohamos fejlődés azonban nem nyugodott egészséges alapokon, számos alapítás üzérkedés eredményeként jött létre. Ezek háttérben értékpapír-spekuláció állt. Amíg a bankszféra ésszerűen követte a gazdaság fejlődését, addig nem is jelentkezett probléma. A tőke főleg három irányba: iparvállalatok alapítása, közlekedési eszközök gyártása, építése és a hitelintézetek kiterjesztése felé mozdult. Az 1869., 1870. és 1871. évi gyenge termés az üzleti életben pangást eredményezett, az iparvállalatok válságos helyzetbe kerültek. 1872-ben a francia hadikárpótlás pénzbőséget idézett elő Németországban, ahol az érdeklődés a Monarchia részvényei felé irányult, amit kihasználtak a spekulánsok, és értékpapír-, továbbá ingatlanüzérkedésbe kezdtek. Ebben az évben 550 pénzületet és csak 15 iparvállalati részvénytársaság alakult. 1873. május 7-én bekövetkezett az, amitől mindenki tartott: a bécsi krach.

Magyar Földhitelezési Intézet alapítványi okirata (kötvénye) 500 Ft-ról (1927)

Mivel Magyarországnak szoros kapcsolatai voltak az osztrák piaccal, ez hazánkban is éreztette hatását, s számos városi és vidéki bankot elsodort magával, évekre megbénítva a hitelintézetek fejlődését. A válság akkora volt, hogy egy időre még az 1862. évi bankaktát is fel kellett függeszteni. A részvényekben való csalódottság a vállalkozási kedvet is visszavetette, így pénzt mindenki a kevésbé jövedelmező, de biztosabb betétekbe helyezte el. Ezek a betétek azonban nem a kisemberek vagyonából tevődtek össze, hanem a nagytőkéből, amelyek nyugaton általában jövedelmező befektetésekben gyümölcsöztek. A takarékpénztárak a betéteket jelzálogüzletbe fektették, amelynek következtében az igénybe vehető rövidlejáratú hitelek mennyisége csökkent. A pénzpiac válsága az egész gazdasági életre hatással volt; az értékpapírok tekintetében a veszteségek növekedtek, a kamatlábak megugrottak, az ingatlanforgalom visszaesett, a követeléseket csak nehezen lehetett behajtani, mindennaposak voltak a csődök és a fizetéseképtelenség bejelentése. A hazai ipar és a vállalkozási szféra helyzetét tovább rontotta, hogy Ausztria és Magyarország között 1850-ben felszámolták a vámsorompókat, így az ország – minden átmenet nélkül – egy sokkal fejlettebb iparvilággal találta magát szembe. 1847-ben az import iparcikkek mértéke 40 millió forint körül alakult, 1870-re ez az érték megtízszereződött, és már 300–400 millió körül állt, ami jelentős tőkét vont el hazánktól.

A konszolidáció az 1880-as évek elején következett be, bár a krach hatásai egyes elemzők – pl. Vargha Gyula – szerint még 1885-ben is érezhetők voltak. 1882–1885 között egyetlen új ipari részvénytársaság sem létesült a nagytőkések támogatásával, ami a részvények iránti bizalmatlansággal volt magyarázható. Így a beruházások mögött általában a pénzintézetek álltak. A stabilizációban nagy szerepe volt a főváros nagyarányú fejlődésének, a megfelelő jogalkotásnak (új kereskedelmi törvénykönyv, váltótörvény, végrehajtási törvény), az államhitelek javulásának, a mezőgazdaság átszervezésének, a modernizálásnak, valamint a helyi érdekű vasutak építésének. Bár az új alapítások száma alacsony, a korábban létrejött és a válságos éveket is túlélő bankok előtérbe kerülése ellensúlyozta ezt. Ebben az időszakban alaptőkét emeltek, továbbá (mivel újra népszerűek lettek) a nyilvánosság körében kiter-

jesztették és változatosabbá tették üzletköreiket. 1880 és 1894 között az országban évente átlagosan 11 bankot és 17 takarékpénztárt alapítottak.¹⁷

A Magyar Általános Hitelbank székháza Budapesten, a József nádor téren, 1910 körül (ma: a Pénzügyminisztérium épülete)

3. A virágkor

A monarchiabeli Magyarország gazdasági fejlődésének virágkora a 19. század utolsó évtizedétől az első világháborúig terjedő időszakra tehető. Ennek nukleuszaként szolgált az, hogy az ország pénzjegyalománya nagymértékben megsaporodott, ami azonban nem idézett elő értékcsökkenést, inflációt. „Európai, sőt mondhatjuk, amerikai méretű volt a haladás ebben a negyedszázadban a gazdasági élet egy másik területén: a hitelintézetekén.”¹⁸ A közgazdasági gondolkodók és a gyakorlati szakemberek hamar megbarátkoztak a külföldi, főleg angol, francia, német elméletekkel, vívmányokkal. Az 1890-es évek közepére már elegendő tőke halmozódott fel, ahhoz, hogy a magyar gazdaság egészséges fellendülése megindulhasson.

Az 1897. évi rossz termés kétségtelenül hatással volt a hitelviszonyokra, de a megfelelő pénzügyi háttér következtében a konjunkturális zavar nem volt érezhető. A termeléshez szükséges tőkét a magyar pénzintézetek záloglevelek és kötvények külföldi piacokon való elhelyezésével tudták biztosítani. A korábbi hibákból tanulva a bankok nem terhelték túl a részvénytőkepiacot nagymennyiségű értékpapír kibocsátásával, a rossz és bizonytalan alapokon álló hitelkérelmeket visszautasították, így likviditásuk sem került veszélybe.

A 20. század elején Magyarországon is megkezdődött a tőkekoncentráció, ami a hazai hitelintézeti rendszer szempontjából a nagybankok kifejlődését jelentette. A pénzületi koncentráció egyik fajtája az volt, hogy a nagyobb bankvállalatok helyi bázisukat egymáshoz közel helyezték el, másik fajtája pedig az érdekek koncentrációja volt, ami a közös pénzügyi műveletek megvalósítását vagy minden érdek egyesítését szolgálta, amiből az egymással versenyző pénzintézetek szövetsége jött létre. Nálunk a fúzió játszotta a legkisebb szerepet, és inkább a fiókhálózat kiépítése volt jelentős, illetve a tőkeemelés volt meghatározó. Az önálló magyar pénzület kedvező irányba lendült, ugyanis az osztrák–magyar

központi jegybank 1900-tól kezdve kezdett kiszorulni a magán pénz- és hitelforgalomból, különösen a leszámítolási piacon, így egyre inkább csak a bankok bankja lett.

A nagybankok kialakulása számos előnnyel járt:¹⁹

- könnyebben használhatták fel a megtakarított tőkét a gazdasági élet egyenletes ütemének biztosítására;

- ha szükséges volt, tartalékaik, betétek egy részét az állam rendelkezésére tudták tartani;

- a hitelezők szempontjából a hitelügyletekkel járó kockázat csökkent;

- összekapcsolták a gyáriparos, a vállalkozó szakértelmét a bankvezérek világgazdasági áttekintésével;

- veszély idején szorosan összetartó érdekközösséget alkottak, így a válságok utáni pangások is rövidebbek lettek.

A tőkekoncentrációnak azonban hátránya is volt, mivel lényegesen megváltoztatta a pénzügyi helyzetét a közgazdasági életben. A szervezett nagybankok befektetéseinek kiválasztása képes volt kihatni az egész gazdasági életre. Ily módon az iparban a vezetés a tőkepiac nagyhatalmainak kezébe került. Emellett a helyi érdekekkel szemben sokkal közönyösebbek voltak, mint a kisebb vidéki hiteltársaságok, takarékszövetkezetek. Az individualizmus háttérbe szorult, az egyéni szempontok egyre lényegtelenebbek lettek, továbbá a kapcsolat a bankvezérek és az ügyfelek között is elszemélytelenedett. A nagybank egyre inkább „gépezet”-té vált, amelyet általános szempontok irányítottak.²⁰

Ennek eredményeként 1909 végén 15 olyan pénzügyi intézet volt, amelynek saját tőkéje meghaladta a 10 millió koronát. Ezek az intézetek rendelkeztek a hazai hitelállomány több mint egyharmadával. Legtöbbjüknek kiépített városi és vidéki fiókhálózata volt. Jórészt a nagybankok uralták a teljes jelzálogpiacot, és a folyószámlaüzlet is csaknem kizárólag az ő érdekkörükbe tartozott.

A pénzügyi intézetek biztonságosabb, ésszerű – mai szóval élve prudens – működése következtében a válságos években a mezőgazdaságot is képesek voltak már finanszírozni. Ekkorra a bankok is fantáziát láttak az ipari vállalkozásokban, így ezekhez a beruházásokhoz nagy összegeket kölcsönöztek.²¹ A magyar bankok tehát a közgazdaság mindenesei lettek, ami – szomorú módon – a vállalkozási kedv hiányával magyarázható, ugyanis a tőkebőség idején a tőke nem a vállalatokba,

hanem betétként a hitelintézetekbe, főleg takarékpénztárakba vándorolt. A magyarországi hitelintézetek legfontosabb üzletága továbbra is a jelzálogkölcsön maradt. Egy agrárországban ez magától értetődő, mert a hitelezéshez jóval kevesebb mobil eszköz áll rendelkezésre, mint hitelképes ingatlan. Emellett a községi kölcsönök piaca is nagy fellendülést mutatott. Tulajdonképpen a jelzálogkölcsön csoportjába tartozik, de már az akkori tudomány is külön kezelte, mivel a törvényhatóságok (önkormányzatok) és közérdekű társulatok finanszírozását a nagy tőkeigény miatt csak megfelelő méretű hitelintézetek tudták viselni. A hazai bankrendszer harmadik legvirágzóbb aktív üzletága a váltóleszámítolás volt. Ez a likviditás szempontjából sokkal előnyösebb, mint a többnyire hosszú időre lekötött jelzálogkölcsön.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület első épülete

A jogalkotás azonban sajnálatos módon továbbra is adósa maradt a hiteléletnek, pusztán a kereskedelmi törvényről szóló 1875:37. törvénycikk egyes passzusai nyújtottak némi eligazítást, különösen a kölcsön tekintetében. Tehát a bankügyletek teljes körét nem szabályozták, ami viszonylagos jogbizonytalanságot eredményezett.²²

A jogalkotás azonban sajnálatos módon továbbra is adósa maradt a hiteléletnek, pusztán a kereskedelmi törvényről szóló 1875:37. törvénycikk egyes passzusai nyújtottak némi eligazítást, különösen a kölcsön tekintetében. Tehát a bankügyletek teljes körét nem szabályozták, ami viszonylagos jogbizonytalanságot eredményezett.²²

Az 1900-at követő két évtized jelentős pénzügyi intézetei: a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (alapítva: 1839), a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (1841), a Első Magyar Iparbank (1864), a Magyar Általános Hitelbank (1867), a Magyar Általános Földhitel Részvénytársaság (1871), a Magyar Alkuszbank (1872), a Magyar Királyi Postatakarékpénztár (1886), a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank (1890), a Budapesti Giro- és Pénztári Egylet (1894).

Az akkori hazai pénzügytudomány szorosan kapcsolódott és összefonódott az osztrákkal, de mégis találkoztunk magyar gondolkodókkal és szakirodalommal; közülük említhető Halász Sándor, Mandelló Gyula, Kmety Károly, Exner Kornél, Beöthy Leo, gr. Lónyay Menyhért, Vargha Gyula, Földes Béla, Mariska Vilmos.²³

4. Az első világháború

E korszak végét az első világháború szomorú évei jelentették. A magyar állam már a háború előtt is hiánnyal küzdött a fegyverkezés nagy kiadásai és a külpolitikai feszültség folytán bekövetkezett gazdasági hanyatlás miatt. A helyzetet tovább nehezítette a korona értékének fokozatos csökkenése. Az infláció 1918

végére meghaladta az 500%-t; míg 1914 júliusában egy öttagú munkáscsalád élelmezési szükséglete 100 egység volt, addig 1918 októberében ez az érték 561,3 lett.²⁴ A rendkívüli hadikiadásokat a Monarchia nemzetgazdaságai nem tudták önerőből fedezni, ezért a közös jegybank vett fel hiteket, és adott kölcsön egy bizonyos paritás alapján a két országnak. 1916 után ez az arány felborult, és a háború végén Ausztria 25,059 millió, Magyarország pedig 9,909 millió koronával tartozott a jegybanknak, holott a kvóta arányában 14,342 millió adósságot csinálhatott volna. Ausztria tehát a magyar közgazdaság hátrányára fokozottabb mértékben rontotta a közös valutát.²⁵ A pénzügyi megrendülése és a hitelviszonyok ezzel járó bizonytalansága a pénzügyi élet számára addig ismeretlen tüneteket idézett elő. A gazdasági élet egyensúlya teljes mértékben megbomlott, a termelés már nem tudta kielégíteni az óriási mértékben növekvő fogyasztást.

A mezőgazdasági termények, továbbá az állattalomány, főként a lovak jó áron történt eladása nagymértékben gyarapította a vidéki lakosság pénzkészleteit, ami a betétek emelkedésében jutott kifejezésre. A hadikölcsönök jegyzése mellett a bankokba még így is annyi betétet tettek az emberek, hogy a hitelintézeteknek nem kellett kifizetéseiket felfüggeszteni, mivel inkább abban voltak gondjaik, hogy a hirtelen felgyülemlett tőkét hogyan helyezték el. A hadiszállításokkal kapcsolatosan több pénzügyi intézet is a mezőgazdaság felé fordult, mivel felismerték, hogy a magyar földből hozzáértéssel és megfelelő beruházásokkal az addiginál jóval nagyobb jövedelmet lehet biztosítani. 1914-től 1916-ig tartott ez a kedvező állapot, amikor az infláció inkább fokozta a termelést, mintsem káros hatásai jelentkeztek volna a gazdaságban. Az általános hadi helyzetnek megfelelően, bízva a végső győzelemben, amely a Monarchiának a Balkánon és a Közel-Keleten jelentősebb befolyást biztosított volna, a nagybankok is ebben az irányban kezdtek terjeszkedni. Elsőként a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, majd a többiek is. A Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az Osztrák Hitelintézettel és több elsőrendű német bankkal szövetkezve létrehozta az Osztrák–Magyar Orient-Csoportot, amely kezdetben Törökországra terjesztette ki működési körét.²⁶

1917-től kezdve, a háború két utolsó évében a magyar gazdasági élet a kimerülés és az áruhiány miatt károsan vergődött, ugyanakkor a bankmérlegek a pénzhígítás nyomán hatalmas forgalmat, a papírvagyont megnövekedését mutatták. A látszólagos, nagyfokú gyarapodás leple alatt azonban az összeomlás rejtőzött, ami a közép-európai hatalmak vereségével valósággá vált. A pénzügyi élet ekkor már olyan nagy mennyiségű fizetőeszköz került, hogy a nagy áruhiány az értékbecslést teljesen lehetetlenné tette. A betéti kamatok átlagosan 3%-ra estek vissza. Számos bank külföldi valutáit és devizáit jó nyereséggel még ekkor eladta, nem gondolva arra, hogy a korona értéke a későbbiekben még mekkorát fog zuhanni.²⁷

Már a háború kitörésekor előre látható volt, hogy az utána – mind az állam, mind a magánosok részéről – mutakozó nagy hitelszükségletnek csak abban az esetben lesznek képesek megfelelni, ha kellő tekintélyű és megfelelő tőkével rendelkező önkormányzati szerve lesz az országnak, amely a bankok működésének irányításával és anyagi támogatásával segítségükre siethet. Ennek megfelelően nevezetes pénzügyi esemény volt a Teleszky János ny. pénzügyminiszter koncepciója szerinti 1916:14. törvénycikk elfogadása a Pénzügyi Központ alapításáról.²⁸ Az intézmény célja a kisebb hitelintézetek üzemeltetésének ellenőrzése, bajba jutásuk esetén megsegítése, illetve szükség esetén oly módon történő felszámolása volt, hogy a betevők ne veszítsék el pénzüket. A szövetkezeti forma tagjai részben a pénzügyi intézetek, takarékpénztárak, hitelszövetkezetek, alapítványi pénztárak voltak saját tőkéjük arányában, amelyet az állam 125 millió koronával egészített ki.²⁹ A Pénzügyi Központ kétféle üzletrésze közül a B sorozatúakat a Magyar Királyi Államkincstár, az A sorozatúakat a többi résztvevő vette át. A tagok saját tőkéjük minden 4000 pengőt kitevő része után 40 pengő üzletrészt voltak kötelesek átvenni. A Központ szervei: a közgyűlés, a három kúria (a pénzügyi intézetek alaptőkéjének nagysága szerint) és az igazgatóság voltak.

5. A Magyar Királyság

Az elvesztett háború és annak következményei: a forradalmak, illetve a román megszállás a gazdasági élet egyetlen ágában sem okozott olyan rombolást, mint a pénzügy terén. A vereséggel járó terhek, a megszálló katonaság és különféle idegen bizottságok ellátásának költségei az államháztartási hiányt tovább fokozták. A trianoni szerződés elfogadása és ratifikálása sem járt enyhüléssel, a szomszédos országokkal való kereskedelem nem indult meg, hazánkkal szemben megmaradt a bizalmatlanság. Különösen az infláció és a békekötés jóvátételre vonatkozó feltételei tették bizonytalaná az állam pénzügyi helyzetét és vele együtt az egész gazdasági életet.

Mégis, az első világháborút követően kezdődhetett meg az önálló hazai pénzügyi – fiskális és monetaris – politika, jog és tudomány fejlődése. A legfontosabb feladat a gazdaság stabilizálása, a korona értékének visszaállítása volt. E folyamat egyik első lépésének tekinthető a független magyar jegybank megalakítása. 1921. július 11-én, az 1921:14. törvénycikkkel alapították meg a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet, amely az Osztrák–Magyar Bank forgalomban levő bankjegyeit államjegyekre cserélte ki, folytatta annak váltódiszkont-, lombard- stb. üzleteit, illetve a magángazdaság és az államkincstár szükségleteire további, növekvő mennyiségű, fedezetlen államjegyet bocsátott ki.

A Jegyintézetet, a szanálási terv részeként, 1924 áprilisában a Magyar Nemzeti Bankról (MNB) szóló 1924:5. törvénycikk alapján át is szervezték. Ezt

követően, 1924. május 24-én, részvénytársasági formában alakulhatott meg, és egy hónappal később, június 24-én kezdte meg működését a hazai központi bank. Az intézmény alaptőkéje 30 millió aranykorona volt, amely 300 ezer, egyenként 100 aranykorona

névértékű részvényre osztott. Az alaptőke 39,5%-a került állami tulajdonba, a többit magánbefektetők, döntően vállalatok jegyezték le.³⁰ A jegybank üzletei: a) váltók, értékpapírok, warrantok leszámítolása; b) kézizálogra nyújtott kölcsönök; c) letét-, betét- és giroüzlet; d) saját pénztárra szóló utalványok kiállítása; e) bizományi ügyletek (inkasszó stb.) ellátása; f) arany és ezüst vétele-eladása; g) devizák és váltók vétele-eladása. Érdekesség, hogy amíg az Osztrák–Magyar Bank jelzálogkölcsön-üzletet is folytathatott, addig az MNB alapszabályai erről nem szóltak. A bankjegyek fedezete az aranyat és ezüstöt tartalmazó érckészletből, illetve értékálló külföldi valutákból, devizákból tevődött össze.³¹ Szervezeti felépítését tekintve az MNB élén az elnök és a két alelnök állt; a döntéshozó szerv a főtanács, tagjai az elnök és 13 főtanácsos volt; a főhatalom – a részvénytársasági formának megfelelően – a részvényesek összességét képviselő közgyűlés kezében összpontosult; az üzletvezetőség a vezérigazgatóból és 3–5 igazgatóból tevődött össze; emellett az államfő kormánybiztost rendelt a bank mellé. Az MNB létrehozása után, már 1924 júliusában folyósították a népszövetségi kölcsön 40%-át, amellyel sikerült megállítani az inflációt. A kölcsön jelentős része – a fizetési hiány pótlása mellett – a bank ércfedezetének alapjául is szolgált. A jegybank elsődleges feladatául a világháború során elértektelenedett korona valorizációját tűzték ki. Ez olyannyira éreztette hatását, hogy már az 1924–1925. évi költségvetés 63 millió korona többlettel zárult. Az infláció visszaszorítása azonban sajnálatosan a későbbiekben is kiemelkedő kérdés

maradt, amelyet csak nehezített a nagy világgazdasági válság. A pénzügyi krízis 1931 júliusában elérte Magyarországot is. Az MNB ettől kezdve – mivel hatáskörébe került a devizagazdálkodás felügyelete is – egészen az 1990-es évek elejéig a kötött devizagazdálkodás megvalósítója volt, e téren ellátta a hatósági jogköröket, amelyekhez gazdaságpolitikai felelősség és hatáskör párosult. Ennek az intézkedésnek akkoriban kettős értelme volt; egyfelől az, hogy a rendelkezésre álló idegen valuták olyan célokat szolgáljanak, amelyekhez nemzeti vagy közgazdasági érdekek fűződnek, másfelől az, hogy fizetési eszközök és követelések pengőben ne jussanak olyan mértékben külföldiek kezébe, hogy kínálatuk a magyar valuta értékét kedvezőtlenül tudja befolyásolni.

Az inflációval együtt nemzeti elszegényedés következett, amelyet leginkább a kistőkések és a munkájukból élők szenvedtek el, s amelyben „az álkonjunkturának a törvényes rendszabályokat kijátszó élvezői és a tőzsdén sikerrel dolgozó emberek boldogulnak könnyen.”³² A tőzseforgalom olyannyira megélné, hogy míg 1913-ban 1,1 millió részvényt adtak-vettek, 1917-ben már 6,6 volt az éves mutató, 1920-ban 93,9, 1923-ban pedig 250 millió értékpapír forgott, főként a spekulánsok keze alatt. A jegybank mindezek mellett átvette az állami számlák vezetését, az államadósság kezelését. Kamat- és hitelpolitikájával, váltóleszámítolási el-

A Magyar Nemzeti Bank részvénye 100 koronáról (1924)

A Magyar Nemzeti Bank (volt Osztrák–Magyar Bank) épülete

veivel és gyakorlatával irányította az ország hitelletét, befolyásolta a bankrendszer működését. 1926. december 27-én megjelent az új nemzeti valuta, a pengő, amely 1927. január 1-jétől állandósult.³³ Az áttérés az akkori bank- és hitelletben valójában csak kisebb technikai fennakadásokat okozott.

A Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) 1930-ban történt megalakulásától kezdve a mai napig részvényese és aktív tagja az MNB-nek.³⁴

A kezdeti nehézségek a hitelintézeteket sem kerülhették el. Az ország megcsonkítása után az 1992 bank és takarékpénztárból csak 674 maradt fenn. Mivel a hitelélet legerősebb szereplői a fővárosban voltak, így ez a tökében erősebbeket jelentette.³⁵ Ennek ellenére nagy feladatot rótt a pénzügyintézetekre a trianoni békeszerződés előtti bankhálózat átszervezése. A legtöbbet azok a bankok vesztették, amelyek érdekeltségei az elszakított területekre kerültek, mivel azok áldozatul estek az ottani államosításnak, illetve akiknek – az infláció elszabadulása miatt – idegen valutában voltak kötelezettségeik. A pénzügyintézetek mérlegei a fizetőeszköz értékének folytonos változása következtében nem juttatták kifejezésre a valóságos helyzetet. A nagybankok, mivel látták, hogy a tőzsdén nagyobb lett a részvények iránti bizalom és kereslet, felemelték alap-tőkéjüket. Azonban ez a tőkegyarapodás is csak lát-szólagos volt, a pénzhígítás következtében túlnyomó része elveszett, elértektelenedett. A hazai pénzügyintézetek alaptőkéje 1921-ben 4,6 milliárd korona volt, míg 1925-ben 2932 milliárdra emelkedett.³⁶ Az álkonjunktúra korszakát a fizetőeszköz (pengő) stabilizációja (1927) zárta le. Az értékpapírok iránti érdeklődés megszűnt, a tőzsde egy csapásra kihalt, a lakosság a rohamos áresések következtében elvesztette pénzét. A pénzérték állandósulásának következménye a pénz fokozódó megbecsülése volt, ami a kereskedelmi forgalomban, a mezőgazdaságban és a gyáriparban is a hosszabb lejáratú hitelekre történő áttérést eredményezte, illetve megkezdődött az értékálló dolgokba fektetett tőkék lassú visszaszivárgása a pénzgazdaságba. Mivel a gazdaságban nem volt megfelelő mennyiségű pénz és tőke, ezért külföldről kellett azt pótolni; fő hitelezőnk az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Svájc volt. Ennek jóval több mint egyharmada a Magyar Nemzeti Bankra és a hitelintézetekre, egyharmada ipar- és bányavállalatokra, csaknem egyharmada a mezőgazdaságra, a megmaradó rész a kereskedelemre és egyéb foglalkozásokra esett.³⁷ A magyar bankok kapcsolatai a gyáriparral az első világháborút követően sem változtak meg. Az ipari vállalkozások hitelszükségleteit szinte kizárólag a hazai pénzügyintézetek látták el, még szabad devizagazdálkodás idejében is.

Az 1920-as évek pénzügyintézeti rendszeréről a következők mondhatók el. A magyarországi bankok és takarékpénztárok csaknem kivétel nélkül részvénytársasági formában működtek, a budapesti bankoké volt a vezető szerep. Hazánk tőkeszegénységének következtében általánosságban gyenge volt a tőkeerő, amihez jelentős tartalékolás párosult. A jelzálogüzletág jelentős fejlődésnek indult, különösen a vidéki pénzügyintézeteknél, ahol ez olykor már a likviditást is befolyásolta, mivel az ingatlanalapú biztosíték mobilizálása általában lassú. Valamennyi ágazat, így a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés is általában a pénzügyintézetekre volt utalva, ami a bankok nagy befolyását eredményezte a gazdasági fejlődésre.

A pénzügyi világválság során – a vezető osztrák pénzügyintézet, a Creditanstalt bukását követően – a hitelezők visszakérték a legtöbb külföldi rövidlejáratú kölcsönt, amelynek fedezetére igénybe kellett venni a központi bank érckészletét, ami azt eredményezte, hogy a jegybank 1927 végén meglévő 317,5 millió pengő értékű nemesfémvagyonra 1931. július 14-ére 138 millióra apadt le.³⁸ Mivel tartani lehetett attól, hogy a belföldi betéteseket és befektetőket is magával ragadja ez a bizalmatlanság, a jegybank július 14-én háromnapos bankzárlatot rendelt el, amelyet július 17-én annyiban oldott fel, hogy a betétek 5%-át, de legfeljebb 1000 pengőt lehetett csak kifizetni. A hitelintézetek mozgási szabadságát az Országos Hitelügyi Tanács is erősen korlátozta, amelynek joga volt az adósokkal szemben bírói úton érvényesíthető legmagasabb kamattételek, egyszersmind a betétek után fizetendő kamat megállapítására is.³⁹ Ez befolyásolta a bankoknak a gyárakkal való kapcsolatait is, amelynek eredményeként kénytelenek voltak csökkenteni ipari érdekeltségeiket. Míg 1924-ben a hitelintézetek érdekeltsége az iparban 20% körül alakult, addig 1937-ben ez 3,2 %-ra mérséklődött.⁴⁰

1934-ben megkezdődött a gazdasági javulás, az államháztartás helyreállt, és a pénzügyi viszonyok is normalizálódtak. Ennek ellenére még 1936-ban is lassan emelkedett az ország tőkemennyisége, és csak a pénz forgalmi sebességének meggyorsulása, továbbá a készpénzfizető forgalom növekedése volt tapasztalható. 1938 nagy változást hozott, mivel az ország fegyverkezési szabadságának elismerése után a Darányi-kormány felállította az elkövetkező öt évre az ún. milliárdos (győri) programot, amelyből 600 millió a haderő fejlesztését, 400 millió pedig gazdasági és szociális célokat szolgált. Az állam rendezte korábbi adósságait, amelyekkel a bankoknak és az iparvállalatoknak tartozott, így a pénzügyintézetek is könnyebben láthatták el a kormányprogrammal összefüggő hiteligényeket. A háborús események és az ezzel összefüggő fegyverkezés fokozása, illetve meggyorsítása következtében az eredetileg öt évre tervezett program végrehajtása sokkal rövidebb idő alatt sikerült. A politikai és gazdasági élet szoros összefüggése még sohasem mutatkozott meg olyan nyilvánvalóan, mint ezekben az években. A II. világháború kezdeti, sikeres éveiben is megkezdődött a pénz, a betétek kivétele a hitelintézetekből, ami próbára tette a bankokat, mivel ezen felül az állam évente 13 millió pengő beruházási hozzájárulást állapított meg a pénzügyintézetek számára, így fizetéseik fedezésére tőketartalékukat is igénybe kellett venniük.⁴¹ Mindez azt eredményezte, hogy a Magyar Nemzeti Bank szerepe erősödött a magángazdasági életben. Az ötéves terv pénzügyi végrehajtása során a pénzpiac teljesen az állami beruházások és hitelműveletek hatása alá került. A Magyar Gazdaságkutató Intézet adatai alapján 1927-ben 511, 1931-ben 420, s 1940-ben már csak 327 hitelintézet működött Magyarországon. A II. világháború során a trianoni szerződéssel elcsatolt területek fokozatos visszatérése a

hitelintézetekre a zavaros évek miatt nem gyakorolt nagy hatást. A háború előtti szerzők, bízva a kedvező kimenetelben, a békés idők munkájára bízták az elemzést, a háború utániak pedig már nemigen foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

Érdekes módon a németeket kiszolgáló Szálasi-vezetés nem adta fel az önálló pénzügypolitikát. Gyakorlati jelentősége ennek már nem volt, hiszen Szálasi hatalomra jutásának idején a szovjet csapatok már áttörték a Kárpátok vonalát. Az MNB deviza- és aranykészlete Nyugatra került, ami nehezítette a háború utáni konszolidációt. A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés se foglalkozott monetáris kérdésekkel, így percek alatt a világ addigi legnagyobb inflációja köszöntött Magyarországra. A milpengős világ semmilyen pénzügyi lehetőséget sem adott a békés termelés pénzügyi megalapozásához.

A Trianon előtti pénzügyintézetek legtöbbje túlélte az első világháborút, és továbbra is vezető szerepben maradt. Az 1920–1930-as évek legjelentősebb hitelintézetei: Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (1839), Magyar Általános Hitelbank (1867), Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (1841), Magyar Pénzügyintézetek Jelzáloglevélkibocsátó Szövetkezete (1926), Budapest Székesfőváros Községi Takarékpénztár Rt. (1928). Az 1916-ban alapított Pénzügyintézeti Központ, mint hatóság ebben a korszakban is ellátta feladatait. Az 1926. évi alapszabály-módosítás leginkább a nyereségfelosztásra vonatkozó szabályokat módosította.

A két világháború közötti időszak leginkább az önálló magyar közgazdasági és pénzügyi tudománynak teremtett virágzó termőterületet. Ekkor születtek azok a munkák, amelyeket – érthető és világos nyelvezetüknek és gondolkodásmódjuknak köszönhetően – még a szocializmust követően is újra fel lehet használni. A korszak legjelentősebb képviselői: Márffy Ede, Heller Farkas, Mariska Vilmos, Szádeczky-Kardoss Tibor, Varga István, Alföldi Antal, Surányi-Unger Tivadar, Schack Béla, Teleszky János, Kuncz Ödön és sokan mások.⁴² Ebben a negyedszázadban állandóan napirenden volt a pénzügyintézeti reform kérdése, amely a következő feladatokat jelentette (ezekből, sajnálatos módon, alig valósult meg néhány):⁴³

- a hazai hitelintézeti hálózat arányos csökkentése,
- a letétügylet törvényes szabályozása,
- a pénzügyintézeti kamara felállítása,
- egységes pénzügyintézeti ügyvitel,
- kötelező revízió,
- pénzügyintézeti tisztviselők intézetközi nyugdíjalapja,
- szolgálati pragmatika.

6. Az átmenet és az államosítások évei

A második világháborút követően a Magyar Nemzeti Bank közreműködésével valósult meg a pénzügyi-gazdasági stabilizáció. Ennek egyik legszembetűnőbb eleme az 1946. augusztus 1-jén megjelent új fizetőeszköz, a forint bevezetése. Az ezt követő, több mint négy évtizedig tartó időszak az egypártrendszeren alapuló népköztársaság, a szocializmus kiépítésének

éveivel kezdődött. Ez a hazai hitelélet szempontjából az államgazdaság logikájának megfelelő intézményrendszer kialakítását és működtetését jelentette. A világháborút követően is világszínvonalú magyar bankrendszerre a legnagyobb csapást a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyintézeti Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonba vételéről szóló 1947:30. törvény mérte, amely decemberben lépett hatályba. A jogszabály 3. § (2) bekezdése kimondta:

„Az állami tulajdonbavétel a Magyar Köztársaság kormányának rendeletével megállapított időpontban, legkésőbb az 1948. évi március hó 31. napjáig történik.”

Így – a több mint egy évszázadot megélt – hitelélet és pénzügyi rendszer, amely a reformkortól folyamatosan, a kisebb visszaesések ellenére is virágzott és fejlődött, mintegy három-négy hónap leforgása alatt eltűnt és feledésbe merült.

1948 második felében alakították ki a Magyar Nemzeti Bank mint szocialista jegybank funkcióit, beleértve a vállalatok finanszírozását is. Az MNB ettől kezdve egészen 1987-ig a jegybanki hatáskörök mellett kereskedelmi banki feladatokat is ellátott. Az 1947:30. törvény rendelkezései ellenére az állam 1967-ben lett százszázalékos tulajdonos, ugyanis a külföldi részvényeseket csak ekkor sikerült kártalanítani. Ezzel a lépéssel megvalósult a központi bank pénzforgalmi és hitelmonopóliuma, így a korábbi kétszintű bankrendszert egyszintűvé alakították át. A jegybank korábbi státúumát az 1948:31. és 1948:45. törvénnyel lényegesen módosították. Ennek eredményeként az MNB, mint államosított központi bank, a monetáris politika önálló meghatározását és függetlenségét elveszítette, irányítása a kormányzat, a párt fennhatósága alá került. Később, a Pénzügyintézeti Központ megszüntetésével a központi bank látta el a pénzügyi kapcsolatos valamennyi hatósági feladatot is. Az MNB státusát szabályozó 1967. évi 36. törvényerejű rendelet sem rendezte a jegybank és az államhatalom viszonyát, a Minisztertanács továbbra is felügyelet gyakorolt.⁴⁴

Az állami tulajdonba vétellel a kereskedelmi bankokat és a takarékpénztárakat sorra felszámolták, amit némi iróniával akár szocialista bankkoncentrációnak is nevezhetünk. 1948-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vette át a külkereskedelemmel összefüggő fizetési forgalom kezelését. 1950-ben azonban átszervezték, jogutódja a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) Rt. lett. Ezt követően az MKB kizárólag csak a jegybank megbízásából látott el nemzetközi bankári tevékenységet, ugyanis a külkereskedelem fizetési forgalma is zömmel az MNB-n keresztül történt.⁴⁵ Szintén 1948-ban alapították a Magyar Beruházási Bankot, amelynek feladata az állami és a vállalati beruházások pénzügyi lebonyolítása és ellenőrzése volt, majd 1951–1952-ben átvette a Magyar Nemzeti Banktól az építőipari vállalatoknak történő hitelnyújtást és számlavezetést. 1972-ben a Magyar Beruházási Bank

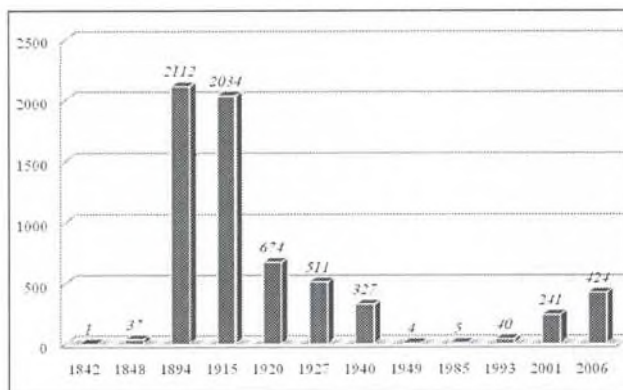
elnevezése Állami Fejlesztési Bankra változott, ez egyben tevékenységének módosulását is jelentette. Ennek következtében a vállalati, különösen az építőipari beruházások hitelezése és számláinak vezetése átkerült a Magyar Nemzeti Bankhoz.⁴⁶ 1949-ben, a lakosság bankműveleteinek ellátására hozták létre az Országos Takarékpénztárat (OTP), amely főként lakossági betétgyűjtéssel és hitelek kezelésével foglalkozott. A következő években az OTP hatás- és tevékenységi köre fokozatosan szélesedett; először ingatlanügyekre kapott engedélyt, később tevékenysége kiterjedt a belföldi devizaszámla-vezetésre, valutaváltásra. 1972-től kezdve átvette az MNB-től a helyi tanácsok bankjának funkcióit, így az akkori önkormányzatok számára is végzett banki tevékenységet.⁴⁷ A szocializmus évtizedeiben a hitelélet intenzitása lecsökkent, számos ügylet (pl. követelés-leszámitolás, tartós bérlet, váltó) teljesen eltűnt a gyakorlatból, és olykor még a tudomány számára is feledésbe merült. Ez az állapot az 1988–1990-es fordulatokig tartott. Az 1968. évi új gazdasági mechanizmus élénkítette ugyan a pénzforgalmat is, de igazán átütő változásokat nem eredményezett.

Jegyzetek

- ¹ Lásd: Eckhart Ferenc: *A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941.* (Budapest, Posner Grafikai Műintézet, 1941. 16. p.; a továbbiakban: Eckhart, 1941).
- ² Iványi-Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848* (Pécs, 1927. 55. p. skk.)
- ³ *Közgazdasági lexikon.* Szerk. Halász Sándor, Mandelló Gyula (Budapest, Pallas, 1898. 322. p.)
- ⁴ Már az írás ajánlása sem mindennapos: „Honunk szebb lelkű asszonyinak [...] Vegyék, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről szölok, s ami belőle foly; a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, így előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve.”
- ⁵ Ez azért érdekes, mert Magyarországon az ésszerűtlen hitelkihelyezések és a biztosítékok nem megfelelő elbírálása, értékelése, azaz a rossz hitelbírálat, illetve annak hiánya is hozzájárult az 1990-es évek bankbotránnyaihoz. Ezekről részletesen lásd: Botos Katalin: *Magyar pénz- és tőkepiaci rendszer* (Budapest, Osiris, 2001).
- ⁶ Eckhart, 1941, 20. p. Vö.: Sombart, Werner: *Der moderne Kapitalismus*, III. kötet, 219. p.
- ⁷ Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* (Budapest, 1896, 67. p.)
- ⁸ Eckhart, 1941, 18. p.
- ⁹ Dessewffy Emil: *Alföldi levelek* (1842, 281. p.)
- ¹⁰ *Közgazdasági lexikon*, 1898, 325. p.
- ¹¹ Az országos bankok eszméje szerint a Monarchiában a központi bank mellett minden egyes tagországban külön bankot állítottak volna fel (ezek az ún. országos bankok), amelyek között 101,5 millió forintot osztottak volna szét, amelyből Magyarország 25 milliót kapott volna.
- ¹² Révai Kereskedelmi, Pénzügyi és Ipari Lexikona. Szerk. Schack Béla (Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1929, 210. p.)
- ¹³ Eckhart, 1941, 47. p.
- ¹⁴ Lásd: Kamara 1860–62. évekről, 311., 324. p.
- ¹⁵ Eckhart, 1941, 44. p.
- ¹⁶ *Közgazdasági lexikon*, 1898, 325. p.
- ¹⁷ *Közgazdasági lexikon*, 1898, 326. p.
- ¹⁸ Eckhart, 1941, 161. p.

Melléklet

A magyarországi pénzintézetek számának alakulása

Forrás: *Közgazdasági Lexikon.* Szerk. Halász Sándor–Mandelló Gyula (Budapest, Pallas, 1898); Eckhart Ferenc: *A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941* (Budapest, Posner Grafikai Műintézet, 1941); *Bankjog.* Szerk. Petrik Ferenc (Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2003); www.pszaf.hu

- ¹⁹ Részletesebben lásd: Eckhart, 1941, 170–172. p.
- ²⁰ Érdemes elgondolkozni azon, hogy ezek az előnyök és hátrányok máig nem változtak. Az Eckhart által 1941-ben használt „gépezet”-hasonlat pedig zseniálisan érzékelteti a mai (2008!) pénzügyi gondolkodásban is elterjedőben lévő „financial industries” kifejezést, amit magyarra talán pénzügyi ágazatoknak, iparágaknak lehet fordítani. Bővebben lásd: Vértessy László: *The Place and Theory of Banking Law – or Arising of a New Branch of Law: Law of Financial Industries* (Collega, különszám, 2007).
- ²¹ Tipikusan „porosz utas” fejlődés, mivel kereskedelmi adottságaink szűkre szabottak voltak – a hazai tengeri árumozgatás elhanyagolható volt –, a tőke az ipari befektetésekbe vándorolt, hasonlóképpen, mint Németországban.
- ²² Sajnálatos, hogy erre mind a mai napig nem került sor, és olyan mindennapos ügyletek, mint a lízing vagy a faktoring nem is szerepel érdemben a hatályos joganyagban. Az új Polgári törvénykönyv koncepciója sem kívánja rendezni ezeket a szerződéstípusokat.
- ²³ *Közgazdasági lexikon*, 1898; Kmety Károly: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog* (Budapest, Politzer Zs., 1897); Exner Kornél: *Magyar pénzügyi jog* (Budapest, Athenaeum, 1910); Beöthy Leo: *A bankügy elmélete* (Budapest, 1875); gr. Lónyai Menyhért: *A bankügyről* (Budapest, 1875); Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* (Budapest, 1896); Földes Béla: *Az államháztartástan: Pénzügytan* (Budapest, Politzer, 1900); *Közgazdasági értekezések.* I–II. (Budapest, Politzer, 1902); Mariska Vilmos: *Pénzügytan* (Pest, 1911)
- ²⁴ Eckhart, 1941, 210. p.
- ²⁵ Teleszky János: *A magyar állam pénzügyei a háború alatt* (1927, 383. p.)
- ²⁶ Katona Béla: *Magyarország közgazdasága* (Közgazdasági Évkönyv az 1916. évről, 1916, 213. p.)
- ²⁷ Eckhart, 1941, 216. p.
- ²⁸ Részletesebben lásd: Nyári Gál: *A Pénzügyi Központ története 1916–1993.* 1. köt. *Első huszonöt éve, 1916–1941.* 2. köt. *A Pénzügyi Központ története 1941-től napjainkig* (Budapest, Pénzügyi Központ, 1997)
- ²⁹ Ennek alapján a mai PSzÁF, az OBA és az intézményvédelmi alapok egy sajátos keverékeként tekinthetünk rá.
- ³⁰ Földes Gábor: *Pénzügyi jog* (Budapest, Osiris, 2005, 279. p.)

- ³¹ *Tolnai Nagylexikon* (Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt, 1926–1930)
- ³² *Kamara*, 1923, 329. p.
- ³³ Az infláció nagyságát jól érzékelteti, hogy 1 pengő 12 500 papirkoronát ért.
- ³⁴ <http://www.mnb.hu/>
- ³⁵ Buday László: *A megcsonkított Magyarország* (Budapest, 1921, 140. p.)
- ³⁶ Kelemen József: *A magyar hitelügy története a legújabb időkig* (Budapest, 1938, 3. tábla alapján)
- ³⁷ Részletesebben lásd: Surányi-Unger Tivadar: *Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy* (1936, 452. p.).
- ³⁸ Eckhart, 1941, 309–311. p.
- ³⁹ Lásd: *Ungarische Wirtschaftsjahrbuch* 1932, 328. p. (Kresz Károly) és Eckhart, 1941, 313. p.
- ⁴⁰ Lásd: *Ungarische Wirtschaftsjahrbuch* 1940, 383. p. (Stein Emil)
- ⁴¹ Bővebben lásd: Nötel Rudolf: *A beruházási politika pénzügyi hatásai* (Budapest, 1940)

- ⁴² Márffy Ede: *A magyar pénzügyi jog kézikönyve* (Budapest, Grill, 1930); Szádeczky-Kardoss Tibor: *Magyarországi pénzügyintézetek fejlődése* (1928); Varga István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése* (1932); Alföldi Antal: *A budapesti pénzügyintézetek története napjainkig* (1928); Surányi-Unger Tivadar: *Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy* (1936); Révai Kereskedelmi, Pénzügyi és Ipari Lexikona. Szerk. Schack Béla (Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1929); Teleszky János: *A magyar állam pénzügyei a háború alatt* (Budapest, MTA, 1927); Kuncz Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltó jog vázlatja* (Budapest, Grill, 1928)
- ⁴³ Révai Kereskedelmi, Pénzügyi és Ipari Lexikona, 1929, 209. p.
- ⁴⁴ Földes Gábor: *Pénzügyi jog*, (Osiris, 2005, 280.p.)
- ⁴⁵ *Bankjog*. Szerk. Petrik Ferenc (HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2003, 15. p.)
- ⁴⁶ *Bankjog*. Szerk. Petrik Ferenc (HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2003, 15. p.)
- ⁴⁷ www.otp.hu

A bécsi Jog- és Alkotmánytörténeti Intézet* a Bécsi Egyetem Jogtudományi Karának szervezeti egysége, nemzetközileg elismert oktatási és kutatási intézmény.

A Bécsi Egyetem Jogtudományi Kara több mint 10 000 hallgatójával a német nyelvterület legnagyobb, egyben Európa egyik legrégebbi ilyen jellegű fakultása. Központi épülete, a *Juridicum* a Bécsi Egyetem központja mellett, a Schottenbasteien fekszik. A Kar intézetei (tanszékei): Munkajogi Intézet (Institut für Arbeitsrecht), Európai, Nemzetközi és Összehasonlító Jogi Intézet (Institut für Europarecht, Internationales Recht und Rechtsvergleichung), Pénzügyi Jogi Intézet (Institut für Finanzrecht), Vállalati és Gazdasági Jogi

A bécsi Juridicum épülete

JOGTÖRTÉNETI MŰHELYEK

A bécsi egyetem Jog- és Alkotmánytörténeti Intézete

(Universität Wien, Rechtswissenschaftliche Fakultät, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte)

Intézet (Institut für Unternehmens- und Wirtschaftsrecht), Jogfilozófiai, Vallás- és Kultúrjogi Intézet (Institut für Rechtsphilosophie, Religions- und Kulturrecht), Jog- és Államtudományi Intézet (Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte), Római Jogi és Ókori Jogtörténeti Intézet (Institut für römisches Recht und antike Rechtsgeschichte), Állam- és Alkotmányjogi Intézet (Institut für Staats- und Verwaltungsrecht), Büntetőjogi és Kriminológiai Intézet (Institut für Strafrecht und Kriminologie), Polgári Eljárásjogi Intézet (Institut für Zivilgerichtliches Verfahren), Polgári Jogi Intézet (Institut für Zivilrecht). A Kar osztályai: Európai Jogi Osztály (Abteilung für Europarecht), Nemzetközi Jog és Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya (Abteilung für Völkerrecht und Internationale Beziehungen), Összehasonlító Jogi Osztály (Abteilung für Rechtsvergleichung), Jogi

Informatikai Osztály (Abteilung Rechtsinformatik). Interdiszciplináris intézetek és kutatóhelyek: Az Európai Jog Ludwig Boltzmann Intézete (Ludwig Boltzmann Institut für Europarecht), Európai Jogi Dokumentációs Intézet (EDZ Universität Wien – Europadokumentation), Az Emberi Jogok Ludwig Boltzmann Intézete (Ludwig Boltzmann Institut für Menschenrechte), Orvostudományi Etikai és Jogi Intézet (Institut für Ethik und Recht in der Medizin), Az Európai Jogfejlődés és Magánjogi Reform Intézete (Forschungsstelle „Europäische Rechtsentwicklung und Privatrechtsreform”).

A Jog- és Alkotmánytörténelmi Intézet munkatársai

A *Jog- és Alkotmánytörténelmi Intézet*ben 2006 decemberében két professzor (O. Univ.-Prof. Mag. rer. soc. oec. Dr. iur. Dr. h. c. Wilhelm Brauner, Univ.-Prof. Dr. iur. Thomas Simon), négy docens (Ao. Univ.-Prof. Dr. iur. Christian Neschwara, Ao. Univ.-Prof. Dr. iur. Ilse Reiter-Zatloukal, Ao. Univ.-Prof. Mag. Dr. iur. Thomas Olechowski, Ao. Univ.-Prof. Mag. Dr. iur. Gerald Kohl), öt adjunktus, illetve képzésben részesülő tanársegéd (Univ. Ass. Mag. Dr. iur. Elisabeth Berger [félállásban], Ass. Mag. iur. Karin Ostrawsky, Ass. i. A. Mag. iur. Alba Caprioli, Ass. i. A. Mag. iur. Mag. phil. Caroline Fally, Ass. i. A. Mag. iur. Viktor Szontagh), három projektmunkatárs (Projektmitarb. Mag. phil. Jürgen Busch, LL.M., D.E.A., Projektmitarb. Mag. Dr. phil. Christiane Rothlander, Projektmitarb. cand. rer. pol. Behrus E. Assefi), tizenegy hallgató-asszisztens (közülük tízen fejenként heti 10 órában), valamint négy általános egyetemi munkatárs. További munkatársak: emer. O. Univ.-Prof. Dr. iur. Dr. rer. pol. Dr. h.c. Rudolf Hoke, emer. O. Univ.-Prof. Dr. iur. DDr.h.c. Werner Ogris, tit. O. Univ.-Prof. Dr. iur. Friedrich Hartl. Az intézetből 2006-ban távozott Ass. Mag. phil. Johannes Kalwoda és VB Kurt Papesch. Az intézet új munkatársai 2008-ban: Ass.Prof. Mag. Dr. iur. Gabriele Schneider, Projektmitarb. cand. iur. Florentin Hutterer, Projektmitarb. Mag. iur. Anna Röthlisberger, Projektmitarb. Mag. phil. Pia Schölnberger, Mag. Dr. Christiane Rothländer.

Oktatási tevékenység

A 2005–2006-os tanévben a Jog- és Alkotmánytörténelmi Intézet volt felelős az „Osztrák és európai jogtörténet” című kötelező tantárgy, valamint az „Európai és összehasonlító jogtörténet” című fakultatív tantárgy oktatásáért. Ennek keretében összesen 80 oktatási órát – ebből 38-at a téli, 42-t a nyári szemeszterben – tartottak meg.

A 2005/2006. évi téli szemeszter kurzusai:

Jogtörténet I.: Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Brauner / Simon

Jogtörténet II.: Modern osztrák alkotmánytörténet (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Brauner / Simon

Jogtörténet III.: A magánjog fejlődése (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Neschwara

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat: Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai (2 óra) – Kurzusvezető: Olechowski

Jogtörténet II. kötelező gyakorlat: Modern osztrák alkotmánytörténet (2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) és Jogtörténet II. kötelező gyakorlat (Modern osztrák alkotmánytörténet) (2 óra) – Kurzusvezető: Brauner / Ostrawsky

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) és Jogtörténet II. kötelező gyakorlat (Modern osztrák alkotmánytörténet) (2 óra) – Kurzusvezető: Kohl

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) és Jogtörténet II. kötelező gyakorlat (Modern osztrák alkotmánytörténet) (2 óra) – Kurzusvezető: Simon

Állam- és jogtörténelmi szeminárium (diplomamunkát és doktori disszertációt írók, valamint azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Brauner

Osztrák és európai jogtörténelmi, valamint (diplomamunkájukat, illetve disszertációjukat írók számára) összehasonlító jogtörténelmi szeminárium. Központi téma: „A közjegyzőség története” (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Neschwara

Jogtörténelmi szeminárium (diplomázók és doktoranduszok számára is) (2 óra) – Kurzusvezető: Olechowski

Jogtörténelmi szeminárium: Téma: „Gyógyszerek, élvezeti szerek, narkotikumok – a drogok jogtörténete” (2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Állam- és jogtörténelmi szeminárium (diplomázók és doktoranduszok, valamint azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Simon

A 2006. évi nyári szemeszter kurzusai:

Jogtörténet I. előadás: Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Simon / Kohl

Jogtörténet II. előadás: Modern osztrák alkotmánytörténet (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Simon / Neschwara

Jogtörténet III. előadás: A magánjog fejlődése (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Brauner

Jogi források és kutatás (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Kohl

A közjogi illetékesség története (alkotmányjogi és közjogi illetékesség), azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet” (előadás, 2 óra) – Kurzusvezető: Olechowski

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) (2 óra) – Kurzusvezető: Olechowski

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) (2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Jogtörténet I. kötelező gyakorlat (Az osztrák és az európai jogtörténet alapjai) és Jogtörténet II. kötelező gyakorlat (Modern osztrák alkotmánytörténet) (2 óra) – Kurzusvezető: Neschwara / Kohl

Jogtörténet II. kötelező gyakorlat (Modern osztrák alkotmánytörténet) (2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Jogtörténet III. kötelező gyakorlat (A magánjog fejlődése) (2 óra) – Kurzusvezető: Brauneder / Simon

Jogtörténet III. kötelező gyakorlat (A magánjog fejlődése) (2 óra) – Kurzusvezető: Kohl

Jogtörténet III. kötelező gyakorlat (A magánjog fejlődése) (2 óra) – Kurzusvezető: Neschwara

Jogtörténet III. kötelező gyakorlat (A magánjog fejlődése) (2 óra) – Kurzusvezető: Olechowski

Jogtörténet III. kötelező gyakorlat (A magánjog fejlődése) (2 óra) – Kurzusvezető: Simon / Ostrawsky

Jog- és alkotmánytörténeti szeminárium (diplomamunkát és doktori disszertációt írók, valamint azok számára, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Brauneder

Osztrák, európai, valamint összehasonlító jogtörténeti szeminárium: A Szent Római Birodalom utolsó 200 éve (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Neschwara

A nemek szerepének fejlődése a jogvitában (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai

és összehasonlító jogtörténet”) (szeminárium, 2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Jogtörténeti szeminárium: „In-és exklúzió – az állampolgárság jogtörténete” (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (2 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal

Szeminárium (diplomászók és doktoranduszok számára is): „Jogi innovációk a 19. század magánjogában” (azok számára is, akiknek választott témakörük az „Európai és összehasonlító jogtörténet”) (1 óra) – Kurzusvezető: Simon, valamint Univ.-Prof. Dr. Franz Stefan Meissel, a Római Jogi Intézet oktatója

Előadás: „Kuitasítás, kiltás, száműzés” (1 óra) – Kurzusvezető: Reiter-Zatloukal, valamint Ao.Univ.-Prof. Dr. Andrea Komlosy, a Gazdaság-és Társadalomtörténeti Intézet oktatója

A 2005–2006-os tanévben – elsősorban kötelező feladatok (írásbeli zárthelyi dolgozatok) formájában, valamint szemináriumokon és gyakorlatokon is – összesen 2473 hallgató (1422 a téli, 1051 a nyári szemeszterben) tett vizsgát. Az intézet öt – 2006 januárja óta hat – vizsgáztatója összesen 1159 diplomavédést és 7 szigorlatot (Brauneder: 1, Neschwara: 4, Reiter: 2) tartott. A 2500, diplomavédésre bejelentett jelölt több mint 53%-a nem jelent meg! A tanévben összesen 44 dolgozat került elbírálásra.

A konzulensek, illetve a témák az alábbiak voltak:

Brauneder: Államjelképek az NDK-ban; Házassági szerződések az ABGB-ben;

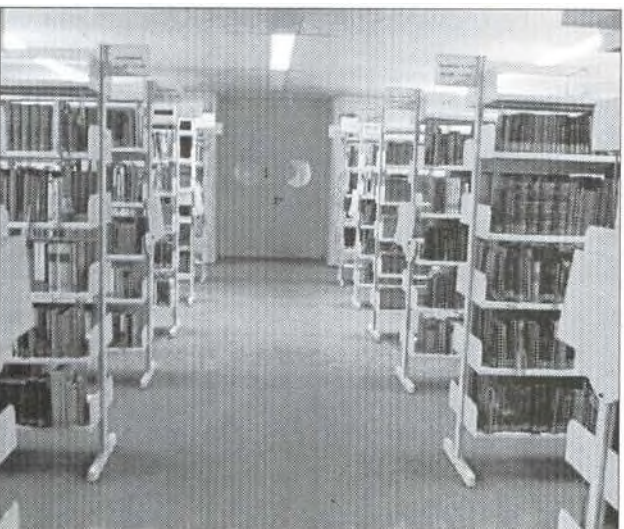
Neschwara: Osztrák államjelképek: címer és himnusz 1945 óta; A dél-tiroli probléma; Államszerződés

Christian Neschwara intézeti dolgozószobájában

Gerald Kohl intézeti dolgozószobájában

*Az Intézet könyvtára
(Képesy Imre fotói)*

és semlegesség; Az osztrák közjegyzőség fejlődése a Notariatszeitung (közjegyzők folyóirata, újsága) 1901 és 1910 közti jelentései alapján; Október 26. A nemzeti ünnepnap története; Az osztrák államszerződés: előtörténet és befejezés;

Reiter-Zatloukal: Egyesített Európa: Egységötletek a 19. században; Az európai integrációs folyamat kezdetei: Marshall-terv, EEEK, Európa Tanács 1945–1950; Aristide Briand és az európai egyesítés; A Montánuniótól az Európai Unióig; Állami hovatartozás az ancien regime-ben és a nemzeti állampolgárság Franciaországban 1889-ig; A bigámia jogtörténete Ausztriában; A drogtörvények és a drogpolitika története Svájcban; A drogpolitika és a jogalkotásának története az EU-ban; Az ópiátok jog- és kultúrtörténete; Alkohol és absztinencia a jogban; A polgári nőmozgalom és főszereplő(nő)i a „régii” Ausztriában; Nők a francia forradalomban: Olympe de Gouges és társai; Stalking („Lopódzás”) az osztrák jogban a 2006-os büntető törvénykönyv módosítása előtt és után; A kora újkor természetjoga; Eugenetikai diskusszió és az eutanáziával kapcsolatos jogalkotás Németországban; A pestis és leküzdése a jogban; Kérésre ölés/kegyes halál (halálba segítés) történelmi jogvitában (különösen 1945 után); A menekültek és menedéket keresők jogainak fejlődéséről; A gazdasági és szociális alap- és emberi jogok fejlődése; Kiskorúak ellen elkövetett szexuális erőszakcselekmények az osztrák büntetőjogban az újkor kezdete óta; Prostitúció, kerítés az osztrák büntetőjogban;

Olechowski: A választottfejedelmi testület kialakulása; Az 1515-ös kettős házassági szerződés; A francia forradalom és alkotmányai; A pozsonyi béke (1805); Csehszlovákia alapítása; Szlovákia 1939–1945 között; Az 1948. és az 1968. évi csehszlovák alkotmány; A marxista jogtan; Nicolae Ceauscescu; A nürnbergi perek;

Simon: Erőszakmegosztás a középkori és kora újkori államban: a szeniorátus; Az osztrák állam Habsburg Birodalomba való beépítésének kialakulása és fejlődése; Szerzői jog és kiadói jog mint jogi innováció a 20. században.

A 2005–2006-os tanév folyamán az alábbi disszertációk készültek el:

Stephanie Frohnecke: Összehasonlítás: az alkotmányozó nemzetgyűlések feladata Ausztriában és Németországban, 1919–1920-ban (konzulens: Neschwara); Katharina Langer: Ipari és oktatási jogalkotás, mint a gyermekmunka visszaszorításának eszköze Ausztriában a 18. század végétől (konzulens: Neschwara); Michael Müller: Az auditoriátus és jelentősége 1869–1918 között a katonai bírósági rendszerben, valamint a katonai büntetőeljárásban (konzulens: Neschwara)

Kutatási tevékenység

Az Intézet munkatársai közül a 2005–2006-os tanév során önálló tanulmányokkal jelentkezett Berger, Brauner, Caprioli, Fally, Kalwoda, Kohl, Neschwara,

Olechowski, Ostrawsky, Reiter, Simon, Szontagh. Több oktató is részt vett nemzetközi folyóiratok, sorozatok és jelentős projektek (*Zeitschrift für Neurechtsgeschichte* [Berger, Brauner, Caprioli], *Fundamina – Journal of Legal History* [Brauner], *Enzyklopedie der Neuzeit* [Brauner], *Rechtshistorische Reihe* [Brauner], *Rechts- und Sozialwissenschaftliche Reihe* [Brauner], *Enzyklopädie der Neuzeit* [Brauner, Simon]) kiadásában és szerkesztésében, nemzetközi szervezetek (Vereinigung für Verfassungsgeschichte, International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Österreichische Akademie der Wissenschaften – Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs, Wiener Rechtsgeschichtliche Gesellschaft, Vereinigung für Verfassungsgeschichte, Internationale Kommission für die Geschichte des Ständewesens und der Parlamente, Wiener Rechtsgeschichtliche Gesellschaft, Verein für Geschichte der Stadt Wien stb.) munkájában. Az intézet számos munkatársa (Brauner, Kohl, Neschwara) szakértői tevékenységet folytatott akadémiai kvalifikációs eljárások, illetve projekt-, ösztöndíj-, valamint egyéb pályázati kiírások kapcsán.

A Jog- és Alkotmánytörténeti Intézet Európa csaknem valamennyi országából, Dél-Amerikából, Kelet-Ázsiából és Ausztráliából érkező kutatók találkozóhelye is. Az intézet nemzetközi kulcspozíciója a munkatársak közreműködésén kívül annak a körülménynek is köszönhető, hogy már nem minden osztrák jogi karon folyik kielégítő jogtörténeti kutatás. Ennek megfelelően például a Szövetségi Sajtószolgálat (Bundespressedienst) a külföldről beérkező jogtörténeti kérdéseket is ehhez az intézethez továbbítja. Emellett természetesen nemzeti szinten is végez tanácsadói szakértői tevékenységet magánszemélyek, közszolgálati hivatalok vagy szövetségi szintű intézmények, valamint egyéb szervezetek (pl. kárpótlási alapok) számára.

Az intézet gyűjteményei

Az intézet tevékenységét archívum és könyvtár segíti; a kiemelt helyzetű Bécsi Állami Levéltár és az Osztrák Nemzeti Könyvtár mellett mindkettő biztos alapokat nyújt a kutatáshoz a tudósok számára. Kiemelkedő gyűjteményeket őriz az 1910-ben alapított Institut für angewandtes Recht (Alkalmazott Jogi Intézet), amely a polgári eljárási joggal foglalkozó Hans Sperl vezetése alatt a joggyakorlat dokumentációjának széleskörű gyűjtésébe kezdett, s ezt a tevékenységét az 1930-as évekig folytatta. A könyvtár része többek között Widmung von Heinrich Demelius több mint 1000 kötetes könyvgyűjteménye.

B.-M. A. – É. L.

* Az alábbi ismertetés a Bécsi Egyetem Jog- és Alkotmánytörténeti Intézetének internetes honlapja (<http://www.univie.ac.at/rechtsgeschichte/>), különösen a 2005–2006. évi tevékenységről szóló jelentés alapján készült.

Nógrád Megye és Szécsény város önkormányzata 2005 szeptemberében nagyszabású rendezvénysorozattal emlékezett meg a Rákóczi-szabadságharc egyik kiemelkedő eseményéről, a szécsényi országgyűlés háromszázadik évfordulójáról. Szeptember 14-én a Nógrád megyei országgyűlési képviselők felhívására a Magyar Köztársaság Országgyűlése emlékülést tartott a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum udvarán felállított sátorban. A múzeumnak otthont adó, felújított Forgách-kastélyban a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet Rákóczi-emlékkiállítást rendezett.

A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet 2005. szeptember 15–17. között Szécsényben, a nagy jelentőségű esemény tiszteletére nemzetközi tudományos konferenciát szervezett, *Rákóczi állama Európában* címmel. A konferencia jeles múzeumi hagyományt folytatott: 1975-ben a Kubinyi Ferenc Múzeumban rendeztek először több tudományterületet is átölelő tanácskozást Rákóczi államáról, amelynek anyaga 1976-ban jelent meg a *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvében*. Legutóbb pedig 1995-ben emlékeztek a történelmi jelentőségű szécsényi országgyűlésre.

A most bemutatandó tanulmánykötet múzeumi hagyományt folytat abban is, hogy a Nógrád megyében rendezett tudományos konferenciák előadásait – köztük a korábbi szécsényi ún. köznemesi konferenciákat is – közreadó *Discussiones Neogradenses* sorozatban jelenik meg, annak kilencedik köteteként. A konferencián akademikusok, professzorok mellett képviseltették magukat a szakma fiatal kutatói is.

A konferencia előadásai a szécsényi országgyűlés több alapkérdését tárgyalták. Az előadók az államépítés és a társadalmi támogatottság, a diplomácia, a jogtörténet és a hadtörténet kérdései mellett a személyiségnek a történelemben játszott szerepét, mint a szabadságharc központi problémáját is vizsgálták. Külön előadás foglalkozott a szécsényi országgyűlésnek a békekötésről és a vallási toleranciáról alkotott törvényeivel. Nemzetközi kitekintést nyújtottak az európai hadi helyzetet az országgyűlés idején felvázoló, a nemzetközi nyilvánosság szerepét feldolgozó előadások, valamint a lengyel–magyar konföderációkat összehasonlító elemzés is. Ezekon kívül – a konferenciaszervezők célkitűzésének megfelelően – a Rákóczi-kori vármegyével és jeles személyiségeinek életútjával és munkásságával foglalkozó előadások is elhangzottak.

A szécsényi országgyűlés háromszáz éves évfordulójára

Rákóczi állama Európában

Szerkesztette Bagyinszki Istvánné, Balogh Zoltán

Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján, 2006, 252 p.

ISSN: 0236-7041 / ISBN: 978-963-7224-85-0

A konferencia első napján az előadások témái: a szécsényi országgyűlésnek a békekötésről alkotott 4. törvénycikke, az 1705. évi európai hadi helyzet; a lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció össze-

Szécsény, a volt Forgách-kastély (jelenleg Kubinyi Ferenc Múzeum)

vetése, valamint az országgyűlés nemzetközi visszhangja az első amerikai hetilap, a bostoni újság tudósításában. A második napon Rákóczi és a vallási türelem kérdése, a törvényalkotás Rákóczi országgyűlésein, különös tekintettel a szécsényi országgyűlésre, valamint a hat felső-magyarországi szabad királyi város Rákóczi országgyűlésein tárgykörben elhangzott előadások

után a hadtörténet került az érdeklődés előterébe.

A konferencia utolsó öt előadása rendhagyó körülmények között, történelmi kerekasztal keretében zajlott. A nyugat-európai tudományos életben már bevett formát, amikor a résztvevők egy pohár bor mellett kötetlen szakmai beszélgetés formájában cserélnek véleményt az elhangzott előadásról, R. Várkonyi Ágnes professzor asszony javaslatára követték a szécsényi konferencián.

Az itt elhangzott előadások közül kettő foglalkozott Szécsénnyel. Az egyik a végvár-mezőváros 1690–1715 közötti társadalmát, a másik a szécsényi ferenceseknek az 1705. évi országgyűlés idején a városban és környékén végzett tevékenységét mutatta be. Egy-egy előadás vázolta Menyői Tolvay Ferenc tankönyvírói munkásságát nevezetes számtankönyve, az *Arithmetika* kapcsán, valamint Ráday Pálnak, Rákóczi belső titkárnak a szabadságharc idején kifejtett tevékenységét,

különös tekintettel a szécsényi országgyűlésre. Különleges színfolt volt az előadások körében a nőknek a Rákóczi-kori Nógrád vármegyében betöltött közéleti szerepéről áttekintést nyújtó előadás.

R. Várkonyi Ágnes professzor asszony zárszavában összegezte a konferencia eredményeit. Eszerint a szabadságharc több alapkérdését felvázoló tanácskozás méltó folytatása az 1975-ben megkezdett, korszerű szemléletű, a szabadságharc társadalmi támogatottságát vizsgáló kutatásoknak, és nélkülözhetetlen a további kutatások számára.

A konferencia anyaga egy évi szerkesztést követően írásban is napvilágra került. A szerkesztői előszó után R. Várkonyi Ágnes II. Rákóczi Ferenc békekonceptiójáról és a szécsényi országgyűlésről szóló tudományos értekezése következik, majd Zachar József műve ismerteti a 1705. évi európai hadi helyzetet. Gebei Sándor cikke a jogtörténész szakma számára is mérvadó, hiszen az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció ismerhető meg belőle. Az alkotmány- és diplomácia-történet kutatóinak G. Etényi Nóra a The Boston News-Letternek a szécsényi országgyűlésről szóló híradásairól szóló írása nyújt értékes információkat, a lelkiismereti- és vallásszabadság iránt érdeklődők pedig Köpeczi Béla monografikus igényű munkája kapcsán láthatják mélyebb összefüggéseiben az ezen szabadságjogi kategóriának való megfelelést.

Mezey Barna professzor a Rákóczi-országgyűlések törvényalkotásának jellemző vonásait foglalta össze, megvilágítva a parlamenti jog és szokások egyedülállóan érdekes voltát. Ezt a tanulmányt Kónya Péternek a felső-magyarországi szabad királyi városok országgyűlési szerepléséről szóló értekezése követi. A jogtörténetileg releváns cikkek után hadtörténelmi jellegű írások következnek Czigány István, Mészáros Kálmán, Seres István tollából. Ezek után a társadalomtudomány széles skálájának felvonultatása következik, Pálmány Béla a korabeli Szécsény városáról, Varga Kapisztrán a

városi ferencesekről, Sziráci Éva a vármegyebéli nők szerepéről, míg Praznovszky Mihály Menyőii Tolvaly Ferencről, Ráday-Pesthy Pál Frigyes pedig Ráday Pálról emlékezik meg írásában. A kötetet – az elvárásoknak megfelelően – igényes irodalom- és rövidítésjegyzék zárja, a kutatók számára elengedhetetlen források ismertetésével.

Végiglapozva a tanulmánykötetet, megállapíthatjuk, hogy – a nagyon gazdag lábjegyzetelés mellett – külön érdeme, hogy a szerzők igen nagy százalékban használtak fel értekezéseikben primer forrásokat, levéltári anyagokat. A szerzői kar tagjainak jelentős részén érződik, hogy kutatásaik mögött már egy életmű áll, a közölt anyagok kiforrottak, az olvasó számára a korszak hiteles megismeréséhez szükséges, naprakész, korszerű, kimerítő információkat nyújtanak. A kötet rendkívül heterogén, ezért – bár egy kohéziós tényező, a Rákóczi-szabadságharc, illetve a háromszáz éves szécsényi országgyűlés adott volt – a szerkesztőknek érdemes lett volna a konferencia zárszavát, esetleg az egyes konferencia-napokon elnöklő személyek összefoglaló gondolatait a kötetben közölni. Ez lehetőséget teremthetett volna arra, hogy a Rákóczi-kort megismerni vágyó, a részletekben viszont elmélyedni nem kívánó nagyközönség számára a konferencia született friss benyomásokat összefoglalóan ismertesse a kötet. Ez a megjegyzésem persze nem feltétlenül jelent érdemi hiányosságot, hiszen így lehetősége van a kötetet alapjaiban áttanulmányozó olvasónak, hogy befolyástól mentesen alakíthassa ki véleményét a korszakról és a szécsényi országgyűlésről. S bizony állíthatjuk: aki ezt a történelmi korszakot meg kívánja érteni és a történelemtudomány korszerű eredményeinek birtokában kíván lenni, nem kerülheti meg, hogy ezt a tanulmánykötetet be ne szerezzé, könyvespolcán el ne helyezze, s részleteiben fel ne dolgozza tudományos ismereteinek gyarapítása érdekében.

A szécsényi országgyűlés emlékérmé (elő-és hátlap)

A Magyar Országos Közjegyzői Kamara (MOKK) értékmentő munkára vállalkozott, amikor a mai magyar jogi kultúra alapjait képező, fontos régi jogi könyvek – nyomtatott és elektronikus formában (www.kozjegyzo.hu) egyaránt elérhető – kiadásával megindította tudománytörténelmi sorozatát, a *Studia Notarialia Hungarica*t. 2004-ben elsőként Erdújhelyi Menyhért *A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon* (Kiadja a M. Kir. Közjegyzők Országos Egyesülete, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1899) c. műve vált ismét hozzáférhetővé, ezt követte 2006-ban és 2007-ben Nánásy Benjámín két munkája a végrendeleti öröklésről (1798) és a törvényes öröklésről (1799).

Az alábbiakban Homoki-Nagy Máriának és Mezey Barnának a két utóbbi mű új kiadásához írt bevezető

Nánásy Benjámín magyar nyelven írt munkája a végrendeleti öröklésről 1798-ban jelent meg. Ez a tény több szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt a 18. század végén magyar nyelvű jogtudományi munkákkal gyakorlatilag nem találkozunk. A

Nánásy Benjámín törvényes hites szószóló könyvei elé

tanulmányait közöljük, ezzel is üdvözölve a MOKK kezdeményezését, s ösztönözve a jogász szakma más szervezeteit, intézményeit, hogy lehetőségeikhez mérten karolják fel a magyar – s (fordításokban) az egyetemes – jogtörténet jelentős munkáinak megismertetését és átmentését a jövő generációk számára.

É. L.

A végrendeleti öröklés a rendi magyar magánjogban

Nánásy Benjámín:

*Testamentom a' magyar országi
törvények szerént*

Nyomt. Trattner Mátyás betűivel, Pesten,
1798, XIV+609 p.

Új kiadása: Magyar Országos Közjegyzői Kamara,
Budapest, 2006

Studia Notarialia Hungarica. Tom. VI.

tudományos élet még alig-alig bontakozik Magyarországon, s ha néhány könyv napvilágot látott, a hivatalos állami nyelvnek köszönhetően az is csak latin nyelven. A törvénytörvények bírái, az ott szerepet játszó prókátorok latin nyelven fogalmazták mondanivalójukat. A beadványok latinul íródtak, az ítéleteket latinul szövegezték. Egyedül a tanúvallomások szövege olvasható a periratokban magyar nyelven. Mindez azt jelentette, hogy a latin szakkifejezéseknek még nem volt hivatalosan elfogadott magyar megfelelője. A jogtudományban még a „nyelvújítás” előtti korról beszélhetünk. Ilyen közegben jelent meg Nánásy magyar nyelvű munkája, amely mérföldkő volt a hazai jogtudomány fejlődésében. Ez a megállapítás akkor válik igazán fontossá, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar rendi magánjog intézményeinek feldolgozásában jelentős szerepet játszó Kelemen Imre 1818-ban latinul jelentette meg munkáját.¹ Ez csak Czövek István „fordításában”, újragondolásában jelent meg magyarul.² Még meghatározóbb, ha megemlítjük, hogy Frank Ignác is először latinul jelentette meg *A közgazdaság törvénye*

Magyarhonban című összefoglaló monográfiáját. Csak a magyar polgári forradalom előestéjén látott napvilágot e mű magyarul.

A másik figyelemreméltó mozzanata Nánásy könyvének az, hogy az 1791:67. tc.-kel felállított országgyűlési bizottságok közül a jogi bizottság 1795-re készítette el a magánjogi törvényjavaslatokat latin nyelven. Bár ezen országgyűlési bizottságok elsődlegesen a magyar jog kodifikációját kapták feladatul, a magánjog területén „csak” reformok kidolgozására, nem pedig egy egységes törvénykönyv elkészítésére kaptak megbízást. Mindezekon kívül az elkészült munkát nem juttatták az országgyűlés elé. Mégis, miért fontos ezt megemlíteni Nánásy Benjamin könyvének bemutatásával összefüggésben?

Európában a 18. században már egyre erőteljesebben hallani azokat a véleményeket, amelyek egy-egy jogág egységesítését sürgették. Poroszországban 1794-re elkészült az *Allgemeines Landrecht*. Franciaországban az *Ember és Polgár Jogainak Deklarációja* készítői egy egységes magánjogi törvénykönyv szükségességét hangsúlyozták. Mária Teréziának a sokszínű Habsburg Birodalom egységesítésére tett kísérletei sorába tartozott a jogegység megvalósítása. Talán ezt a célt szolgálta a Kúria ítéleteinek összegyűjtésére felállított bizottság munkája is, amelyet *Planum Tabulare* néven ismer a szakirodalom. A munka 1769-ben készült el, de csak 1800-ban, latinul jelent meg nyomtatásban. Ennek fordítását is Czövek István készítette el.³ Ebbe a folyamatba illeszkedik a magyar országgyűlés azon törekvése, hogy a magyar jogrendszert megreformálja, s amelynek eredményeként az 1795. évi magánjogi javaslatok (*Projectum legum civilium*) elkészültek, természetesen latin nyelven.⁴

Nánásy Benjamin gyakorló jogászként egész biztosan ismerte korának kodifikációs törekvéseit, s valószínűleg azt is felismerte, hogy a szélesebb szakmai közönséget csak akkor lehet bevonni ebbe a tudományos munkába, ha magyar nyelven jelenteti meg saját munkáját. Talán nem véletlen, hogy épp az öröklési jog egyes intézményeinek magyar nyelvű bemutatására tett kísérletet. Hiszen az öröklési jog magában foglalja mindazon jogintézményeket, amelyek egy nemzet magánjogi rendszerének megismeréséhez szükségesek.

Nánásy a magyar öröklési jog teljes rendszerének feldolgozását készítette, hiszen a végrendeleti öröklés mellett a törvényes öröklés egészét is bemutatta másik, 1799-ben elkészült könyvében. Miután feltételezhető, hogy ismerte az országgyűlési bizottságok munkáját, könnyen elképzelhető, hogy ez is ösztönözte könyvének megírására. Bár az 1795. évi javaslatokban hat articulus is foglalkozott az öröklés kérdésével, ezek csak a bírói gyakorlat számára legszükségesebb szabályokat rögzítették. A végrendeleti öröklésről pedig szinte csak érintőlegesen tettek említést.

A végrendeleti öröklés szabályainak ismertetésénél a szerzőnek nem volt könnyű dolga. Miközben az öröklési jogra, s azon belül a végrendeleti öröklésre elsőd-

legesen a kánonjog egyetemes szabályait kellett alkalmazni, a magyar rendi magánjog kötött tulajdonviszonyaiból származó szokásjogi normák meghatározóbbak voltak a kánonjogi szabályoknál.

Történetileg a testamentom-készítés gyakorlata az egyház által kialakított „lélekváltság” gondolatából vezethető le. Az örökgyógyó halála esetére javainak meghatározott részét az egyházra hagyta, azzal a kikötéssel, hogy azt a rászoruló, a betegek, az öregek, az árvák, az özvegyek támogatására fordítsák. Ezzel elsőként a kegyes hagyomány rendelkezésének formai szabályai alakultak ki.

A halál esetére szóló rendelkezés első magyar törvényi szabályozása az 1222. évi Aranybullában jelent meg. Itt mondták ki először, hogy ha a királyi serviens fiú utód nélkül halna meg, akkor a leányait megillető leánynegyed kivételével, szabadon rendelkezhetett vagyonáról.⁵ Az Aranybullának ez az intézkedése napjainkig tartó tudományos vitáknak szolgáltatott igen jó alapot. Egyrészt a fennmaradó források azt bizonyítják, hogy a 13. század első harmadára már megszilárdult az az elv, hogy a nemzetségek birtokába kerülő ingatlan jószág kizárólag a nemzetség tagjainak beleegyezésével volt elidegeníthető. Azaz formálódott az ősiség gondolata. Másrészt a leányokat megillető negyedrészes jogi természete váltott és vált ki vitát. A leánynegyed biztosítása, amennyiben azt természetben adták ki, végső soron a nemzetségi vagyont csökkentette. A nemzetségek ellenállása az Aranybulla rendelkezésével szemben mindenesetre azt eredményezte, hogy Nagy Lajos ezt a cikkelyt már kihagyta 1351. évi decretumából, amikor utóljára újította meg az Aranybullát, és helyette az ősiség törvényének a megfogalmazására került sor.⁶ Miután az ősi birtok a nemzetség egészének a tulajdonát képezte, amelyről rendelkezni csak a vér- és jogközösségben élő osztályos atyafiak beleegyezésével lehetett, kialakult az az általános érvényesülő norma, hogy arról szabadon rendelkezni sem élők között, sem halál esetére nem lehetett. Ezzel az ősi jószágot a szokásjog kivette a végrendekezés lehetősége alól.

De nemcsak az ősi vagyon okozott gondot, hanem a királyi adománybirtok is. Az adománybirtok legfőbb tulajdonosa a király volt. Ezért a királyi adománybirtokról szintén nem rendelkezhetett halála esetére az adománybirtokot éppen kezében tartó birtokos. Az ősi vagyon és az adománybirtok, mint kötött tulajdoni formák kivétele a végrendekezési szabadság alól erőteljesen leszűkítette azon vagyontárgyak körét, amelyekről valaki halála esetére intézkedhetett. Ezért nem véletlen, hogy Werbőczy István a *Hármaskönyv* szokásjogi normáinak rögzítésekor a végrendeleti öröklésről nem beszél. Ami mégis e körbe sorolható, az annak elismerése, „hogy minden báró úr és mágnás és birtokos nemes ember, a kinek fiai és leányai vannak, ezeknek beleegyezése nélkül, sőt akarata ellenére is az ő vagyona, fekvő jószágai és birtokjogai fölött, a melyeket saját szolgálataival szerzett és nyert, vagy saját pénzén (a mit szintén szolgálattal szokás szerezni) vásárolt

és vett, életében (a mint akarja) szabadon rendelkezhetik és azoknak elidegenítésére is teljes joga és hatalma van.”⁷ Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor jogosan tehető fel az a kérdés: volt-e olyan jószág, amelyről a magyar magánjog szokásjogi normái között végrendelkezni lehetett? Werbőczy tanítását követve azt mondhatjuk, hogy az ingó dolgokról és a pénzen vásárolt javakról mindenképpen lehetett testamentumot készíteni. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy az évszázadok során egyre kevesebb lett a vásárolt birtok mennyisége. Ennek elsődlegesen az volt az oka, hogy ha a birtok szerzője a pénzen vásárolt birtokáról nem végrendelkezett, akkor az ősi birtokká vált. Erről az ősi birtokról a birtok szerzőjének törvényes örökösei már nem végrendelkezettek. Meg kell említeni azonban, hogy a pénzen vásárolt birtokkal óvatosan kellett bánni. Ha ugyanis az ősi birtokot az osztályos atyafiak beleegyezésével elidegenítették, az ezért kapott pénz ún. ősi pénznek minősült, mivel az ősi ingatlan jószág helyébe lépett. Ennek megfelelően az ezen a pénzen vásárolt birtok is az ősi birtok jogi sorsát osztotta. Másrésztől a rendi szokásjogi gyakorlat kialakított egy olyan szabályt, hogy ha a birtokos a rendelkezése alatt álló ingatlan jogi természetét nem tudta bizonyítani, akkor új adománylevelet kérhetett vagyonára. Ez a lehetőség még inkább leszűkítette azon jószágok körét, amelyek szabad rendelkezés tárgyát képezhették.

Mindezek indokolják, hogy miért nem szabályozták törvényben a testamentom készítésének normáit. Miután a kánonjogi normák nem adtak egyértelmű útmutatót a végrendeletek alaki szabályaira vonatkozóan, a magyar rendi magánjogban érvényesülő kötött tulajdoni formákat pedig kivették a szabad rendelkezés alól, nem lepődhetünk meg azon, miért keletkezett a sok per a végrendeletek érvényességének tisztázására.

A török hódoltságot követően az országgyűlés 1715-ben vállalkozott arra, hogy a végrendeletek érvényességének alaki feltételeit meghatározza.⁸ Bár a végrendeletek anyagi jogi szabályairól nem intézkedtek, a mindennapi életben egyre több végrendelet keletkezett, amit az is jelez, hogy nemcsak a nemesek kiváltsága volt testamentumot készíteni a 18. században. A jobbágyok is egyre gyakrabban éltek azzal a jogukkal, hogy kevéske vagyonukról említést tegyenek végső intézkedésükben.

Az embereknek az az igénye, hogy a haláluk utáni időre vonatkozóan is meghatározhassák javaiknak sorsát, a 18. század folyamán megerősödött. Az európai gazdasági vérkeringésbe bekapcsolódva már nem volt kizárólagos az ősi vagy adományos ingatlan birtokok értékének mindenekfelettsége. Előtérbe került az ingó dolgok szerepe. A kereskedelem megkívánta a pénzforgalmat és a könnyebben értékesíthető ingó jószágok jelentőségének növekedését. Mindez azzal járt, hogy egyre gyakrabban kellett kölcsönszerződést kötni, azaz egyre nagyobb adósságok halmozódtak fel nemcsak a nemesi családokban, de a polgárok és a jobbágy-paraszt családok körében is. Ezért találó Nánásynak a testamentomkészítés szükségességéről írt megjegyzése,

amellyel elítéli mindazokat, akik haláluk esetére nem rendezték el földi vagyonaik sorsát. „De mitsoda szomorú következményei vagynak többnyire az ilyen rendeletlen Életnek az örökösökre nézve? Az, hogy innen kell a szegény özvegynek és árváknak tulajdon tsalhatatlan birtokokat, egy méltatlan s tsak ki nem fatsart Egyezés által el-veszteni.”

Nánásy könyve szerkesztésében világosan megmutatkozik az a törekvés, hogy a gyakorló jogász szempontjából igyekszik a végrendeleti öröklésre vonatkozó minden ismeretét rögzíteni. Az 1715. évi törvény rendelkezésének megfelelően formai szempontból különbséget tesz köz- és magánvégrendelet között. Az előbbi a hiteleshelyek előtt lehetett elkészíteni, s ezért hiteleshelyi pecsét igazolta annak megfelelő formában való elkészültét. Az utóbbi esetében a megfelelő számú, rendi állású tanú együttes jelenlétére, aláírására és pecsétjére volt szükség.

Nánásy Benjámint különösen fontos szerepet szánt a végrendeletek személyének a meghatározására. A rendi szokások által meghatározott társadalomban úgy vélhetnénk, hogy csak egy szűk, privilegizált kör harcolhatta ki magának a testálás jogi lehetőségét. A mindennapi tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy – megfelelő szabályok betartásával – a társadalomnak minden rétege jogosult volt végrendelkezni. Ezért következett be az a gyakorlat, hogy a földesúri uradalmakban a 18. században egyre gyakrabban adtak ki olyan rendeleteket, amelyek előírták, hogy a jobbágyok kizárólag az alaki szabályok betartásával készíthetnek testamentumot. Ez azt jelentette, hogy az uradalom vagy a mezőváros által kiküldött „törvényes bizottság” előtt lehetett érvényesen végrendelkezniük. Nánásy Benjámint, miután sorba veszi, hogy a nemesek mellett a polgári rend tagjai, a jász-kun kerületek lakosai is végrendelkezettek, azt is határozottan leszögezi, hogy bár Werbőczy *Hármaskönyvének* tartalma szerint jobbágyoknak semminemű javai nem lehettek, az öröklési jog szempontjából figyelembe kell venni a jobbágy-parasztság pénzen vásárolt vagy saját munkájával szerzett javait is. Ezt bizonyítandó a szerző először a végrendeletek személyi körét elemzi. Elsőként az egyházi – mind a világi, mind a szerzetesi – közösségekbe tartozó személyek végrendeletével összefüggő normákat rögzíti. Külön-külön említést téve arról, hogy az egyház kötelékébe tartozó személyek birtokában lehettek kifejezetten az egyház számára adott adománybirtokoknak és hagyományoknak, de lehettek „világi” jószágai is, amelyek a törvényes öröklés révén kerülhettek a birtokukba. A gyakorló jogász mindennap szembesült azzal a szinte feloldhatatlan ellentéttel, hogy milyen módon lehet a nemzetség számára megtartani annak az osztályosnak az örökrészét, aki egyházi szolgálatba állt úgy, hogy közben az örökléshez való joga se szenvedjen csorbát.

Az egyháziakat követően a világi személyek halál esetére szóló rendelkezésének lehetőségeit veszi sorba a szerző. Ezen a ponton lesz egyértelmű Nánásy szándéka, amikor felteszi azt a kérdést, „mellyek azok

a jószágok a mellyek a mi szabados rendelésünktől függenek?” A kérdés indokoltságát bizonyítja a következő megállapítása: „minthogy az el-testálandó ingatlan jószág, vagy a Korona javaiból kiszakasztott Nemesi jószág, vagy szabad és Királyi Város földén való Jus, vagy a Jászok, és Kunok szabad Tartományán fekvő örökség, vagy (hogy többet ne említettsek) földes Uraságot esmérő paraszt jószág.”

A levéltári kutatások ma már bizonyítják az utókor számára, hogy a magyar rendi magánjog rendszerében a Werbőczy által rögzített szokásjogi normák nem kizárólag a nemesekre vonatkoztak. Ezeket a szabályokat a társadalom többi rétege is átvette. A kor jogásza számára ez a tény egyértelmű volt, s ezért tehetett kísérletet Nánásy arra, hogy olyan általános szabályokat állítson fel, amelyek megkönnyítik az eligazodást a magyar végrendelkezési jog útvesztőjében. Könyvének ezt a harmadik részét akár tankönyvként is használhatták volna. De a ma jogásza számára sem csupán egy érdekes múltbeli kalandozás Nánásy fejtegetéseinek olvasása. Hiszen olyan világos, egyértelmű meghatározását adja magyar nyelven az öröklési jog alapintézményeinek, s egyben az egész magyar rendi magánjognak, amellyel azt is világossá teszi, hogy a tradicionális magyar magánjog⁹ viszonyai között miért csak birtokról és miért nem tulajdonról beszélünk. Miközben meghatározza az ingatlan és az ingó dolog közötti különbséget, tisztázza a jószág gyümölcseinek jogi helyzetét és ezzel a növedéki jog érvényesítésének lehetőségét az öröklési jogban. Figyelemre méltó, hogy az általa felállított alapszabályok között elemzi, hogy bár a gyámnak, a férjnek, az apának a birtokában található bizonyos jószágok, azok mégsem lehetnek szabad rendelkezés tárgyai, hiszen „a jószágnak nem Urai, hanem tsak Sáfárai.” Ugyancsak nem rendelkezhetek szabadon a használatukba került jószágokról a bérlők, a haszonbérlők és a záloghitelezők. A „Jószág Urai” között világos különbséget tesz a hitbizományi jószág, a királyi adománybirtok és az ősi vagyon birtokosai, valamint a pénzen vásárolt jószág tulajdonosai között. Ezzel egyértelművé tette, hogy végrendelkezni kizárólag ez utóbbiról lehetett. Ma már megmosolyogtató az a szóhasználat, amit Nánásy a szabad rendelkezés alatt álló és a szabad rendelkezés tárgyát nem képező jószág megkülönböztetésére javasolt. Az előbbit „határozatlan”, az utóbbit „határozott” uradalomnak keresztelte el. Ennek megfelelően foglalt állást abban, hogy „minden, a ki valamely Jószágról testál, szükség, hogy az eltestálandó Jószág a Testáló tőkélletes vagy határozatlan Uradalmában légyen;” melyből következik, hogy „1. A kinek valamely Jószágban tőkélletes Uradalma nintsen, az arról a jószágról nem testálhat: és így 2. Senki-is a más jószágáról tellyességgel nem testálhat.”

Ezzel két olyan alapelveket rögzített, amely napjainkig alapját képezi a végrendelet érvényességének.

Amikor fentebb arról tettem említést, hogy a végrendeleti öröklés kapcsán a teljes magyar tradicionális jogot is ismerni kell, Nánásy sorra veszi, hogy miért

nem lehetett testamentumot készíteni a kötött birtokokról. Elsőként az ősi jószág természetét ismerteti, s rögzíti, hogy az ősi vagyon az egy adott nemzetségbe tartozók vér- és jogközösségét testesítette meg. Amikor az apa a rendelkezése alatt álló vagyont életében fiai között egyenlő arányban felosztotta, vagy halála esetére a pénzen vásárolt jószágáról nem rendelkezett, és az a jószág a törvényes öröklés szabályai szerint szállt át fiaira, abban a pillanatban a szabad rendelkezésű birtok ősvivé vált. Függetlenül attól, hogy az apa életében még rendelkezhetett volna arról, a törvényes megosztást követően az ilyen birtok az ősiség minden sajátosságával bírt, s ennek következtében már kikerült a szabad rendelkezés alól. Ezzel az osztályosok kölcsönös öröklési jogot szereztek egymás osztályrészére, ami azt jelentette, hogy ha valamelyik osztályosnak magva szakadt volna, akkor az ő örökrészét a törvényes öröklés szabályai szerint oldalági osztályosai örökölték.

A szokásjogi rendszer azonban kialakított olyan szabályokat is, amelyekkel a halál esetére szóló rendelkezési jog körét kísérte meg egy kicsit kibővíteni. Így jelent meg a törvényesítés, a fiúsítás és a fiúvá fogadás intézménye jogrendszerünkben. Amennyiben valaki megszakadás előtt állt, királyi engedélyt kérhetett, hogy házasságon kívül született gyermekét törvényesítse vagy valakit fiúvá, illetve testvérévé fogadjon. Így lehetősége nyílt az örökhagyónak arra, hogy vagyonát saját rendelkezése révén, királyi engedéllyel megerősítve mégis örökíteni tudja. Hasonlóképpen lehetőség nyílt arra, hogy szigorú feltételek mellett, fiú utód hiányában az apa leányát vagy nemzetségének egy nőtagját fiúsítsa, szintén azzal a szándékkal, hogy vagyonát tovább tudja örökíteni. Bár ezek az intézkedések, amelyek a fiú nélkül maradt nemesek rendelkezési jogát bővítették, nem tartoztak a szó szoros értelmében a végrendelkezés körébe, Nánásy mégis elemezte e szabályokat. Ha ugyanis ezeket a lehetőségeket nem harcolja ki magának a nemesség, akkor szabad végrendelkezési jog hiányában a magvaszakadt nemes minden jószága visszazállt volna a királyra. Azzal, hogy királyi engedélyhez kötötték ezeket a lehetőségeket, a királyi kincstár öröklési jogát csorbították.

Ha ősi vagyonról és a királyi adománybirtokról nem lehetett végrendelkezni, milyen szabályok érvényesültek a „keresett javak” esetében? A „keresett vagyon” körébe tartozott az adománybirtok, a pénzen szerzett (vásárolt, cserélt) birtok és az elbirtokolt jószág.

Az adománybirtok szempontjából különbséget kellett tenni a királyi adomány és a magánszemély által tett ajándékozás között. Miután a királyi adománybirtoknak a legfőbb örököse az uralkodó volt, annak öröklési rendjét is az uralkodó határozta meg. Így arról végrendelkezni sem lehetett. Ám az adománybirtok körében is kialakítottak egy kivételes szabályt, hogy a megszakadás előtt álló nemes a birtokában lévő adománybirtokra szabad végrendelkezési jogot szerzett az uralkodótól, s ezzel a királyi kincstár öröklési jogát megszakította.

Más megítélés alá esett a magánszemély által történt ajándékozás. Amennyiben az ajándékozó semmilyen feltételt nem szabott a megajándékozottnak a birtok öröklésével kapcsolatban, akkor az ilyen magánszemély által ajándékozott birtok végrendekezés tárgya lehetett ugyanolyan elvek szerint, mint a pénzen vásárolt birtok vagy az elbirtokolt jószág.

A végrendelezők személyét illetően Nánásy kiemelte a nők helyzetét. Ha szűk körben is, de a nők is rendelkeztek végrendelezési szabadsággal a tulajdonukat képező vagyontárgyak vonatkozásában. A nők tulajdonát képezte a hozomány, a hitbér, a jegyajándék és a házasság alatt szerzett közszerzemény. Mindezen vagyontárgyak ugyanakkor a házasságuk fennállása alatt a férj rendelkezésébe kerültek. Mégis, miután a tulajdonjog a nőket illette, e vagyontárgyakról szabadon rendelkezhetek.

Mindez azt jelentette, hogy a magyar rendi magánjog csak igen szűk körben tette lehetővé a végrendekezést. Ennek ismeretében azonban fel kell tenni a kérdést, miképpen vált lehetségessé, hogy a szigorú szokásjog ellenére oly sok végrendelet készült a társadalom minden rétegében?

Az embereknek az a vágya, hogy haláluk esetére is elrendezzék javaikat, szinte szükségessé tette, hogy életük utolsó szakaszához érve végrendekezzenek. Számba vegyék meglévő vagyonukat, s annak további sorsáról intézkedjenek. Ezért a rendi magánjog keretei között igen sok testamentum készült, amelyekben ősi vagyonról éppúgy olvashatunk, mint királyi adománybirtokról, földesúr tulajdonát képező urbáriális telekről, lányoknak adott kiházásításról, vásárolt szőlőről vagy ingóságról. Mindez nem mond ellent annak, hogy a fent említett jószágok némelyikéről nem lehetett rendelkezni. Az azonban különösen jó volt, ha a meglévő va-

gyont a szokásjognak megfelelően elrendezte az örök-hagyó. Ezért tettek említést az ősről vagy éppen az adományról. De ott megjegyezték, hogy kinek kell örökölni a szokásjog szerint. Miközben a pénzen vásárolt birtok esetében már eltérhetett az örök-hagyó a törvényes öröklés szabályaitól.¹⁰

Nánásy Benjámín a mindennapi élet során elé kerülő kérdések tisztázása miatt és az örök-hagyók megsegítésére írta meg könyvét a végrendeleti öröklésről. Tanulságos, ahogy a szokásjogi rendszer útvesztőiben megtalálja azokat a pontokat, amelyekbe megkapaszkodva egy egységes, átlátható rendszert épített fel. Nemcsak a szokásjog és a törvények szabályait elemzi, de segítségül hívja a királyi kúria döntéseit, s ahol szükségesnek tartja, példákon keresztül igazolja tanítását. Mindent tud korának magánjogáról, és segítségével napjaink jogászai is megtalálhatják öröklési jogunk azon elemeit, amelyek az ősi szokásjogi rendszerből erednek.

Homoki-Nagy Mária

Jegyzetek

- ¹ Kelemen Imre: *Historia juris hungarici privati* (Budae, 1818)
- ² Czövek István: *Magyar hazai polgári magános törvényről* (Pest, 1822)
- ³ Czövek István: *Planum Tabulare vagy a Királyi Curiának végzése* (Buda, 1825)
- ⁴ Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek* (Szeged, 2004)
- ⁵ Magyar Törvénytár. I. (1899); Érszegi Géza: *Az Aranybulla* (Budapest, 1990)
- ⁶ Magyar Törvénytár. I. (1899), 1351. évi törvények
- ⁷ Werbőczy István: *Hármaskönyv*, I. 57.
- ⁸ Magyar Törvénytár (1899), 1715:27. tc.
- ⁹ Béli Gábor: *Magyar Jogtörténet* (Budapest, 1996)
- ¹⁰ Homoki-Nagy Mária: *Amiről egy végrendelet mesél* (Acta Jur. et Pol. Tom. LXXV. Fasc. 33. Szeged, 2004, 617–633. p.)

A magyar jogtudomány magyar nyelvűsége nehezebben szerezte meg jogait, mint a többi tudományág, illetve a jogi praxis magyar nyelvűsége is köztudottan lassabban bontakozott ki más területeknél. Ennek egyik magától értetődő oka volt a hivatalos nyelv latin mivolta. Miután a jogszabályok és ezzel együtt a jogtudomány nagyobbik hányadának nyelve is a latin volt, kevésbé ösztönözte a hétköznapi szükség a jogászokat a magyar jogi műnyelv kialakítására. Maga az abszolút berendezkedés sem pártolta a magyar (s ezen belül az igazgatási, alkotmányos) terminológia kimunkálását. Az előrelépés egyetlen állami jele volt, hogy az 1805:4. tc. a dikasztériumok számára kötelezővé tette a magyar nyelvű választ a magyar beadványokra, illetve szorgalmazta az alsóbb fokú perek magyar nyelvűségét. (Még oly kérdésben sem volt együttműködésre kész a bécsi kormányzat, mint az 1792:7. tc által elrendelt magyar nyelvi oktatás a közép- és felsőfokú tanintézetekben.¹) A hivatalos gyanakvás lengte körül a magyar nyelvű jogi szakmunkák megjelentetését, az ekkor jellemzően divatos nagy jogi forrásgyűjtemények (mint a *Corpus Juris*

A törvényes öröklés a magyar rendi társadalomban

Nánásy Benjámín:

A' magyar polgárnak törvény szerént való rendes örökösse

Nyomt. Trattner Mátyás betűivel, Pesten, 1799, 291 p.

Új kiadása: Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Budapest, 2006

Studia Notarialia Hungarica. Tom. V.

Hungarici vagy a *Codex Diplomaticus*) publikálása a hivatalos cenzúra izgatott reagálását váltották ki. Az egyetemi és jogakadémiai tudományosságot, az oktatott jogi tananyagot az udvar szigorúan ellenőrizte és írá-

nyította, vagy legalábbis próbálta irányítani. Mindennek az oka nyilván abban kereshető, hogy a kor legfontosabb problémái, a reformmozgalmak célpontjaiként megjelenő kormányzati és uralmi kérdések leginkább a társadalomtudományokban fogalmazódhattak meg. Az ország Rendjei csupán 1844-re tudták elérni azt, hogy „ő Felsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával” az országgyűlés aktusainak, a királyi leiratoknak, előadásoknak, intézkedéseknek és válaszoknak, a kancellária, valamint a Helytartótanács iratainak és rendeleteinek, valamennyi ítéldőszék tárgyalásának és ítéletének nyelve a magyar legyen.²

Ugyanakkor azonban a hétköznapi jogi konfliktusai, a nép ügyei, sőt még a nemesség jogi esetei is a magyar valóság részeként fogalmazódtak meg, választ is így és innen vártak. A magyar társadalomban az 1790-es évektől kezdődően erős igény fogalmazódott meg a korszak külhoni és hazai eredményeinek magyar nyelven történő megismerése iránt. Ez persze önmagában a jogi terminológia és szaknyelv kialakulását még nem támasztotta volna alá, de az a tény már igen, hogy II. József erősza- kos nyelvredelele rádöbentette a magyar politikai elitet: a magyar államnyelv hiánya, a német bevezetése Magyarország alkotmányos különállását fenyegeti. Nem is szólva arról a hatalmas mozgósító erőről, amely a magyar nyelvűség fegyverében rejlett. A nemzeti mozgalom kibontakozása és megerősödése nagymértékben volt köszönhető a nyelvi mozgalmaknak. Ahogyan szerzőnk, Nánásy Benjámin³ is írta ajánlásában, „...valameddig a' Nemzet a' maga Nyelvével edjűtt meg-nem hódol; sőt ezt állhatatosan fenn tartja, mind addig ezen Nemzet tulajdon maga külső Nemzeti mivóltára nézve tökéletes állandóságot ígérhet magának: Hogy ha ellemben az idő a' Nemzet Nyelvében győzedelmet vett; a' Nyelvnek meghódolása a' Nemzet gyökeres megváltoztatásának tsalhatatlan Póstája.”⁴

S persze megtalálhatjuk a korszakban a jogász szakma saját, belső szükségét is, miként az összes többi szakterületnél. Amellett, hogy erős az igény a magyar nyelvű jogi praxisra és jogi tudományosságra, a jog, s különösen a gyakorlat megköveteli a pontos terminológiát. A nyelv fejlettsége és tisztasága, a fogalmak pontosított és egyértelmű meghatározása, a jogi szakterminológia pontosítása alapvető érdeke volt a magyar jogásztársadalomnak – akárcsak az ügyfeleknek, bírának, hatóságoknak. A reformkori mozgalmak előrehaladtával mind elismertebbé vált a rendi szervek, törvényhatóságok és rendi politikai szervek részéről, hogy a magyar jogi szaknyelv precíz kifejlesztése nem csupán nemzeti kérdés, nem csak identitásnövelő, mozgósító eszköz, hanem az igényes joggyakorlat előfeltétele. S mind többen tettek is ezért. Ezek egyike Nánásy Benjámin, „törvénybeli hites szószóló”, aki két kis könyvet is közzétett magyar nyelven az öröklési jogról. Egyet a testamentumokról,⁵ egyet pedig (a most hasonlóan közzétett) pedig a törvény szerint való örökösödésről.⁶ S ami hihetetlenül jelentőssé teszi írásait: magyar nyelven, jelentősen megelőzve számos kortársát, már a 18. század kilencvenes éveiben. A

századforduló után széleskörűen elterjedt magyar nyelvű szakirodalom előhírnökeként róttá papírra az öröklési jog szabályait. Munkája azonban nem csak magyaryelvűsége okán izgalmas, hanem azért, mert a törvénykezési praxisban járatos jogismerő rögzítette anyagi jogi és processuális tapasztalatait mindazok számára, akik „az Eredeti Deák Nyelven a' Törvényeket halgatni Hivataljok nem engedte, született nyelveken pedig mind eddig nem olvashatták”.

Az utolsó rendi országgyűlés meglehetősen lakonikusan jelentette ki, hogy „az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, [...] a legközelebbi országgyűlésig mindazon perek folyamata, melyek az ősiségi viszonyokból vették eredetüket, és még végítélet által befejezve nincsenek, felfüggesztetnek; úgyszintén ilyenmő pereknek megindítása is, az 1836:14. törvény-cikkely eseteit kivéve, eltiltatik.” Mindaddig, amíg „a ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi”.⁷

Ki gondolná, hogy ez az egyszerű elintézési mód egy évezredes jogintézmény halálát jelentette egyben, amely a feudális-rendi társadalom vagyoni viszonyait alapvető módon szabályozta? A magyar jogágazatiság kialakulásának folyamatában szinte utolsóként, az alkotmányjog, a közigazgatási és pénzügyi jog, a büntetőjog és büntető perjog, a kereskedelmi jog önállósodását követően, 1848-ban sor került a magánjog néhány alapelveinek megfogalmazására is, amelyek közül a legnagyobb horderejű kétségkívül a rendi magánjog alapjait képező ősiség felszámolása volt. Az alkotmányos forradalom eufóriájában ezt a döntést a polgárosodás felé tett nagy lépésként ünnepelték; a másik oldalon azonban a rendi öröklési (és vagyon-) jog ősi oszlopát döntötték ki, s állították teljesen új helyzet elé a magyar társadalmat.

A magyar öröklési jog legjellegzetesebb intézménye az ősi jog részeként alakult ki, messze a honfoglalást megelőző időkben. A nemzetségi társadalom ház-, vagyon-, munka-, tulajdon- és elosztási közössége alapozta meg ennek a jogi alaptételnek általános érvényét, amelyet uralkodóink jogalkotói akarata sem tudott megtörni. Magától értetődő volt az öröklés főszabályát a nemzetségi szokásokból levezetni; a családfele valamennyi leszármazója annak halála után igényt tartott a nagycsaládi vagyonra, s ha valamelyikük leszármazó nélkül halt el, a család többi ágai örökölték a vagyont.⁸ A patrimonialis, illetve a rendi korszak nemzetségei továbbvezették ezt a gyakorlatot, s a királyi jogalkotás kénytelen volt tudomásul venni az ősi jog hihetetlen erejét.

A királyi törvényalkotás már Szent István uralkodása alatt kísérletet tett a királyi öröklés bevezetésére, amikor elrendelte, hogy ha „magzat nélkül maradt el özvegyül, és házasságtalan az ő özvegyiségében való megmaradásra ígéri magát, akarjuk, hogy bírja minden javát, és valamit azzal cselekedni akar, cselekedje azt. És az ő holta után szálljanak vissza azon javak a férje

rokonságára, ha vannak rokonai; ha pedig nincsenek, legyen örököse a király.”⁹ Ez, a magszakadás esetén bekövetkező háramlási joga a királynak utóbb kiegészült egy másik rendelkezéssel, amely a hűtlenség bűncselekményét kötötte össze a királyi igénnyel, sajátos háramlási oknak tekintve a királlyal, az országgal szembeforduló nemes vagyonának fiskushoz kerülését. A királyi hatalom sohasem tett le arról, hogy főtulajdonjogát érvényesítse, hol erőszakosan (mint a „haszontalan adományok” visszavétele, vagy a törvénytelen [konceptió] perek során a 17–18. században). A rendi örök pedig sikerrel védelmezték állásaikat, s akadályozták meg egészen a 19. század közepéig az ősiségetől eltérő öröklési jogi koncepció elterjedését. Ahogyan Eckhart Ferenc megfogalmazta: későbbi öröklési törvényeink a két öröklési jog, a nemzetségi és a királyi jog küzdelmének az eredményei.¹⁰

Emellett szólnunk kell egy másik törekvésről is: a birtokosok, a nemzetségek kísérleteiről rendelkezési joguk biztosítására. Az első uralkodónk törvénykönyvéből származó rendelkezés szerint „kinek-kinek szabad legyen azt a mi az övé, a maga feleségének, fiainak és leányainak, szintűgy rokonainak vagy az egyháznak osztania és adnia.”¹¹ Vagyis az ún. szerzett javakkal, amelyekhez ő maga jutott hozzá, nem öröklési úton, s melyekhez sem az oldalágnak, sem a lemenőknek nem lehet igénye. Ezt a szabadságot igyekezett kiterjeszteni a serviensi (nemesi) rend, amikor az Aranybullában lemondatták II. Andrást a visszaháramlási jogról. „Ha valamely nemes ember fiúmagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja; a többivel azt mívelje, a mit neki tetszik”.¹² Jól tudjuk, ez a passzus soha nem vált valósággá, miként IV. Béla 6. tc.-e vagy III. András 1290:32. tc.-e sem. Az ősi jog, a consuetudo legyőzte a királyi jogalkotást. S amikor I. (Anjou) Lajos ősiségi törvényét kibocsátotta, az semmi újat nem hozott, csupán megerősítette a nemzetségi jog öröklési rendjére vonatkozó gyakorlatot. Amikor „...legkedvesebb őszünknek és elődünknak, második András király úrnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól egészen mentes, szóról szóra ide beiktatott levelét az abban foglalt minden szabadsággal egyetemben elfogadván, helyeslő és jóváhagyván” megerősítette, a rendek nyomására szükségét érezte, hogy kiemelje annak hatálya alól, s „kizárja a kiváltságból” a szabad öröklést. Vagyis, „...hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.” Sőt, ellenkezőleg, „éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háramoljanak.”¹³ Ezzel végérvényesen szentesített az ősi és a szerzett javak elkülönítése.

A magyar örökösödési szabályokat tehát alapvetően az ősiség (a nemzetségi öröklés) és a szerzett javak fölötti rendelkezés joga határozta meg. A főszabály a

nemzetségi öröklés, hiszen ha valaki a szabad végrendelezési jogával nem élt, hátramaradt javaira úgyszólván az ősi birtok öröklésének szabályai érvényesültek. A királyi háramlási joga pedig szűk keretek között mozgott: a magszakadás és a hűtlenség eseteiben érvényesíthette csak a fiskus.

A törvényes öröklés rendjét az ősiség szabta meg. Az ősiség nem más, mint a nemesi vagyon forgalmának korlátozására irányuló anyagi jogintézmény, amely a hatalmi elit gazdasági létalapját biztosító javakat tartotta kényszerrel egyben. Az ősiség egy sor intézményt ölelt föl, amelyek a vagyonforgalom korlátjait jelentették. Ilyenek voltak például: a házközösség (amely fizikai lehetetlenségét jelentette az elidegenítésnek); a meghatározott jószágok elidegenítésének direkt tilalma, a fiskus és az osztályos társak bejegyzésének feltétele bármiféle aktusban, a végrendeleti öröklés tilalma ezekben az esetekben és a kogens jellegű törvényes öröklés.¹⁴

Az ősi javakban történő öröklés elemi feltétele volt rögzíteni a nemzetséget, a család fogalmát, s megjelölni az öröklés irányait. Eszerint tettek különbséget leszálló, felszálló és oldalági öröklés között. A leszálló öröklés az örökhagyó törvényes gyermekei, illetve annak leszármazóira vonatkozott. Első ízben per capita, fejenként örökölték a gyermekek, ezt követően más törzsenként (per stripes). Főszabály szerint az atyai leszármazók az atyától, az anyai leszármazók az anyától örökölték. Fiúk örökölhettek csak, ha az adományos fiúgra korlátozta akárcsak a vásárolt birtokban, ha az első szerző fiúgra korlátozta az öröklést. A könyveket, levéltárt, pecsétgyűrűt és a fegyvereket mindig a fiúk örökölték. A nők egyenlően örökölték a fiúkkal – ha az adományos birtok mindkét nem részére szólt, a vásárolt birtokban, ha nem korlátozta az első szerző fiúgra az öröklést, az anyai vagyonban. Törvénytelen gyermek nem örökölhettek, de a házasságon kívüli gyermeket utólagosan házassággal törvényesíteni lehetett.

A felszálló öröklésre akkor került sor, ha nem voltak lemenők. Itt is érvényesült a paterna paternis szabálya, vagyis az, hogy az atyai leszármazók ősi javai az atyára vagy a nagyszülőre, az anyai leszármazók az anyára vagy az anyai nagyszülőre szálltak. Ez nem vonatkozott az elhalálozott leszármazó adománybirtokára. A közelebbi rokonok mindig kizárták a távolabbiakat (szülők például a nagyszülőket). Az oldalági öröklés akkor következhetett be, ha sem lemenő, sem felmenő rokonok már nem éltek. „Az ősi jószág a vérközösség és a jogközösség alapján szállt át az osztályosokra.”¹⁵ Sem az ágak száma, sem az oldalági rokonsági fok nem volt meghatározva. Egyetlen követelmény volt: a vér- és birtokközösség kimutatása.

A törvényes öröklés rendje többé-kevésbé azonos szabályok szerint alakult a különféle jogállásúakra nézve.¹⁶

Nánásy Benjámin könyve ezt a rendet követi végig, az öröklési jog 18. század végi állapotát ismertetve. Hat alapvető rögzít a végrendelet nélkül elhunytak javainak rendezésére: a három fő szabályt (lemező, felmenő és oldalági öröklés rendjét), tovább kiegészítő elvként a házastársi öröklés rendezését, illetve végső soron a

király, a korona, a város vagy a földesúr fiskusának öröklését. Miután az első és legfőbb szokás szerint az ősiség a lemenő öröklést rendezte, a kor szemléletének megfelelően nagy gondot fordított arra, hogy tisztázza „kik a' Törvényes születésű és kik a' fattyú gyermekek”, valamint a „megtörvényesített gyermekek”.

A könyvből az öröklési viszonyokra vonatkozóan rendkívül bonyolult kép rajzolódik ki. Ugyanis, mint fentebb láttuk, a viszonylag egyszerűnek látszó, alapul fekvő szabályok alkalmazása mellett a kor személyi viszonyai erősen árnyalják a képet. A lányok öröklése (illetve kiházásítsa), majd az ő vagyoniuk részét képező javak további öröklése kerestül szabja a fő elveket, s kivételként jelennek meg. Nehezen tudta feldolgozni a gyakorlat az ingó javakban történő egyenlő osztozkodását a fiúknak és a lányoknak, miközben a Ház berendezésekként ingónak tekinthető „Házi eszköz-mények” nélkül nem teljes a ház, s ezért logikusnak tűnik a lányok kizárása ebből a körből. Viszont éppen ezért felerősödött a férjhez menetel alkalmával történt vagyonmozgás. Nem mindegy ugyanis, hogy az örökhagyó mely vagyonából, ősi vagy szerzeményi javaiból házasította-e ki a lányát (amelyhez egyébként, ha ősi jószágot illetett, osztályt kellett tartani).

Fentebb láttuk: jelentős különbség van a vagyonok tekintetében aszerint, hogyan jutott a szerző a vagyonhoz, s az adományos tett-e kikötéseket az adomány esetleges öröklésére vonatkozóan. Ennek árnyalásához szükségesnek látta a szerző végigtekinteni a javak lehetséges körén a királyi adományos jószágoktól a magános adományokon át a pénzen szerzett jószágokig.

Ugyan maga a kötet elsősorban a nemesi öröklésről szóló szabályokat taglalja, de Nánásy kitér a többi lehetséges (s igen nagy számban előforduló) lehetőségre is, mint a „Jószágtalan Nemes Emberek, a Nemtelen, de szabad személyek, a szabad Királyi Városi polgárok, a Jászok és Kúnok, a Földes Uraságot esmérő paraszt személyek” öröklésére is, inkább csak jelezve az eltéréseket.

A nemesi jószágos öröklés egyik fő fogalma az atyafi. „A' melly személy én velem edgyütt ugyan azon edgy töröskből származott, az énnékem Atyámfia, és minthogy sem az én Atyámfiámat, sem az én Atyámfia engemet nem nemzett, hanem mind a' ketten ugyan azon egy töröskből, még pedig ódalaslag vagy melle-

leg jövünk le: Innen mind ketten edgyik a' másikra nézve ódalaslag vagy melleleg való Atyafiai vagyunk. Ez az ódalaslag való Atyámfia ha én velem edgyütt azon egy apától nemzetett, vagy anyától született, ekkor az ilyen atyafi az én testvér atyámfia, ha pedig nem egy Apától, vagy nem egy Anyától született én velem, akkor nem az én testvér Atyámfia.”

Az anyagi jogi szabályozás ismertetését követően Nánásy áttér az eljárási szabályokra, illetve a törvénykezési körülményekre, az illetékes bíróságok ismertetésére. Végül a szokásjog és a törvényi jog legfontosabb rendelkezéseit, sőt, – mint szerző indokolja: „Hogy pedig ez a' hátra lévő lap üresen ne maradjon” – még egy végzést is a könyv végére illesztett.

Nánásy Benjámin nem tudományos könyvet írt. Munkája egy gyakorló jogász kézikönyve, mely a legapróbb részletekig lemenően részletezi a jogi szabályozás szerinti, de főként gyakorlat által alkalmazott szokásokat. „Itten ebben az egész Könyvben tsupán tsak a' minden Testamentom nélkül, vagy a' Bíró által, Törvénytellenek esmértetetett Testamentommal meg holt Embereknek Javaiban lehető, 's a' Törvényt-hozó Test által meg-határozott 's ki-szabott örökösödésről fogunk értekezni; és így Ezen kezünk alatt levő Könyvnek rövideden 's velősen előadott tárgya a' lészen, tudniillik, egy Testálatlanul vagy törvénytelen Testamentommal meg holt Magyar Polgárnak Jószágiban, ki' a rendes, és törvény szerént való Örökös”?

Aki ezt a könyvet végigböngészi, hű képet kap a 18. század végi magyar öröklési jog nagyobbik metszetről, a törvényes öröklésről. S különös élményként széles tablón olvashatja a kibontakozófélben lévő magyar jogi terminológia segítségével az öröklési jogi jogintézmények historikus modelljét azon az ízes, ma már archaikus magyar jogi műnyelven, amely bár nehézkesnek hat, de pontossága, részletező és aggályosan aprólékos leíró gondossága minden kérdést igyekszik megválaszolni, vagy már eleve megelőzni. Tanácsként fogalmazza meg olvasójának: „soha sem kell hirtenkedni, hanem igen okosnak és vigyázónak kell lenni, és minden leg-kisebb körül-állást fontoson meg kell vizsgálni, mert a' dolog felette kényes”. Kétegy nélkül állítható, hogy kiváló praktikus jogász kiváló munkájával van dolgunk.

Mezey Barna

Jegyzetek

¹ Vörös K: *Kulturális fejlődés Magyarországon 1790–1848. A magyar nép kulturális élete*. In: *Magyarország története 1790–1848*. Szerk. Mérei Gy. (Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 1058. p.)

² 1844:2. tc. a magyar nyelv és nemzetiségről

³ Nánásy Benjámin (Beniamin): ügyvéd, a magyarországi egyházi és polgári törvényszékeken a peresek törvénybeli hites szószólója (prókátora) Pesten, az 1790-es években. Vö.: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet (Budapest, 1903, 805. has)

⁴ Méltóságos Királyi udvari Tanácsos Úr nekem jó méltóságos uram!

⁵ *Testamentom a magyar országi törvények szerént* (Pest, Trattner Mátyás betűivel, 1798)

⁶ *A magyar polgárnak törvény szerint való rendes örökösse* (Pest, 1799)

⁷ 1848:15. tc az ősiség eltörléséről

⁸ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Budapest-Pécs, 1999, 131. p.)

⁹ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve 24. Fejezet az özvegyekről és árvákról (A Corpus Juris Hungarici szerint)

¹⁰ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány-és jogtörténet* (Budapest 2000, 296. p.)

¹¹ Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve. 5. Fejezet a király engedelmeiről, hogy tulajdonát mindenki bírassa

¹² 1222. évi Aranybulla 4. törvénycikk hogy a nemesség az ő marhájjával és birtokával szabad legyen

¹³ 1351. évi törvények. Előbeszéd.

¹⁴ Murarik Antal: *Az ősiség* (Budapest, 1938, 10–11. p.)

¹⁵ Eckhart: i. m., 2000, 299. p.

¹⁶ Béli: i. m., 1999, 133. p.

A mindenkori magyar állam területén működő autonómiák eddig legteljesebb gyűjteményével szembesül az olvasó, amikor kezébe veszi az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskolája és a L'Harmattan Kiadó közös tanulmánykötetét, amely az *Autonómiák Magyarországon 1848–2000* címet viseli. A háromkötetes kiadvány első kötetében a Doktori Iskola fiatal kutatóinak tanulmányai mellett forrásdokumentumok szerepelnek 1848-tól az első világháború végéig, míg a másik két kötetben időrendi sorrendbe szedve különféle dokumentumok találhatók az 1919–2000 közötti időszakra vonatkozóan.

Napjainkban egyre fontosabbá válik, hogy a társadalom különböző csoportjainak lehetőségük nyíljon arra, hogy saját ügyeikben szabadon dönthessenek, kiszabadulva az állam, a politika vagy a gazdaság béklyói alól. Az autonómiák, azaz az állampolgárok kisebb vagy nagyobb létszámú, valamilyen közös érdek, cél, ideológia vagy vallás mentén kialakult, önmaguk által felállított szabályok szerint működő, önszerveződő közösségei meghatározó elemei a mai magyar társadalomnak is. Ezen közösségek beható vizsgálata során nem elég csupán elméleti síkon vizsgálódásokat folytatni, hanem mindenféleképpen ki kell térni a gyakorlati megvalósulásra is, hiszen az autonómiák egyik fő jellemzője éppen a gyakorlatban megnyilvánuló függetlenségük. Ennek mértéke természetesen koronként, országonként és közösségenként változó; az autonómiák saját szabályalkotásának lehetőségei nagymértékben függenek az állami törvényhozástól, létük sokszor politikai akarat függvénye, míg anyagi fenntartásuk az állami vagy a privát gazdaság teljesítőképességén is múlhat. A kiadvány fontos szerepet játszik abban, hogy ennek a – nem minden esetben teljes – függetlenségnek a történelmi alapjait is feltárja.

A teljes kiadvány forrásanyaga kevés újdonsággal szolgál, hiszen a források többségét más kutatók korábban már közzétették. Az új gyűjtemény érdeme azonban, hogy a dokumentumokat rendszerezve, teljességre törekedve gyűjtötték össze, így a magyar autonómiák legfontosabb forrásai ezután már egy kötetben megtalálhatók.

A kutatók egyik maguk elé tűzött céljukként vállalták, hogy bemutatják az olvasóknak a magyarországi autonómiák keletkezéstörténetét, szervezetét és működését. Ennek keretein belül elemezték az 1848-as polgári forradalomtól egészen a 20. század végéig létező, jelentősebb autonómiákat, így a közigazgatási önkormányzatokat, a kamarákat, a társadalombiztosítás rendszerét éppúgy, mint az egyházak, az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia önkormányzatiságát. A tanulmánykötet számos erénye közül mindenképpen ki kell emelni, hogy az 1848-at követő polgári korszak és az 1989–1990. évi rendszerváltozás utáni időszak bemutatása ugyanúgy a kutatók célja volt, mint a 20. század második felének vizsgálata. A kötet írói ugyanis kimondatlanul is vallják, hogy a pozitív példák történelmi kontextusban csak a negatív példák, az autonómiák majdnem teljes hiányának bemutatása mellett érthetőek csak igazán.

Demokratikus alapjogaink – Autonómiák Magyarországon

*Autonómiák Magyarországon,
1848–2000. I–III. kötet*

Szerkesztette: Gergely Jenő.

A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat összegyűjtötte, a bevezetőket és a lábjegyzeteket készítette: Cieger András, Gergely Jenő, Ignác Károly, Kardos József, Rácz Kálmán, Réfi Attila, Strausz Péter, Zachar Péter Krisztián

ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005, 2391 p.

ISBN 963 7343 82 2 ö

Érthető és tökéletesen elfogadható a szerkesztés során a kezdő és a végpont kiválasztása, hiszen a polgári forradalom cezúrája kiváló kiinduló, míg a 20. század vége tökéletes záró pontnak bizonyult az autonóm közösségek vizsgálatához. A magyar történelem e bő százötven éve a maga változásaival ráadásul alkalmas arra, hogy a kötet tanulmányai között jó és rossz példákat is találhassunk, hiszen az olvasó pontosan láthatja és megértheti, hogyan is változik az autonómiák helyzete demokratikus és diktatórikus körülmények között, vagyis hogyan befolyásolja működésüket az éppen aktuális politikai hatalom.

A kötet nyitó tanulmánya általános képet fest az autonómiákról, majd az itt felvetett kérdésekre (milyen területeken valósulhatnak meg az autonómiák, milyen összefüggések találhatóak az állami-politikai berendezkedés és az autonómiák jogai között) az ezt követő tanulmányok adják meg a választ. A kiadvány első tanulmányai a közigazgatási önkormányzatokkal kapcsolatos kérdéseket vizsgálják. A helyi, területi önkormányzatok a jogszabályokban meghatározott állami, illetve a maguk által meghatározott közigazgatási feladatokat látnak el. A tanulmányok négy fontos szempontot körbejárva elemzik a közigazgatási autonómiák kialakulását, illetve működését. E szempontok mindegyike szükséges a vonatkozó korszak megértéséhez: az önkormányzatok kialakulását kísérő politikai viták, a megszülető jogi szabályozás (természetesen bemutatva az első átfogó, kódex-szerű közigazgatási jogszabályt, az 1870:42. törvénycikket), a különböző önkormányzati szintek közötti konfliktusok, illetve a finanszírozási kérdések. Ezután kronologikus sorrendben, részletekben gazdagon ismerheti meg az olvasó a közigazgatási autonómiákra vonatkozó szabályozást az első világháború végétől az országhatár-módosulásokon át egészen a magyarországi közigazgatás 1944-es felbomlásáig. A közigazgatási önkormányzatok fejlődése 1950-ben a szovjet típusú, centralizált tanácsrendszer

bevezetésével megszakadt, és hazánkban a szocialista korszakban az önkormányzatiság elve is csak csíráiban volt jelen (elég csak az ún. harmadik tanácstörvényre, az 1971. évi I. törvényre gondolni). A rendszerváltozás utáni időszak közigazgatási önkormányzatával is külön tanulmány foglalkozik a kötetben.

A tanulmánykötet következő nagyobb fejezete a kamarai autonómiákkal foglalkozik, bemutatva a kereskedelmi és ipar-, az ügyvédi és közjegyzői, a mezőgazdasági, a mérnöki és az orvosi kamarákat, illetve – kiemelt negatív példaként a politikai hatalom diszkriminatív és központosító törekvéseire – az első zsidótörvénnyel felállított, de szerencsére abban a formájában nem sokáig működő Sajtó-, illetve Színművészeti és Filmművészeti Kamarát.

A kötet ezután egy sajátos autonómiát, a biztosítótársaságok önkormányzatiságát tárgyalja. A biztosítótársaságok autonómiája ugyanis – szemben az eddig vizsgált autonómiákkal – csak saját szervezetük belső ügyeire terjed ki. Ez a megszorítás természetesen érhető, ha tudjuk, hogy nem érdekképviselői feladatokat, hanem egészségügyi, nyugdíjszolgáltatási vagy betegsegélyezési funkciókat látnak el. A tanulmányban a társadalombiztosítás rendszerére nehezedő – az 1980-as években kezdődő – állami nyomást figyelhetjük meg, amely elvezetett a társadalombiztosítási önkormányzatok 1998-as felszámolásáig, és a rendszer állami felügyelet alá vonásáig.

Az autonómiák közül talán az egyházak és a felekezetek autonómiája közelíti meg leginkább az ideális állapotot a függetlenség tekintetében. Ezen vállalási vagy világnézeti azonosságon alapuló intézmények évszázados gyökerekkel rendelkeznek a magyar társadalomban. Az egyházi autonómiát a vonatkozó tanulmány az 1568-as tordai országgyűléstől egészen a 21. század elejéig mutatja be.

Az egyetemi autonómiák a tudományok szabad művelését és a tanszabadság kiteljesedését hivatottak elősegíteni, amelyek nélkül nehéz valódi felsőoktatásról, valódi egyetemi struktúráról beszélni. Az egyetemek függetlensége mindig is erkölcsi, szellemi és szakmai alapokon nyugodott, hiszen teljes önállóságot elérniük szinte sosem sikerült. Mint a tanulmány írója megállapítja, ez – a közhiedelemmel ellentétben – nem is feltétlenül célja az egyetemi önkormányzatoknak. A rövid életű korai egyetemek bemutatása után a szerző rátér a nagyszombati egyetem 1635-ös megalapítására, majd eljut a 18. századi egyetemi centralizáció időkáig. Az elavult egyetempolitikát is az áprilisi törvények térítették vissza a helyes útra (1848:19. tc.), amiről száz év elteltével ismét letérítette a politika. A szocialista politikai hatalom kétségbe vonta az egyetemi autonómiák létjogosultságát, és a szovjet modell adaptálásával az egyetemeken is megvalósult a pártirányítás rendszere. Ezen a téren is a rendszerváltozás hozott gyökeres fordulatot, ami után újra megerősödhetek az egyetemi önkormányzatok.

A kötet utolsó tanulmánya annak a Magyar Tudományos Akadémiának az autonómiáját mutatja be, amely mindig is a kutatás szabadsága, a tudomány autonóm fejlődése és eredményeinek megismertetése mellett foglalt állást.

A kötetben ismertetett autonómiák története és működése megerősíthet bennünket abban, hogy – a múltéhoz hasonlóan – a jövőben is biztosítékaik lesznek a demokrácia megerősödésének és a demokratikus alapjogok mind teljesebb megvalósulásának. A magyarországi autonómiákkal foglalkozó kötetet ezért nem csak a szakmabeliek, hanem a szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja.

Gosztonyi Gergely

Tanulmánykötet Balogh István tiszteletére

*De iuris peritorium meritis – Studia in
honorem István Balogh*

Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kara, 2007, 131 p.
ISSN 1789-089

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2007 májusa óta ünnepi kötettel köszönti minden tisztes kort elért oktatóját.

A *De iuris peritorium meritis* címet viselő sorozat második kötetével dr. Balogh István előtt tisztelegnek a kollégák.

Az ünnepelt 1936. augusztus 25-én született. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát, majd 1974-ben a filozófiai tudományok kandidátusa, 1990-ben pedig az MTA doktora lett. A Magyar Politikatudományi Társaság, a Magyar Filozófiai Társaság és a Magyar Szociológiai Társaság tagja. A tiszteletére megjelenő kötetben hét különböző jogterületet képviselő neves kollégája köszöntötte.

Bónis Péter *A formuláriumok és az ars notaria hazánkban és Nyugat-Európában* című tanulmányában jogi formuláskönyvek, korai iratmintatárak születését mutatja be. Példákkal alátámasztva ismerjük meg a közjegyző és a „nótárius” munkája közötti különbséget, részletesen megtudjuk, melyik korban milyen kellékek megléte esetén bizonyult hitelesnek a közjegyző/hiteleshely által kiállított dokumentum, vagy éppen mik voltak azok a hibák (törlés, vakarás), amelyek fennállásakor kétséget kizáróan hamisnak tekintették az okiratot. A tanulmány erénye, hogy rendkívül sok, a középkorban forrásként használt magyar formuláskönyvet nevez meg.

Kapa Mátyás magánjogi témájú dolgozattal köszöntötte kollégáját, amelynek címe: *Adalékok a magánjog érvényesülésének kérdéséhez*. A szerző az alanyi jogok oldaláról vizsgálja az érvényesülés témakörét, kitér az önkéntes jogkövetés és az állami kényszer jellemzőire is. Az alanyi magánjog érvényesítésének bemutatásakor önálló fejezetet szentel a végrehajtási eljárásban közreműködő állami szervekre jellemző szervezeti sajátosságok ismertetésének a Vht. és a Bsz. alapján. A végrehajtási eljárás során érvényesülő vagyonszerzés megjelenését a római jog fejlődési ívét követve rajzolja elénk, ám a hazai viszonyok kialakulását is megismerhetjük az Aranybullától kezdve. Zárszavában Kapa kifejti, hogy a jogrendszer alkotásának és működtetésének akkor van gyakorlati értelme, ha a jog érvényesülése is biztosított annak keretei között.

Harmadikként Máthé Gábor *Meditáció a jelenkori jog, erkölcs viszonyairól* című tanulmányát tartalmazza a kötet, amelynek kiindulópontja Deák egy mondása – „...kérem, a törvény lehet hogy engedi, de ezt a becsületes ember nem teszi” –, valamint Ulpianus „Honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere” formulája. Máthé szerint korunk etikája a fenti fogalmakat három szóval összegzi: honestum – mint a szeretet és tisztelet megfelelője, utile – azaz az érdek/motiváció és delectabile – azaz az ember természetes biológiai igényei. Ezekhez járul napjainkban az inkulturáció problémája, ezért az ember nehezen találja meg a boldogulását. A természetes erkölcsi törvény ugyanakkor mindig kihát a jogalkotásra is, ezért a mindenkor törvényhozás célja kell, hogy legyen az erkölcs hirdetése – de nemcsak hirdetése, hanem használata is.

A jogtörténetek képviselőjében Mázi András és Mezey Barna tanulmányait olvashatjuk. Mázi *Az ősiség felszámolása Magyarországon* című dolgozatából az 1848–1849-es vagyonszerzési változások bemutatása után az 1852-es, Bécs által kidolgozott ősiségi nyílt parancs bevezetésének előkészületeit ismerjük meg, majd részletes ismertetést kapunk a pápens tartalmáról. Nemcsak a joganyag elméleti háttérét tárja elénk a szerző, hanem a korabeli bírói gyakorlatról is képet kapunk. Megállapítható, hogy a bíróságok következetesen és szigorúan alkalmazták a pápens előírásait, ám a szigorú jogkövetéshez hozzájárul az is, hogy ebben a korszakban rendelkezett hazánk a legkevesebb mozgástérrel. Ugyanakkor a kor jogászsága, ha nem is támogatta az uralkodói politikát, a pápens rendelkezéseit, így a tulajdon feletti szabad rendelkezés megteremtését alapvetően nem is kritizálta.

Mezey Barna Horvát Boldizsár politikai pályakezdetét mutatja be az *Egy politikusi karrier építőkövei* című esszéjében. Alapos helytörténelmi tudás birtokában rajzolja elénk Horvát gyermekkori családi háttérét, iskoláztatását, a korabeli jogászképzés sajátosságait. Horvát a négyéves képzést nyújtó győri jogakadémián

tanult, majd 1843-ban ügyvédi vizsgát tett, és megfordult az országgyűlésen is; mint „országgyűlési ifjú” – és melleleg vármegyei főjegyző –, 1848-ban, a forradalom eszméit követve 16 pontban fogalmazta meg a szombathelyiek követeléseit. Karrierje tovább ívelt a népképviselői országgyűlésen, az igazoló választmányban *előadóként* működött, és 1848 decemberében indítványt terjesztett elő az úrbéri kárrendezéssel kapcsolatban. Debrecenbe is követte a kormányt, ekkorra tehető megismerkedése Deák Ferencsel és Vörösmarty Mihállyal. Bár akkor valószínűleg nem is gondolt rá, a forradalom alatt átéltek is hozzásegítették, hogy később, miniszterként nagyformátumú politikus válhasson belőle.

A kötet leghosszabb munkája Pokol Béla nevéhez fűződik, aki *Az európai jogi gondolkodás újkori fordulata* című dolgozatával köszöntötte az ünnepeltet. Pokol szerint az 1500-as évekre a jogi gondolkodást a német és a francia területeken a gyakorlatorientált szemléletmód kezdte jellemezni, amely szemléletmódot az évek során a jogi humanizmus és a németalföldi természetjogi felfogás árnyalta. Pokol részletesen bemutatja mind a humanizmus, mind a természetjog főbb képviselőit, egyben az adott irányzat legfontosabb kritikusait is. Műve egészen Savigny és Puchta munkásságáig vizsgálja a gyakorlati jurisprudencia születését, terjedelméhez képest kimerítő ismereteket nyújtva az 1500–1800-as évek társadalmi-filozófiai változásairól is.

A tanulmánykötet zárásaként Tóth J. Zoltán érdekes forrásfeldolgozáson alapuló eszme-futtatását olvashatjuk *Irodalom és büntetőjog: Koestler és Camus a halálbüntetésről* címmel. A magyar származású író a determinizmus elfogadása miatt utasítja el a halálbüntetést, mint értelmes büntetési lehetőséget, hiszen véleménye szerint az ember tevékenysége és élete adottságainak, hajlamainak, neveltetésének és tapasztalatainak van alárendelve. Minthogy ezek ereje alól nem képes kitérni, felelősségről is csak ott beszélhetünk, ahol van választási lehetőség – az emberi életben viszont ilyen nincs. A továbbiakban Arthur Koestler érveket sorakoztat fel a halálbüntetés ellen, gyakorlati példákat is felsorolva. Hasonlóan jár el a francia Albert Camus is, aki logikai-etikai és szociológiai szempontból is helyteleníti a halálbüntetést, ugyanakkor a bűncselekmény elkövetésében nem zárja ki az elkövető szabad akaratnyilvánítását. Camus ugyanakkor nem bízott a halálbüntetés eltörlésében, mégis, véleménye szerint az életfogytiglan tartó kényszermunka bevezetését vagy végző esetben a kivégzési módok humanizálását is megfontolhatnák a jogalkotók.

Az ünnepi sorozat második kötete mind igényes kiállításával, mind tanulmányainak magas színvonalával méltó tisztelgés Balogh István munkássága előtt.

Kiss Bernadett

Jogtörténeti közelítések a vásárhoz, a szőlőhöz, a borhoz

III. Vásárok világa konferencia

Harmadik alkalommal rendezte meg tudományos konferenciáját a Tolna megyei Önkormányzat dísztermében a Babits Mihály Művelődési Ház és Művészetek Háza, a Wosinszky Mór Megyei Múzeum és a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Társaság. A konferenciát a Nemzeti Kulturális Alap támogatta. A konferencia középpontjában – mint azt a meghívó is tudtul adta –, az eddigi, jellemzően néprajztudományi megközelítéstől különbözően, a jogtörténeti értelmezés állott. Ezt reprezentálta az előadók többsége is, akik a pécsi, szegedi és budapesti jogtörténeti műhelyekből jöttek Szekszárdra 2007. szeptember 15-én. A konferencia megnyitó beszédét *Puskás Imre*, a Tolna Megyei Közgyűlés elnöke tartotta, aki a jogtörténet jelentőségét méltatta a múlt kutatásában. *Szabó Géza* régész, főmuzeológus, a Wosinszky Mór Megyei Múzeum igazgatója vállalta magára az elnöki teendőket.

Béli Gábor, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense a középkori városjogokról beszélt. Szemléletesen taglalta, miként jöttek létre a különféle vásárhelyek, hogyan határozta meg jogánál fogva a király, hogy mikor és hol tartható vásár. A Szerdahely, Csütörtökhely, Szombathely helynevek világosan tükrözik ezt a gyakorlatot. Azt a folyamatot igyekezett ábrázolni, melynek során a királyi 2/3 rész bevételére alapított királyi jogból hogyan lett privilégiumok alapján „szabad vásártartási jogként” megadómanóyozottak, kiváltságoltak, hospesközösségek joga. Izgalmas volt azon fejtegetése, melynek során azt illusztrálta, hogyan adományozták sorra a 13. században különféle hospesközösségeknek azt az ún. fehérvári szabadságot, amelyről tudott volt, hogy eredetileg a fehérvári vendégek nem rendelkeztek ilyen kiváltsággal, csupán gyakorlati szabadságaik foglalata volt a „fehérvári hospesek privilégiuma”. Érintette azt a tendenciát is, amelynek során a szabadságok terjedelmét korlátozó királyi szándék több-kevesebb sikerrel kurtította meg az eredeti vendégjogokat. Például a pesti telepések kiváltságából kiszakította a vámbevételeket, és azokat a Margit-szigeti apácáknak adományozta.

Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője a vásárjog egyik szegletébe vezette a hall-

gatókat az adásvétel (főként 17–18. századi) szabályainak, rituáléinak ismertetésével. A mai világgal húzott párhuzamok bevezető megjegyzései után némi szabadkozással vezette fel a vásárokkal kapcsolatos adásvétel problémáját. Jelezte, hogy a 17–18. századi vásárokon zajlott ingóforgalom szóban zajlott. A parola és az áldomás elegendő volt a szerződés biztosításához és a garanciák elismeréséhez. Miután a mindennapok jogában a szóbeliség uralkodott, a jogtörténet-tudománynak sajnálattal kell tudomásul vennie, hogy hosszú évszázadokon át hiányoztak a feljegyzések. Ezért a joghistoria nem tehet mást, mint a zömében 18. századi, írott forrásanyag alapján rekonstruálja a piaci körképet. Az írásos nyomok is többnyire a problémák körül kristályosodtak ki. Azt jegyezték le, ami gondot, törvénykezési konfliktust hozhatott magával. Az egyes szerződéstípusokról szólva az előadó jelezte, hogy az adásvétel és a csere mellett a kölcsön-szerződéseket is a vásárokon kötötték, annak megjelenésével, hogy mely vásárokon kell az adósnak visszafizetnie és milyen részletekben kölcsönét. A vásári adásvételi modellt a következőképpen jegyezte le: alku > parola > áruátadás > a vételár átadása > áldomás. Az áldomás Homoki-Nagy Mária definíciójában nem más, mint szerződésbiztosítás. Azt jelzi a tanúk, a jelenlévők számára, hogy a megállapodás létrejött, a felek megegyeztek a szerződés tartalmáról. A professzor asszony sok színes esettel illusztrálta mondanivalóját, így a kóbor állatok problémájával, a billog kérdésével, a „rejtett hiba” problémájának megoldási kísérleteivel, az állapotbetegségek esetén viselt kölcsönös felelősség ügyével.

A vásári bicskásokról (értsd: zsebmetszőkről) és társaikról, a vásári tolvajlásokról beszélt lebilincselő izgalommal *Nagy Janka Teodóra* főiskolai tanár a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karáról. A levéltári források elemzésére támaszkodó előadás szemléletes képét adta a 18. század Makójának. A vásári élet háttéréként fölvezolta a város lakosságának képét, a társadalmi tagozódás alakulását, a kispapok, parasztok, zsellérek világát. A tolvajok, zsebmetszők működési terepe a vásár, amelynek általános meghatározását adta az előadó, számba véve a legfontosabb jellemzőit, úgymint a (helyi és országos) vásár napjait, helyét, rendjét (pl. az állatvásárok, a „gyalog”-vásárok szabályozását). A város a földesúrral kötött szerződés értelmében a 12 forint értékhatár alatti büntetéssel fenyegetett cselekményeket a közösség saját bírói joghatósága alá engedte, így a paráznság, káromkodás, csavargás, kisebb sértések és bántalmak, továbbá a lár-mázás mellett a lopást és zsebtolvajlást is. Éppen ezért lehet ennek a bűncselekménynek pontos látéletét adni a hatósági jegyzőkönyvekből. Ennek példájára Nagy Janka Teodóra a bírósági jegyzőkönyvek segítségével a hallgatóság elé tárt egy részletesen kimunkált, szervezett tolvajlási ügyet. Nem kevés tanúsággal jár a kérdés elemzése a korszakban kialakuló, s mindmáig csak részleteiben feltárt jogi terminológia szempontjából sem. Az előadó idézte Dugonics András meg-

határozási kísérletét, aki szerint a vásári bicskás az, „aki vásáron mások zsebében kotorász”. Közmondásokat is idézett a nép körében élő fogalmakról, benyomásokról, vélekedésekről. Miként a lopó büntetéséről is, aki „megülte a falovat”.

Kajtár István tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Jogtörténeti Tanszék) *Hegyközségek jogtörténeti szemmel* című előadásában a borgazdálkodás egy speciális jelenségéről szólt. Az előadás a cím engedélyezte terjedelemmel szigorúbban vonta meg határait: a pécsi professzor a polgári korszak törvényi szabályozásának alapelveit részletezte. A hegyközségek meg- és újjászervezéséről szólt, ismertette a négy hegyközségi törvényt, amelyek a polgári korszakban születtek, részletesen elemezte az 1929. évi és az 1938. évi hegyközségi törvényeket. Értékelte a korábbi földesúri rendtartások, státutumok, hegyrendtartások színes kavalkádjá helyébe lépő átfogó, korszerű szabályozást biztosító polgári törvényalkotást, amely a szőlőterület, a szőlőtermelés törvényi szabályozásával a modern mezőgazdasági kultúrák előtt nyitott utat. *Kajtár István* méltatta a tradicionális hegyközség értékeit, amely egyszerre jelent életmódot és minőséget, s zálogát a táj- és környezetvédelemnek.

A Corpus Juris Hungarici borral kapcsolatos rendelkezéseit elemezte *Mezey Barna* tanszékvezető egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) *Bor és törvényhozás a magyar jogtörténetben* címmel. Előadásában nyomatékosította, hogy a törvényi szabályozásból kiolvasható jogalkotói szándék közel sem a valóságot tükrözi; egy lehetséges metszetét mutathatja csak be a borral kapcsolatos tevékenységeknek. Hangsúlyozta, hogy az artikuláris rendezés leginkább arról tanúskodik, hogy mit tartott a maga korában a borral kapcsolatban olyan lényeges kérdésnek a törvény

kibocsátója, hogy szankcionált magatartásszabállyal kívánta rendezni azt. Így vette sorra a jobbágyszolgáltatások, járadékok; a kereskedés és borforgalmazás; a minőségvédelem; a közbiztonság; az általános igazgatási kérdések és a büntetőjogi felelősség kérdéskörét. Az előadó végigvezette a hallgatóságot a törvényalkotási kezdetektől, tehát Szent Istvántól a polgári korszak modern szabályozásának kialakulásáig a bor jogtörténetén. Ez a história kiválóan szemléltette a hangsúlyváltozásokat. Míg kezdetben a beszállásolás és a terményjáradék állt középpontban, az árutermelés és csereforgalom megindulásával előtérbe került a (bel- és kül)kereskedelem földesúri és állami szabályozása, majd a kereskedelmi érdek megerősödésével a bor hamisításának gátlása. *Mezey* professzor érdekes párhuzamos képletként villantotta fel a büntetőjog belső fejlődésében is szerepet játszó felelősségi formulák kifejlődését, ezen belül is a részegség értékelését a beszámítás szempontjából, valamint a részegség, mint önálló bűncselekményi tényálladék alkalmazását.

Szabó Géza elnöki teendői mellett fontos feladatot vállalt, amikor bemutatta a *Vásárok Világa II.* című 2006. évi konferencia előadásaiból szerkesztett kiadványt, örömmel nyugtázva, hogy lassan hagyománnyá válik a konferenciák anyagának publikálása, mely egyszerre dokumentálja a nivós tanácskozásokat, valamint a Múzeum és a Művelődési Központ elkötelezettségét a szakmailag igényes tematikai publikációk iránt.

A tudományos konferencia programja szervesen illeszkedett a Szekszárdi Szüreti Napok rendezvény-sorozatába. Nem véletlen tehát, hogy a konferencia résztvevőinek módja volt megtapasztalni az Ipar- és Népművészeti Kirakodóvásár forogtatagát, a szüreti felvonulást és a Borudvar ingyenes kínálatát.

M. B.

A magyarországi egyetemi jogi karok állam- és jogtörténeti tanszékeinek találkozóját tartották meg 2007. november 9–10-én *Bor, jog, filozófia* címmel. Az összejövetelnek a Pécsi Tudományegyetem éppen harminc éves *Illyés Gyula* Főiskolai Kara adott helyet Szekszárdon. Napközben előadásokat hallgathattott a szép számú közönség, míg este a szocializálódásé volt a főszerep.

A konferenciát *Izsák Lajos* nyitotta meg, s övé volt a délelőtti moderátori szerepe is. Az első előadásban *Béli Gábor* a bor és a bűnözés kapcsolatáról beszélt a régi magyar jogban. Külön kitért a bortized kérdésére és a borlopás bűncselekményére, ami, bár kimerítette a lopás tényállását, a feudális korszak Magyarországon hatalmaskodásnak számított. Előadásának végén irodalmi példákkal illusztrálva a vádlottak részegségének a szankciókra vonatkozó hatásairól beszélt, s bár ez elvileg a büntetés kiszabásánál mentesítő, illetve enyhítő körülménynek számított, a kutató nem sok példát talált arra, hogy ez a gyakorlatban is megjelent volna.

Bor, jog, filozófia

Jogtörténeti konferencia Szekszárdon

Mezey Barna színes előadásának bevezetőjéből a résztvevők megtudhatták, hogyan alakult ki a feudális korban Magyarországon a szegényebb rétegek körében a rossz bor és a sör „kultúrája” az éghajlatváltozások következtében, illetve azt, hogy miért lett hazánk jelentős szeszital-fogyasztó nemzet. Az előadásból kitűnt, hogy a jobbágyterhek behajtása elsősorban borban történt, és ez éppúgy vonatkozott a dézsmára, a kilencedre, mint később a hegyvámra vagy a pincejáradékokra. A földesurak és jobbágyaik sajátos harca volt a borral kapcsolatban; amikor az ország szélén élő jobbágyok kicsi bevételeiket úgy próbálták növelni, hogy a bort szisztematikusan vitték ki az országból, és adták el

külföldön, ami után viszont nem fizettek harmincadvámot. A földesurak természetesen ezt a fajta kereskedelmet minél inkább korlátok közé próbálták szorítani, ami mögött elsődlegesen nem a vámszabályok megsértése keresendő, hanem a földesúri saját bor védelme.

A délelőtt harmadik előadója, Völgyesi Levente a borral kapcsolatos szakrális kérdésekről folytatott kutatásait idézte. Bemutatta, milyen szigorúan szabályozzák a szakrális előírások a borral kapcsolatos kérdéseket az ókortól a feudális korig, és ennek alátámasztására – többek között – a Bibliából idézett részleteket. Bemutatta, hogyan vált a tized a jobbágyság adójává, és a feudális korszakban a török veszélyre tekintettel hogyan csökkent jelentősen ennek az adófajtanak a szakrális jellege.

Kajtár István a magyar borok születésének helyszíneiről, a hegyközségekről tartott előadást. Prezentációjában végigvezette a hallgatóságot a hegyközségek megalkulásától kezdve a jelen problémáig, külön kitérve a borral kapcsolatos hegyközségi szabályozásra. Előadásából kiderült, hogy az egyik legnagyobb veszélyt régen és ma is a borhamisítás jelentette a hegyközségek számára, ami szorosan összefügg a minőségvédelemmel és a hegyvidék jó hírnevének védelmével.

Pálvölgyi Balázst hallgatva szinte a borhamisítás szakértőjévé léphetett elő a közönség, hiszen az egyszerű vizezési hamisítástól a modern vegyészet használatáig jutott el az előadó. Mindennek háttéréként a bolog békeidő, a dualizmus korát idézte fel, amikor is a filoxéra 1875-ös megjelenését követő borhiány miatt újabb hamisítási eljárásokat ismerhetett meg a kor embere. Az egyre fokozódó borhamisítás és a magyar bor külföldi népszerűségének csökkenése ellenére sem volt egyszerű a felmerült szabályozási igényeket orvosolni, ám az 1893. évi első modern bortörvény megszületése megoldott néhány problémát, például a műbor készítésének teljes tilalmával kapcsolatban.

Az ebédszünet után Karácsony András Hamvas Béla *A bor filozófiája* című művével kapcsolatban a bor lelkének és az embernek a kapcsolatáról értekezett. A könyv bemutatása után a borok ma használatos jellemzőivel (termőhely, szőlőfajta, évszám) összefü-

gésben arról beszélt, hogy mi lehetett az oka annak, hogy Hamvas művében a borok évszámát nem tartotta kiemelkedően fontosnak. Az előadó részletesen bemutatót egy magyar specialitást is, miszerint hazánkban nem a vidék megnevezése, hanem a borász neve a minőség garanciája.

A filozofikus előadás után a szekszárdi szőlő és bor jogi néphagyományairól beszélt Tóttós Gábor, aki prezentációját – a hallgatóság nagy örömeire – népies rigmusokkal színesítette. Előadásából megismerhetővé vált a szőlőörzés, a szőlőpásztorkodás hagyománya, a hálótanyázás szokásai és az ezekre vonatkozó népdalkincs is. Szekszárdiként természetesen irodalmi és jogi példákön keresztül mutatta be a helyi vörös óbor, a bikavér kiemelkedő presztízsét is.

Ezután Kiss Bernadett hazánk legkisebb borvidékéről, a somlóiról beszélt, amelyet I. Istvántól kezdve hozzáértő szőlőtermesztők laktak, akik 1511-től speciális privilégiumok birtokába jutottak. A hallgatók megismerhették az első hegyközségi szabályzat (1629) rendelkezéseit éppúgy, mint azokat a történelmi folyamatokat, amelyek a 20. században a birtokok tönkremeneteléhez, elaprózódásához, majd a hegyközség megszűnéséhez vezettek. Az előadás végén az előadó a jelenlegi négy helyi hegyközségre vonatkozó, a rendszerváltás után született szabályozást ismertette.

A konferencia zárszavaként Máthé Gábor, aki a délutáni előadások moderátora is volt, foglalta össze röviden az elhangzottakat. Az előadássorozat végén az ünnepi előadást Wilhelm Brauner, a bécsi egyetem professzora tartotta német nyelven, amelyben bemutatta a bor és a jog kapcsolatát Ausztriában, amit történelmi példákkal illusztrált. Előadásából megismerhetővé vált a hatályos osztrák szabályozás is, amelynek pár eleme példaként szolgálhat a magyar szabályozók számára is.

A konferenciát finom szekszárdi borok kóstolója zárta egy helyi pincészetben, ahol jó hangulatú beszélgetések közepette mind a fehér, mind a vörös borok terítékre kerültek. Az előadások értékes anyagát a tervek szerint egy 2008-ban megjelenésre kerülő kötetből ismerhetik meg az érdeklődők.

Gosztonyi Gergely

Gróf Batthyány Lajos emléke

Egy igen hűvös és zimankós napon, 2007. november 15-én, Szegeden gyűlt össze a magyar jogtörténészek nagy része, hogy az V. Hazai Jogtörténész Találkozó keretében figyelmüket (és amúgy egy kétnapos konferencia első napját) gróf Batthyány Lajos emlékének szenteljék. Az emlékülést a mártír miniszterelnök születésének 200. évfordulója

alkalmából rendezték meg. Az eredetileg októberre, Debrecenbe tervezett, s az MTA IX. Osztályának Jogtörténeti Albizottsága által szervezett, de különféle okok közrejátszása miatt elhalasztott emlékülésnek végül a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácssterme adott otthont. Így az MTA IX. Osztályának Jogtörténeti Albizottsága, a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a befogadó Szegedi Egyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke nevében a megjelenteket Homoki-Nagy Mária fogadta háziasszonyként. Balogh Judit elnök asszony, az emlékülés szervezője rövid bevezetőjében ismertette gróf Batthyány Lajos életének feltárt szakaszait, és

hangsúlyozta, hogy a konferencia az államférfi „jogászságával”, jogi ismereteivel, továbbá életének jogi vonatkozású eseményeivel kíván részletesen foglalkozni.

Bató Szilvia előadása ugyan a *Batthyány Lajos büntetőjogi vonatkozású megnyilvánulásai a reformkorban* címet kapta, de – miként azt az előadó elmondta – a kutatás látószögét jóval szélesebbre kellett nyitni, mint amit a cím eredetileg takar, tekintve, hogy Batthyány nem írt naplót, újságcikket, feljegyzést, nem volt kiterjedt levelezése, így a korabeli főrendi naplókon túl életét és politikai munkásságát csak gróf Széchenyi István naplója, illetve a titkosrendőrség 1839 utáni feljegyzései segítségével lehet rekonstruálni. Ebben az évben szervezte meg ugyanis a Főrendi Ellenzéket; ez a szűk kör élesen elhatárolta magát a gróf Dessewffy Aurél vezette Konzervatív Körtől. A reformkorban a büntetőjog területén az egyik leglényegesebb kérdés a kodifikáció volt. Ez a háromszereplős tevékenység, ti. a kormányzat, a konzervatív rendek és a liberális ellenzék együttműködésével zajló folyamat igazán 1830 körül kezdődött, amikor megszületett a liberális csoportosulás, és programjára tűzte a büntetőjogi kodifikációt. A liberálisok arisztokratákra – ide sorolható Széchenyi is – és középnemesi liberálisokra oszlottak; az események alakításában leginkább az utóbbiak játszottak szerepet, Kossuth és Deák irányításával. A konzervatív csoportok sem voltak egységesek, hiszen a Dessewffy Aurél nevéhez köthető újkonzervatívok elhatárolódtak a hagyománytisztelőktől. A bizottságok elkezdtek a működésüket, de az érdemi munkát a Deák Ferenc vezette centralisták végezték. Tekintettel azonban arra, hogy az egyetemeken zajló jogászképzés elavult volt, a jogakadémiák viszont pusztán gyakorlati ismereteket nyújtottak, nem akadt megfelelő tudású jogász réteg, így a kodifikációt jelentős mértékben az alternatív jogtudomány és az önképzés tette lehetővé.

Batthyány rendelkezett némi, bár igen csekély jogi ismerettel, a kodifikációban nem vett részt, csupán a Deák vezette bizottság ülésein volt néha jelen. Büntetőjogi vonatkozású megszólalásai gyakran más témájú beszédekben voltak fellelhetők, például az 1843–44. évi országgyűlésen a szólásszabadságért és a törvény előtti egyenlőségért való felszólalásaiban. Az 1840-es évek elején a pénzbüntetést támogatta a botbüntetés helyett, pedig akkoriban még az volt a meggyőződés, hogy az előbbi szegénységbe taszítja az elítéltet. Két mintabörtön felállítását szorgalmazta, egyet-egyét a magány-, illetve a hallgató rendszer alkalmazására.

A következő előadó, Mezey Barna szerint Batthyány politikusi zsenialitását mutatja, hogy a börtönügyi vitában, amikor összeütközésbe került az egy (magányrendszerű) mintabörtön felállítását szorgalmazó gróf Apponyi Györggyel, két rövid, maliciózus felszólalást követően közölte, hogy többé nem is kíván hozzászólni a főrendiházi vitához. (Érvelésének szakmai mélységét mutatja a magányrendszerrel szemben és a hallgató rendszerű mintabörtön mellett felhozott argumentuma, hogy ti. meggyőződése szerint „könnyebb a magyart hallgatásra, mint munkára fogni.”) Batthyány beszéde-

inek rövideje annak volt betudható, hogy mivel hadilábon állt a magyar nyelvvel, hozzászólásait rendszerint rövid német vázlatban vetette papírra, amit többnyire a titkára fordította le magyarra, hogy azután a politikus memorizálhassa következő felszólalását. A hiányos nyelvismeretből is következik, hogy nehéz meghatározni valódi szakmai tudását. Molnár András, a gróf életrajzírója szerint Batthyány 15–16 éves korában, Bécsben jogi tanulmányokat végzett, Mezey Barna azonban ennek nem lelte nyomát. Szerinte katonáskodása idején, Padovában járt hozzá Jurijics József magánórákat adni, majd a gróf 1826-ban valóban vizsgát tett a zágrábi jogakadémián, de ez még nem bizonyítja, hogy bevégezte a teljes jogi tanfolyamot, s arra sem lehet belőle következtetni, hogy milyen mélységű jogi szakismerettel rendelkezett. Mivel a titkosrendőrség nyilvántartotta az útlevelkiadási adatokat, ebből valamelyest rekonstruálni lehet utazásait, aminek kapcsán külföldi államokban gyűjtethetett némi tapasztalatot. Meglehet, hogy ilyen élményei hatására kívánt külföldi mintákat meghonosítani. A kortárs Hajnik viszont arra emlékezett, hogy Batthyány igen járatlan volt a jogban.

Politikai karrierje kezdeteként az 1839. évet jelölik meg, bár gróf Széchenyi István naplója szerint már az 1832–36. évi országgyűlés idején is ott volt Pozsonyban, azonban nincs bizonyíték arra, hogy magukon az üléseken is részt vett volna. Vagyonát felhasználva a Mágán Kaszinót tette a főrendi ellenzék központjává, ahol a tagok találkozhattak, együtt gondolkodhattak és nézeteiket terjeszthették. Szervezőkészségét még az a Szemere Bertalan is méltatta, aki egyébként úgy nyilatkozott róla, hogy hangja visító, ha ideges volt vagy izgalomba jött, míg halk és érthetetlen, ha ünnepélyesen beszélt. Gróf Majláth György is megjegyezte, hogy Batthyány egyetlen tekintetével össze tudta tartani az ellenzékiek társaságát. Bár számos politikai kérdésben megnyilvánult, vitathatatlanul arisztokrata volt. Az alkotmányos jogfolytonosság mellett tett deklarációnak minősül megjegyzése, hogy „előrehaladás csupán nemesi intézményekkel lehetséges egy arisztokratikus államban”. 1842 decemberében szakított Széchenyivel, és Kossuth felé fordult. Megfogalmazott igazságügyi programja azonban nem volt, és egyes elképzelései sem teljesen tükrözték az adott intézmények mai jelentését. Számára az országgyűlési ifjaknak a főrendiház üléseire való beengedése jelentette a nyilvánosságot, a szólásszabadságot országgyűlési vonatkozásban – mint a felszólalások sorrendjében és a felszólalók személyének meghatározásában – értékelte, míg a sajtószabadságot az országgyűlési naplók cenzúrázatlanságában látta. Mindezzel együtt is fantasztikus politikus és nagyszerű szervező, döntéshozó volt, de aligha állítható, hogy szakmai felkészültséggel rendelkezett.

Az emlékülés második részében két előadás hangzott el Batthyány peréről. Barna Attila inkább az anyagi jog oldaláról vizsgálta a pert, különös figyelmet szentelve az osztrák érveknek, míg Horváth Attila a per koncepciój jellegére koncentrált. Az előbbi előadás a felség-

arúlási perek modellezésének kérdéskörével kezdődött, majd a nemeseket megillető mentességeken át eljutott a hűtlenségi tényállások fejlődéséig. Megállapította, hogy – a nagyon pontos megfogalmazás ellenére – igen nehéz volt őket alkalmazni, hiszen ha az elkövetési magatartás nem fedte teljesen a leírt tényállást, akkor nem lehetett értelmezni.

Batthyány perében a vádat a Pragmatica Sanctióra alapozták; eszerint a miniszterelnök fel kívánta bontani a két ország egységét. Az 1848:3 tc. meghatározta a különböző tárgykörök megoszlását, azt, hogy mely ügyeket kellett a királlyal együtt, melyeket közösen és melyeket függetlenül intéznie a magyar minisztériumnak. Ennek értelmében Batthyány – bár a helyzet Jellačić támadása miatt valóban sürgető volt – engedély nélkül cselekedett, amikor sorozást, újoncozást vagy bankjegykibocsátást rendelt el. Bár József nádor ellenjegyezte a követek kiküldő levelét, az mégsem jelentett kellő engedélyezést, ugyanis a király jóváhagyására lett volna szükség, amint az kikövetkeztethető a fenti törvencikk szövegéből. Mégis nehezen igazolható, hogy miért is jártak el Magyarországon a magyar miniszterelnökkel szemben osztrák szervek. A fennmaradt források szerint az osztrákok úgy döntöttek, hogy Batthyány valamennyi tevékenységét együttesen kell megítélni, azt nem lehet szétválasztani időszakokra, aszerint, hogy mikor, milyen pozíciót töltött be. Az osztrák katonai hadiartikulusok 5. cikkelye szerint a felségárulás büntetéért kötél általi halál jár; többek között az követi el, aki az uralkodó személyes biztonságát sérti, avagy akinek célja az alkotmányos rend erőszakos megdöntése szóval vagy tettel. Ez a büntetés együtt járt a becstelenséggel, csak szándékos alakzata létezett, de kísérlete is büntetendő volt.

A kornak megfelelően Batthyány pere is inkvizitórius eljárás keretében zajlott, így minden folyamat egyetlen ember végzett. A vizsgálóbíró olyan kérdésekre kereste a választ, hogy a miniszterelnök tartott-e lázító beszédet, toborzott-e, vett-e részt éjszakai találkozókon és így tovább. Az összegyűjtött bizonyítékok alapján első fokon az olmtüzi haditörvényszék hozta meg a halálos ítéletet, így a kegyelmi eljárásban a bécsi katonai és fellebbviteli törvényszéknek kellett volna eljárni, de Haynau kierőszakolta, hogy minden ilyen ügyben ő járjon el másodfokon. Erre azonban nem került sor. A katonai szabályok szerint a halálos ítéletet az ítélet meghozatalát követő negyedik nap reggelén kellett végrehajtani, de ezt az időt a kegyelmezési jogkörrel rendelkező személy megrövidíthette. Batthyány ítéletét október 5-én déltájban hirdették ki azzal, hogy a rákövetkező napon végre is kell hajtani. Az elítélt este 10 körül megsebezte magát a hozzá becsapzott késsel, és majdnem elvérzett, de megmentették és bekötötték a sebeit. Elhalaszthatták volna a kivégzést, hiszen még maradt rá négy napjuk, de ragaszkodtak a 6-ai dátumhoz, úgy is, mint a bécsi forradalom évfordulójához. A miniszterelnök rossz egészségügyi állapotára való tekintettel határozott a helyszínen az illetékes altábornagy arról, hogy az ítéletet

golyóval, és nem kötéllel hajtják végre, részben azért, hogy elkerüljék a felzúdulást, amiért a vérszót elítéltet azonnal kivégezték. Pár nappal később az altábornagy bocsánatkérő levelet írt a tajtékzó Haynau-nak, amiért megváltoztatta az ítéletet. Emellett az ítélet elrendelte a vagyonelkobzást is, amit az 1711. évi osztrák szabályoknak megfelelően zároltak, évekig kezeltek, és csak az 1850-es években kobozták el. Barna Attila előadása azzal zárult, hogy az adott korban nehéz jogfolytonosságról és koncepciózusságról beszélni, mert Magyarország 1849-ben elvesztette a függetlenségét, és bár Batthyány valamelyest átlépte a törvényesség határát, annak megítélése, hogy ez valóban megvalósította-e a felségsértést, szinte megállapíthatatlan.

Batthyány Lajossal szemben koncepció per zajlott le 1849-ben – jelentette ki Horváth Attila az emlékülés záró előadásának elején. A laikusok szerint minden igazságtalan per koncepció per, de a jogászok ezeket a pereket is kategóriákba sorolják. Eszerint négyféle per különíthető el. Az első kategóriába azok tartoznak, amelyekben valakire olyan tényállást fognak rá, amit nem követett el, és ezt hamis tanúkkal vagy ritkábban tárgyi bizonyítékokkal támasztják alá; erre példaként említhető a Rajk-per. A második kategória az, amikor átminősítik a megvalósult történetet, hogy az tényállást valósítsa meg; ilyen volt a Nagy Imre-per. A harmadik kategóriához sorolható perekben a vádlott által elkövetett kisebb bűncselekményt felnagyítják, események okozójává teszik és súlyosbítják. Például, amikor két kulák a búzaföldön tüzet rak, hogy szalonát süssön, kipattan egy szikra és leég a tarló. Ezt követően statáriális eljárás keretében halálra ítélik és szándékos gyújtogatásért kivégzik őket. Végül a negyedik kategória az, amikor a bűncselekményt úgy alakítják, hogy a tényállás is igaz, a büntetés is igaz, de amorális jogszabályt alkalmaznak. Ezt demonstrálja az 1950/26 sz. titkos tvr. a külföldre szökő katona megbüntetéséről, amely elrendelte a hozzátartozó büntetését is – ha tudott a szökésről, akkor 10 év, ha nem, akkor 5 év szabadságvesztéssel –, ilyen módon kollektív büntetést alkalmaztak.

A bécsi kormányzat nem volt teljesen kezdő az ilyen pereket illetően, hiszen hasonló módon, koncepció per keretében jártak el Dobó Istvánnal szemben 1569-ben, vagy Zrínyi Péter és később II. Rákóczi Ferenc ellen a 18. század első felében. A Martinovics-féle összeesküvést záró per 1795-ben és az 1838. évi eljárás báró Wesselényi Miklós ellen szintén ide sorolhatók. Miért is koncepció per Batthyány pere? A miniszterelnök szinte önként feladta magát. Reprezentálta az 1848. március–áprilisi eseményeket, amelyeket Bécs mindenképpen törvénytelennek kívánt bemutatni. Az a – Barna Attila előadásában említett – bécsi döntés, amely szerint Batthyány különböző cselekedeteit nem lehet eltérően megítélni, megengedte az eljáró hatóságnak, hogy összemosza az eseményeket, s a politikai reformkori tevékenységét mint előkészületet állítsa be. A Habsburg-család személyes ellenszenvet is érzett Batthyányval szemben, mert egy titkosrendőrségi

feljegyzés szerint kijelentette, hogy az ő családja régebbi, mint a Habsburgoké. Az osztrákok, ahogy az megszokott, a sajtót is felhasználták; a *Figyelmező* című lap már akkor közölte a vádpontokat, amikor éppen csak letartóztatták a miniszterelnököt. Jogszabályokat kerestek, amivel alá tudták támasztani, hogy miért is az osztrákok jártak el. Batthyány egyszer úgy nyilatkozott, hogy a nádorra vonatkozik az 1848:3 tc., de a miniszterelnökre nem. A koncepció per pedig mindig azt használja, ami leginkább szolgálja a céljait.

A perben hamis tanúkkal és Batthyány ellenfeleinek vallomásaival bizonyították, hogy a vádlott részt vett az október 6-ai bécsi felkelésben, illetve pénzzel támogatta azt. Az újoncozást és a bankókibocsátást átminősítették, annak ellenére, hogy a katonai bíróság előjárói elismerték a jogos önvédelmet ezen a téren. Felrótták a miniszterelnöknek, hogy a magyar alkotmány szerint járt el. Bizonyítékként a hamis tanúvallomások mellett Batthyány nyilatkozatát, mint beismerőt vették figyelembe, és felrótták neki a további bizonyítékok hiányát, hiszen olyan helyzetben volt, hogy minden ter-

helő bizonyítékot el tudott tüntetni. A hadbíró utasítások alapján folytatta le az eljárást, ő képviselte a vádat és a védelmet egyszemélyben. A kegyelmi eljárás során őszintén feltárták, hogy koncepció perről volt szó. Az első fokon eljáró fórum szinte biztos volt benne, hogy a fellebbvitel kegyelmez majd, ezért is merték kimondani a halálos ítéletet első fokon – jelentette ki néhány merészebb író.

Az ilyen módon kivégzetteket titokban és jeltelen sírban temették el, de a józsefvárosi plébános, arra hivatkozva, hogy a megásott sírgödör nem elég mély, átvitette a holttestet egy kriptába, ahol csak a monogramjával látták el (ti. G.B.L.), és a kiegyezés után temették újra.

Az 1849. október 6-án kivégzett első felelős magyar miniszterelnök feleségéhez írt búcsúleveléből Balogh Judit, az emlékülés zárszavaként a következőt emelte ki: „*esküszöm, hogy az árulás gondolata soha nem fért lelkemhez, a törvény szabályozott és ezért ölnek meg engemet!*”

Beke-Martos Judit

Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon

A Parlament felsőházi ülésében, 2007. december 3-án, az Országgyűlési Biztosok Hivatala (OBH) és a Magyar ENSZ Társaság közös konferenciát szervezett *Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon* címmel. Az emberi jogok napja alkalmából szervezett rendezvényen a jelenlegi és a már hivatalban nem levő országgyűlési biztosok, a két szervező hivatal munkatársai, valamint civil és állami jogvédő szervezetek képviselői voltak jelen.

A mintegy négyórás tanácskozáson megjelenteket Mandur László, az Országgyűlés alelnöke köszöntötte, majd Aáry Tamás Lajos, az oktatási jogok biztosa vette át az előadások levezetését. Az első előadásblokkban Simai Mihály akadémikus, a magyar ENSZ Társaság elnöke emlékezett meg az ENSZ emberi jogokat mindenkor szem előtt tartó működéséről, hangsúlyozva, hogy a következő év jelentős lesz a szervezet életében, hiszen ekkor ünneplik majd az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 60. „születésnapját”.

Ezt követően a három ombudsman 20-20 perces összefoglalója következett.

Kállai Ernő hangsúlyozta, hogy az országgyűlés másfél évtizedes mulasztásban van, mivel nem biztosít-

totta a kisebbségek parlamenti képviselőit. Az ombudsman kritikus hangú beszámolójában számon kérte ezt a mulasztást az illetékesektől, és szorgalmazta a biztos hatáskör bővítését is. Véleménye szerint, mivel a legtöbb jogsértés a magánszférában történik, meggondolandó lenne a hivatal hatáskörének kiterjesztése a faji alapú diszkrimináció elleni fellépés hatékonysága érdekében. Egyben kifejezte azon törekvését, hogy a származásuk miatt diszkrimináltak elkötelezett szószólójaként kíván ezután is eljárni, helyi kirendeltségek létesítésével pedig közelebb szeretné hozni az intézményt az állampolgárokhoz.

Péterfalvi Attila előadásában az adatvédelem megjelenését és az emberi jogok egyre növekvő fontosságát mutatta be történelmi-jogtörténeti és jogbölcseleti példákkal alátámasztva. Kifejtette, hogy a személyhez fűződő alapvető jogok védelmét ugyan már az ókori jogrendszerek is biztosították, ám az ombudsmani rendszer hazánkban csak tizenkét éves múltra tekint vissza. Ez az eredetileg kétszáz éve létező, svéd gyökerű intézmény az 1960-as évektől terjedt el a világon, napjainkban pedig százhoz közelít azoknak az országoknak a száma, ahol valamilyen formában létezik. A legtöbb államban szakombudsmanok is működnek, természetesen országonként eltérő feladat- és garanciarendszerrel. Hazánkban a hiányzó történelmi alapok miatt nehezen honosodott meg ez az intézmény, jóllehet az Alkotmány és az Obtv. is szabályozza. Az egyes ombudsmanok között nem beszélhetünk hierarchikus viszonyról, mindegyik biztos kizárólag az Országgyűlésnek felelős, viszont a közös hivataluk működését érintő kérdésekben a három (négy) biztos közösen határoz. Az ombudsmanok működésükről évente beszámolnak a Parlamentnek; beszámolójuk megtekinthető a www.obh.hu

honlapon. A rendszer meghonosítása során Magyarországon sokáig vita tárgyát képezte, hogy az intézmény vajon nem gyengíti-e az ügyészség feladatkörét, ám az is nyomós érvként esett latba, hogy addigra olyan kis országoknak is volt már ombudsmanja, mint Pápua-Új Guinea.

Napjaink felgyorsult világában az adatok és az emberi jogok védelmét kiemelt fontossággal kell kezelni – hangsúlyozta Péterfalvi, aki hatéves országgyűlési biztosi ciklusának végéhez közeledve, eddigi munkáját tekintette át előadásában.

A nemrég általános biztossá választott Szabó Máté az állampolgári jogok civil és alkotmányos védelméről tartott tömör előadást.

A sajtótájékoztatót követően az előadások második csoportjában a jogvédelemmel a gyakorlatban is foglalkozó szakemberek ismertették tevékenységük főbb problémáit.

Varga Zs. András, a győri Széchenyi István Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense az ombudsman szerepét ismertette a végrehajtó hatalom ellenőrzése szempontjából, Jóri András ügyvéd az adatvédelmi szabályozás fejlődésébe avatta be a hallgatótársakat. Somody Bernadette, az ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékéről az ombudsman működését mint egy létező jogállami paradoxont mutatta be, hiszen amikor az

ombudsman jogvédőként lép fel, meglehetősen szűk hatáskörben mozoghat, mert az Obtv. rögzíti, mely szervek eljárása során megvalósuló visszasságok esetén folytathat vizsgálatot. Ezért az előadó kiemelte a biztosi jogkör szélesítésének fontosságát, egyben üdvözölte azt a lehetőséget, hogy az új, „zöld” ombudsmani intézmény bevezetésével új területeken is lehetővé válik a jogvédelem.

Záró előadásként Kádár András Kristóf, a Magyar Helsinki Bizottság társelnöke a civil jogvédő szervek lehetőségeit ismertette, s a Helsinki Bizottság és az OBH jó munkakapcsolatát hangsúlyozva arra kereste a választ, milyen lehetőségei vannak a civil jogvédő szervezetnek, összehasonlítva azt az ombudsman hatáskörével.

Az előadások végeztével Gömbös Ervin, az ENSZ Társaság főtitkára összefoglalta az elhangzottakat, és ismertette a 60. évfordulóval kapcsolatos 2008. évi rendezvénysorozat főbb eseményeit, majd állófogadásra invitálta a vendégeket, akik a konferencián szinte minden hazai jogvédő szerv működésébe bepillanthattak.

A rendezvényt a jövő évben remélhetőleg több hasonló jellegű tanácskozás is követi majd, hiszen 2008-ban az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának 60. évfordulóját ünnepelhetjük.

K. B.

Thököly Imre-konferencia Eperjesen

A Kassától nem messze fekvő Eperjes (Prešov) városában, 2007. november 22–23-án konferenciát rendeztek Thököly Imre emlékére, melynek érdekessége az volt, hogy nemcsak magyar, illetve szlovák, hanem cseh előadókat is meghívtak a szervezők. Ez különösen azért fontos, mert, sajnos, egészen a legutóbbi évekig nem voltak gyakoriak az olyan tudományos rendezvények, amelyeken – a rengeteg megvitatásra váró kérdés ellenére – mindkét, vagy akár mindhárom nemzet tudományos életének alakjai képviseltették volna magukat.

A konferencia jelentőségét az is mutatja, hogy védnöke magyar oldalról Szerencsés János, a Magyar Köztársaság

szlovákiai főkonzulja, szlovák részről a város polgármestere, JUDr. Pavel Hagyari volt. Helyszínéül a város főterén fekvő Evangélikus Kollégium szolgált, amely tele volt érdeklődő diákokkal. A főszerző, Dr. Peter Kónya köszöntőjében kiemelte, hogy személyesen is mennyire fontosnak érzi az ilyen jellegű össze-

jöveteleket, hiszen a szlovák–magyar kapcsolatok kiépítésén túl szakmailag is hatalmas többletet nyújthat ugyanazon problémának több szempontból való megközelítése. Az előadások, főként az előadók nagy száma miatt, szinkrontolmács igénybevétele nélkül folytak, azonban a szervezők – tekintettel arra, hogy a résztvevők csekély hányada beszélt mindkét nyelvet – valamennyi előadást teljes egészében lefordították, és azt a résztvevők rendelkezésére bocsátották. Elsőként R. Várkonyi Ágnes *Az életpálya választásai* című előadása hangzott el, amelyben Thököly hadvezéri, politikusi pályafutását a nemzetközi politikai kapcsolatok tengerébe helyezve ismertette.

Thököly Imre (Székely Bertalan festménye)

A professzor asszony, érintve a kor magyar és erdélyi politikáját alapvetően meghatározó, híres francia kapcsolatot, valamint a Habsburgok és a Porta ellentétét, az erdélyi fejedelmek által kényszerűen követett lavírozó technikát mutatta be, amely nemcsak a kül-, hanem a belpolitika esetén is fontos szerepet játszott.

A következő előadást Varga J. János egyetemi docens tartotta, aki az 1682-es esztendőnek, Thököly élete legfontosabb évének eseményeit foglalta össze, kitérve a fejedelem által verbuvált hadsereg egyedi vonásaira is. Emellett felhívta a figyelmet a történelmi kutatások hiányosságaira e korszakkal kapcsolatban, ami miatt meglehetősen nehéz objektív képet kapnunk a végvárrendszerrel és a végvári katonaság összetételéről.

Az első szlovák előadó, Ivan Mrva *Západoslovenské stolice počas Thökölyho povstania* (Nyugat-szlovákiai vármegyék a Thököly-felkelés idején) címmel a korabeli Trencsén, Árva, Zólyom, Nyitra, Liptó és Gömör vármegye lakosainak sorsát vizsgálta, akik ki voltak téve a fejedelem hódításait követő pusztításoknak és egyéb következményeknek.

Papp Klára *Kassa, a Thököly-felkelés központja* című előadása szintén helytörténeti jellegű volt. Az előadó többek között a városnak e korszakbeli, a háborús állapot miatt bekövetkezett fejlődését, és általában a hadjáratokban betöltött kulcsfontosságú szerepét vizsgálta.

Témájában ehhez kapcsolódott Dr. Peter Kónya előadása, amely az *Észak-magyarországi szabad királyi városok a Thököly-felkelés idején* címmel hangzott el. Az előadó nemcsak általánosságban, hanem egyedi példákkal színesítve és valamennyi jelentős városra utalva a korabeli városi fejlődés fontosabb irányvonalait vázolta fel.

A kávészünetet követő előadások eltávolodtak Thököly személyétől, s a hadseregére, illetve az általa létrehozott államra került a fő hangsúly. Elsőként Papp Sándor *Thököly és a törökök* című előadásában közölt érdekes információkat többek között Thököly fejedelemmé történő kinevezéséről. Czigányi István a katonarétegnek a kuruc felkelésben betöltött szerepét vizsgálta, a kérdést egybekötve a hadseregben ekkor, valamint az előző fejedelmek idején bevezetett reformokkal.

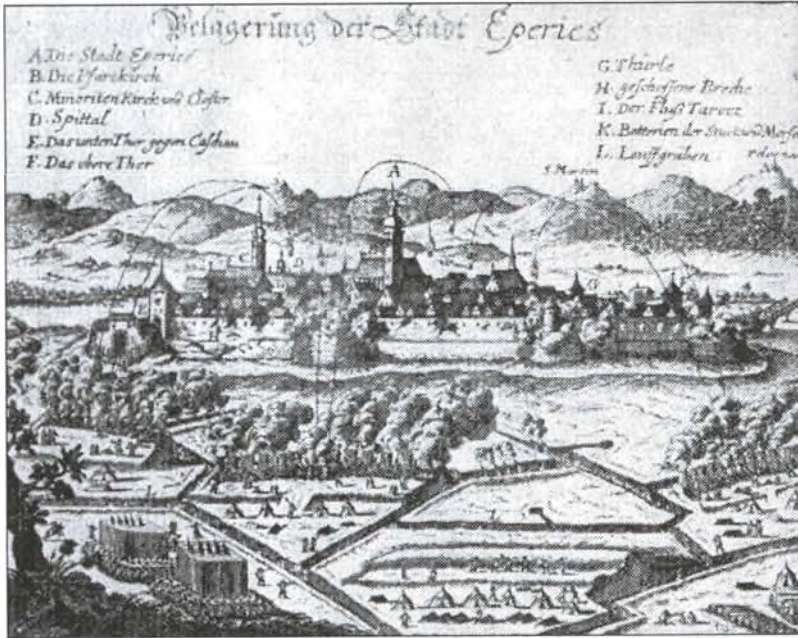
Zachar József előadásában a külpolitikára helyezte a hangsúlyt, s a XIV. Lajos által vezetett háborúk és a francia külpolitika jelentőségét mutatta be, utalva a Napkirály által megígért és részben nyújtott segélyekre, Thököly elismerésére, valamint a Német-római Császársággal folytatott területi vitákra. Gebei Sándor az oly sokat vizsgált nyugati kapcsolatok helyett a keleti térség problematikáját vázolta fel. Rendkívül érde-

kes volt a lengyel-orosz háborúra tett utalás, amellyel kapcsolatban kiderült, hogy Sobieski János lengyel király számított I. Lipót, illetve Thököly Imre segítségére, de vonakodásuk következményeképpen a lengyel külpolitika ettől kezdve inkább Apafi Mihályban kereste szövetségét.

Az ebédszünet utáni előadásában Mezey Barna alkotmánytörténeti szemszögből vizsgálta a Felvidéki Fejede-

lemséget. Három kérdést tett fel: állam volt-e egyáltalán, s ha igen, akkor miképpen kategorizálhatjuk, illetve fel tudott-e mutatni magyar vonásokat? Rendkívül izgalmas problémákra hívta fel a hallgatóság figyelmét, például arra, hogy nemzetközi jogi szempontból kérdéses, hogy egy korlátozott, alárendelt, de némiképp mégis önálló ország mennyiben tekinthető szuverénnek, ami az államiság alapjának tekinthető, illetve arra, hogy mit kell e kérdés vizsgálatakor fontosabbnak tekintenünk: a közjogi feltételek meglétének szigorú vizsgálatát vagy a de facto állapot értékelését? Összegzésként megállapítható, hogy eddig egyik kérdésre sem találtunk teljesen megnyugtató választ.

Az ezt követő előadások visszatértek Thököly személyéhez. Bicskey István arról az érdekes kérdéstről beszélt irodalmi megközelítésben, hogy Thökölyt vajon szabadságharcosnak tekintették-e inkább, avagy „törökös cimborának”. A politikusi életmű vizsgálata ebből a szemszögből különösen hasznos lehet, hiszen a művészeti alkotásokon keresztül rendkívül pontosan követhető a közhangulat mindenkori változása. G. Etényi Nóra a 16. századi Thököly-kép változásait elemezte, és bemutatta több korabeli újság címlapját, illetve felhívta a figyelmet arra az érdekességre, hogy a Thököly-párti lapok többsége nem volt kifejezetten lázadó szellemiségű, ezzel szemben a Habsburg-párti lapok 1683-tól kezdve nagyon ellenséges hangnemben közölték politikai pamfletjeiket.

Eperjes látképe Thököly korában (metszet, 17. század)

Bársonyi István a hadvezér Thököly Imre megítéléséről tartott előadást, s összehasonlította a nyugat-európai, a Habsburg- és a „felvidéki” haderő felépítését, illetve a csaták megvívásának módját. Véleménye szerint, bár a fejedelem eredményes katona volt, a szűkös források miatt áttörő reformokat nem sikerült megvalósítania, s a nyugati mintájú professzionális hadsereg kialakítására tett kísérlete kudarcba fulladt.

A konferencia első napjának utolsó előtti előadásában Kalmár János a bécsi történetírás szemszögéből mutatta be a 17. századi magyarországi felkeléseket. Szólt az I. Lipót környezetében tevékenykedő historikusok első, itáliai nemzedékéről, valamint a magyarországi függetlenségi mozgalmak megítéléséről, amit gyakran az objektivitás hiánya jellemzett. Végül Annamária Kónyova Thököly 1906. évi újratemetéséről tartott érdekes előadást, amelyből sok információt tudhattunk meg a politikai háttér-alkudozásokról, amelyeknek köszönhetően 200 év után teljesülhetett a fejedelem végakarata, miszerint saját hazájában szeretne békében nyugodni.

A konferencia második napján délelőtt a fejedelem életében fontos szerepet játszó személyekről esett szó. Először Mészáros Kálmán ismertette Nemessányi Bálint életútját, aki Thököly, illetve Rákóczi Ferenc fejedelemsége alatt diplomataként tevékenykedett. Seress István Komáromi János, a kuruc király személyi titkára tevékenységét ismertette. Eduard Lukáč Lavider Illés életéről beszélt, aki – amellet, hogy Thököly ked-

venc tanára volt – Eperjes város életében, a helyi evangélikus kollégium megalapításában is fontos szerepet játszott.

Miloslava Bodnárová előadásában az I. Lipót korabeli, az evangélikus egyházzal kapcsolatos történetírás sajátosságairól beszélt, illetve kitért a korabeli függetlenségi mozgalmaknak és a Rákóczi-szabadságharcnak a civil lakosságot sújtó káros következményeire, amelyek kihatással voltak a szlovákok jelentős részére is. Marie Marečková a nők szociális helyzetét, a rájuk vonatkozó jogi szabályozást vizsgálta a 17. századi szabad királyi városokban, Tamás Edit pedig Sárospatak ugyanezen század végi történelmét dolgozta fel.

Az utolsó három előadás helytörténelmi jellegű volt. Ján Adam a kor gazdasági és társadalmi helyzetét, illetve a legfontosabb változásokat elemezte, Martin Javor a fejedelem nevét viselő eperjesi szabadkőműves páholyról beszélt, és végezetül Vladimír Segeš előadásából a hadviselésben bekövetkezett 17. századi változásokról tudhattunk meg információkat.

A kétnapos, rendkívül érdekes, hasznos és jó hangulatú konferenciáért köszönetet illeti a szervezőket. Nagy szükség van az ilyen és hasonló alkalmakra, ahol párbeszédet lehet folytatni olyan kérdésekről, amelyek hatással voltak mind a magyarok, mind a szlovákok vagy bármely szomszédos nemzet sorsára.

Képesy Imre

Máthé Gábor habilitációs előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Dr. Máthé Gábor, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja és intézetvezető egyetemi docense, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi, valamint a Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának főiskolai docense 2007. október 17-én tartotta meg habilitációs előadását *A szentkorona eszme, mint államfogalom* címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tanácsstermében. A habilitációs bíráló bizottság elnöke dr. Sári János egyetemi tanár, a bizottság tagjai dr. Balogh Elemér alkotmánybíró, egyetemi tanár, valamint dr. Stipta István egyetemi tanár voltak.

A Szentkorona-eszme központi jelentőségű a magyar közjog történetében; évszázadokra meghatározta a ma-

gyar közjogi gondolkodást. Jogtörténészek sok nemzedéke foglalkozott már a Szentkorona-tan jelentőségével, s ez a téma Máthé Gábor tudományos munkásságában is jelentős helyet foglal el. Máthé Gábor professzor úr már eddig is jelentős megállapításokkal gazdagította tudásunkat a Szentkorona-tanról, valamint annak történelmi fejlődéséről, és ezek a tudományos eredmények habilitációs előadásában is megjelentek.

Máthé Gábor előadásában, a bevezetést követően, először áttekintette a Szentkorona eldologiasodásának állomásait, és azt a folyamatot, amelynek során a korona az állami szuverenitás alanyává és jelképévé vált. Az előadó rámutatott arra, hogy a Werbőczy István által a *Tripartitum*ban megfogalmazott tan valójában középkori gyökerekre támaszkodik, amelyeket Werbőczy ügyesen használt fel a magyar jogot összefoglaló munkájában.

A Szentkorona-tan később is meghatározó jelentőségű volt a magyar történelemben. Máthé Gábor ennek megfelelően Deák Ferenc nyomán elemezte a Pragmatica Sanctiónak mint jelentős közjogi aktusnak a Szentkorona-tanhoz való viszonyát. Az előadó nem mulasztotta el, hogy előadásában ne hivatkozzék az 1791:10. törvénycikkre, amely szerint Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad, és kormányzatának egész törvényes módját illetően független, azaz

egyetlen más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bír, s ennél fogva törvényesen megkoronázott örökös királyától tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgató és kormányozandó.

Ezek a Szentkorona-tannal kapcsolatban álló, hazánk függetlenségét, szuverenitását és önálló állami létét hangsúlyozó törekvések a reformországgyűléseken még erőteljesebb hangot kaptak. Később, az önkényuralmat követő dualizmus korában a Szentkorona-eszme ismét elnyerte a történelmi jelentőségének megfelelő szerepet, és közjogásaink írásainak, tankönyveinek központi elemévé vált a Szentkorona-tan.

A király nélküli királyság korszakában a Szentkorona-tan nagy jelentőséget az Eckhart-vita kapcsán nyert. Eckhart Ferenc történészként leszámolt a történelmietlen hozzátoldásokkal, és – kritikailag szemlélve

a kérdést – visszahelyezte jogtörténeti kontextusába a Szentkorona-tant. 1945 után a Szentkorona-tan kivett közjogi gondolkodásunkból, és csak a 2000. évi I. törvény kapcsán váltotta ki a tételes közjog művelőinek mérsékelt érdeklődését.

A habilitációs előadás, a habilitációs szabályzatnak megfelelően, idegen nyelvű összefoglalóval zárult: Máthé Gábor német nyelven összegezte megállapításait a Szentkorona-tan eszmetörténetével kapcsolatban. A habilitációs előadás magyar és német nyelvű részének befejeződése után a habilitációs bíráló bizottság visszavonult döntéshozatalra. A bizottság Sári János egyetemi tanár elnökletével, zárt tanácskozás után végül meghozta döntését, amelyben javasolta a kari Habilitációs Bizottságnak, hogy ítéljék oda Máthé Gábor részére a „habilitált” címet.

Bónis Péter

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Doktori Tanácsa és a Történettudományi Doktori Iskola „A történelem segédtudományai” doktori programja keretében, 2007. december 12-én, az ELTE Bölcsészettudományi Kara tanácstermében tartották meg Bilkei Irén *A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei, a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben* című doktori (PhD) disszertációjának nyilvános vitáját. Az értekezés témavezetője: dr. Gecsényi Lajos, habil. egyetemi tanár, főigazgató (Magyar Országos Levéltár), a bíráló bizottság elnöke dr. R. Várkonyi Ágnes, DSc, professor emerita, az értekezés opponensei dr. habil. Borsodi Csaba, CSc., tanszékvezető egyetemi docens (ELTE BTK) és dr. Bessenyei József, DSc., egyetemi tanár (Miskolci Egyetem BTK), a bizottság tagjai dr. Molnár Antal, PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK), dr. Kenyeres István, PhD, főigazgató-helyettes (Budapest Főváros Levéltára) és dr. Pálffy Géza, PhD, tudományos munkatárs (MTA TTI) voltak.

Bilkei Irén, a Zala megyei Levéltár c. igazgatója munkásságának egyik fő iránya a hiteleshelyek, a hiteleshelyi írásbeliség kutatása. Fő célja a hiteleshelyekre – az elmúlt mintegy másfél évszázadban jobbra csak a középkorra, főként a hiteleshelyi intézményrendszer kialakulására, Árpád-kori működésére, a hiteleshelyi pecséthasználatra – vonatkozó kutatásoknak a Mohács utáni időszakra való kiterjesztése, illetve a klasszikus diplomatikai és hivaltörténeti irány társadalomtörténeti szempontú vizsgálatokkal való kibővítése.

Disszertációjában¹ hármas célt fogalmazott meg: 1. egy eddig kevésbé ismert forráscsoport, nevezetesen a zalavári és a kapornaki bencés konvent 1526 utáni hiteleshelyi működése során keletkezett okleveles anyag feltárása és az adott korszak köztörténeti kutatásába új forráscsoportként való bevonása; 2. a két konvent kora

Bilkei Irén PhD-disszertációjának nyilvános vitája

újkori hiteleshelyi működésének felvázolása a jelzett időszakban; 3. a közvetlen környezet, a Nyugat-Dunántúl, szűkebben Zala vármegye köznemesi társadalma néhány jelenségének jellemzése. Az oklevelekből lesűrhető tanulságok vizsgálatok a dolgozat a kettős királyválasztás, illetve az ország három részre szakadásának éveire koncentrált, de, ahol szükségesnek látszott, ott 1548-ig terjesztette ki a kutatást.

A téma alapvető forrásanyagát a Zala Megyei Levéltár őrzi (ZML XII. 1.); a fond a zalavári és a kapornaki bencés konvent együtt kezelt iratanyaga, mai állapotában összesen kb. 2500 db oklevél az 1375–1575 közötti időszakból, valamint négy kötet jegyzőkönyv. Bilkei Irén forrásfeltáró munkájának eredményei a jelen disszertáció előzményeinek tekinthető, már megjelent regesztakötetek (*A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1527–1541*. Zalai Gyűjtemény 47. Zalaegerszeg, 1999, 135 p.; *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1542–1544*. Zalai Gyűjtemény 54. Zalaegerszeg, 2002, 107 p.). Az 1546–1548 közötti regesztákat közlő kötet is nyomdakész állapotban van.

A dolgozat első része a zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi működését tárgyalja (külső és belső tevékenység, diplomatikai jellemzők), második része pedig az eddig szokásosnál részletesebben szól a hiteleshelyek ügyfeleiről, a megyei köznemességről (a kettős királyválasztás pártharcai, hivatalvállalási szokások, szervitori és rokon kapcsolatrendszer, birtokviszonyok és anyagi kultúra).

Az oklevelek feltárása során bizonyossá vált, hogy Mohács (1526) a zalavári és a kapornaki hiteleshelyek működésében nem jelentett semmilyen törést, a munka zavartalanul, a megszokott mederben folyt tovább mindkét konventben. A hiteleshelyek belső tevékenységében, a tanúskodásban a bevallástételnél és az ezt bizonyító oklevelek kiállításában a középkorhoz képest nem volt észrevehető változás. Mindkét konventben megfelelő számú rendtag is volt a munka elvégzéséhez. A külső hiteleshelyi munkában megfigyelhető az a Mohács utáni, a török terjeszkedéssel kapcsolatos jelenség, hogy ha a birtokba iktatást nem tudták a helyszínen végrehajtani, az aktust egy közeli biztonságos helyen (pl. várban) végezték el.

A dolgozat – a korábbi szakirodalommal szemben, amely kevésbé vizsgálta a mandatumokat – megkísérelte bizonyítani, hogy a két hiteleshelyhez érkezett parancslevelek néha egyedüli hordozói az információknak, mert a rájuk adott jelentések csak ritkán maradtak fenn a levéltárakban, ezért a mandatumok forrásértéke kiemelkedő. Jól követhető ezekből a birtokviszonyok 1526 utáni mobilitása, illetve 1541 utáni stabilizálódása is.

További új eredménye a dolgozatnak a hiteleshelyi eljárásoknál közreműködő királyi emberek körének meghatározása. Az eljárást kezdeményező (1) ismert, köztisztviselőben álló vagy hivatalviselő embert, (2) birtokszomszédot, (3) saját családjával rokoni vagy szervitori kapcsolatban álló vagy (4) írástudó embert nevezett meg lehetséges homo regiusként.

A hiteleshelyek területi hatásköre a Mohács utáni évtizedekben a török terjeszkedés miatt megnőtt, a két zalai konvent hatásköre a szomszédos 3-4 megyére is kiterjedt. A szükség alakította gyakorlatot némi késéssel követték a rendeletek is. A hiteleshelyi kiadványok lényegében sem formailag, sem tárgyakat tekintve nem változtak; a középkorhoz képest mindössze a mandatumokra adott jelentések fogalmazványai egyszerűsödtek néhány jegyzetre.

Az oklevelek diplomatikai jellemzői, külső ismérvei, pecsétnyomatai szinte semmit sem változtak 1526–1541 között, lassú átalakulás csak ezután kezdődött. A zalai és a leleszi konvent, illetve a Győri Székeskáptalan hiteleshelyi levéltáraiban található Mohács utáni kiadványok feltűnő hasonlósága is azt bizonyítja, hogy a hiteleshelyi gyakorlat az 1526 utáni évtizedekben is egységes maradt, legalábbis a Királyság területén.

A tárgyalta oklevelekben adatok találhatóak egy speciális jogintézmény, a becsületbírótság (*curia militaris*) működésének Mohács utáni továbbélésére is. Ezekon kívül számos okleveles adat bizonyítja az ítélmesterek vándorbíráskodásának jelenségét.

A dolgozat új eredményének tekinthető annak bizonyítása is, hogy a hiteleshelyi oklevelek a megyei köznemességnek, mint ezen intézmény ügyfeleinek a megismeréséhez jelentős forrásértékkel bírnak. Az 1526 után a két zalai konventben keletkezett oklevelek meglehetősen pontosan megrajzolják a kettős királyválasztás pártharcainak lecsapódását. Zala vármegye sorsát ezekben az években Nádasdy Tamás és Török

Bálint szerepvállalása határozta meg, ezért Zala felváltva tartozott Ferdinánd és Szapolyai érdekszférájába. A hiteleshelyi oklevelek ezt úgy tükrözik, hogy 1526–1541 között mindkét király (illetve nagybíráik) intéztek mandatumokat, amelyeket a jelentésfogalmazványok tanúsága szerint a konventek attól függetlenül hajtottak végre, hogy melyik királytól kapták. A Nyugat-Dunántúl Török Bálint elfogása után (1541) egyértelműen Nádasdy Tamás befolyása alá került, egészen annak haláláig (1562).

Az oklevelekből megismerhető a vármegyei tisztségviselők társadalmi és vagyoni helyzete, hivatalvállalási szokásai a megyei szolgálattól a kormányhivatalokig. A litteratus képzettségű ítélmesterek többnyire Nádasdy Tamás szolgálatában álltak. Ugyancsak ő emelte ki a zalai köznemesek közül azokat, akik a Magyar Kamara tanácsosai közé jutottak. Mindannyian – a vármegyei és országos tisztségviselők is – a Mohács előtt már hivatalviselő zalai famíliákból kerültek ki. A Mohács utáni zalai hiteleshelyi oklevelek sok használható adatot tartalmaznak a korajútkori vármegye működéséhez is, a tisztségviselőkön kívül a közgyűlésekre, illetve a törvényszékekre, valamint a vármegye és a hiteleshelyek kapcsolatára. A továbbiakban a dolgozat példákkal illusztrálja azt, hogy a szervitori és a házassági kapcsolatokon keresztül összefonódott Zala vármegye teljes köznemesi társadalma.

* * *

A disszertáció vitájában, R. Várkonyi Ágnes elnöki megnyitó szavai után, miután a Jelölt eltekintett – a résztvevők számára előzetesen kiküldött – téziseinek ismertetésétől, elsőként Borsodi Csaba értékelte a dolgozatot, amely szerinte jól felépített és szerkesztett, imponáló forrásanyagra támaszkodó, helytörténeti szempontból is jelentős közigazgatás-történeti munka, s megfelel a PhD követelményeknek. Opponens problémásnak a dolgozat korszakolását tartotta; szerinte a Jelölt némiképpen önkényesen vonta meg az 1550-es években a korszakhatárt, indokoltabb lehetett volna az 1575. évi dátum. Kritikaként fogalmazta meg, hogy a Szerző a két konvent hiteleshelyi működésének Mohács előtti történetére is kiteríthetett volna, s – a Jelölt korábbi munkássága alapján – az alfejezetek bővebb okadatolást tettek volna lehetővé. A dolgozat harmadik, a Zala vármegyei nemesség társadalomtörténetét vizsgáló fejezetével kapcsolatban Opponens kiemelte annak bemutatását, hogy a hiteleshelyek ügyfelei miképpen vettek részt a vármegyei közéletben, kritikai megjegyzésként csupán néhány személyiség nagyobb figyelemben részesítését hiányolta; a hiteleshelyi források mellett szükség lett volna a családi, kamarai forrásadatok kiterjedtebb felhasználására. Végül Opponens javasolta a dolgozat nyilvános vitára bocsátását.

A másik Opponens, Bessenyei József előljáróban ugyancsak nyilvános vitára alkalmasnak tartotta a disszertációt, s előre bocsátotta, hogy értékelésében elsősorban a nem kellően kiértékelte részekre, a problémákra vonatkozó észrevételeit fogja hangsúlyozni. A disszert-

tációt lényegében két dolgozatnak tartotta (az 1–2., illetve a 3. fejezet), s Borsodi Csabához hasonlóan problémaként a korszakhatár kérdését vetette fel. A Jelölt döntését védhetőnek tartotta részben azzal, hogy a szakirodalomban sincs a periodizációra vonatkozó elméleti alapvetés, másrészt az 1550-es éveket, mint korszakhatárt indokolhatja a forrásanyag eddigi feldolgozásának terminusa. Kiemelte, hogy a Jelölt lényegében mindent tud a két konvent történetéről, amit tudni lehet, s nagy teret szentel a jogtörténeti adatoknak, a korszak jogtörténetének. A 3., társadalomtörténeti fejezettel kapcsolatban kérdésként vetette fel, hogy vajon a hiteleshelyi források elegendőek-e egy teljesebb vármegyei kép megrajzolásához. A Jelölt jól ismeri a nyomtatott forrásokat, hiányosabb ennél a levéltári források feldolgozása; az elemzésbe bővebb forrásanyagot kellene bevonni.

A PhD fokozat odaítélését a Jelölt számára mindkét Opponens javasolta.

Bilkei Irén válaszában köszönetét fejezte ki az észrevételekért és a segítségért, az Opponensek által jelzett hibákat a dolgozatban kijavította. A kritikai megjegyzésekre válaszolva kifejtette, hogy a korszakolásban nem volt számára megfelelő szakirodalmi előzmény, illetve elméleti alapvetés, s a periodizáció praktikus alapja valóban az okleveles anyag feldolgozottsági szintje. Ennek alapján beszélt a dolgozatban

„Mohács utáni évtizedek”-ről. 1583 valóban elfogadhatóbb határév lenne, ugyanis a konventek okleveles anyagát ekkor szállították át a vasvári káptalanba. A társadalomtörténeti fejezetre vonatkozó észrevételekkel kapcsolatban elismerte, hogy túlságosan ragaszkodott alapforrásaihoz, s valóban szükséges további források bevonása. Mentségeként említette, hogy a hiteleshelyi oklevelek társadalomtörténeti forrásként való hasznosítására a történetírásban korábban nem történt kísérlet.

A két Opponens elfogadta a Jelölt válaszát. Az Elnök azon kérdésére, hogy a Csányi Ákos okleveleiből levont következtetés mennyire kvadrál a hiteleshelyi anyaggal, Jelölt elmondta, hogy az anyagot ismeri, s részletesen ismerteti Csányi, Nádasdy Tamás familiárisa kapcsolatát a vármegyei vezetőkkel és társadalommal. További kérdések nem lévén, az Elnök lezárta a vitát, s a bizottság tanácskozássra vonult vissza. A bíráló bizottság Bilkei Irénnek cum laude minősítéssel javasolta a PhD-fokozat odaítélését. Rövid értékelésében a bizottság a Jelöltnek javasolta egyes megállapítások részletesebb kifejtését.

É. L.

¹ Az alábbiakban a disszertáció főbb eredményeit a Jelölt tézisei alapján ismertjük. A disszertáció egyes részleteinek rövidített változata e számunk 19–30. oldalain olvashatók.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Tanácsa 2007. december 6-án, az ELTE ÁJK Kari Tanácsstermében tartotta dr. Tóth Zoltán *A halálbüntetés története, filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései* című PhD-értekezésének vitáját. A bíráló bizottság elnöke dr. Mezey Barna (CSc) egyetemi tanár (ELTE ÁJK), a bíráló bizottság tagjai: dr. Bócz Endre (CSc), nyugalmazott fővárosi főügyész, valamint dr. Badó Attila (CSc) egyetemi tanár (Szegei Tudományegyetem). A Doktori Tanács által felkért hivatalos bírálók: dr. Karácsony András (CSc) egyetemi tanár (ELTE ÁJK) és dr. Frivaldszky János (PhD) egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem).

A Jelölt 2002-től a Károli Gáspár Református Egyetem Jogelmélet Tanszékének tanársegéde, jogbölcseletet és szociológiát oktat, emellett 2006 óta a Szegei Tudományegyetemen félállású tanársegédként szociológiaelméleti és jogszociológiai előadásokat is tart. Abszolutóriumát 2006 nyarán, az ELTE ÁJK Doktori Iskolájában szerezte meg.

A vita indításként, az elnök felkérésére, a Jelölt ismertette téziseit, illetve értekezésének főbb vonatkozásait. Témaválasztását mindenekelőtt a témakör alapos, mindenre kiterjedő feldolgozottságának hiányával indokolta. Ezt követően művének struktúráját vázolta, mely szerint a dolgozat négy szerkezeti egységre tagolódik. Az első részben a halálbüntetés egyetemes

Tóth Zoltán PhD-értekezésének nyilvános vitája

jogtörténeti vonatkozásait mutatja be; Hammurapi törvényei és az Ószövetség szabályainak kifejtése után a zsidó, iszlám, kínai, valamint ind jog rendelkezéseit elemzi, majd a középkori viszonyok után, az abolitionizmuson keresztül jut el egészen a dolgozat védésének évéig. A második fejezetben középkori jogtól kiindulva tárja fel a magyar fejlődést egészen a szocializmus első évtizedének végéig. A harmadik részben filozófiatörténeti aspektusból világítja meg a halálbüntetés szegmenseit, majd az értekezés utolsó, negyedik egységében a halálbüntetés érveit és ellenérveit vonultatja fel.

Karácsony András opponensi véleményében kifejezésre juttatta, hogy az értekezés egyértelműen tanúsítja: a Jelölt a disszertáció témakörében kellőképpen elmélyült, munkájában széles körű szakirodalmat dolgozott fel. Az Opponens a munka eredményeként a halálbüntetéssel kapcsolatos gondolkodástörténeti fordulópontok pontos jelzését jelölte meg, valamint méltatta a gondos forráskezelést, amely lehetőséget adott

tevézmék pontosítására is. Elismerően nyilatkozott a Jelölt azon törekvéséről, miszerint a halálbüntetéssel kapcsolatos álláspontokat az adott gondolkodók büntetéseleméletének egészében helyezi el. Karácsony András a dolgozat egészére vonatkozólag kérdésként fogalmazta meg, hogy miért tartotta fontosnak a Jelölt, hogy a történeti és az elméleti-elméletlettörténeti részek ilyen terjedelemben történő tárgyalása egyetlen egységben öltön testet? Az Opponens nézete szerint az értekezés ugyanis valójában két értekezést rejt magában: az I. és a II., illetve a III. és a IV. rész önálló egységként is megállná a helyét. Karácsony András javasolta egyes gondolkodók mellőzését, tekintettel arra, hogy nem gazdagították új felvetéssel a halálbüntetés problémakörét, nem relevánsak a halálbüntetéssel kapcsolatos nézeteik. A kronológiai sorrendiséget illetően megjegyezte, egy eszmetörténeti vizsgálódásban illendő követni az eszmetörténeti sorrendiséget, az ettől való eltérést tartalmilag alaposan indokolni kell, nem elegendő a didaktikai ok vagy a logikai koherencia megemlézése. Ehhez kapcsolódóan kérdéssel fordult a Jelölthöz, amelyben a kronológiai sorrend megváltoztatásának indokáról érdeklődött. Az Opponens szerint a kronológiai sorrendiség átlépése egyes helyeken kívánatos lett volna, azonban ott nem élt ezzel a Jelölt, így Morus *Utópia* és Campanella *A Napváros* című műve közé beékelődött Bodin eszméinek vizsgálata, amelyet igazol is a kronológiai sorrendiség, ám Morus és Campanella írása a hagyománytörténetben műfajilag oly erősen kapcsolódik egymáshoz, hogy e helyen el lehetett volna tekinteni a kronológia érvényesítésétől. Apróbb megjegyzésként említette meg, hogy Morus vonatkozásában a Jelölt tágabb összefüggésben is megvizsgálja a gondolkodó halálbüntetéssel kapcsolatos eszméit, azonban megállapításait lábjegyzetben „rejtette el”. Az Opponens publikálás esetén javasolta a lábjegyzet szövegének a főszövegbe való áttemelését. Karácsony András opponenciájának zárásaként a tudományosság precíz megvalósítását hangsúlyozta, amelyet a XIII. fejezet is példáz: meghatározott kérdéseket középpontba állítva veszi sorra a halálbüntetés melletti és elleni érveket, azonban a Jelölt világnézeti álláspontja nem fogalmazódik meg. Karácsony András a PhD-fokozat odaítélését javasolta a bíráló bizottságnak.

Karácsony András követően Frivaldszky János a dolgozat kimagasló érdeméért jelölte meg a vizsgálat alá vont téma számos aspektusának rendkívüli alaposágú feldolgozását. A nézőpontok száma miatt adott hangot azon véleményének, hogy az értekezés legalább három disszertáció anyagát öleli fel. Az Opponens szerint a partikularitásba hajló igényesség azonban egyenlőtlennek bizonyult; egyrészt nem tárgyal alaposabban alapvető elméleti kérdéseket, másrészt elemzési keret híján kissé parttalanná vált a disszertáció, hiányzik az elméleti értékelés, az egyéni értékválasztás szempontrendszer, s a dolgozat nem tartalmaz bevezető módszertani fejezetet. Frivaldszky János erőteljes kritikával illette a zsidó jogról szóló részt, amelyet véleménye szerint vegyít a környező

népek jogával, valamint megjegyezte, hogy a Jelölt állításával szemben az ószövetségi törvények az igazság és élet védelmét vannak hivatva előmozdítani, nem pedig a bosszút, amelyet hitelt érdemlően számos ténnyel, megállapítással igazolt is. Szent Ágoston kapcsán kifejezte, hogy bár a Jelölt méltatja az egyházatya messzeemenő hatását, mégsem elemzi alaposan Ágostonnak a halálbüntetéssel kapcsolatosan megfogalmazott gondolatait. Aquinói Szent Tamás vonatkozásában a Jelölt nem dolgozta fel a halálbüntetés megengedettségének igazi okát tartalmazó, tárgyaló elsődleges és másodlagos forrásokat, hanem csupán egyetlen műre hivatkozott, kazuisztikusan felsorolva a halálbüntetést érdemlő tényállásokat. Frivaldszky János javaslatként fogalmazta meg Duns Scotus nézetének megemlézését, aki isteni voluntarizmusa alapján rámutatott, hogy a „ne ölj” bibliai parancsa alól kivételek csak azok lehetnek, amelyek magától az isteni törvényhozótól erednek. Az Opponens szerint a Tanácsköztársaság büntetési rendszerének tárgyalásakor célszerű lett volna a politikai okokból történő gyilkolás diktatúrákban szokásos megideologizálásának kérdését is áttekinteni az erőszakot alkalmazók szemszögéből. Frivaldszky János a megfogalmazott kritika ellenére – amely csupán a dolgozat kis töredékét érintette –, az értekezést a maga egészében tekintve, legteljesebb szakmai meggyőződéssel javasolta a tudományos doktori fokozat odaítélését.

Tóth Zoltán az opponensi véleményekre adott válaszában az elemzés leszűkítésével kapcsolatban megfogalmazott kritikára reagálva hangsúlyozta, hogy mindenképpen egy olyan munkát szeretett volna készíteni, amely olyan mélységben tárgyalja a halálbüntetéssel kapcsolatos egyes aspektusokat, ahogyan azt magyar nyelven még senki sem elemezte, valamint az egyes témákat – egyetemes és magyar jogtörténeti, valamint elméletlettörténeti vonatkozásokat – objektív ésszerűségi határok között olyan részletességgel vizsgálja, amilyen módon magyar nyelven eddig még senki sem tette. Azon észrevételre, hogy a halálbüntetés témájában csak per tangentem állást foglaló filozófusok miért szerepelnek a dolgozatban, a Jelölt a filozófiatörténeti feldolgozásnak – a lehetőségekhez mérten – objektív ésszerűségi határok közötti teljességét említette. Egyes gondolkodók elemzésének hiányát illetően elfogadta Frivaldszky János felvetését.

A Jelölt elfogadta Karácsony András észrevételét a kronológiai sorrend kapcsán, hiszen csakugyan helyesebb következetesen és kivétel nélkül egy adott módszertani alapállást az egész dolgozaton, de legalábbis ugyanazon részen belül érvényesíteni. Az eltérést illetően Tóth Zoltán megjegyezte, hogy a mű metodológiai homogenitása a sorrend megváltoztatásával nem sérül, ha az eltérés megfelelően igazolt, az eltérés igazolásának helyessége pedig egyéni megítélés kérdése. Karácsony Andrásnak azon kritikája kapcsán, amely Morus *Utópiája* tágabb összefüggéseinek lábjegyzetben történő ismertetéséhez kapcsolódott, a Jelölt hangsúlyozta, hogy a lábjegyzetben való elhelyezés hátterében azon megfontolás áll, miszerint a morusi társada-

lomképből nem következik evidens módon Morusnak a büntetésekre, illetve ezeken belül is a halálbüntetésre vonatkozó felfogása. A Jelölt a kritikai megjegyzést megfontolandónak, Foucault gondolatainak az elemzésbe történő bevonását pedig nemcsak megfontolandónak, hanem feltétlenül megvalósítandónak ítélte.

Frivaldszy János opponensi véleményében megfogalmazott, az elemzési koncepció hiányára vonatkozó kritikát a Szerző a bíráló egyik megállapításával cáfolta, valamint egyetértett az Opponenssel a bevezető módszertani fejezet szükségességéről. Tóth Zoltán elismerte az ókori zsidó jogrendszer nem teljes mértékű bemutatását, a berít – a zsidó nép és Isten között kötött szerződésre való utalás –, valamint a ríb eljárás elemzésének elmaradását is. Az elmaradás okaként a magyarázó, bevezető, kommentáló részek szükséges mértékre történő redukálását jelölte meg, így több, a jogrendszerek általános jellemzőivel kapcsolatos, de nem szigorúan a témához kapcsolódó elemzés kimaradt. A Jelölt említést tett a dolgozat céljáról is, miszerint az a halálbüntetés történeti bemutatása és elemzése volt, nem pedig értékhierarchia felállítása az egyes ókori jogrendszerek között, ez pedig tükröződik a disszertáció felépítésében és az elemzett kérdéskörök kiválasztásában is. A Jelölt igazat adott Frivaldszy

János azon felvételének, miszerint mélyebben is elemezhető volna Szent Ágostont és Aquinói Szent Tamást, illetve elemezhető volna Duns Scotus vagy Lukács György vonatkozó megjegyzéseit. A Jelölt nézete szerint mindig lesznek olyan gondolkodók, akik terjedelmesebben is szerepelhetnek volna, emellett nem kerültek elemzésre a 20. századi irodalmi álláspontok sem, amelyek a legegységelműbben halálbüntetés-ellenesek voltak, és amelyek az elméletörténetben először követelték a totális, minden körülmények közötti és minden bűncselekményre kiterjedő abolíciót. A Szerző szerint a hiányokra felhívó kritika jogos, azonban egyszer be kellett fejeznie a disszertációt, különben mindig újabb és újabb szempontokat lehetett volna bevonni az elemzésbe. Záróként Tóth Zoltán megköszönte opponenseinek az alapos, sokoldalú és gondolkodásra készítő bírálatokat, amelyeket a jövőben feltétlenül fel kíván használni munkája tökéletesítése során.

A bíráló bizottság a dolgozat és az opponensek támogató véleménye alapján javasolta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Allam- és Jogtudományi Kara Doktori Tanácsának a PhD-fokozat summa cum laude minősítéssel történő odaítélését.

Lenkovics Judit

A Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 124. kötetében (Böhlau Verlag, Wien–Weimar–Köln, 2007, 554–555. p.), Gerhard Köbler (Innsbruck) tollából ismertetés jelent meg Werbőczy István *Tripartitum*ának angol nyelvű fordításáról. A *The customary law of the renowned Kingdom of Hungary: A work in three parts rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)* című könyvet a budapesti Közép-európai Egyetem (CEU) és az idyllwildi (Kalifornia) Schlacks kiadó publikálta 2005-ben, a *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae* című sorozat ötödik köteteként.¹ A fordítás és a közreadás munkálatait Bak M. Péter, Banyó Péter és Martyn Rady végezte, a bevezető tanulmányt Péter László írta.

Köbler azzal kezdi ismertetését, hogy az Ázsiából a Kárpát-medencébe 895 körül eljutó, s ott a 955. évi augsburgi vereségük (lechfeldi csata) után letelepedett magyarok finnugor nyelve teljesen eltért valamennyi új szomszédos nép nyelvétől, következésképpen az akkori magyar jog ugyanígy

Werbőczy Tripartituma angol nyelvű kiadásának nemzetközi fogadtatása

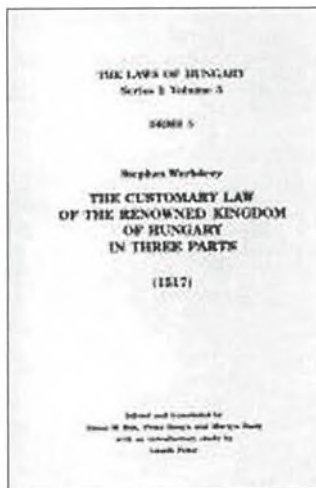
különbözhetett a többi nemzetétől. Az újkor hajnalán elsőként Werbőczy István (1502-től országbírói ítélőmester, végül egy ellenkirály nádora) állította

össze a Magyar Királyság szokásjogi gyűjteményét.

Péter Lászlónak a Hármaskönyv kétségbevonhatatlan tekintélyéről (*The Irrepressible Authority of the Tripartitum*) szóló bevezetésében felvázolt alapfeltevés az, hogy Magyarországon a középkor a 19. századig tartott, ugyanis a szokásjog eddig az időpontig nagyobb jelentőséggel bírt, mint a királyi decretumok. Péter László ezt Werbőczy István sike-

rének tekinti.

Werbőczyvel és a *Hármaskönyv*vel Martyn Rady foglalkozik közelebbről, bemutatva a főbb életrajzi adatokat, majd a kor politikai kereteit. Rady a

Hármaskönyv születésének beható vizsgálata során cáfolja a munka hosszú és fáradtságos előkészítését, amelynek főként a gyors keletkezésre utaló jelek mondanak ellent. Ezen kívül kifogásolja, hogy Werbőczy a *Tripartitumban* a decretumok írott jogát folyamatosan az íratlan joggal akarta összekapcsolni.

A *Tripartitum* három része eredetileg a jog klasszikus, hármass felosztását kívánta követni (*personae, res, actiones*), azonban az alkotó csak részben tartotta magát a tervéhez. Az első rész a nemesek ingatlanjogának alapjait, a második az eljárásjogot, a harmadik pedig teljesen különböző tárgyakat szabályozott. Az elkészült munka különféleképpen viszonyult a jogi valósághoz (*Rechtswirklichkeit*). Volt olyan része, amely inkább a tanított irodalomnak felelt meg, mintsem a valóságnak. Más része pedig úgy írta le a jogot, amilyennek lennie kellett volna, nem pedig úgy, amilyen volt.

Werbőczy 1514-ben terjesztette elő művét az országgyűlésnek. A király [mint törvényt] ugyan megerősítette, azonban a *Hármaskönyvre* soha nem került királyi pecsét, és a kancellária sem hirdette ki. Ennek körülményei a mai napig nem kielégítően tisztáztak.

Werbőczy 1517-ben, Singreiner János bécsi nyomdájában, saját költségén, párszáz aranyforintért nyomtatta ki művét; a könyv negyven nap alatt készült el. Az addig is számottevő jelentőségre szert tett gyűjtemény – 1945-ig 55 kiadást megérve – ezután szokásjogi

alapon, egyes részeit tekintve egészen 1945-ig hatályosult.

A kiadó az 56. kiadást látta el először angol fordítással, világszerte bárki számára hozzáférhetővé téve a modern változatot. A két függelék, a szó- és tartalomjegyzék éppoly hasznos, mint a válogatott bibliográfia, a tárgymutató és a képanyag (a korábbi kiadások egyes oldalainak hasonmásai).

Köbler azzal zárja recenzióját, hogy a mű hatásosan tükrözi vissza az angol nyelv jelentőségének magyarországi előretörését a némethez képest, s a magyar jogtörténet jelentőségét megerősítheti az alkotóközösség kiváló teljesítménye, amelyet a könyv kiadója a legmodernebb technika bevetésével is támogatott.

Pafféri Zoltán

¹ A sorozat további, megjelent kötetei (A szerkesztő kiegészítése): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Vol. 1. 1000–1301.* Eds. Bak, János M.–Bónis, György–Sweeney, James Ross (Bakersfield, Charles Schlacks Jr., 1989; 2nd, rev. ed.: Idyllwild, Schlacks, 1999); *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Vol. 2. 1301–1457.* Eds. Bak, János M.–Engel, Pál–Sweeney, James Ross (Salt Lake City, Charles Schlacks Jr., 1992); *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Vol. 3. 1458–1490.* Eds. Bak, János M.–Domonkos, Leslie S.–Harvey, Paul B., Jr. (Los Angeles, Charles Schlacks, 1997).

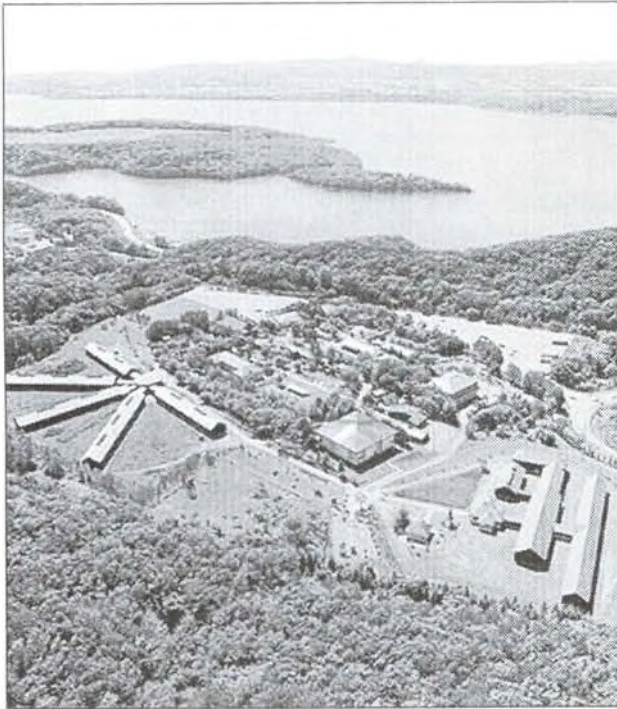
HÍREK

- **2007. november 6-án, a Debreceni Egyetem Történelem Doktori Iskolájában** került sor **Hollósi Gábor** *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)* című **PhD-értekezésének nyilvános vitájára**. A dolgozat hivatalos bírálói Balogh Judit és Szabó István egyetemi docensek voltak.
- **2007. november 6-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsstermében**, az ELTE ÁJK és a győri Széchenyi István Egyetem Deáki Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar közös szervezésében rendezték meg *Az Alkotmány kommentárja* című **konferenciát**. Az Alkotmány egyes szakaszainak magyarázatáról szóló vitát Dezső Márta vezette. Előadók: Sente Zoltán (A képviselői jogállás az Alkotmány 20. §-a szerint – korreferátum: Kukorelli István), Vincze Attila (A Magyar Nemzeti Bank alkotmányjogi helyzete – korreferátum: Simon István), Herbert Küpper (A kormány – korreferátum: Petrétei József), Varga István (Jogorvoslati jog az Alkotmányban – korreferátum: Erdei Árpád), Hollán Miklós (Nullum crimen és az Alkotmány – korreferátum: Lévay Miklós).

- **2007. november 7–9-én, a Károli Gáspár Református Egyetem Rektori Hivatalának Tanácsstermében**, a Károli Gáspár Református Egyetem, az Evangélikus Hittudományi Egyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Magyar Patrisztikai Társaság a Magyar Tudomány Napja tiszteletére **A reformáció kezdetei Magyarországon** címmel rendezett **konferenciát**. A Teológia, filozófia szekcióban Balla Péter, Tóth Judit, Baán István, Kendeffy Gábor, Szabó István püspök, Peres Imre, Nótári Tamás, Frenyó Zoltán, Kormos József, Bolyki János, Pesthy Monika, Gausz András, Békési Sándor, az Egyháztörténet szekcióban Kubinyi András, F. Romhányi Beatrix, Lupescu-Makó Mária, Erdélyi Gabriella, Antonín Kalous, Réthelyi Orsolya, Bobory Dóra, Csepregi Zoltán, Mizerák Katalin, Szabó András, Ladányi Sándor, Ferenczi Ilona, Flóra Ágnes, Goda Károly, Majorossy Judit, Sebők Marcell, Szegedi Edit, Guitman Barnabás tartott előadást.
- **2007. november 8-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsstermében Menyhárd Attila** *Az emberi jogok érvényesülése a magánjogi jogviszonyokban* címmel tartotta meg **habilitációs előadását**.

A világ börtönmúzeumai

Az Abashiri Börtönmúzeum (Japán)

Az Abashiri börtönmúzeum távlati képe

A Tento hegyen található Abashiri Börtönmúzeum 1984-ig valódi börtönként működött. A történetek szerint ezer notórius bűnöző fogvatartására hozták létre, azonban egy tüzeset következében, egy gyárral és egy táborral együtt, teljesen leégett. A börtön és a kormányzati épület nyugati stílusban történő helyreállítása három évig tartott.

A börtön felújítása 1984-ben indult meg. Eredeti formája az Abashiri Börtönmúzeumban éledt újjá, amely 1985-től fogad látogatókat. A szabadtéri múzeum jelenleg is megtekinthető a Tento hegyen.

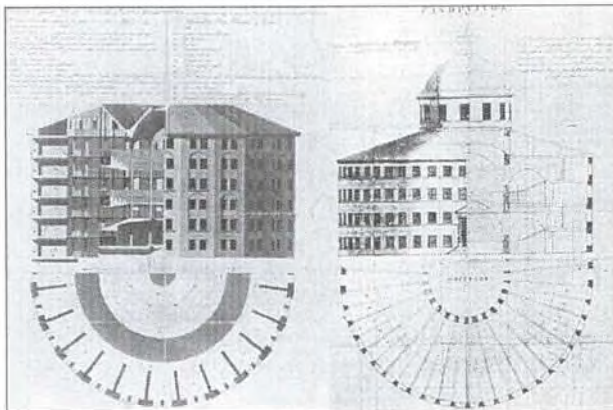
A börtön maradványai felidézik a foglyok életformáját; a börtönmúzeumban különböző régi szerkezeti elemek, többek között a börtön főépülete, a fa előcsarnok, a bíróság, a fürdőhelyiség és egy büntetési kamra is láthatók, s megtalálhatók az egykori rabok viaszbabái, bilincsek és egyéb relikviák.

Az Abashiri település központjától négy kilométerre lévő Börtönmúzeumhoz siklóval is fel lehet jutni. Lefelé repülő visz a Memanbetsu repülőtérig, ahonnan Abashiri központja könnyen megközelíthető.

Elek Péter

Az Abashiri börtönmúzeum bejárata

Az Abashiri börtön tervrajza

Az Abashiri börtön főépülete

- **2007. november 9-én, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban**, az Intézet és Múzeum, valamint a Kutató Diákok Országos Szövetsége rendezésében került sor a *Petrőczy István repülő ezredes halálának ötvenedik évfordulója c. emlékkonferenciára*, amelyen előadást tartott Szabó József (A magyar légierő kialakulása és harcai az I. világháborúban), Szabó Miklós (A Magyar Királyi Légierő a két világháború között), Pataky István (Petrőczy István szerepe a Légoltalmi Ligában) és Révész Tamás (Petrőczy István repülő ezredes életpályája a legújabb kutatások tükrében).
- **2007. november 9–10-én, Szekszárdon**, a PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar E épületében, a Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoportja, illetve a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék rendezésében került sor a **Bor, jog és filozófia (A bor helye a jogtörténetben és a filozófiai gondolkodásban)** című tudományos konferenciára. Izsák Lajos megnyitója után előadást tartott Béli Gábor, Mezey Barna, Völgyesi Levente, Kajtár István, Pálvölgyi Balázs, Karácsony András, Tóttós Gábor, Kiss Bernadett, valamint – ünnepi előadóként – Wilhelm Brauner. A konferenciát Máthé Gábor zárszava és a Mészáros Pincében rendezett vacsora zárta. (Az eseményről beszámoló olvasható e számunk 87–88. oldalán.)
- **2007. november 12-én, az Újpesti Városháza Dísztermében**, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezte meg a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara az *Iskolateremtő személyiségek a magyar jogtudományban* című tudományos konferenciát. Szabó András *Deák Ferencről*, Erdei Árpád *Finkey Ferencről*, Domokos Andrea *Csemegi Károlyról*, Kapa Mátyás *Plósz Sándor*ról, Tamás András *Erekly István*ról, Pokol Béla *Moór Gyuláról*, Sándor István *Szladits Károly*ról, Máthé Gábor *Degré Alajos*ról tartott előadást.
- **2007. november 15-én, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében**, a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztály Jogtörténeti Albizottsága és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszéke szervezésében, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke vendégszeretettel élvezve került sor a **Hazai Jogtörténetesek V. Országos Találkozó**jára, amelynek középpontjában Batthyány Lajos, a mártír miniszterelnök személyisége és tevékenységének jogi vonatkozásai álltak. A **Batthyány Lajos emlékülésen** Bató Szilvia (Batthyány Lajos büntetőjogi vonatkozású megnyilvánulásai a reformkorban), Mezey Barna (Batthyány Lajos igazságügyi reformjai), Barna Attila (Batthyány Lajos felségárulási pere a magyar és az osztrák jogszabályok tükrében), Horváth Attila (Adatok a Batthyány Lajos elleni per koncepciójához) és Máthé Gábor (A Közigazgatási bíróság Magyarországon) tartott előadást. (A konferenciáról beszámoló olvasható e számunk 88–91. oldalán.)
- **2007. november 16-án, Szegeden**, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Területi Bizottsága szervezésében, a bizottság székházában rendezték meg **III. Szegedi Jogtörténeti Konferenciát**, *Kodifikáció és jogfejlődés Magyarországon a 19. században* címmel. A konferencián Homoki-Nagy Mária megnyitója után Petrasovszky Anna (Általános államtan a reformkor hajnalán Szibenliszt Mihály Intitucióiban), Babják Ildikó (A váltóeljárás fejlődése a reformkortól a századfordulóig), Bató Szilvia (A büntetőjogi kodifikáció kérdései Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában), Mezey Barna (A börtönügy jogának kodifikációja a 19. század második felében), Herger Csabáné (A Csemegikódex hatása a vallási viszonyok alakulására Baranyában, 1881–1894), Balogh Judit (Az Általános Polgári Törvénykönyv előmunkálatai), Koncz Ibolya Katalin (Az ideiglenes nőtartás a polgári korban), Nótári Tamás (Örököségi vélelmek a 19. századi európai kodifikációkban), Megyeri-Pálffy Zoltán (Az anyakönyvi törvény születése) és Antal Tamás (Az esküdszéki eljárás kodifikációja Magyarországon) tartott előadást.
- **2007. november 17-én, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében** mutatták be a **Batthyány Lajos** miniszterelnök születésének 200. évfordulója **tiszteletére kiadott könyveket**. Csorba László a Zala Megyei Levéltár kiadásában megjelent, Molnár András szerkesztette, *Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849* (Zalaegerszeg, 2007) című emlékalbumot, Pajkossy Gábor Molnár Andrásnak az Osiris Kiadó által gondozott *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig* (Budapest, 2007) című könyvét, Katona Tamás a Hermann Róbert szerkesztésében megjelent *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1954* (Budapest, Rubicon-Ház, 2007) című albumot mutatta be.

- **2007. november 22–23-án, Eperjesen**, az Evangélikus Kollégiumban, az Eperjesi Egyetem (Prešovská Univerzita), Eperjes város, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Szlovák–Magyar Történész Bizottsága, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara és az egri Esterházy Károly Főiskola szervezésében került sorra a **Thököly Imre (1657–1705) című tudományos konferenciára**. Prof. Phdr. Peter Kónya prorektor, Szerencsés János, a Magyar Köztársaság konzulja és Judr. Pavel Hagyari, Eperjes polgármestere megnyitóját követően R. Várkonyi Ágnes (Az életpálya válaszútjai), Varga J. János (Thököly Imre esztendeje: 1682), Ivan Mrva (Západoslovenské stolice počas Thökölyho povstania), Papp Klára (Košice, centrum Thökölyho povstania), Peter Kónya (Hornouhorské slobodné kráľovské mestá v Thökölyho povstaní), Papp Sándor (Thököly és a törökök), Czígány István (A katonarétegek szerepe a kuruc felkelésekben, 1670–1685), Zachar József (Francia háborúk és a magyar szabadságküzdelmek Thököly Imre korában), Gebei Sándor (A lengyel külpolitika magyar vonatkozásai az 1680-as években), Mezey Barna (Rendi centralizáció és magyar függetlenség [különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben]), Bitskey István (Szabadságharcos vagy „törökös cimborá? [Thököly a kora újkor magyar irodalmában]), G. Etényi Nóra (Fordulópontok a XVII. századi európai Thökölyképben), Bársony István (A hadvezér Thököly Imre megítélése a történetírásban), Kalmár János: Magyarországi felkelések a 17. századi bécsi udvari történetírásban), Annamária Kónyová (K otázke znovupočovania Imricha Thökölyho r. 1906), Mészáros Kálmán (Nemessányi Bálint, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc híve), Seress István (Komáromi János, Thököly Imre kancellárja), Eduard Lukáč (Eliáš Ladiver, obľúbený učiteľ Imricha Thökölyho), Miloslava Bodnárová (Historická spisba oevanjelickej a. v. cirkvi za vlády Leopolda I.), Marie Marecková (Príspevok kspolocenským pomerom vo východoslovenských mestách vobdobí Thökölyho povstania), Tamás Edit (Sárospatak a XVII. század végén), Ján Adam (Hospodárska aspolocenská situácia na východoslovenskom vidieku vobdobí Thökölyho povstania), Martin Javor (Slobodomurárska lóža Imricha Thökölyho v Prešove), Vladimír Seges (Trendy vo vojenstve v 17. storoci) tartott előadást. (A konferenciáról beszámoló olvasható e számunk 92–94. oldalán.)
- **2007. november 30-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari tanácstermében**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája keretében került sor **Hack Péter A büntető igazságszolgáltatás szervezete. Függetlenség, számonkérhetőség és a büntető eljárás rendje című PhD-disszertációjának nyilvános vitájára**. A témavezető Erdei Árpád, a bíráló bizottság elnöke Boócz Endre egyetemi docens (KGRE), a bíráló bizottság tagjai Halmi Gábor egyetemi tanár (ELTE TÁTK) és Róth Erika egyetemi docens (ME), a disszertáció hivatalos bírálói Bárd Károly CSc. (CEU) és Fleck Zoltán PhD egyetemi docens (ELTE) voltak.
- **2007. december 6-án, az ELTE Tanári Klubjában** került sor **Boros Zsuzsanna habilitációs tudományos előadására**, melyet *Politikai rendszeralternatívák a két világháború között. Törekvések a parlamentáris rendszer reformjára vagy felváltására (Franciaország és Magyarország példája)* címmel tartott meg.
- **2007. december 6-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari tanácstermében** került sor **Tóth Zoltán: A halálbüntetés története, filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései című PhD-értekezésének hivatalos vitájára**. A témavezető Szilágyi Péter egyetemi tanár, a bíráló bizottság elnöke Mezey Barna egyetemi tanár, a bíráló bizottság tagjai Bócz Endre ny. fővárosi főügyész és Badó Attila egyetemi tanár, a disszertáció hivatalos bírálói Karácsony András egyetemi tanár és Frivaldszky János egyetemi docens voltak. (A vitáról beszámoló olvasható e számunk 97–99. oldalán.)
- **2007. december 11-én, a Magyar Országos Levéltár Dísztermében** Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára, I. (1244–1398)*, valamint Neumann Tibor: *A Korlátköviék* című kötetét Solymosi László egyetemi tanár és Tringli István tudományos főmunkatárs mutatta be.
- **2007. december 12-én, az ELTE Bölcsészettudományi Kar D épület tanácstermében**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Doktori Tanácsa és a Történettudományi Doktori Iskola keretében került sor **Bilkei Irén A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevéysége és ügyfelei, a magyai nemesség a Mohács utáni évtizedekben című doktori (PhD-) disszertációjának nyilvános védésére**. (A vitáról beszámoló olvasható e számunk 95–97. oldalán.)
- **2007. december 12-én és 13-án, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán** Prof. dr. **Paolo Becchi** (Universita degli Studi di Genova, Facoltà di Giurisprudenza) tartott két előadást *Juristische Aufklärung, deutscher Idealismus und das Problem der Strafe (Kant)*, illetve *Juristische Aufklärung, deutscher Idealismus und das Problem der Strafe (Beccaria, Filangieri, Hegel)* címmel.

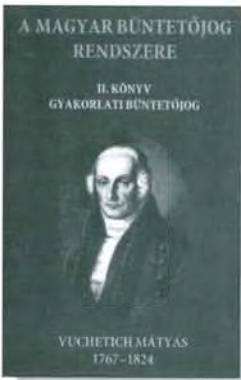

Jean Bérenger – Kecskeméti Károly:

ORSZÁGGYŰLÉS ÉS PARLAMENTI ÉLET MAGYARORSZÁGON, 1608-1918

A könyv a magyar parlamentarizmus történetéről készült első – francia ihletésű, eredetileg francia nyelven készült – szintézis, amelyben Jean Bérenger, a Sorbonne professor emeritusa, az újkori közép-európai történelem szakértője a 17–18. század, Kecskeméti Károly, 1957-től Nyugaton élő levéltáros-történész, a brüsszeli Nagy Imre Intézet egykori munkatársa, a Nemzetközi Levéltári Tanács volt főtitikára a „hosszú” 19. század magyar parlamentarizmus-történetét írta meg. Magyarország a politikai intézmények tekintetében különleges esetnek tekinthető az európai történelemben. Miközben a 17. századi Európában leáldozóban volt a rendi gyűlések időszaka, Anglia mellett egyedül Magyarországon marad fenn kétkamarás országgyűlés. A „régis rendszer” országgyűlése egyszerre az uralkodó hatalmának ellenszélye, a köz- és magánjog forrása, a tisztviselők és előkelőségek találkozóhelye, az eljövendő politikusok kiképző iskolája. Az 1848–1849-es, illetve a dualizmus kori országgyűlési rend szilárd, évszázadokon át kiépített alapokra támaszkodott. Mindeközben a magyar parlamenti intézmény nem volt képes megfelelni a demokrácia kihívásának. Elidegenítette a lakosság felét alkotó nem magyar nemzetiségeket, s a történelmi Magyarországot elsodorta az 1914–1918-as háború katalizmája.

ISBN 978 963 9350 91 5 – Napvilág Kiadó, Budapest, 2007, 388 p.

Vuchetich Máttyás:

A MAGYAR BÜNTETŐJOG RENDSZERE. II. KÖNYV.

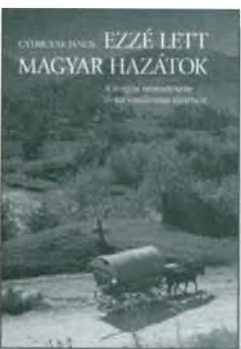
GYAKORLATI BÜNTETŐJOG Magyarország felsőiskoláinak használatára

A Magyar Jogtudomány Klasszikusai. I.

Fordította: Dr. Király Tibor – Sorozatszerkesztők: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna

Vuchetich Máttyás (1767–1824), a pesti tudományegyetem horvát származású tanára latin nyelven írta meg a magyar büntetőjog rendszerét bemutató művét (Institutiones Juris Criminalis Hungarici in usum Academicarum Regni Hungariae. Budae, 1819). A könyv a Deák Ferenc nevéhez fűződő 1843. évi, európai szintű törvénytervezet megelőző első tudományos értékű mű, amelyben a szerző a ma is vallott emberi jogi elvek, a humánus büntetőjogi szemlélet mellett kötelezte el magát, kísérletet téve a magyar praxis és a felvilágosodás fő tételeinek összeegyeztetésére. Többek között elutasította a tortúrát, megfogalmazta az ártatlanság vélelmének és az emberi méltóság tiszteletben tartásának igényét. A kötet Vuchetich Máttyás művének második, nagyobb jelentőségű részét tartalmazza, amely a 18. századi, még a rendi jelleget viselő magyar büntetőeljárás jogot tárgyalja. A szakmailag és nyelviileg egyaránt műves fordítás Király Tibor akadémikus munkája. A mű a jog és a magyar jogi kultúra történetét kutató, tanuló olvasók és az érdeklődők számára is figyelmet érdemel.

ISBN 978 963 9722 25 5 – Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 267 p.

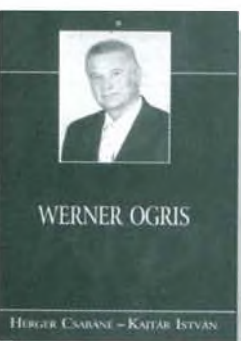

Gyurgyák János

EZZÉ LETT MAGYAR HAZÁTOK – A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története

A szerző arra tesz kísérletet, hogy egységes keretbe foglalja és egységes metodika alapján elemezze a magyar nemzeteszmé történetét. Alapkonceptiója, hogy a magyar nemzeteszmé széthullása nem elsődlegesen a trianoni békediktátum következménye volt, a bomlás már a 19–20. század fordulójára körüli időkben elkezdődött. Az 1820–1840-es években kialakult liberális nemzetkonceptió, valamint a kiegyezés körül megszilárduló ún. magyar politikai nemzeteszmé (amely, bár korántsem volt egységes, mégis belső kohézióval rendelkezett) a századforduló Magyarországnak darabjaira hullott. A 20. század elején radikálisan eltérő nemzetkonceptiók jelentek meg (szociáldemokrácia, polgári radikalizmus), amelyek alapjaiban tagadták a szabadelvű magyar nemzetkonceptió egészét. A trianoni tragédia után ez a szétesés tovább folytatódott, s bár történetek kísérletek az egységes magyar nemzeteszmé helyreállítására, a folyamat alapvetően kudarcra végződött. A mű megközelítése eredendően történeti, de egyúttal olyan problémát elemez, amely ma is élő és aktuális. Nevezetesen: mi az oka a magyar nemzetet immár egy-két évszázada megosztó törésvonalaknak (kuruc-labanc, kiegyezésparti-függetlenségi, népi-urbánus, konzervatív [fideszes]-balliberális).

ISBN 978 963 389 907 6 – Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 660 p.

WERNER OGRIS

Közzé teszi: Heger Csabáné, Kajtár István

Európai jogtörténetésportrék. I. – VIP Kiskönyvtár

Az 1935-ben, Bécsben született Werner Ogris napjaink német nyelvű jogtörténet-tudományának meghatározó személyisége. Berlinben, majd Bécsben egyetemi tanár, az osztrák, a szász és a holland királyi tudományos akadémia tagja. Szoros szakmai kapcsolatokat ápol a magyar jogtörténészekkel is. A kis kötet Werner Ogris életrajza és műveinek válogatott bibliográfiája után válogatást közöl sokrétű munkásságából (A Galgenbergtől a Ringtheateri tűzvészig. A jog és a kriminalitás nyomain Bécsben; Jogtörténeti tethelyek; A cenzúra a Metternich-korszakban; Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv története és jelentősége; Joseph von Sonnenfels és az osztrák büntetőjog fejlődése).

ISBN 978 963 7296 73 4 – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 182 p.

Bencze János:

TEKINTETES BÍRÓ URAK – A PÉCSI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETÉBŐL

A Pécsi Királyi Törvényszék történetének – részben eredeti forrásokon, részben a korabeli sajtóanyagokon nyugvó – feldolgozása úttörő jellegű vállalkozás. A szerző, aki 1978-tól a Baranya Megyei Bíróságon dolgozott, az Osztrák–Magyar Monarchia idejébe vezeti vissza olvasóját, amikor kiépült a négyszintű bírósági rendszer (járásbíróságok, törvényszékek, ítélőtáblák, Kúria), amely a fellebbezési lehetőségekkel garanciálissá tette és egységesítette az ítélkezést. Az 1872–1914 közötti időszak igazságszolgáltatásának korabeli állapotáról, működéséről, kiváló és kevésbé kiváló bírákról, megmosolyogtató és tanulságos esetekről olvashatunk ebben a dokumentum értékű, ám olvasmányos könyvben, amely Lomnici Zoltán ajánlásával jelenik meg.

ISBN: 963 9498 76 3 – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2007